

E U S K E R A

Euskalzaindiaren lan eta agiriak
Trabajos y actas de la Real Academia de la lengua Vasca
Travaux et actes de L'Academie de la langue Basque

Zuzendaritzaren buru: Fr. Luis Villasante

Euskera XXVII (2. aldia)
(1982)-1
27
BILBO

EUSKALTZAINDIA

Arbieto, 3 - Bilbo-8

ISSN. **Euskera** 0210-1564

ISBN. 85479

Dep. Leg.: BI 1381-82

A. G. Elkar, S. Coop.
Autonomía, 71-Bilbo-12

**JUAN ANTONIO MOGEL:
PERU ABARKA LIBURUAREN
MENDEURRENA DELA ETA**

EN TORNO AL CENTENARIO DE LA APARICION DE PERU ABARCA

Fr. Luis Villasante
Euskaltzainburua

En 1981 se ha cumplido el centenario de la aparición de Peru Abarca, de Juan Antonio de Moguel. Con este motivo diversas conmemoraciones han tenido lugar, sobre todo en Durango, villa donde se publicó la primera edición del libro, en la imprenta de Julián de Elizalde, en 1881. (No entra en esta cuenta la edición que el año anterior de 1880 apareció en las páginas de la revista Beti bat.) La Asociación Guerediaga ha tenido la feliz idea de conmemorar la efemérides reeditando en facsímil la dicha edición de 1881, acompañada de un prólogo de A. Zelaieta.

Peru Abarca, por diversos motivos, ocupa un lugar relevante dentro de la literatura vasca. El libro apareció al público después de largos años de espera y de reclusión (cerca de 80 años). Sin duda, esta misma espera contribuyó a rodearlo de un cierto halo o aureola. Se sabe, en efecto, que el libro era relativamente conocido y estimado aun antes de su publicación, gracias a las copias manuscritas que circulaban por el país.

Así, por ejemplo, en la correspondencia epistolar mantenida por el P. José Antonio de Uriarte con el Príncipe Luis Luciano Bonaparte varias veces se hace referencia a esta obra, se ponderan sus méritos, se indica que debería ser publicada, se alude a propósitos que tenía Delmas de publicarla, etc. (1). Sabemos que también el P. Añibarro conocía el libro, sin duda porque el autor, que era amigo suyo, se lo prestó (2). Bastantes copias manuscritas realizadas antes de la publicación del libro se conservan todavía hoy.

A juzgar por lo que el propio autor nos dice en el Prólogo, la idea de componer esta obra le vino a Moguel por el conocimiento de otra obra, hasta cierto punto similar, a saber, los Diálogos titulados Exercitatio linguae latinae del humanista valenciano Luis Vives. Esta obra, concebida en forma de diálogos, tiene por fin facilitar el aprendizaje y dominio de la lengua latina. El libro de Luis Vives ha conocido, a partir del siglo XVI, multitud de edicio-

(1) Esta correspondencia apareció en el *Boletín de Amigos del País*, año 1954 y siguientes: "Cartas del P. Uriarte al Príncipe Luis Luciano Bonaparte. Con notas bio-bibliográficas del P. Fr. Juan Ruiz de Larrínaga, OFM". Las referencias a Peru Abarca se hallan en las cartas números 46, 49, 50. Estas cartas pertenecen a los años 1858-1859.

(2) Consta por unos apuntes que se conservan en el archivo de los Franciscanos del convento de Zarauz.

nes. Seguramente que Moguel lo conoció cuando realizó sus estudios humanísticos en Calatayud.

El autor de Peru Abarca se propone algo similar, a saber: revelar a los cultos del propio país vasco las galas del euskara. Para ello se sirve, al igual que Vives, del diálogo; pero aquí los dialogantes son el culto y el inculto, dándose la paradoja de que el inculto es el verdadero maestro.

El libro presenta una mezcla un tanto extraña de castellano y vasco. Tiene un extenso prólogo en castellano. Los títulos de los Diálogos y las advertencias al margen de los diálogos propiamente dichos están también en castellano, lo mismo que las explicaciones del Vocabulario final. Añádase que uno de los dialogantes, el culto Maisu Juan, se expresa en un euskara chapucero y malo, que en modo alguno debe ser tomado por modelo. Todo ello se explica, sin duda, por el público real, que el autor tiene en cuenta y para el cual ha compuesto su libro. Este público no es otro que las personas cultas del propio País Vasco. Estas han hecho sus estudios y carreras de espaldas a la lengua vasca. Conocen, sin duda, esta lengua, pero su conocimiento de ella es a todas luces raquítico. En boca de ellos la lengua vasca es endeble y miserable, y de ahí deducen que es así por naturaleza. La falta de formación hace que infravaloren este idioma, ignorando sus virtualidades y juzgándolo inepto. A estas personas quiere Moguel ganar para la causa del euskara, descubriendoles la riqueza y cualidades de una lengua que ellos tienen a menos, simplemente porque no la conocen, al menos en forma refleja ni en el grado y medida suficiente. Y el que les va a introducir en el santuario de la lengua va a ser un casero o labriego, Peru, que no ha hecho estudios, pero, eso sí, conoce a perfección la lengua vasca porque viven identificado con ella.

Dice también el autor en el Prólogo:

“Yo no me atreveré a hacer una decente versión castellana de estos diálogos bascongados. La diferencia de los idiotismos, las saladas expresiones de nuestra lengua, los instrumentos particulares del país, la variedad de los sinónimos, y otras cosas, ponen para mí un obstáculo invencible.”

No obstante, el Peru Abarca, como se sabe, ha sido traducido al castellano y la traducción corre por ahí. Sin embargo, la observación de Moguel denota una intuición profunda: los idiomatismos, las locuciones, los giros, etc., constituyen el verdadero quid o alma de una lengua. Como todo esto propiamente no se traduce, de ahí que el libro le parezca al autor intraducible. Esto nos llevaría también a considerar dónde reside el secreto de la buena traducción, que no consiste en traducir palabra por palabra, sino en buscar conjuntos o locuciones que más o menos se correspondan de una lengua a otra.

El libro de Moguel quiere, ante todo, ser exponente de la riqueza de la lengua vasca en idiomatismos y expresiones saladas. De eso que en vasco se llama euskal sena, y que es, efectivamente, el alma o genio de la lengua. Sin

duda que Moguel fue el primero que tuvo que hacer el aprendizaje que aquí propone a los cultos de su época. En su contacto con el pueblo de menestrales, labradores, hilanderas, etc. descubrió él la peculiar idiosincrasia de la lengua vasca.

Dice el Sr. F. Krutwig que esta obra de Moguel es la que ha introducido la tendencia jeba en la literatura vasca, es decir, el error de ver en el ignorante al maestro de quien hay que aprender y a quien hay que tomar como modelo, cuando la verdad es justamente al revés (3). Lo que pasa es que cuando las cosas se sacan de sus justos límites, la verdad se convierte en mentira. Es claro que el genio o alma de la lengua lo poseen como en su fuente manantial los usuarios de la misma, los que predominante y aun exclusivamente la emplean. Si apenas había otra clase social que en la práctica se sirviera de la lengua vasca como propia y aun exclusiva, es claro que no se equivoca Moguel al ir a aprender de ellos el euskara (4). No sólo palabras, sino el eusko sena, los modos de decir, idiomatismos, locuciones, etc., ese quid que cada lengua posee y que nos introduce en su idiosincrasia, habrá que aprenderlo de ellos.

Pero esto no autoriza evidentemente a extrapolar las cosas. El magisterio de Peru tiene sus límites, y hay que confesar que en el libro a veces se pasa de rosca. La construcción de la prosa no nos la va a enseñar el casero, que no escribe libros. Además el culto tiene una estructura mental hasta cierto punto propia, que no es la misma que la del iletrado; por tanto, sus moldes de decir tampoco han de ser exactamente los mismos. Por eso, sin duda, dijo Micheletina que Xenpelar sabía el vasco mejor que él, pero que, sin embargo, el lenguaje de Xenpelar a él no le servía (5).

En cualquier caso, y con tal de que no se saquen de quicio las cosas, la intuición de Moguel es válida: el genio y alma de la lengua en ninguna parte se aprende mejor que en el contacto con los usuarios de la misma.

* * *

Un aspecto de la personalidad literaria de Moguel que hoy interesa recordar es su apertura a otras formas de la lengua vasca distintas de su dialecto nativo. Su primera gran obra, Eracasteac, se publicó en Pamplona en 1800 y está escrita en un guipuzcoano un tanto amplio y apto para que pudiera circular. El mismo nos ha dejado constancia de la "conmoción como general" que se produjo entre los elestácticos vizcainos, porque se había servido de otro dialecto distinto del vizcaino. Y habla de las "razones poderosas" que podría alegar para justificar su proceder (6). Sin duda que una de estas razo-

(3) Cf. *Euskera* (1981), 821.

(4) *Nequezale, hearguin, achurlari, olaguizón, icazquin, emacume gorula, eula, jostun...*
Véase el prólogo del libro *Eracasteac*, p. IV.

(5) Cf. *Euskera* (1968), 219.

(6) Véase VILLASANTE, "Texto de dos impresos sumamente raros de Juan Antonio de Moguel", BAP (1964).

nes es la mayor difusión del libro. El autor quiere que el libro se difunda. En el prólogo de su Confesino Ona (Vitoria, 1803) nos dirá, refiriéndose a la dicha obra Eracasteac, que se han despachado unos mil mil ejemplares de ella por Navarra, Guipúzcoa y Vizcaya, que muchos curas la leen en sus iglesias y no pocos particulares en sus casas. Es claro que una tal difusión no la hubiera alcanzado si la hubiera escrito en un dialecto un tanto marginal, como es el vizcaíno. Bajo este aspecto Moguel encabeza una larga lista de nombres de autores que, además de su dialecto nativo vizcaíno, han utilizado otro, o han sido partidarios de la creación de un euskara común, al menos para ciertos usos o menesteres: el propio Añibarro, el P. Uriarte, Domingo Aguirre, Garitaonaindia, Azkue, Altube, Eleizalde, Andima, Zaitegi, M. Zarate, Aresti, Berriatua...

En un punto concreto, a saber, en eso que se ha convenido en llamar joskeria, o sea, el modo de ordenar los elementos dentro de la frase, fuerza es confesar que con frecuencia el euskara de Peru Abarca causa la impresión de ser un tanto desmañado o trakets. Tal vez prestó menos atención a este punto. Sin duda, no hizo los análisis sutiles que luego había de hacer S. Altube. Pero también hay que decir, en su descargo, que una aplicación indiscriminada de las reglas de éste para deducir de ahí que la ordenación de Moguel es mala, lleva a cometer de nuevo una extrapolación y una injusticia. En primer lugar habrá que tratar de comprender bien el texto en su contexto, descubrir el por qué de una determinada colocación, pues casi siempre la elección del orden está dirigida por el instinto que guía al autor. El colocar el atributo después del verbo, o sea, fuera de su lugar normal, se justifica muchas veces por el deseo de destacarlo, o sea, de ponerlo más de relieve. Esto sucede en frases como suguiá da subaguia, y en tantas exposiciones un tanto largas que hace Peru explicando a Maisu Juan las particularidades de la anatomía del cerdo, etc.

Otro punto, que disuena un tanto, es la tendencia a encabezar las frases por el verbo. Pero acerca de este particular tenemos la confesión que nos dejó el P. Añibarro en su Gramática Bascongada para el uso y alivio de Párrocos y Predicadores Bizcaynos, Guipuzcoanos y Navarros, publicada por primera vez en ASJU III (1969). Dice así:

"De paso advierto que assi Axular, como el P. Cardaveraz ponen el verbo al último de la oración, a no venir con relativo, y será bien se haga assí, pues sale más natural. No tuve este methodo presente en dos libritos que di a luz Esculibrua, y Lorategui espirituala. Esta misma falta me dijo que cometió el inmortal Don Juan Antonio de Moguel, Catequista bascongado, cuia muerte ha sido mui sensible para todo el Pays bascongado, quien tuvo en vida el consuelo de ver impresa parte de su Catecismo bascongado, y lo restante con las aprobaciones necesarias; y en muerte el de morir como buen soldado de Jesús, ejerciendo el ministerio de Cura Párroco contagiado de resultas de asistir a unos apestados. Con tan feliz muerte premió Dios su virtud, pues fue

uno de los sacerdotes más celosos, laboriosos, doctos, caritativos, y ajustados de Bizcaya: cuia memoria hago aquí, por la que por dos veces él hizo de mí en su último impreso de Confesino oná” (7).

En este hermoso testimonio Añibarro nos ha dejado una pequeña semblanza de lo que fue Moguel: sacerdote ante todo, y catequista. A este trabajo de impartir la doctrina de Cristo a los vascos en vasco consagró sus trabajos. Esto se evidencia por sus obras publicadas y por las que aún yacen inéditas. Cultivó además el género fabulístico. Ultimamente Kortazar se ha ocupado de las fábulas de Moguel (8). Fue también traductor: tradujo los Pensamientos de Pascal (9), el catecismo de Lavieuxville, las arengas y oraciones seleccionadas de autores latinos (10); lexicógrafo (11), etc.

Acerca de la familia Moguel, su condición económica y rango cultural, poseemos hoy nuevos datos (además de los que en su día aportaron Carmelo Echegaray y Justo Gárate), gracias a las investigaciones del P. J. I. Lasa (12).

Pese a todo, su vida y personalidad no nos es aún suficientemente conocida. El dato de que nació en Eibar lo sabemos gracias a Juan San Martín, que publicó biografía de nuestro autor (13). Sin duda, Juan Antonio poseyó una formación literaria bastante esmerada, al estilo de la época, ya que cursó estudios en el Colegio de Jesuitas de Calatayud (14). Sabemos que tuvo relaciones con Humboldt, Vargas Ponce (15), Astarloa (el apologista), etc. Por Daranatz (16) sabemos también que acogía en su casa a los curas vasco-franceses que venían huyendo de los horrores de la Revolución. El grueso de su vida lo pasó en Marquina, en los trabajos de su ministerio parroquial.

* * *

(7) *Gramática Bascongada* (edición del P. Villasante), p. 14.

(8) JON KORTAZAR, “*¿Fábulas inéditas de Juan Antonio Moguel?*”, FLV (1980), 253.

(9) Ahora nuevamente traducidos por P. Narbaitz: *Gogoetak*, Bayonne, 1980.

(10) *Versiones Bascongadas de varias arengas y oraciones de los mejores autores latinos*; Tolosa, 1802.

(11) *Nomenclatura de las voces guipuzcoanas, sus correspondientes vizcaynas y castellanas, para que se puedan entender ambos dialectos*. San Martin supone que se imprimió en 1801 en Vitoria.

(12) J. I. LASA, “*Datos biográficos acerca de Juan José Moguel Elgueazabal y de sus antepasados*”, *Euskera* (1981), 663.

(13) JUAN SAN MARTIN, *Juan Antonio Mogel eta Urkitza. Bere bizitza eta lanak*, Zarautz 1959.

(14) Véase VILLASANTE, “*Juan Antonio de Moguel, estudiante en el Colegio de Jesuitas de Calatayud*”, BAP (1962), 325.

(15) Véase “*Cartas y disertaciones de D. Juan Antonio Moguel sobre la lengua vascongada*” en *Memorial histórico español*, tomo VII, Madrid 1854; p. 661.

(16) DARANATZ, *Curiosités du Pays Basque*, Bayonne 1927; tomo I, p. 273 nota.

Volviendo a Peru Abarca, Michelena, en un artículo aparecido en el Anuario del Seminario de Filología Vasca “Julio de Urquijo” (17) ha levantado la liebre sobre el problema del texto, que esta obra plantea. En efecto, al existir diversas copias manuscritas de Peru Abarca, que presentan divergencias entre sí y con el texto o textos publicados, y al haberse hecho las ediciones a partir de copias distintas, surgen las dudas a la hora de fijar y establecer el texto auténtico. La edición que apareció en 1880 en las páginas de la revista Beti bat no sabemos de dónde tomó el texto. La edición de 1881 consta que se basó en el original que se guarda en los Franciscanos de Zarauz y que parece ser autógrafo del propio Moguel; y aunque el texto impreso sigue con fidelidad a dicho original, no obstante hay variantes, sea por error o por otra causa. Añádase que Azkue en 1898 publicó nuevamente Peru Abarca en la revista Euskaltzale siguiendo otra copia distinta de la de Zarauz y que ofrece un texto que no concuerda en todo con el de la edición de 1881. Además, como ya antes se ha dicho, existen aún otras copias manuscritas de esta obra, con nuevas variantes, y por lo general se ignora quiénes son los autores de las copias y la fecha en que se hicieron y la fuente de donde tomaron el texto.

Todo esto invita a hacer una edición crítica que fije el texto verdadero y dé razón de las variantes existentes. Creemos que el problema no es muy difícil, por cuanto poseemos el original autógrafo de esta obra. Tenemos entendido que hay quien trabaja en ello, y quisiéramos que estas palabras le sirvieran de aliento para llevar adelante este trabajo. La colección “Lekukoak” de Euskaltzaindia se sentiría honrada de publicar la edición crítica de Peru Abarca.

* * *

A título de contribución a este centenario, Euskera publica a continuación cuatro trabajos en torno a Peru Abarca. El primero es de Marisa Díez: “Peru Abarca como acto comunicativo”, que trata de esclarecer el género o índole literaria de este libro. El segundo, de Antonio Mallea: “Berezko -A dun izen eta izenlagunak Peru Abarkan”. Estudia todas las palabras con “a” orgánica que figuran en el libro y los fenómenos que surgen al chocar dicha “a” con el artículo, que es también “a”. El tercero, de Ricardo Badiola: “Euskal joskeraz zenbait puntu Peru Abarka liburuaren pasarte batzu aztertuz”: Trata del tema de la ordenación de los elementos de la frase. Y, por fin, el cuarto, de Josebe Azpíllaga: “Peru Abarka: Azterketa fonolojikoa eta komentaketa labur bat”, o sea, estudio fonológico del libro.

(17) LUIS MICHELENA, “El texto de Peru Abarca”, ASJU, XII-XIII (1978-79), 201. En el mismo número A. ZELAIETA publica también “Peru Abarca-ren hiztegia”.

PERU ABARCA COMO ACTO COMUNICATIVO

Marisa Díez Ezkerra

INTRODUCCION

Peru Abarca es la obra más conocida de Juan Antonio MOGUEL y suele ser considerada como una de las más importantes en la literatura vasca.

Esta obra ha sido muy estudiada en los últimos años, aunque pasó completamente desapercibida durante el siglo pasado.

Pero la mayor parte de los trabajos sobre *Peru Abarca* se refieren a aspectos externos a la obra: su valor etnográfico, sus informaciones sobre las ferrerías y otros oficios, etc. Nosotros hemos pretendido mostrar el entorno externo que ha condicionado la obra.

Una primera lectura de *Peru Abarca* puede sorprender a aquel lector que pensara encontrar una novela. En efecto, ante este género, normalmente se esperan ciertos elementos como un narrador, un tratamiento especial del tiempo y del espacio, una composición, una forma, etc.

Sin embargo, la sorpresa procede de que la obra no encaja en lo que se entiende tradicionalmente por “novela”.

Por ello, hemos enfocado un análisis que quisiera revelar lo que la obra presenta como “anormal”, y ajeno a los cánones literarios.

Por otra parte, creemos que no es suficiente señalar las características que sitúan esta obra como marginal. Habría que llegar también a las causas de esa desviación con respecto a la normativa de la narración.

El escritor es miembro de la sociedad, goza de un status social propio y se dirige a un público concreto. La producción literaria, en este sentido, tiene una función social y suele reflejar una situación económica, social y política dada. En estas condiciones, ciertas obras literarias aspiran a transformar aspectos de dicha sociedad.

A lo largo de nuestro análisis intentaremos mostrar hasta qué punto las peculiaridades de una obra como *Peru Abarca* pueden estar motivadas, en última instancia, por determinantes sociales precisos, como la situación económica, política y cultural del País Vasco a comienzos del siglo XIX.

I. PRELIMINARES

I.1. Objetivos

Los objetivos que pretendemos alcanzar en este trabajo se pueden concretar en los siguientes puntos:

1. Hacer un estudio de *Peru Abarca* de Juan Antonio MOGUEL partiendo del análisis intrínseco de la obra misma.
2. A partir del análisis de los diversos factores que constituyen la obra, destacar aquellos que a nuestro parecer dan a *Peru Abarca* su peculiaridad.
3. Analizar las causas socio-históricas y políticas que han podido determinar la estructura de la obra y le han dado una configuración especial.

I.2. Corpus

Nos vamos a limitar al estudio de una obra: *Peru Abarca*, que es la que ha convertido a Juan Antonio MOGUEL en un clásico de la literatura vasca.

En general, hablar de *Peru Abarca* es referirse a una parte solo: los Diálogos y más concretamente los seis que tratan de *Peru Abarca*.

Nosotros creemos, en cambio, que para la comprensión de cada una de las partes es necesario considerar la obra como una unidad, no limitada a lo anteriormente señalado. En realidad comprende el prólogo, los diálogos, y la nomenclatura final, ya que estas distintas partes parecen responder a una misma intención.

Nuestro análisis, con todo, se va a centrar en los siete diálogos, ya que son la única parte que puede considerarse propiamente literaria. Pero conscientes de la unidad de la obra señalada, serán frecuentes las referencias a las otras partes, que nos ayudarán a comprender muchos aspectos de los mismos (1).

I.3. Método

Nuestro análisis será enfocado desde un punto de vista *funcional*. Partimos de los siguientes presupuestos:

(1) A lo largo del trabajo se manejarán dos ediciones, ya que las actuales carecen del Prólogo y Nomenclatura final. Para estas partes seguiremos la edición principe, Durango 1771. Para los Diálogos la editada por La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao, 1970.

- a) Que la lengua, incluso en su aspecto literario, es una *estructura* y los valores estilísticos no son propiedades del signo, sino del sistema.
- b) Que estas estructuras responden a unas *funciones* definidas por la naturaleza de la comunicación y los diversos factores que la constituyen (2).
- c) Que el predominio de una u otra función, o las relaciones entre los factores que intervienen en la obra pueden explicarse considerando al *destinatario* de la obra, el público-lector, que todo escritor en el momento de escribir tiene presente y que existe en las fuentes mismas de la creación literaria (3).

PRIMERA PARTE

PRESENTACION DE PERU ABARCA

I. El autor y su época

Juan Antonio de MOGUEL y URQUIZA vivió en un período “decisivo” por los frutos del espíritu de alta cultura que difundió al País Vasco el enciclopedismo de la época y la gestión de los “caballeritos de Azcoitia” (4).

Nació en Eibar el seis de diciembre de 1745. Procedía de una familia de médicos. Su padre, nacido en Marquina, fue a Eibar a desempeñar su función de médico y allí nació Juan Antonio MOGUEL. Cuando éste tenía cuatro años marcharon a Deva, pero en 1753 la familia volvió a Marquina.

Pocos datos más se conocen de su vida. A partir de 1770 aparece en Marquina, como sacerdote y desde 1788 como párroco en la iglesia de Xemein (Marquina), donde continuará hasta su muerte, el 11 de mayo de 1804 (5). El P. ANIBARRO, amigo de Juan Antonio dijo de él:

“Fue uno de los sacerdotes más celosos, laboriosos, doctos, caritativos, ajustados (sic) de Bizcaya” (6).

MOGUEL vivió, por tanto, en el siglo de la Ilustración. La dinastía de los Borbones aceptó los valores de los “ilustrados” y fomentó su difusión

(2) GUIRAUD, Pierre: *la stylistique*. Presses Universitaires de France, París 1975, pp. 125-6.

(3) ESCARPIT, R.: *sociologie de la Littérature*. Presses Universitaires de France. París, 1973, pp. 98-99.

(4) GARATE, Justo: *la época de Pablo Astarloa y Juan Antonio Moguel*, Diputación de Vizcaya, Bilbao, 1936, p. 9.

(5) ONAINDIA, Santiago: *euskal Literatura*, II, Bilbao, 1973, pp. 19-20.

(6) VILLASANTE, Luis: *historia de la Literatura Vasca*, ed. Sendo, Bilbao, 1961; p. 200.

para mejorar el nivel cultural del pueblo. Fue un gobierno fuertemente *centralista* en lo político-administrativo y en su intervención en los asuntos de la Iglesia.

Fue una época de gran expansión demográfica (sobre todo en la periferia), y de progreso en la economía: agricultura, industria y comercio se vieron beneficios por la política de los Borbones.

Las Sociedades Económicas de Amigos del País fueron los cauces por los que se pretendía llegar a ello. Tales Sociedades cumplieron la doble misión de difundir las “luces” y fomentar el desarrollo de la economía (7).

La primera Sociedad que se fundó fue la *Sociedad Vascongada de Amigos del País* en 1765, ya que el País Vasco, por su proximidad a Francia, tenía una situación de privilegio para recibir las ideas “ilustradas”.

Con el fomento de todas las ciencias se vio surgir la ciencia *filológica*, de la que fueron figuras destacadas, en el País Vasco, Pablo ASTARLOA y Juan Antonio MOGUEL. Este mantenía además, estrecha relación con VARGAS PONCE, HERVAS y PANDURO; y Juan Bautista ERRO. Era gran amigo del P. ANIBARRO: ambos elevaron el dialecto vizcaíno al nivel literario. Muy importantes fueron los viajes que Guillermo de HUMBOLDT hizo al País Vasco, en 1799 y en 1801, donde se relacionó con ASTARLOA y MOGUEL. Este le proporcionó el *Canto de Lelo*, que HUMBOLDT estudiaria y daría a conocer en Europa (8).

En 1789 se produjo la *Revolución Francesa* y a consecuencia de ella hubo una fuerte reacción, tanto a nivel del Estado central (se empieza a mirar con recelo las ideas de los “ilustrados”), como a nivel del País Vasco.

En el País Vasco-Francés, muchos pueblos fronterizos con España fueron saqueados por haber presentado resistencia a las medidas revolucionarias. El propio Juan Antonio MOGUEL recogió en su casa a muchos curas vasco-franceses que habían huido de sus pueblos. En su obra *Peru Abarca* aparece uno de ellos como personaje (9).

En España, el País Vasco conserva sus fueros, pero éstos comienzan a ser muy criticados (10). HUMBOLDT señaló: “El gobierno español trata a las provincias vascongadas con dureza y envidia” (11).

(7) ANES, Gonzalo: *economía e Ilustración en la España del siglo XVIII*, ed. Ariel, Barcelona, 1972; pp. 13-41.

(8) VILLASANTE, Luis: op. cit., pp. 115-116 y 200-201; y GARATE; Justo: op. cit., pp. 27-28.

(9) VILLASANTE, Luis: op. cit., pp. 114-115.

(10) FERNANDEZ de PINEDO, Emiliiano: *crecimiento económico y transformaciones sociales del País Vasco 1.100/1.850*. Ed. Siglo XXI, Madrid, 1974; pp. 339-340.

(11) Citado en GARATE, Justo: op. cit., p. 26.

Consecuencia de esta actitud son los problemas con que se encontraron los escritores vascos:

“El P. MOGUEL tropezó con las mismas dificultades que el P. CARDABERAZ para la publicación de obras en euskerá: “Es sabido que el Conde de Arana, ministro de Carlos III, se opuso a las publicaciones que no fuesen en castellano...” (12).

En el siglo XVIII la literatura vasca está escrita, prácticamente, por el clero. Los curas y párrocos tenían una gran influencia sobre los feligreses y, dado que su situación económica no era muy próspera, serían mirados con simpatía por los campesinos. Por otra parte, los sacerdotes tenían asignadas otras funciones, además de la propiamente religiosa: velar por la ética y las costumbres, difundir la cultura (13). En Euskalerria fue el clero vasco el que se preocupó por el estudio y el fomento del euskerá. Partiendo del P. LARRAMENDI, hay toda una generación de escritores vascos pertenecientes al clero (14). Entre ellos está el autor Juan Antonio MOGUEL y URQUIZA.

MOGUEL tiene plena conciencia de la importancia de los sacerdotes en el fomento del euskerá y trata de este problema en el *Diálogo entre dos amigos eclesiásticos*. Consecuente con sus ideas MOGUEL no sólo escribió apologías del euskerá en castellano (como LARRAMENDI y ASTARLOA) sino que escribió en euskerá, como el P. ANIBARRO y a estos dos se debió el cultivo literario del dialecto vizcaino.

II. Obras de Moguel

1. Confesio ta Comunioco Sacramentuen gañean Eracasteac edo cem-bat gauzac lagundu behar dien Confesio ta Comunioari ongi egiñac izaiteco. Pamplona, 1800. Escrita en dialecto guipuzcoano.
2. Versiones Bascongadas de varias arengas y oraciones selectas de los mejores autores latinos o Demostración práctica de la pureza, fecundidad y elocuencia del idioma Bascuence contra las preocupaciones de varios escritores extraños, y contra algunos bascongados que sólo tienen una noticia superficial del idioma patrio. Tolosa, 1802. Al final de *Peru Abarka* se encuentran estas traducciones también en vizcaino.
3. Nomenclatura de las voces guipuzcoanas, sus correspondientes vizcainas y castellanas, para que se puedan entender ambos dialectos.

(12) *Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco*; Ed. Auñamendi, cuerpo B, vol. I (Literatura), S. Sebastián, 1969, p. 267.

(13) FERNANDEZ de PINEDO, Emiliiano: *op. cit.*, pp. 364-373.

(14) Véase el índice de VILLASANTE, Luis: *op. cit. cap. IV-V*.

4. Confesiño Ona edo cemba gauzac lagundu biar deutseen Confesiñuari ondo eguiña izateco. Ateraten dau Bizcaiko eusqueran... Vitoria, 1803. En vizcaino.

5. Cristinauaren jaquinbidea aita Astetec erderaz egina, ceñetan agertu ta adierazoten dirian itaune ta erantzunetan gueure fedeco gauzaric biarrenac. Vitoria, 1805.

6. *Cartas y disertaciones de don Juan Antonio Moguel sobre la lengua vascongada*. Madrid, 1854.

7. *El Doctor Peru Abarca, catedrático de la Lengua bascongada en la Universidad de Basarte o Diálogos entre un rústico solitario bascongado y un barbero callejero llamado Maisu Juan*. Publicado primeramente en el diario “Beti Bat” de Bilbao, 1880. Una edición parcial en 1880 en la revista “Ateneo” en Vitoria, y la 1.ª edición completa en 1881 en imprenta Elizalde de Durango. Más tarde también en Durango en 1904 y en Zarauz en 1956, ésta sin el prólogo ni el diálogo entre los dos eclesiásticos. AZKUE editó la obra con traducción castellana en “Euskalzale” en 1899. Y ésta ha sido reeditada, con ortografía modernizada por la Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao (15). Está escrita en dialecto vizcaino de la comarca de Marquina. Y aunque estaba ya escrita en 1802 no pudo publicarla en vida porque no obtuvo el permiso legal para ello.

8. *Análisis filológico de un sermón euskérico escrito en 1792 por don Juan Antonio Moguel, cura párroco de Markina e inédito hasta la fecha*. Lo publicó y estudió Sabino ARANA, en el periódico Bizkaitarra, en 1895.

9. *Pascalen Gogamenak*. Publicado por AZKUE en la revista “Euskalzale”, en 1899.

10. *La Historia y Geografía de España ilustradas por el idioma vasconce*. Se publicó sólo parcialmente en la revista “Euskera”, años 1925 y 1937.

11. Algunas fábulas y versos, sin publicar. Aunque algunas de éstas las incluyó la sobrina de Juan Antonio, Vicenta MOGUEL en su libro. Dos de ellas aparecen en *Peru Abarca* (16).

Sus obras se pueden agrupar:

1. *Obra de carácter religioso o ético*: Son cuatro (las indicadas con los números 1-4-5-9) y están escritas todas en euskera ya que se dirigen al pueblo: campesinos, artesanos, etc., que hablaban sólo en esta lengua. La 1.ª está en dialecto guipuzcoano y las restantes en vizcaino (17).

(15) Para los problemas de ediciones véase: P. Onaindia: *op. cit.*, p. 21.

(16) VILLASANTE, Luis: *op. cit.*, pp. 205-210 y ONAINDIA, Santiago: *op. cit.*, pp. 20-23.

(17) El Sermón de MOGUEL analizado por S. ARANA no lo hemos clasificado por considerar que no constituye propiamente una obra.

2. *Obras "lingüísticas"* son cuatro y su tema común es el estudio del euskera. Dentro de estas obras, todas dirigidas a lectores cultos, hay unas destinadas a explicar aspectos de lingüística vasca a lectores que desconocen el euskera, fundamentalmente los filólogos españoles (obras 6 y 10) y otras que pretenden demostrar a hablantes vascos, la riqueza de la lengua, la unidad de los dialectos vascos, etc., para lograr que ellos también cultiven y fomenten el euskera (obras 2 y 3).

3. *Obras de carácter estético o poético.* Las fábulas (aunque en éstas es importante también el matiz moralizante y ético) y los versos. Están escritos en euskera.

Y dejamos sin clasificar *Peru Abarca*. El objetivo de nuestro trabajo será, como anteriormente hemos dicho, un análisis que permita conocer las motivaciones de la obra, el público al que se dirigía y en qué medida estos aspectos han configurado su estructura

III. Composición de PERU ABARCA

La obra está constituida de la siguiente manera:

a) *Prólogo al lector bizcaino.* Es muy extenso. Está en castellano. Tiene una gran importancia a la hora de comprender los motivos de la obra. En él MOGUEL nos habla de los objetivos que pretende y de sus teorías sobre el euskera. Trata de la ortografía vasca (problemas de la *f*, la *h*, *ts*, *tz*, etc.); de morfología y sintaxis (grados del adjetivo, sufijos, género, artículo, pronombres, conjugación verbal, verbos irregulares, etc.), también estudia algunos aspectos fonéticos (terminaciones, -ja, -ba...), y pone mucho énfasis en las etimologías y su teoría de las "voces radicales" en euskera (18).

Este prólogo es, pues, un pequeño tratado de "gramática vasca", y en él no hay sino intención científica, de ensayo lingüístico y ofrece la base teórica sobre la que redacta los diálogos.

b) *Diálogos.* Son siete, de los cuales los seis primeros constituyen propiamente *Peru Abarca*. El séptimo es el *Diálogo entre dos amigos eclesiásticos*.

Esta estructuración en diálogos la hizo a imitación de los Diálogos que escribió Luis VIVES para que "...aprendiesen sin fatigarse con diccionarios una abundancia de voces, las más usuales en la conversación y trato común. Se valió para el efecto del atractivo que trae de sí el diálogo" (19).

(18) Ed. Durango, 1881, pp. 5-43.

(19) MOGUEL, Juan Antonio: *el Doctor Peru Abarca, catedrático de la Lengua Bascongada en la Universidad de Lasarte o Diálogos entre un rústico solitario bascongado y un barbero callejero llamado Maisu Juan*. Imp. y lib. de Julián de ELIZALDE, Durango 1881, p. 5.

c) Nomenclatura de diferentes voces bascongadas comunes a los rústicos e ignoradas por no pocos de los bizcainos.

Es un pequeño diccionario vasco-castellano. Hay que relacionar esta nomenclatura con la más amplia Nomenclatura de las voces guipuzcoanas, sus correspondientes vizcainas y castellanas, para que se puedan entender ambos dialectos, y con el proyecto de elaboración de un Diccionario Bascongado al que le anima su amigo VARGAS PONCE (20).

IV. PERU ABARCA en la literatura vasca

Las críticas y comentarios sobre la obra han sido siempre elogiosas. Nos ha parecido interesante reunir las más representativas:

1. Luis MICHELENA en *Historia de la Literatura Vasca* nos dice: “...no es solamente el más ameno de toda la literatura vasca, sino también el de mayor interés científico por las abundantes noticias que ofrece sobre el lenguaje, las costumbres, y la técnica de su época... En cierto modo es, en forma dialogada, el primer conato de novela en vascuence” (21).

2. Luis VILLASANTE en *Historia de la Literatura Vasca*: “Y es *Peru Abarca* sin duda, una de las cumbres de la literatura vasca. Libro amenísimo que se lee con indecible gusto” (22).

3. Karlos OTEGI en *Personaiak euskal nobelagintzan* cita a MICHELENA: “es en forma dialogada el primer conato de novela en vascuence”. Y añade: “Berez, liburu hori elkarritzeta bat da... Kritikoek irakurgai atsegintzat ematen dute liburua, eta baliozkotzat, nola hizkuntza aldetik hala garai-ko ohituzaz dagitzan aipamenengatik” (23).

Debemos señalar que aunque el trabajo de Karlos OTEGI analiza los personajes en la novela vasca no incluye a *Peru Abarca* entre las novelas estudiadas, seguramente porque no la considera como tal.

3. “ORIXE” (Nicolás de ORMAETXEA) opina sobre *Peru Abarca*: “Bizkaian ez ezik Euskalerrian argitaratu den libururik ederrenetako da *Peru Abarca*... Esaera, oikuntza, neurtitz, atsotitz eta olakoak edertzen dute liburu au..., Izkera apaina, bizia etorria, ugaria ta egokia du” (24).

(20) GARATE, Justo: Op. cit., pp. 79-80.

(21) MICHELENA, Luis: *historia de la Literatura Vasca*, Minotauro, Madrid, 1960, p. 108. Los subrayados son nuestros.

(22) VILLASANTE, Luis: op. cit., p. 209.

(23) OTEGI, Karlos: *personaiak euskal nobelagintzan*, Gero, Bilbao 1976, p. 51. “Este libro es un diálogo. Los críticos lo señalan como obra amena, y como valiosa, tanto desde el punto de vista del lenguaje, como por las citas que hace de las costumbres de su tiempo”.

(24) Citado por ONAINDIA, Santiago: Op. cit. p. 23. Trad.: “*Peru Abarca* es uno de los más hermosos libros que se han publicado, no sólo en Vizcaya, sino en Euskalerria... Refranes, costumbres, versos, proverbios y otras cosas hermosean este libro. Tienen un lenguaje elegante, vivo, elocuente, abundante y adecuado”.

4. Santiago ONANDIA: en *Euskal-Literatura* (t. II) nos remite al juicio de ORIXE, ya citado.

5. En la *Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco (EGIPV)* emitén el siguiente juicio: “*Peru Abarca nuestra primera tentativa de novela*” (25).

6. Ibon SARASOLA en *Euskal Literaturaren historia*: “obra hau da, hain zuzen, tesisko obra literario ondeuses artean, tesisak obraren balore literarioa deusezten ez duen bakanetatik bat... Tesisak galdu duena obrak irabazi du; Peru Abarca, euskal literatura zaharreko obrarik atseginena bihurtuz” (26).

7. Justo GARATE en *La época de Pablo Astarloa y Juan Antonio Moguel* nos da una de las opiniones, a nuestro parecer, más certeras: “si me preguntaran: ¿Cuál cree Ud. que es el libro vasco cuya traducción es más interesante desde el lado científico? Yo elegiría sin vacilar el *Peru Abarca*”... (“este libro, tan interesante y ameno, es mejor estímulo intrínseco y gradual para el aprendizaje del euskera que todas las gramáticas que existen...” (27).

Todos los autores citados coinciden en considerar esta obra como cumbre de la literatura vasca, pero las razones varian:

- Unos destacan la *amenidad* de la obra como su carácter más importante;
- otros la valoran por su *carácter etnográfico*: refranes, costumbres y oficios de la época;
- hay quien destaca más su huella en la *lingüística vasca* que en la literatura (28);
- finalmente otros como Justo GARATE destacan el valor *científico* de *Peru Abarca*: lo que hay en la obra de “gramática” y de tratado para aprender el euskera.

A esta diversidad de juicios se añade la cautela de los críticos a la hora de clasificar, de alguna manera, la obra. Así, se habla de “conato de novela”, “primera tentativa”, etc.

(25) E.G.I.P.V., p. 270.

(26) SARASOLA, Ibon: *euskal Literaturaren historia*. Donostia, 1971, pp. 33-36. Trad.: “Esta obra es una de las pocas obras de tesis en que la tesis no deshace el valor literario... Lo que ha perdido la tesis lo ha ganado la obra, convirtiéndose en la más amena de la lit. vasca”.

(27) GARATE, Justo: op. cit., pp. 67 y 72.

(28) LOJENDIO, José María: “*euskeraren batasuna eta Mogel*”, EUSKERA. t. V, pp. 155-163, Bilbao, 1960.

IRIGARAY, Angel: *Mogel eta literatur-euskara*, EGAN, núms. 5-6 de 1959. pp. 130-138, San Sebastián, 1959 y en “Euskera”, t. V, pp. 110-123, Bilbao, 1960.

Desde esta perspectiva, nos acercamos a *Peru Abarca*, no con ánimo de clasificarla o encasillarla en un género determinado, sino para intentar descubrir las causas de esta disparidad de criterios y analizar lo que esta obra puede presentar de original y especial desde un punto de vista literario.

SEGUNDA PARTE

EL ACTO DE COMUNICACION EN PERU ABARCA

I. Acto de comunicación y obra literaria

Tendriamos que remontarnos, quizá, a PLATON, para encontrar la definición del lenguaje como "organum" o instrumento de *comunicación*, pero ha sido modernamente Karl BULHER quien ha centrado el interés en el estudio de las *funciones* del lenguaje, como acto comunicativo. A él se debe, también, el primer intento de clasificación de los tradicionales géneros literarios, según la función predominante (29).

Posteriormente, la *lingüística estructural* profundizará en esta noción, a partir de diversos modelos, de los cuales el más conocido es el que Roman JAKOBSON tomó de la teoría de la comunicación (30).

A Roman JAKOBSON se le debe también, el haber aplicado la teoría de la comunicación a la obra literaria, a la "poética" (31), considerada como parte integrante de la lingüística:

"Estoy convencido de que los métodos que la lingüística estructural y la teoría de la comunicación han desarrollado recientemente, serán capaces de abrir amplias perspectivas para la consecución de los esfuerzos combinados de ambas disciplinas cuando se apliquen al análisis del verso y a tantas otras zonas de la lengua" (32).

Los factores que constituyen cualquier acto de comunicación verbal son:

(29) BUHLER, Karl: *teoría del lenguaje*, REV. DE OCCIDENTE, Madrid, 1967; p. 73.
 (30) GUIRAUD, Pierre: op. cit., pp. 85-86.

(31) "Poética" es para R. JAKOBSON la ciencia que se ocuparía de "la diferencia específica del arte verbal en relación con las demás artes y otros tipos de conducta verbal". JAKOBSON, Roman: *ensayos de lingüística general*, Seix Barral, Barcelona, 1975, p. 348.

(32) JAKOBSON, Roman: op. cit., p. 94.

"EL DESTINADOR manda un MENSAJE al DESTINATARIO. Para que sea operante el mensaje requiere un CONTEXTO de referencia... que el destinatario pueda captar... un CODIGO del todo, o en parte cuando menos, común a destinador y destinatario...; y, por fin, un CONTACTO, un canal físico y una conexión psicológica entre el destinador y el destinatario, que permite tanto al uno como al otro establecer y mantener una comunicación" (33).

A cada uno de los factores corresponde una función diferente del lenguaje; aunque no se puede hablar de una función única; se trata, más bien, de una jerarquía de funciones.

La utilización particular de uno u otro de los factores da lugar al siguiente esquema de las funciones del lenguaje: (34).

A partir de estas premisas generales, intentaremos ver por medio de los factores que constituyen el acto comunicativo en *Peru Abarca*; cuáles son las funciones que predominan en la obra.

II. PERU ABARCA: doble situación comunicativa

Toda obra literaria es, en definitiva, lenguaje (35) escrito y el lenguaje es *comunicación*. En este sentido, podríamos decir que lírica, narrativa y drama son distintos modos de comunicar que se distinguen por la diferente interacción de dos planos:

- 1.º Aquello de lo que se habla.
- 2.º El acto mismo de la comunicación (36).

Esta dicotomía ha sido denominada de múltiples maneras:

"El hecho en sí" / "el discurso en sí" (Roman JAKOBSON); "procès de l'énoncé" / "procès de l'énonciation" (Emile BENVENISTE); "fable" / "sujet" (B. TOMACHEVSKI), etc. (37).

(33) JAKOBSON, Roman: op. cit., pp. 352-353.

(34) JAKOBSON, Roman: op. cit., p. 360.

(35) SAPORTA, Sol.: *la aplicación de la lingüística al estudio del lenguaje poético*, en "Estilo del lenguaje", Thomas A. SEBEOK, Cátedra, Madrid, 1974, pp. 39-61.

(36) GUIRAUD, Pierre: op. cit., p. 89.

(37) JAKOBSON, Roman: op. cit., p. 313; BENVENISTE, Emile: *problemas de lingüística general*, Siglo XXI, Madrid, 1974, cap. XIV, XV. Y TOMACHEVSKI, B.: *Thématique*, en "Théorie de la littérature", Seuil, París 1965; pp. 267-268.

La relación entre estos dos planos, el paso de uno a otro, su distinción y confusión juegan un papel importante en toda obra literaria y permiten una primera caracterización de los tres grandes “géneros”: lírica, narrativa y drama:

1. *La lírica y el drama* confunden los dos planos y en ellos sólo aparece una situación comunicativa, aunque con una diferencia: la lírica reproduce la comunicación y el drama la representa:

2. La *narración*, en cambio, distingue los dos planos (38), que son denominados en estudios actuales, como “recit” y “discours” (39), y que nosotros traduciremos como *relato* (o *historia*) y *discurso*.

Así, en la narrativa hay un tiempo, un lugar y unas personas narradas y un tiempo, un lugar y unos actantes de la narración. Podemos distinguir, por tanto, dos situaciones comunicativas:

1. Entre el *Narrador* y el “*lector virtual*”.
2. Entre los “*personajes*”, participantes del relato.

Y es la existencia de esta primera situación comunicativa la que los críticos coinciden en señalar como fundamental en la novela:

“La *narration* est un des éléments determinant la forme de l’oeuvre, parfois l’élément principal” (40).

O según la definición de E. M. FORSTER:

“El fundamento de una novela es un relato y un relato es una *narración* de sucesos dispuestos en su orden temporal” (41).

En *Peru Abarca* se da esta doble situación comunicativa:

1. Entre el *Narrador* y el “*lector virtual*”.
2. Entre los personajes, principalmente, *Peru* y *Maisu Juan*.

Pero hay que señalar que las dos situaciones comunicativas no son independientes, ni iguales lógicamente. La primera situación engloba la segunda y ésta sólo se comprende por su subordinación a la primera. Es la clave del narrador la que engloba las claves de los “personajes”:

“...la obra épica, cualquiera (sic) sea la parte que comprendan los diálogos y discursos en estilo directo, y aún si esta parte supera a la del relato,

(38) GUIRAUD, Pierre: op. cit., p. 89.

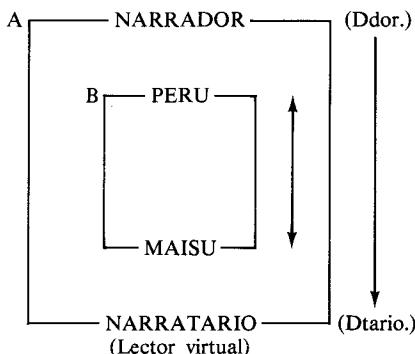
(39) RHETORIQUE GENERALE, Larousse, Paris, 1970, pp. 172 y ss.

(40) EIKHEMBAUM, B.: *sur la théorie de la prose*, en “*Théorie de la littérature*”; p. 197.

(41) FORSTER, E. M.: *aspectos de la novela*, Universidad Veracruzana, México, 1961, p. 47.

sigue siendo esencialmente narrativa porque los diálogos están en ella necesariamente encuadrados y provocados por partes narrativas que constituyen, en sentido propio, el *fondo* o, si se quiere, la traza de su discurso" (42).

Intentaremos mostrar, mediante un gráfico, el *englobamiento* o interrelación de las dos situaciones comunicativas:

De acuerdo con el gráfico, podríamos señalar:

1.º Que la comunicación NARRADOR → (LECTOR) se produce en *una sola dirección*, ya que éste no puede responder aunque se sienta apelado.

2.º Aunque en la comunicación B el destinatario próximo es uno de los actantes, el destinatario remoto, pero real, es también el *lector*, quien recibe los mensajes de narrador y actantes y que es el destinatario final y último al que la obra va dirigida.

Parece interesante analizar la obra en sus dos situaciones comunicativas, comenzando por aquélla que engloba e introduce a la segunda.

II.A) Primera situación comunicativa: narración

Es la que tiene lugar entre los participantes del hecho discursivo: Uno activo (el NARRADOR) y otro pasivo (el LECTOR virtual) y donde la relación destinador-destinatario es irreversible.

Corresponde al nivel del *discurso* (según la denominación más usual) y al nivel de la *narración*, estudiado por Roland BARTHES (43).

(42) GENETTE, Gérard: *fronteras del relato*, en *Comunicaciones*, núm. 8; Tiempo Contemporáneo, Buenos Aires, 1974, p. 195.

(43) BARTHES, Roland: *introducción al análisis estructural del relato*, en *Comunicaciones*, núm. 8; pp. 32-38.

Es el estudio de este nivel el que más ha atraído la atención de los críticos al acercarse a una novela y pretender establecer sus diferencias con los otros géneros:

“Es la relación entre el autor y su obra lo que constituye el problema central del modo narrativo. Una obra de teatro supone la ausencia del narrador” (44).

Decir que la novela es principalmente una narración significa que “el novelista se sitúa entre el lector y la realidad que quiere mostrarle y la interpreta para él” (45).

A.1) ELEMENTOS DEL ACTO DE COMUNICACION

Destinador

En este primer nivel de la narración, el único destinador de mensajes es el *narrador*. Y al hablar de él nos referimos a un personaje de ficción que en ningún momento se identifica con el autor real:

“...le narrateur est lui-même un rôle, fût-il directement assumé par l'auteur et où la situation narrative supposée peut être fort différente de l'acte décriture... qui s'y réfère” (46).

El autor, que es un ser real, no puede formar parte de situaciones comunicativas imaginarias (47).

Destinatario

De la misma manera que hay que evitar la confusión autor-narrador hay que rechazar la identificación del destinatario de la narración con el lector de la obra.

“Comme le narrateur, la *narrataire* est un des éléments de la situation narrative...; c'est à dire, qu'il ne se confond pas plus a priori avec le lecteur (même virtuel) que le narrateur ne se confond nécessairement avec l'auteur” (48).

(44) WELLEK, René y WARREN, Austin: *la théorie littéraire*, Seuil, París, 1971; p. 311.

(45) BOURNEUF, R. y OUILLET, R.: *la novela*, Barcelona, 1975, p. 33.

(46) GENETTE, Gérard: *Figures III*, Seuil, París, 1972, p. 226.

(47) MARTINEZ BONATI, Félix: *la estructura de la obra literaria*, Seix Barral, Barcelona 1972, pp. 136-137.

(48) GENETTE, Gérard: op. cit., p. 265.

La presencia lingüística del *narratario* en el discurso depende del tipo de narrador: un narrador “extra-diégético” se dirige necesariamente a un narratario “extra-diegético”, que por estar *frente al discurso* se confunde con el “lector virtual” (49).

En *Peru Abarca* no aparece a nivel del discurso, no hay “señales” o “huellas del narratario” (50), de ahí que en esta obra se confundan los planos de “narratario” y “lector virtual”.

Código

El código que utiliza el narrador en todas sus intervenciones es el *castellano*. Esto supone que el narratario y, en última instancia, el “lector virtual”, conoce este código, en virtud del cual es capaz de descodificar el mensaje.

Ahora bien, es importante señalar que el código castellano funciona *sólo a nivel de la narración*. Los “actantes” utilizan el código *euskera*.

Como, de una manera remota, el “lector virtual” recibe también el mensaje de los “actantes”, tenemos que concluir que este lector conoce los dos códigos y es capaz de descodificar los mensajes del “narrador” y de los “actantes”. La obra parece dirigirse, por tanto, a unos hablantes *bilingües*.

Contacto o canal

De nuevo tenemos que deshacer la ilusión de que el narrador se comunica *realmente* con el lector virtual. Es el autor el que envía un mensaje *escrito* al lector. Pero narrador y narratario son “seres de papel” (51), ficticios y la comunicación que establecen es *imaginaria*. Aceptamos que el narrador “nos habla” pero no es en el fondo sino una convención, un pacto establecido entre el autor y los posibles lectores. Carlos BOUSONO lo denomina “la ley del asentimiento” (52).

El fenómeno literario es precisamente, la aceptación de las frases de los personajes y narrador como auténtico lenguaje y auténtica comunicación.

El narrador de *Peru Abarca* se comunica, por tanto, a través de un *canal oral imaginario*.

(49) GENETTE, Gérard: *Figures III*, p. 266.

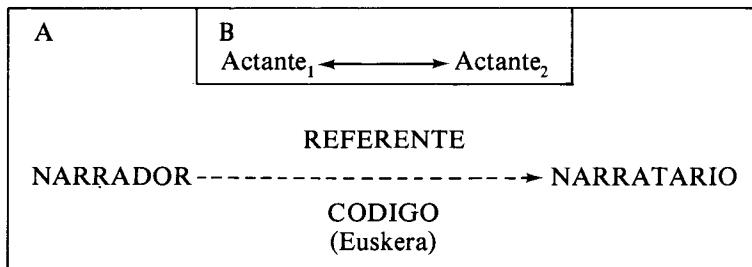
(50) BOURNEUF, Roland y OUELLET, Réal: op. cit., p. 88, not. 2.

(51) BARTHES, Roland: op. cit., pp. 33-34.

(52) BOUSONO, Carlos: *teoría de la expresión poética*. Gredos, Madrid, 1970, T. II, Cap. XX.

Referente

El referente es en este nivel la *segunda situación comunicativa*:

El referente es el espacio, el tiempo, las acciones de los actantes y la presentación de los mismos (Peru, Maisu Juan, y los otros interlocutores).

A.2) FUNCIONES DEL NARRADOR

1. *La función emotiva* (53) o *testimonial* falta por completo en la obra (54): el narrador utiliza un sistema de signos “apersonal”:

“Se da principio al diálogo...” (Diálogo I, pp. 33) (55).

2. *La función conativa* se da cada vez que el narrador relata hechos que él conoce pero que el destinatario ignora. Ahora bien, son pocos los *signos* que muestren esta función:

El diálogo II, III, V se inician así:

“Entre los *mismos* Maisu Juan y Peru” (pp. 67, 91, 136).

“Mismos” es una apelación al destinatario; son los mismos que el narrativo ya conoce porque han aparecido antes. Igualmente se da en el comienzo del diálogo IV:

“Continúa Peru en instruir a Misu Juan” (115) es también una apelación a lo conocido ya por el destinatario.

3. *La función fática* no se realiza expresamente en ningún momento.

(53) JAKOBSON, Roman: op. cit., pp. 353-4.

(54) GENETTE, Gérard: *Figures*, III, pp. 261-263.

(55) La paginación corresponde a la edición de Durango, 1881. Las ediciones actuales han uniformado la obra traduciendo al euskera las frases del narrador.

4. *La "función metanarrativa"* (56) que consiste en las referencias al propio texto narrativo, se da también escasamente y coincidiendo con las señaladas en el punto 2:

“Entre los *mismos Maisu Juan y Peru*” y “*Continúa* Peru en instruir a Maisu Juan”.

Se hace referencia al propio discurso narrativo, a lo “ya dicho” antes. Se trata de una mostración *anafórica* (57), que señala en el propio texto narrativo.

5. *La función referencial*: Es la función que predomina. El narrador se limita a dar los datos mínimos imprescindibles para la comprensión de la “historia”. Todas las frases del narrador cumplen esta función y en ningún momento se interrumpe la “historia” para dar opiniones o juicios, o para establecer un diálogo con el destinatario.

Esta función referencial se realiza para dar la información necesaria sobre los siguientes aspectos:

a) ESPACIO:

Diálogo I: “Se da principio al diálogo en una *venta* donde se encontraron casualmente” (p. 43).

Diálogo II: “Salen de *casa* Maisu Juan y Peru” (p. 78).

“(Llegan al *lugar de la matanza* del cerdo)” (p. 86). Diálogo V: “(Pasan a la *cocina* y Maisu Juan saluda al basco francés y al guipuzcoano)” (p. 155).

Diálogo VI: “(*Almuerzan, salen de casa*)” (p. 168).

“Registra la *casa* el alguacil...” (p. 190).

Como se puede ver, las informaciones que da el narrador sobre el espacio son insuficientes y la comprensión del texto sería imposible sino fuera por los indicios que dan los actantes en sus diálogos.

b) TIEMPO:

Aún más escasos son los datos que nos da sobre el tiempo:

Diálogo I: “Viene la moza con la comida, *después de* haber colocado la mesa mal o asquerosamente cubierta” (p. 55). Diálogo VI: “(Registra la casa el alguacil y *entretanto* le habla Maisu Juan a Peru al oído lleno de pavor)” (p. 190).

(56) GENETTE, Gérald: op. cit., pp. 261-263.

(57) BUHLER, Karl: op. cit., pp. 195-199.

El narrador no nos da datos para localizar la historia en un tiempo concreto. Y sólo en esas dos frases nos da el tiempo de un acontecimiento en relación con otros acontecimientos próximos.

Como en el caso del espacio, el desarrollo temporal de la historia lo seguimos a través de los diálogos de los personajes, que tampoco resultan suficientes para una total comprensión. Por ejemplo, en el diálogo VI comienza hablando Peru y su último párrafo es:

“Zoaz orain gorputzari atseren apur bat emotera, ta iagiko zara oeti deritxunean” . (Vaya ud. ahora a dar al cuerpo un poco de descanso y se levanta de la cama cuando le parezca).

A continuación habla Maisu Juan y dice:

“Etzun naz oera... agertu iatan loa; baiña nik eztakit zer otsak izan direan, iges dau loak nire begietatik ta... iagi naz”. (Me he acostado... se me apareció el sueño; pero no sé que ruidos ha habido que ha huido el sueño de mis ojos... y me he levantado).

Entre las palabras de uno y otro ha transcurrido un tiempo que el narrador no señala ni nos dice lo que ha hecho Peru mientras Maisu Juan iba a dormir.

Es este un ejemplo de insuficiencia de información; si bien tal carencia no hace incomprensible la historia, la presenta al lector escasamente ubicada.

c) Las ACCIONES DE LOS ACTANTES.

Todas las intervenciones del narrador están encaminadas a informar sobre las acciones:

Diálogo I:

1. “Se da comienzo al diálogo en una venta, donde se encontraron casualmente” (p. 43).
2. “...(dice el cirujano a una criada de la ventera)...” (p. 53).
3. “(Viene la moza con la comida, después de haber colocado la mesa mal o asquerosamente cubierta y dice ella)” (p. 55).
4. “Empieza a comer Maisu Juan y dicele Peru” (p. 56).
5. “...(Reza)” (p. 57).
6. “...Repite el verso expuesto, y lo escribe el Maisu Juan y dice” (p. 57).
7. “...(Los escribe; y entre tanto oye que prosigue en cantar el borracho)...” (p. 62).

Diálogo II:

8. “Toma Maisu Juan la corteza o pellejo de tocino; cae la vieja en tierra, se maltrata y exclama” (p. 76).
9. “Salen de casa Maisu Juan y Peru” (p. 78).
10. “Llegan al lugar de la matanza del marrano” (p. 86).

Diálogo III:

11. “Se hace la bendición de la mesa” (p. 111).

Diálogo IV:

12. “El tirador muestra a Maisu Juan todos los instrumentos, máquinas, etc.” (p. 133).

Diálogo V:

13. “Pasan a la cocina, y Maisu Juan saluda al basco francés y al guipuzcoano” (p. 155).

14. “(Prepara su mejunge: arma la trampa)” (p. 164).

15. “(Se acuestan)” (p. 164).

Diálogo VI:

16. “(Almuerzan, salen de casa)” (p. 168).

17. “(Se les acerca el clérigo, y dicele Maisu Juan)” (p. 173).

18. “(Registra la casa el alguacil, y entre tanto le habla Maisu Juan a Peru al oído lleno de pavor)” (p. 190).

Estas son todas las intervenciones del narrador. Como en los casos anteriores, muchos acontecimientos los deducimos a través del diálogo de los actantes.

d) PRESENTACION DE LOS PERSONAJES.

Tras el encabezamiento con “Diálogo Primero”, “Segundo”, etc., el narrador nos presenta a los actantes que van a intervenir:

Diálogo I: “Entre el inculto bascongado y barbero Maisu Juan y el culto casero Peru” (p. 43).

Diálogo II: “Entre los mismos Maisu Juan y Peru. Interlocutores la ventera y su criada” (p. 67).

Diálogo III: “Entre los mismos Maisu Juan y Peru” (p. 91).

Diálogo IV: “Continúa Peru en instruir a Maisu Juan” (p. 115).

Diálogo V: “Entre los mismos Maisu Juan y Peru” (p. 136).

Diálogo VI: “Maisu Juan, Peru, el Francés, el Guipuzcoano, en Cura, y el Alguacil” (p. 167).

Diálogo: Entre dos amigos eclesiásticos, el P. Fr. Pedro de Urlja y D. Juan de Zandija (p. 195).

Estos son los únicos indicios que da sobre los actantes. Después aparecen sólo designados por su nombre para que sepa el lector quién habla:

P. (Peru), M. J. (Maisu Juan), la moza, Praisca o Praisca (denominaciones de un mismo actante las tres); La Vieja o La Ventera-la Venta; Echec. (echeacoac); Chom. (Chomin); Ijel. (Ijelea), Los Oficiales; Hija; Las Esp. (Las espaderas), B. (Baigorritarra (?)) Q. (Quiputze), AB. (Abadea), Todos; Alguacil; Fraile, Fr. Abadia AB.

Parece interesante señalar:

1. Que en la denominación de los actantes, el narrador utiliza *los dos códigos*, aunque predomina el castellano. Así nombra: “Los Oficiales”, “Alguacil”, “Todos”, etc. Pero también: “Echec.” echeacoac; Ijel. ielea; Ab. abadia; B. baigorritarra y Q. quiputze.

2. Que el análisis de las intervenciones del narrador en *Peru Abarca* nos hace pensar en un “*relato escénico*”: “Le dialogue des personnages est au premier plan et la partie narrative se réduit à un commentaire enveloppant et explicant le dialogue, c'est à dire qu'elle s'en tient en fait à des indications scéniques. Ce genre de recit rappelle la forme dramatique, non seulement par l'accent mis sur le dialogue, mais aussi par la préférence accordé à la présentation des faits et non à la narration” (58).

3. Que las informaciones que el narrador nos da sobre la historia son muy escasas y podríamos decir que insuficientes para la comprensión del desarrollo de los acontecimientos.

A.3) “SIGNOS” DEL NARRADOR

Intentaremos analizar en este apartado de qué manera aparece el narrador en el discurso, a través de sus “Signos” o “huellas” lingüísticas.

1. De los 2 sistemas de signos propios del narrador: el personal y el apersonal (59), en *Peru Abarca* aparece el sistema *apersonal*: el “YO” del narrador no se muestra lingüísticamente en ningún momento, utilizando la “tercera persona” (60) que muestra a un participante del discurso.

(58) EJKHENBAUM, B.: op. cit., p. 197.

(59) BARTHES, Roland: op. cit., p. 34.

(60) Mejor llamada la “no persona” BENVENISTE: op. cit., p. 166.

Así el narrador nos dice:

“Se da principio al diálogo” (diálogo I, p. 43).

“Viene la moza” (diálogo I, p. 55).

“Empieza a comer Maisu Juan y dícele Peru” (diálogo I, p. 56).

Con uso exclusivo de “tercera persona”. “Este sistema, el “apersonal”, es el modo tradicional del relato” (61).

Los dos niveles de la narración se ven reforzados así por la oposición en el uso de los pronomombres personales:

– El narrador utiliza la tercera persona.

– Los actantes utilizan el “Yo” y “Tu”, propios del diálogo.

2. Igualmente existe un “tiempo” propio de la narración y un tiempo propio del hecho narrado.

El tiempo tradicional y característico de la narración es el “aoristo”: “Tiempo histórico por excelencia” (62).

Cuando el novelista utiliza el aoristo o pretérito indefinido es porque quiere hacer un relato objetivo.

En *Peru Abarca* nos encontramos, en cambio, que el narrador utiliza siempre el *presente*, que no es sino “un dato lingüístico: la coincidencia del acontecimiento descrito con la instancia del discurso que lo escribe” (63).

El narrador ha prescindido del tiempo que le caracteriza, como tal narrador, para acercarse al *presente* de los actantes. Con esto se consigue una progresiva eliminación del narrador y orientar el interés de los destinatarios del relato en los personajes, o actantes.

El paso del “él” del narrador al “yo-tú” de los personajes, y del “presente narrativo” al “presente dramático” se realiza, frecuentemente, por medio de un “*verba dicendi*”:

Ejemplos: “Empieza a comer Maisu Juan y *dícele* Peru” (p. 56).

“Repite el verso expuesto, y lo escribe el Maisu Juan y *dice*” (p. 56).

“(Se les acerca el clérigo, y *dícele* Maisu Juan)” (p. 173).

Este paso de una situación comunicativa a la otra se marca, además, por el uso de los *nombres propios*, que son los únicos que permiten identificar a los interlocutores.

(61) BOURNEUF, R. y OUELLET, R.: op. cit., p. 109.

(62) BOURNEUF, R. y OUELLET, R.: op. cit. 109.

(63) BENVENISTE, E.: op. cit., p. 183.

A.4) Conclusiones

A partir del análisis de esta primera situación comunicativa, podemos señalar algunos aspectos que parecen interesantes a la hora de considerar esta obra como novela:

1.º El narrador y por consiguiente, el destinatario, utiliza un código, el *euskera*, diferente al que utilizan los actantes: el *castellano*. La obra tiene que dirigirse, por tanto, a *hablantes bilingües*.

2.º El narrador interviene sólo 18 veces en toda la novela y lo hace con frases muy cortas, limitándose a dar información sobre la "historia". La figura del narrador, que tiene un amplio papel en toda novela (descripciones, análisis físicos y psicológicos, digresiones, etc.), queda reducido en *Peru Abarca* a lo más imprescindible.

3.º La información que da sobre la historia resulta, casi siempre, insuficiente para una comprensión total, y lo que narra no son acciones, sino *esquemas de acciones*.

4.º Los actantes no son tampoco descritos, sino que el narrador se limita a *señalarlos* siempre con su nombre propio, resultando así sus intervenciones muy parecidas a las acotaciones de las obras dramáticas.

5.º Igualmente, el uso del *presente* (en lugar del pretérito simple, tiempo del relato), lo aproxima al tiempo dramático de los actantes, quedando de esta manera, muy diluida la presencia del narrador.

Estos puntos coinciden en mostrarnos una utilización de la figura del narrador que da a la obra una configuración especial y que podríamos calificar de "poco novelesca".

Parece interesante analizar ahora la segunda situación comunicativa y comprobar de qué manera actúan los actantes y el tipo de función que predomina.

II.B) Segunda situación comunicativa: actantes

La segunda situación comunicativa es la realizada por los participantes del hecho relatado, los "actantes", según la denominación que propone A. J. GREIMAS (64).

Este plano correspondía al nivel de las "**acciones**", que propone Roland BARTHES (65), y según la crítica tradicional, al nivel de los *personajes*.

(64) GREIMAS, A. J.: *semántica estructural*, Gredos, Madrid, 1973; pp. 265-267.

(65) BARTHES, Roland: op. cit.; pp. 28-32.

Podemos señalar algunas diferencias entre las dos situaciones comunicativas:

1. Desde un punto de vista *lógico*, las frases de los personajes están subordinadas a las frases del narrador: “Las afirmaciones singulares del narrador tienen preeminencia lógica” y “Para la comprensión básica de toda narración hay que tomar las frases miméticas del narrador como verdaderas y las de los personajes, justamente, no” (66).

2. Frente a la narración propiamente dicha, en este nivel aparece el *diálogo*; es decir, el *estilo directo*.

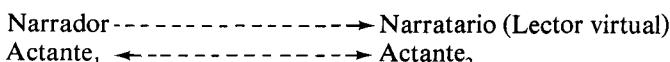
3. En esta situación, los participantes del “hecho relatado” coinciden con los participantes del “hecho discursivo”, apareciendo el “yo” y “tú”. Y, en consecuencia, el tiempo que utilizan es el *presente*, que indica que el hecho relatado es simultáneo con el discursivo (67).

Situándonos a este nivel de “participantes del relato” o “actantes”, vamos a analizar los elementos que constituyen este acto de comunicación.

B.1) Elementos del acto de comunicación

Destinador-destinatario

A diferencia del primer plano comunicativo, en que el narrador emite un mensaje al lector virtual, sin que éste pueda responder, aquí el destinador y el destinatario intercambian sus papeles:

Los principales “participantes” son dos: *Peru Abarca* y *Maisu Juan*. Su conversación ocupa toda la novela y sólo esporádicamente aparecen otros interlocutores, en comunicación con alguno de estos dos.

Estos *participantes secundarios* son:

En el diálogo I: la “moza”.

En el diálogo II: “la moza” y “la vieja”.

En el diálogo III: “Chomin” (hijo de Peru), las “Hijas”, “Echecoac”.

En el diálogo IV: “Laminador” y los “Oficiales”.

(66) MARTINEZ BONATI, Félix: op. cit.; p. 66.

(67) JAKOBSON, Roman: op. cit.; pp. 312-316 y BENVENISTE, Emile: op. cit.; pp. 182-184.

En el diálogo V: “La Hija”, “Las Espaderas”, Chomin, Amigos: Joanis (el baigorritarra) y Gregorio (el guipuzcoano).

En el diálogo VI: “El Cura”, los amigos de Peru, Chomin, y el “Algacil”; en este diálogo el cura interviene tanto como Peru o Maisu Juan.

En el diálogo siguiente cambian por completo los interlocutores. Es el “*Diálogo entre dos amigos eclesiásticos, Fr. Pedro de Urlja y D. Juan de Zandija*”. Dialogan sólo ellos dos, sin intervenciones de ningún otro y la duración de este diálogo es inferior a la de los otros.

Por sus diversas características, éste se presenta desligado de los seis anteriores.

Código

El código que utilizan es el *euskera*. El código castellano es empleado, a veces, indirectamente, pero no como instrumento de comunicación entre Peru y Maisu Juan, ni entre los demás interlocutores.

De nuevo, parece oportuno destacar aquí una importante diferencia entre los dos planos de la obra: en la primera situación comunicativa, el narrador y el narratario se comunican en el código *castellano*, mientras que en la segunda, los actantes lo hacen en *euskera*.

Este hecho lleva a una constatación subyacente a los problemas que encontramos en *Peru Abarca*: una situación de *bilingüismo*, que no sólo forma parte del referente de la obra, sino que además se ve reflejada en la propia estructura.

Contacto o canal

Conviene recordar aquí lo que ya dijimos en la primera situación comunicativa. Estamos hablando de “comunicación”, “interlocutores”, etc., pero es obvio que tratándose de una lectura literaria, la situación comunicativa es *imaginaria*. Unos interlocutores imaginarios se comunican con “pseudo-frases” (68) y mediante un *canal oral imaginario*.

Referente

El primer diálogo tiene como referente situacional una taberna donde se encuentran Peru y Maisu Juan. Discuten entre sí acerca de los “barberos”, la

(68) MARTINEZ BONATI, Félix: op. cit.; pp. 130-131.

comida, y de una canción que oyen cantar a un borracho, en la que se habla de Maisu Juan.

El segundo diálogo transcurre en la misma venta que el anterior y versa sobre algunas peripecias que suceden con la Ventera. Después van a ver la matanza del cerdo, donde Peru le explica a Maisu Juan todas las partes del animal.

En el diálogo tercero van a casa de Peru. Este presenta a su familia. El hijo cuenta una fábula. Se habla sobre la casa y Peru va diciendo los nombres de los animales del caserío.

En el diálogo cuarto, siguen en casa de Peru. De allí van a una ferrería. En el camino, Peru le dice sesenta y cinco refranes. Una vez en la ferrería, Peru le va dando todos los nombres de instrumentos.

En el diálogo quinto, vuelven a la casa. Allí Peru explica a Maisu Juan el espadamiento del lino, los diversos instrumentos y las espaderas cantan su canción. A continuación, habla de los trabajos de la aldea, la elaboración del pan, las herramientas de carpintería. Vienen dos amigos de Peru (un guipuzcoano y un vasco-francés) que recitan oraciones religiosas en sus dialectos respectivos.

En el diálogo sexto, el baigorritarra dice 17 refranes a Maisu Juan. Llega un sacerdote y hablan entre ellos sobre el significado de los nombres de animales, árboles y arbustos. De nuevo en casa de Peru, tiene lugar el final de las peripecias del diálogo segundo.

El “Diálogo entre dos amigos eclesiásticos: Fr. Pedro de Urlja y D. Juan de Zandija” no está localizado en ningún lugar ni tiempo concretos; su único referente es la lengua vasca y sus problemas. D. Juan de Zandija introduce 8 fragmentos de autores latinos traducidos al euskera.

B.2) Análisis de la función metalingüística

Una primera lectura de la obra llama la atención por el número de veces que el diálogo se centra en el propio código; es decir, sorprende el uso casi continuo de la *función metalingüística*.

Roman JAKOBSON toma también de los lógicos la noción de “metalingüaje” y la define como “cualquier referencia hecha en una comunidad lingüística a otra lengua, o en general, a cualquier referencia al lenguaje dentro del lenguaje” (69).

La función metalingüística se usa en el lenguaje cotidiano, cuando el destinatario no comprende parcial o totalmente el *código* que utiliza el desti-

(69) JAKOBSON, Roman: op. cit.; p. 36.

nador; y su uso es imprescindible en el aprendizaje de la lengua materna por parte del niño, así como en la adquisición de otras lenguas (70).

La utilización de la función metalingüística en una obra literaria es, ya desde el primer momento, sorprendente, y más si, como creemos poder mostrar, es esta función la que reaparece constantemente y con mayor frecuencia que las demás funciones.

B.2.a) Frecuencia

Las cifras que damos no han sido tratadas con el rigor de un estudio lingüístico cuantitativo, pero, para nuestro objetivo, las relaciones siguientes son indudablemente significativas:

En el *diálogo I*, la relación entre las veces en que se realiza la función metalingüística y los actos comunicativos totales es: 18/44 (lo que supone un porcentaje del 41 %).

En el *diálogo II*, es ya significativo que sean explicadas 20 palabras, pero además Peru da a conocer todo el campo léxico de “las partes corporales visibles del cerdo”, en euskera, introduciendo hasta 53 unidades nomenclares.

En el *diálogo III*, la relación es: 9/20 (con un porcentaje del 45 %).

En el *diálogo IV*, son explicadas 9 palabras, pero, como en el diálogo II, se introduce un campo léxico: el de “instrumentos y trabajadores de una ferrería”, con 92 palabras nuevas.

En el *diálogo V*, se explican 13 palabras, pero además se introducen los campos léxicos de “herramientas para las labores del campo”, con 20 voces; de partes del “carro”, con otras 20; y el campo de “herramientas de carpintería” con 13 voces nuevas. En total, 66 sustantivos.

En el *diálogo VI*, son introducidas, en total, 98 palabras, muchas de ellas, por medio de su agrupamiento en campos léxicos: campo de “animales”: 49 sustantivos; campo de “árboles”: 20 sustantivos; campo de “arbustos”: 20 sustantivos.

En el *Diálogo entre dos amigos eclesiásticos*, son explicados sólo 6 sustantivos, pero a diferencia de los demás diálogos, en éste se tratan cuestiones de *morfología* (verbos y pronombres) y de *estructura gramatical*. Podríamos decir, por tanto, que la función metalingüística se plantea, en este diálogo a un nivel superior a los demás, justificado por los actantes que intervienen: dos eclesiásticos, que poseen un gran conocimiento de la lengua vasca (71).

(70) JAKOBSON, Roman: op. cit.; pp. 357-358.

(71) Estos eclesiásticos parecen ser el propio J. Al MOGUEL y el P. ANIBARRO.

B.2.b) Realizaciones

La función metalingüística se realiza de tres maneras:

1. Explicación de un código (*euskera*) recurriendo al *propio código*. Ejemplos:

Peru: "...*Donianeak esaten iakee San Juanetako egunai*" (p. 26). (*Donianea*k se les llama a los días de San Juan) (72).

Peru: "Gurasotzat artutен direanai... deituten iakee apoа" (p. 54). (A los que eligen para reproductores les llaman *apoа*).

Peru: "*Bikotxak edo batera iaioak*". (Mellizos o nacidos al mismo tiempo) (p. 61).

Este tipo, en que se da la definición de una palabra del código-euskera mediante el propio código, es el menos utilizado, y lo hace casi siempre Peru Abarca, ya sea en contestación a una pregunta de Maisu Juan, o adelantándose a ella.

Frecuentemente, este tipo de explicación se reduce a dar el *sinónimo* de la palabra:

Ejemplos: "lotu edo katigatu" (aprisionar), (p. 40);

"usa edo erri-basoak" (montes comunales), (p. 71);

"bartzak edo zorrikaiak" (liendres), (p. 125).

- 2) Una palabra del *código-euskera* es explicada acudiendo a un préstamo tomado de otro código: el *castellano*.

En este caso ya nos encontramos con dos códigos que se enfrentan y que pertenecen a dos comunidades lingüísticas vecinas. De nuevo, tenemos que señalar un problema que aparece en los distintos niveles de la obra: el *bilingüismo*. Ambos interlocutores son hablantes bilingües, ya que se comunican mediante dos códigos diferentes: el euskera y el castellano.

Este procedimiento se realiza, principalmente, entre Peru Abarca y Maisu Juan, que representan dos posturas opuestas:

— Maisu Juan, aunque habla en euskera, introduce gran número de *erde-rismos*, palabras tomadas de la lengua castellana e incorporadas al código vasco tras un mínimo grado de transformación.

— Peru, por el contrario, ataca el uso de estos erderismos y da la correspondiente palabra en euskera.

(72) La paginación responde a la ed. La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao, 1970.

Veamos algunos ejemplos:

Maisu: "Aren aoaz ta buruan *desberguenza* gogorrak esaten deustazuz.

Peru: Za berba da *desberguenzea*? Nik eztakit. Esan gurako dozu *lotzabagakeria*".

(M. J.: "Por su boca y en su nombre, me está ud. diciendo duras desvergüenzas.

Peru: ¿Qué palabra es *desberguenzea*? Yo no sé. Querrá ud. decir *lotzabagakeria*".) (pp. 18-19).

Otro ejemplo, en el que el procedimiento es inverso: Maisu Juan es el que pregunta. Es el más frecuente:

Peru: "Ori epaillea baten zer-egiña da.

Maisu: Zer da *epaillea*?

Peru: *Epaillea* da zuk *karnazerua* esango zeunskiona".

(Peru: "Ese es quehacer de carníceros.

M. J.: ¿Qué es *epaillea*?

Peru: *Epaillea* es lo que ud. llamaría *carnicero*".) (pp. 23-24).

A veces, Peru da la explicación sin haber sido preguntado por Maisu Juan:

Peru: "... oratzaille, zuek tenedoren izena emoten deutseezunak."

(Peru: "... oratzaille, a los que vais vosotros el nombre de tenedores."), (p. 25).

Creemos que estos ejemplos muestran claramente la *oposición* entre los dos actantes, Peru y Maisu Juan. El primero, defensor de su lengua y muy reacio a la admisión de extranjerismos; Maisu Juan, por el contrario, presenta numerosas *interferencias codales*, en las que se ve que el código-castellano va imponiendo sus estructuras al código-euskera.

3) El tercer procedimiento, muy frecuente también es aquel en que las palabras no son explicadas acudiendo al propio código ni a otro. Simplemente son *mostradas* las referencias *extralingüísticas*.

Ejemplos: "Ona emen euntegiak. (He aquí los telares).

Au da goisubilla. (es el rodillo superior).

Beragoko au, beesubilla. (Este de abajo el rodillo inferior), (p. 96).

Creemos que es interesante señalar:

a) Que no se trata de dar una explicación lingüística de un "signo", sino de *nombrar* la realidad mostrada; es decir, de atribuirle su "significante".

Este procedimiento, a primera vista, puede no parecer “metalingüístico”, ya que no hay lenguaje que apunta al lenguaje, sino lenguaje que apunta al referente. Si lo hemos incluido es:

1.º Porque, al igual que en los procedimientos anteriores, el discurso se centra en el *código*.

2.º Los tres tipos tienen una misma finalidad: el *aprendizaje* de un signo nuevo del código-euskera.

3.º Porque, si bien al tratarse de “*lenguaje-objeto*” (y no de “metalenguaje”), parece ser el uso normal de éste, aquí nos encontramos en el momento mismo en que ese signo comienza a funcionar en el sistema. Es decir, sería un paso previo a la utilización normal del “signo” en el código de la lengua.

b) Otro hecho importante que podemos señalar es el tipo de *mostración* que se realiza en estos casos.

Karl BUHLER señala tres tipos de mostración:

1.º Mostración “*ad oculos*”: muestra en el campo de percepción de los dos interlocutores.

2.º Mostración “*anafórica*”: muestra en el discurso.

3.º Mostración “*en fantasma*”: muestra en lo ausente, en la fantasía y el recuerdo de los hablantes (73).

El tipo de mostración que aparece en el texto es la mostración “*ad oculos*”. En efecto, en los ejemplos anteriores, encontramos:

- “Ona emen” (“He aquí”).
- “Au” (“Este”).
- “beragoko au” (“Este de abajo”).

“Aquí”, “este de abajo”, “esos”, etc., sólo tienen sentido para los interlocutores: los actantes Peru, la Hija y Maisu Juan. Están mostrando dentro del campo perceptivo del hablante y del oyente. De tal manera que *se rompe la comunicación* con el lector virtual, ya que éste desconoce los referentes que señalan los mostrativos.

En una obra literaria, en que el lector virtual no está en el mismo campo de percepción de los actantes, el procedimiento no parece admisible (74), salvo en el caso del teatro, donde el espectador está presente y en el mismo campo visual de los “personajes” y conoce el espacio y las realidades señaladas por los mostrativos.

(73) BUHLER, Karl: op. cit.: pp. 195-199.

(74) El tipo de mostración característico de la narración y, en general, de una obra literaria es la mostración “en fantasma”.

En el relato, es el *narrador* quien suele explicar al destinatario-lector lo que señalan los actantes. Al faltar tal narrador en estos pasajes, la obra, en lo que tiene de comunicación con el lector, fracasa.

Por otra parte, ya que la intención de estos fragmentos es la *introducción de palabras* en euskera referentes a campos léxicos específicos, como “partes del tronco humano”, “partes del cerdo”, léxico de “ferrería”, etc., se plantea la duda de si el lector llega a comprender el significado de las palabras, ya que *no tienen* al lado su correspondiente *traducción* al castellano (75).

Este problema, sin duda, lo previó el autor y así en el “*Prólogo al lector bizcaino*” dice:

“Pero, ¿qué utilidad sacaría con ingerir en los Diálogos o conferencias una multitud de voces desconocidas a los cultos si no se les presenta un breve diccionario de ellas, con sus correspondientes castellanas?.... Para evitar este obstáculo, al fin de la obra pondré una *nomenclatura* suficiente de tales voces, mas no de todas las de instrumentos mecánicos de las oficinas. Sería preciso que se alargase demasiado la nomenclatura, la que exigiría además una descripción de los instrumentos y confieso que *no sé* las equivalentes castellanas de varias piezas de las ferrerías y de las tejedoras de lienzos, ni las puedo hablar en el diccionario de la Academia Española ni en el de Terreros” (76).

Esta cita nos ha parecido interesante por dar de alguna manera, las razones de un problema, que el autor no ha llegado a resolver, y en segundo lugar porque deja apreciar la intención, fundamentalmente *lingüística* de MOGUEL al escribir la obra y *unión* indisoluble entre el Prólogo, los Diálogos y la Nomenclatura final. El objetivo de éste es claro: dar a conocer un código (el euskera) y mostrar su riqueza.

B.2.c) OTROS PROCEDIMIENTOS RELACIONADOS

1) Etimologías

Este tipo de explicación etimológica no aparece hasta el *diálogo sexto*, del que podríamos decir prácticamente, que todo él es metalingüístico.

Los actantes que intervienen son: el Cura, preguntando, y Peru y sus amigos (Joanis y Gregorio), respondiendo. En este diálogo son explicada “etimológicamente” 50 palabras, pertenecientes todas al campo léxico de seres animados: animales y árboles.

(75) Nos referimos a la edición príncipe, Durango, 1881, ya que las últimas ediciones son bilingües.

(76) “*Prólogo al lector Bizcaino*”, ed. Elizalde, Durango, 1881; p. 9.

El procedimiento consiste en dar el significado de una palabra a partir de su “etimología”; en realidad, se trata de descomponer la lexia en los supuestos componentes.

Ejemplos:

- Abadea: “Zer esan gura dau *agureak*?
- Peru: *Agureak*, AI gurea, edo aika illetan dagoana...” (p. 119).
 (“Ab.: ¿Qué quiere decir *agurea* (anciano)?

Peru: *Agurea* (quiere decir) “ai gurea” o el que se está muriendo y lanzando ayes...”).

- Abadea: “Zer esan gura dau *sugeak*?

Peru: *Sugea* da su-bagea, otz otza dalako...” (p. 120).

(Ab.: ¿Qué quiere decir *sugea* (culebra)?

Peru: *Sugea* es “su-bagea” (sin fuego) porque es enteramente fría...”).

Este tipo de explicaciones son muy frecuentes, pero la mayoría inaceptables desde un punto de vista lingüístico.

La práctica de las “etimologías” eran muy corriente en la época. En el País Vasco, Juan Antonio MOGUEL y Pablo ASTARLOA fueron los que más la ejercitaron, pero, aunque MOGUEL cayó en graves errores, siempre fue más prudente en las “etimologías” que ASTARLOA (77).

El interés de estos filólogos en las “etimologías” nos lo explica *Peru Abarca*, en el diálogo sexto:

“... ta bizitzea daukenen izen guztiak, direala berariaz eraatsiak, adierazoteko euren *inklinazio edo propiedaderen batzuk*”. (“... y todos los nombres que tienen vida, son especialmente puestos para manifestar algunas de sus *inclinaciones y propiedades*.”) (78).

En el *Prólogo*, el autor expone la misma teoría de que el nombre en euskera refleja la propiedad o cualidad esencial de la cosa. Expone, por tanto, la idea de que la relación significado/significante no es arbitraria en euskera; sino *motivada*:

‘El idioma bascuence es muy secundo... y de él se puede decir: Conveniunt rebus nomina saepe suis.’ (79).

En esta peculiaridad coincidiría el bascuence con el hebreo, según MOGUEL y en el corto número de voces radicales, de las que se derivarian todas las demás palabras (80).

(77) GARATE, Justo: op. cit.; pp. 30-31.

(79) /80) “*Prólogo al lector Bizcaino*”, ed. Durango, 1881; pp. 14 y 22.

(78) Edición La Gran Enciclopedia Vasca, p. 128.

2) CAMPOS LEXICOS

Algunos de los diálogos entre los actantes *Peru y Maisu Juan* van encaminados, no a explicar una sola palabra, sino a introducirnos gran número de voces pertenecientes a un mismo *campo léxico*.

A veces, se limita a dar unas pocas palabras:

Diálogo I:

Campo léxico “barbería”: bizargillea, apaindu, garbitzaille o apainkiña o labaiña (p. 19).

Campo “oficios manuales”: arotza, Argiña, Itzaiña, Atxurlaria, Basoazterlaria (p. 19).

En los siguientes diálogos los campos léxicos son mucho más amplios:

Diálogo II:

Campo “tronco humano”: tronkoa, kabidades, burua, bularra, Beekosabela, besoak; (en la cabeza) pelikraneoa, kraneoa, kutikulea, kutisa ta gizentasuna. Estas son dadas por Maisu Juan. Peru le da la réplica en mejor euskera:

Campo “cuadrúpedo”: burua, bularra, sabel beekoa, azala, azaltxu bat, gizentasuna, mintzak, buru-azur (p. 53).

Campo “partes externas e internas del cerdo”: da una lista de 57 palabras, en que son enumeradas todas las partes del cerdo, sin traducción al castellano y sin explicación en euskera (pp. 53-54).

Diálogo III:

Campo “clases de manzanas”: berazak, gazamînak, urtebateak, domen- txak, kurkubietak, gorrigarratzak, abapuruak (p. 66).

Campo “ganado doméstico”: beiak, idiaik, bigae, bigantxa, basa-bei, basa-idisko, zezin-idi, txala, urruza, ardi, bildots, beieantzitua, giberri, aari, auntz, bizartsua, atxumeak (pp. 70-71).

Diálogo IV:

Campo “ferrerías”: Peru introduce 92 voces para designar a los trabajadores, instrumentos y máquinas de una ferrería (pp. 90-91).

Diálogo V:

Campo “tejedoras del lino”: va describiendo todas las labores desde la siembra del lino hasta tenerlo preparado para el telar. Introduce además 19 sustantivos que designan las partes del telar (pp. 94-96).

Campo “trabajos de aldea”: *Labores* “... laietan, saaketan, iorraan..., idiak buztartutene, itzaintza egiten...” (p. 100). *Instrumentos y herramientas:* introduce 40 palabras (pp. 100-102).

Campo “elaboración del pan” (pp. 102-103).

Campo “herramientas de carpintería” (p. 104).

Campo “religión”: el baigorritarra Joanis y el guipuzcoano Gregorio, dicen el “Aita gurea” y el “Agur Maria” y el “Credo”. También recita Peru en su dialecto vizcaíno, pero solamente el “Credo” (pp. 107-112).

Diálogo VI:

Campo “animales”: son explicados etimológicamente, primeramente 37 nombres de animales. Luego son recopilados y traducidos al castellano por el Cura. Vuelven a ser explicados otra tanda de sustantivos que el Cura va traduciendo. En total son explicados y traducidos cuarenta y nueve nombres de animales (pp. 119-128).

Campo “árboles”: éstos son recopilados también por el Cura, pero no tienen traducción. Los clasifica en árboles (abe bizi), arbustos (basaberak) y beresiak (jarro). En total son explicados 42 sustantivos, 20 árboles y 22 arbustos.

“Diálogo entre dos amigos eclesiásticos”: en éste no hay ninguna agrupación por campos léxicos.

Todos los campos que hemos estado señalando, se pueden reducir a tres grandes temas que describen el *tipo de sociedad* que MOGUEL muestra como ideal:

1. *Mundo rural:* animales, árboles, labores del campo, etc.
2. *Oficios manuales:* barbería, espadamiento del lino, carpintería, etc.
3. *Religión.*

Sobre estos tres pilares se mantendría la sociedad ideal. Sería de tipo rural, y su centro sería el *caserío* y no la ciudad. El hombre modelo es el *base-rritarrar*, único maestro de la lengua vasca que tiene que enseñar al barbero “callejero”.

B.3) Cuestiones de lingüística vasca

Hay en *Peru Abarca* una atención especial a problemas que pertenecen al campo de la lingüística vasca. Es el actante Peru quien se ocupa de ellos, asumiendo el papel de un especialista de la lengua.

Como la función metalingüística, y los otros procedimientos analizados (campos léxicos, etimologías), estas cuestiones se plantean en la segunda situación comunicativa: entre los actantes Peru y Maisu Juan.

a) Problemas de los dialectos en euskera

El problema de los dialectos se plantea en los diálogos V y VI, donde aparecen dos nuevos interlocutores: Joanis, el vascofrancés (*dialecto de Baja Navarra*) y Gregorio, el guipuzcoano (*dialecto guipuzcoano*). Cada uno de ellos habla en su dialectos y Peru en el *vizcaino*.

El problema se centra en la actitud de Maisu Juan que no comprende al vasco-francés y al guipuzcoano y que acepta únicamente el vizcaino como euskera puro, opinando que los demás dialectos están “mezclados” con otros idiomas:

“... Ta beste nik aituten eztodan lenguajeren bategaz *nastetan dau*, ta niri sinistu eragin gura zeunskee, euskera berba egiten dabela” (p. 108).

(“... Y lo mezcla (el euskera) con algún otro lenguaje que yo no entiendo y querria hacerme creer a mi que habla vascuence.”)

La actitud que propugna MOGUEL es la que protagonizan Peru y sus amigos:

“Ona emen iru euskaldun modu, pranzesa, kiputz ta bizkaitarra, alkarr ederto aituten dabeenak” (p. 119).

(“He aquí tres clases de euskaldunes: francés, guipuzcoano y vizcaino que se entienden muy bien entre ellos.”)

Lo que MOGUEL pone de relieve (por boca de Peru) no es, por tanto, las diferencias existentes entre uno y otro dialecto sino sus semejanzas para dar cuenta de la *unidad vasca*.

Y es esta actitud de MOGUEL la que más ha destacado la crítica. Nos muestra los dialectos, porque no pretende ignorarlos, pero con vistas a mostrar lo que tienen en común (81).

No hay duda de que esta postura es de gran actualidad en unos momentos en que la *unidad* se ha presentado como camino necesario para la conservación y el fomento del euskera.

b) Problema de la traducción

Este problema se plantea en el *Diálogo entre dos amigos eclesiásticos*. Hablan entre si de las traducciones castellano-euskera que hacían los curas para los sermones. Estos estaban llenos de erderismo léxico y sintácticos, de

(81) IRIGARAY, Angel: op. cit., pp. 130-138 y LOJENDIÓ, José María: op. cit., pp. 155-163.

tal manera que “no podrían entender ni los vascongados ni los castellanos” (p. 142).

La actitud de MOGUEL ante este problema, la expresa a través de *Fr. Pedro de Urlja*. Ante un texto lleno de erderismos que le presentan para corregir contesta: “Eranzun neutsan errazago zala zimentuti etxe barri bat iasoten, etxe okertu, obendu ta abe erdi ustelduen artean, zur barri ta orma barriak egitea baiño” (p. 143).

(“Le contesté que era más fácil levantar una casa nueva desde los cimientos que hacer maderas y paredes nuevas entre una casa torcida, cuarteadas, y de vigas medio podridas.”)

Le aconseja que no intente traducir del castellano al euskera sin antes haber aprendido bien este idioma.

La misma postura está expuesta teóricamente en el *Prólogo*:

“La diferencia de los idiotismos y otras variedades causan tal obstáculo que al fin salen unas versiones lánguidas, confusas, corruptas, y muy dissonantes al oído de un buen bascongado...” (p. 21) (82).

Los que intentan traducir literalmente “No pueden hacer otra cosa que publicar mil barbarismos, solecismos, y castellanismos. Otra cosa sería si un práctico y ejercitado bascongado *bebiese el espíritu de un sermón* castellano o francés y sacando unos apuntes, olvidándose, digámoslo así del idioma castellano, *predicase libremente en bascuence*” (p. 21).

En este aspecto también, la actitud de MOGUEL es de plena actualidad. Propone el *estilo indirecto* de la traducción, coincidiendo con los lingüistas más actuales:

“...lo más frecuente es que la traducción de una lengua a otra se sustituyan mensajes, no por unidades codales por separado, sino por mensajes enteros a su vez en otra lengua” (83).

A nivel práctico, este problema se plantea también en el diálogo último, en que D. Juan de Zandija introduce unos fragmentos *latinos* traducidos del *euskera*. Los motivos que les mueven a ello son también “lingüísticos”:

“...; ta alan ikusiko da euskereak badituala berba bizkor, apaindu, zoli ta adiutuak gauza goratuak azaldetako” (p. 146).

(“...; y así se verá que el vascuence tiene palabras vivas, elegantes, sonoras y adecuadas para expresar las cosas más elevadas.”)

(82) Todas las citas del Prólogo responden a la edición de Durango, 1881.

(83) JAKOBSON, R.: op. cit., ppp. 67-70.

c) Teoría lingüística del vasco-iberismo

El siglo XVIII sostiene la tesis del origen de las diversas lenguas a partir de una lengua madre inspirada por Dios al primer hombre. Esta lengua adánica debería ser la más perfecta y aquella que mejor reflejaba los objetos que nombraba.

En *Peru Abarca* es el actante Peru el que desarrolla esta tesis con varios puntos:

1) *Tesis de la monogénesis de las lenguas*: concepción teológica (84).

2) *Tesis de la “lengua madre”*, o lengua que Dios inspiró a los primeros hombres, que sería para Peru el euskera.

3) *Tesis del vasco-iberismo*

1) La primera aparece en el siguiente fragmento: “agertu iakozan oneek Adani... ta bakotxari imifii eutsan konbeni edo ondo etortzen izena, zeiñean espliketan zirean euren propiedade... Emendi ateraten dabee iakinak, lenengo gizonari eraatsi eutsala Jaungoikoak berbeeta bat...” (p. 128).

(“Se le aparecieron éstos a Adán... y a cada uno le puso el nombre que le convenía o venía bien, en el cual se explicaban sus propiedades... De aquí sacan los sabios que Dios le inspiró al primer hombre un idioma...”)

La concepción teológica tiene una consecuencia: la *perfección* de aquella lengua primera, cuyas raíces explicarían las cualidades de las cosas.

2) Despues Peru explica el *diluvio universal* y la salvación de algunos hombres. Hasta entonces sólo existía una lengua, pero los hombres levantan la Torre de Babel y Dios, en castigo, les infunde lenguas diferentes. Los hombres abandonaron la Torre y se esparcieron por el mundo, cada uno con un idioma distinto:

“Noeren ondorengoren batzuk mundutu zabaldutu zirean denporan, etorri zirean Espaniara... San Jeronimok... diño Espaniara etortea tokau iakeela *Tubal* berari” (p. 130).

(“Algunos de los descendientes de Noé, en la época en que se esparcieron por el mundo, vinieron a España... San Jerónimo dice que el venir a España le tocó al mismo Tubal o a sus más próximos descendientes.”)

3) En cuanto a la teoría del *vasco-iberismo*:

“Euskerea zan antxinako Spainia guztiko berbetea” (p. 130).

(“El euskera fue antiguamente la lengua de toda España”).

(84) MOUNIN, Georges: *Historia de la lingüística*, Gredos, Madrid, 1971, pp. 152-153.

La teoría del vasco-iberismo fue ampliamente difundida por Guillermo HUMBOLDT y ha gozado de mucho prestigio, aunque actualmente está rechazada (85).

La consecuencia lógica es, como hemos dicho, afirmar que los nombres vascos explican las propiedades de las cosas. Y esto le ha llevado a descomponer las palabras en sus raíces y a buscar las *etimologías*, sobre todo en los nombres de animales y árboles.

En este aspecto MOGUEL se muestra como un hijo de su tiempo, aunque no llega nunca a las exageraciones de ASTARLOA, y acabó poniendo en duda esta teoría, e incluso criticándola (86).

B.4) CONCLUSIONES

En esta segunda situación comunicativa, podemos señalar un hecho muy significativo: el interés de los actantes está centrado en el *código*. En esto coinciden todos los aspectos anteriormente analizados:

- La constante utilización de la *función metalingüística*, cuya finalidad es introducir términos en euskera, desconocidos para los lectores.
- La agrupación de estos mismos en *campos léxicos*, que permiten un aprendizaje más rápido.
- La explicación de palabras, partiendo de su *etimología* y descomponiéndolas en sus supuestos lexemas.
- La aparición de los distintos *dialectos* del euskera y su problemática.
- El planteamiento del problema de la *traducción*, a nivel teórico y práctico.
- Exposición de la teoría del *vasco-iberismo*.

Todos estos aspectos son tratados por los actantes, en este segundo plano de la obra. No es el autor el que habla (lo cual no sería sorprendente), sino los “seres de ficción”. Y creemos que esto es lo que hace que *Peru Abarca* aparezca como una obra marginal en la literatura vasca, ya que estos aspectos son más propios de ser tratados en un “ensayo” o “estudio lingüístico”, que en una obra literaria.

(85) A raíz de esta teoría se intentó descubrir restos del euskera en los topónimos de España. El propio MOGUEL escribió: *La Historia y Geografía de España ilustrados por el idioma vascuence*.

(86) GARATE, Justo: op. cit.; pp. 88-93.

III. Estudio de las dos situaciones comunicativas

El análisis separado de las dos situaciones comunicativas nos permite llegar a la conclusión de que *Peru Abarca* presenta unas características especiales que no son justificables desde un punto de vista estético o literario. Estas características se pueden concretar en los siguientes puntos:

1.º En la primera situación comunicativa, nivel de la narración, la escasa utilización de la figura del *Narrador*, su función exclusivamente referencial o informativa, que además resulta insuficiente para una comprensión total de la obra; y finalmente, un tipo de actuación más cercana a las acotaciones escénicas que a un “relato” propiamente narrativo.

2.º En la segunda situación comunicativa, nivel de los actantes, nos encontramos por el contrario, con un predominio claro de la *función metalinguística*. Su utilización no está justificada en una obra literaria, donde el código sirve para crear un mensaje poético y no para explicar el propio código. Esta función metalinguística, que orienta la obra hacia el código, se ve reforzada por otros procedimientos, como hemos visto.

3.º Este énfasis en el código se manifiesta aún más claramente, en un hecho muy significativo: la utilización de *dos códigos* en *Peru Abarca*:

— La primera situación comunicativa (*Narrador*) utiliza el código castellano.

— La segunda situación comunicativa (*Actantes*) usa el código euskera.

El uso de los códigos hay que extenderlo a la obra entera, incluyendo el Prólogo y la Nomenclatura. Ambos códigos se reparten en la obra de la siguiente manera:

Castellano: —“Prólogo al lector bizcaino.”

— Nivel narración en los Diálogos.

Euskera: —Nivel actantes en los Diálogos.

Euskera-Castellano: —“Nomenclatura”.

El *castellano* es el código que sirve sólo de preparación y encuadre:

— El Prólogo (castellano) introduce a los Diálogos y

— El Narrador (castellano) introduce el mundo de ficción de los actantes, que son los únicos que hablan en euskera.

Esta utilización de los códigos parece dar prioridad al euskera. El encuadre castellano está pensado únicamente en función del destinatario de la obra, el lector: “Estos diálogos no se dirigen a la instrucción de la juventud bascongada, sino a la de los que son tenidos por muy *literatos*” (p. 9).

El destinatario de la obra es, pues, un lector vasco *culto*, acostumbrado a escribir y a leer en castellano y que consideraba al euskera incapaz de alcanzar el nivel de lengua literaria. El encuadre castellano tiene como función, vencer el posible rechazo de este lector que acepta sólo como lengua de prestigio el idioma oficial: el castellano.

4.º La dualidad de códigos que aparece en la estructura de la obra supone también la posesión de los dos código en los destinatarios últimos de la obra: *Peru Abarca* está dirigida a *hablantes bilingües*.

En situaciones de bilingüismo, en que dos códigos entran en conflicto, se produce la imposición y el triunfo de uno sobre el otro por razones extralingüísticas.

En la difusión de uno de los códigos en perjuicio del otro, los hablantes bilingües son fundamentales:

“Como los bilingües pueden hablar con un número mayor de oyentes e influenciarlos, disponen de mayor fuerza, de mayor prestigio”. Y el resultado es “Una adaptación por parte del bilingüe de una lengua a la otra con la consiguiente difusión de ciertos fenómenos que los bilingües estimulan entre los no bilingües” (87).

De ahí que Juan Antonio MOGUEL se dirija a lectores bilingües, únicos capaces de dar el triunfo a uno de los códigos.

Ya en la época de MOGUEL (y aún en la nuestra) el código que impone sus estructuras al otro, el de mayor fuerza y expansión es el castellano, y el código que está reducido a un nivel familiar y rústico, el euskera.

De esta manera, la *Nomenclatura* final es euskera-castellano, porque el lector bilingüe desconoce ya muchas palabras vascas, que le son explicadas por su traducción castellana.

Este proceso de castellanización es el que Juan Antonio MOGUEL quiere detener y cambiar de sentido con su obra *Peru Abarca*, y a esta finalidad responden los aspectos estudiados en el análisis de las dos situaciones comunicativas.

CONCLUSIONES FINALES

“No hay literatura sino en un contexto social, en el interior de una cultura y un medio” (88). El autor, Juan Antonio MOGUEL, escribe en un momento determinado de la sociedad y la cultura vasca, y sólo situándonos en su contexto, podemos comprender los factores que han influido en la estructuración de *Peru Abarca*.

(87) JAKOBSON, Roman: op. cit., p. 24.

(88) WELLEK, René y WARREN, Austin: op. cit., p. 143.

El autor la escribe movido por una intención fundamentalmente *didáctica*: pretende la “instrucción.. de los que son tenidos por muy literatos” (89).

Esta finalidad aparece reflejada en diferentes aspectos de su obra:

1) La *estructura dialogada*, imitada de Juan Luis VIVES, quien “dio a luz su aplaudida obra del ejercicio de la lengua latina, con el designio... (de que) aprendiesen sin fatigarse con Diccionarios una abundancia de voces, las más usuales en la conversación y trato común. Se valió para el efecto del atractivo que trae de sí el diálogo” (90). Vemos, pues, en su intención, el deseo de conjugar el “dulce et utile”.

2) Los *actantes* elegidos, Peru y Maisu Juan, son representativos de dos posturas ante la sociedad y la lengua vasca:

—*Peru*: baserritarra, euskaldun puro, que no habla más que en euskera, porque no conoce el castellano. MOGUEL lo presenta como modelo a imitar, calificándole de “Catedrático de la Lengua Bascongada”.

—*Maisu Juan*: kaletarra (hombre de calle), representativo del hombre vasco culto, alejado de las tradiciones, lengua y costumbres de su pueblo, y que habla en un euskera lleno de erderismos léxicos y sintácticos.

Como en toda *obra de tesis*, Maisu Juan acaba dando la razón a Peru Abarca y admitiendo su ignorancia sobre la lengua vasca.

3) Durante los siete Diálogos se hace un uso constante de la función *metalingüística*, para introducir términos, agrupados muchos de ellos en *campos léxicos*. Estos pueden reducirse a tres grandes núcleos temáticos:

- Industria tradicional y artesanado,
- Religión,
- Mundo rural,

que ayudan a reconstruir la *sociedad ideal* para MOGUEL, una sociedad primitiva y rústica.

En este sentido, como señala José María LOJENDIO, hay que situar el autor dentro de su época. En el siglo XVIII, se produce en Europa y, principalmente, en Francia, un movimiento de repulsa de lo artificioso, y de gusto por lo primitivo y natural. Es el “retour à la nature”, el ideal de los sabios de aquella época; Jean-Jacques ROUSSEAU, en *L'Émile, Le contact social*, etc., nos presenta como hombre ideal al “bon sauvage” y Peru tiene, en el fondo, mucho de ese personaje (91). De ahí que nos presente una sociedad rural, basada en la agricultura, los oficios manuales, etc.

(89) *Prólogo al lector Bizcaino*, Durango, 1881, p. 6.

(90) *Prólogo al lector Bizcaino*, Durango 1881, p. 5.

(91) LOJENDIO, José María: *Mogel*, en EGAN (1954), núms. 2-4, p. 20.

El influjo de este movimiento filosófico europeo en *Peru Abarca*, pudo ser, efectivamente, muy grande; pero creemos que las características de esta obra pueden responder también, a una situación socio-económica y cultural muy concreta: la sociedad vasca de fines del siglo XVIII y comienzos del XIX.

En efecto, la importancia concedida en la obra al campo léxico de la “*ferretería*” (92), se explica si recurrimos a datos de la economía del siglo XVIII:

“Región agrícola pobre, mantenía su equilibrio inestable merced a la fabricación y exportación del hierro” (93).

El hierro vasco era muy solicitado y tenía sus mercados en el País Vasco y en la Península, pero también en América y el extranjero. Hasta 1770, la producción siderúrgica vascongada no encontró problemas, pero a partir de esa fecha, comenzó a decaer (94). Esta decadencia se debió a la pérdida del mercado americano y a la competencia del hierro extranjero, sobre todo, inglés (95).

Igualmente, se produce la decadencia de la *artesanía rural*, no pudiendo competir con los productos de Francia e Inglaterra (96). Así sucedió con los *tejedores del lino*, a los que MOGUEL dedica, también, una atención especial. Dentro de estas actividades artesanales, podemos incluir la *elaboración del pan*, la *carpintería*, etc. (97).

En cuanto al segundo centro temático, la *religión*, nos encontramos con una época conflictiva: es el momento de la laicización del país, con el influjo de Los Caballeritos de Azcoitia y de la Revolución Francesa. Sin embargo, la postura de MOGUEL fue de defensa de la religión *tradicional*: denunció algunos libros a la Inquisición como poco ortodoxos y solicitó de ella el título de revisor de libros (98). Escribió bastantes obras sobre la religión y su defensa a través de Peru, nos confirma en la idea de que la religión católica formaría parte de la sociedad ideal para MOGUEL.

Otro gran pilar de esta sociedad, sería el *mundo rural*, que comprendería los campos léxicos de: animales, agricultura, el bosque, etc.

En el siglo XIX, finales del XVIII, en el País Vasco se señalan contradicciones entre el mundo rural y el urbano. Los economistas del XVIII se quejaban de la despoblación de las zonas rurales, mientras que la población urbana aumentaba (99).

(92) Véase supra: p. 56.

(93) FERNANDEZ de PINEDO, Emiliiano: op. cit.; p. 318.

(94) FERNANDEZ de PINEDO, Emiliiano: op. cit.; pp. 320-329.

(95) FERNANDEZ de PINEDO, Emiliiano: op. cit., p. 332.

(96) FERNANDEZ de PINEDO, Emiliiano: op. cit.; p. 337.

(97) Véase supra: pp. 55-57.

(98) MICHELENA, Luis: op. cit.; p. 109.

(99) ANES, Gonzalo: op. cit.; p. 15.

La postura que adopta MOGUEL está representada en Peru y en su defensa del caserío, de la agricultura, del bosque.

A partir de estos datos, podemos concluir que en el País Vasco se está produciendo un cambio, en el que unas estructuras sociales están a punto de ser sustituidas por otras, o lo están siendo ya.

MOGUEL, a través de Peru, sale en defensa de una *siderurgia tradicional* y una artesanía rural que está en decadencia; de una *religión*, cuyos principios están siendo atacados por los “ilustrados”; de un *mundo rural* que se va despoblando en beneficio de las villas urbanas. En resumen, MOGUEL está defendiendo una sociedad a punto de desaparecer.

Si esta actitud es bastante clara, con respecto a las estructuras económicas y sociales, más evidente es aún la *defensa de la lengua* y de la cultura del País Vasco.

4) Con el análisis de la obra, creemos haber mostrado que el interés del autor está centrado en el *código*, en perjuicio de otros aspectos literarios, como el tratamiento de la narración, el desarrollo de la historia, etc.

Toda la obra es una defensa del euskera, de su riqueza y abundancia de voces, de su aptitud para cualquier tipo de mensajes. Y esta actitud defensiva es la respuesta a la situación en que se encontraba la lengua vasca, ya a comienzos del siglo XIX. En el *Prólogo al lector bizcaino*, dice MOGUEL:

“¿Con qué vergüenza y confusión de muchos se debe decir que no habla el rústico doctor sino en su bascuence patrio, sin haber jamás tomado lección alguna, y que no sea entendido de los muchísimos más de los bascongados. ¿En qué otro territorio del mundo se verá que ignoren la lengua patria los que debían erigir academias de ella...? ¿Cuántos hay entre la gente culta que revuelven día y noche las obras francesas, italianas, inglesas, latinas... y que... son tan poco versados en su idioma patrio...! (100).

A lo largo de los Diálogos, son numerosas las veces en que Peru habla sobre la situación del vascuence: faltan libros en euskera, éste es hablado sólo en niveles rústicos, las gentes cultas hablan el castellano, el euskera aparece lleno de erderismos..., etc.

En este punto también, el modelo que MOGUEL presenta es Peru y la antítesis, Maisu Juan, que habla el “euskera castellanizado”, propio de “los que hemos estado en Castilla y los del interior de las ciudades” (101).

De esta manera, se produce una identificación entre el plano lingüístico y el social:

(100) *Prólogo*, ed. Durango, 1881, p. 8.

(101) *Diálogo II*, Ed. La Gran Enciclopedia Vasca, p. 49.

Peru = euskera puro = sociedad rural.

Maisu = casellanizado = sociedad urbana.

Y esto es lo que ha llevado a Ibon Sarasola a calificar de *reaccionaria* la idea que MOGUEL presenta como tesis: la identificación entre *baserritarra* y *buen euskaldun* (102).

Prescindiendo de todo juicio de valor, lo que podemos afirmar es que la obra aparece en un momento en que una sociedad tradicional está a punto de ser sustituida por otra. Y aparece como un mecanismo de *defensa* de una cultura, una economía, y sobre todo de un código, el *euskera*, que va perdiéndose ante el influjo del castellano, que goza del prestigio de ser la lengua urbana, la lengua oficial.

Por este motivo, el lector a quien va destinada la obra no es un euskaldun puro, sino un hablante *bilingüe*, culto y bastante castellanizado, porque es él, en definitiva, el que tiene fuerza expansiva suficiente, para impedir que el euskera desaparezca y para lograr que no sea sólo la lengua del *caserío*, sino que llegue también a la *calle*, a la fábrica, a la Universidad.

Esta finalidad didáctica y social se ha impuesto a la propiamente estética o literaria, afectando a la estructura de la obra y dándole un carácter marginal dentro de la literatura vasca.

(102) SARASOLA, Ibon: op. cit., p. 34.

BIBLIOGRAFIA

- AQUESOLO, LINO: *de bibliografía mogueliana*, Boletín de la R.S.V.A.P., t. XXI, pp. 90-91. San Sebastián, 1965.
- ARESTI, GABRIEL: *Peru Abarkaren alienazioa*, Anaitasuna, 15-V-1973, p. 10.
- BILBAO, JON: *eusko Bibliografía*, E.G.I.P.V., Auñamendi, t. V, Bilbao, 1974.
- ENCICLOPEDIA GENERAL ILUSTRADA DEL PAÍS VASCO, Cuerpo B, vol. I (Literatura). Auñamendi, San Sebastián, 1969.
- GÁRATE, JUSTO: *la época de Pablo Astarloa y Juan Antonio Moguel*. Diputación Vizcaya, Bilbao, 1936.
- IRIGARAY, ANGEL: *Mogel eta literatur-euskara*, "Egan", núm. 5-6 de 1959, pp. 130-138. S. Sebastian *Mogel eta literatur-euskara*, "Euskera", t. V, pp. 110-123. Bilbao, 1960.
- LOJENDIO, JOSÉ MARÍA: *euskeraren batasuna eta Mogel*; EUSKERA, t. V, pp. 155-163. Bilbao, 1960. *Mogel*, "Egan" (1954), núms. 2-4, pp. 16-24. Bilbao, 1954.
- MICHELENA, LUIS: *historia de la literatura vasca*, Minotauro, Madrid, 1960.
- MOGUEL, JUAN ANTONIO: *el doctor Peru Abarca, catedrático de la Lengua Bascongada en la Universidad de Basarte o Diálogos entre un rústico solitario bascongado y un barbero callejero llamado Maisu Juan*. Ed. Elizalde, Durango, 1881.
- Peru Abarka*, La Gran Enciclopedia Vasca. Bilbao, 1970.
- ONAINDIA, SANTIAGO: *euskal Literatura*, II, Etor, Bilbao, 1973.
- OTEGI, KARLOS: *pertsonaia euskal nobelagintzan*. Gero, Bilbao, 1976.
- SARASOLA, IBON: *euskal Literaturaren historia*. Kriselu, Donostia, 1971.
- VILLASANTE, LUIS: *historia de la Literatura Vasca*. Sendo, Bilbao, 1981. *Juan Antonio Moguel - Berri jakingarri batzuek*, EUSKERA, t. V. pp. 50-61, Bilbao, 1960.
- VINSON: *essais d'une Bibliographie de la Langue Basque*. Anthropological Publications. Pays Bas., 1970.

BIBLIOGRAFIA GENERAL

- ANES, GONZALO: *economía e Ilustración en la España del siglo XVIII*. Ariel. Barcelona, 1972.
- BARTHES, ROLAND: *introducción al análisis estructural de los relatos*. Comunicaciones n.º 8. Buenos Aires, 1974.
- BENVENISTE, EMILE: *problemas de Lingüística General*. Ed. Siglo XXI. México, 1974.
- BOURNEUF, RELÁND y OUELLET, RÉAL: *la novela*. Ariel. Barcelona, 1975.
- BOUSONO, CARLOS: *teoría de la Expresión poética*. Gredos. Madrid, 1970.
- BÜHLER, KARL: *teoría del Lenguaje*. Revista de Occidente. Madrid, 1967.
- ESCARPIT, ROBERT: *sociologie de la Littérature*. Presses universitaires de France. París, 1973.
- FERNÁNDEZ DE PINEDO, EMILIANO: *crecimiento económico transformaciones sociales del País Vasco 1.100/1.850*. Siglo XXI. Madrid, 1974.
- FORSTER, E. M.: *aspectos de la Novela*, Universidad Veracruzana. México, 1961.
- GENETTE, GÉRARD: *figures III*, Seuil. París, 1972.
Fronteras del relato. Comunicaciones 8. Tiempo contemporáneo, Buenos Aires, 1974.
- GREIMAS, A. J.: *semántica estructural*, Gredos. Madrid, 1973.
- GUIRAUD, PIERRE: *la stylistique*, Presses Universitaires de France, París, 1975.
- JAKOBSON, ROMAN: *ensayos de Lingüística general*, Seix Barral. Barcelona, 1975.
- MARTÍNEZ BONATI, FÉLIX: *la estructura de la obra literaria*, Seix Barral. Barcelona, 1972.
- MOUNIN, GEORGES: *historia de la Lingüística de los orígenes al siglo XX*, Gredos. Madrid, 1971.
- RHETORIQUE GENERALE, Larousse. París, 1970.
- SAPORTA, SOL: *la aplicación de la lingüística al estudio del lenguaje poético*; en 'Estilo del lenguaje', Cátedra. Madrid, 1974.
- TODOROV, TZVETAN: *théorie de la littérature*, Seuil. París, 1965.
- WELLEK, RENÉ y WARREN, AUSTIN: *la théorie littéraire*. Ed. Seuil. París, 1971.

BEREZKO “-A” DUN IZEN ETA IZENLAGUNAK PERU ABARKAN

Antonio Mallea

I. ATALA

“-A” ITSATSIA DUTEN HITZEN ZERRENDA PERU ABARKAN

Sarrera

Hizkuntza modernoek aurritzien bitartez lotzen dituzte hitzak bata bestarekin kateatuz esaldietan. Artikuluek zenbatekotasuna adierazten digute; eta aurritziek batez ere adierazten digute hitzaren funtzioa esaldian: ez da berdin, gaztelera, adibidez: “casa, la casa, de las casas, por la casa, en la casa” esatea; “casa”-ren funtzioa ez bait da bat, beti “casa” idatziaren.

Euskerak, ordea, funtzi horiek deklinabidearen amaeren bidez, batez ere, adierazten ditu. Baino hitza, edozein hitz, behar den bezala deklinatzeko, hitz horren bukaera argi eta garbi jakin behar dugu lehenbizi; bestela zeri erantsiko diogu deklinabidearen amaiera berezia. Hitz, berez, artikulurik gabe, inongo atziżkirk gabe, nola bukatzen da? Hauxe jakin behar. Adibide gisa, sarri erabiltzen dugun hitza: “gauzea, gauz, gauza, gauzaren, gauzeentzat, gauzie, …”, edo-ta “Vitorira noa”, ala “Vitoriara noa?”. Zein da hitz soilaren bukaera garbia?; nora jo behar dugu hori jakiteko? Sarritan ez da gauza erraza.

Euskal hitzak gainera, ez du amaiera berdina eramaten hitz soila hartzen dugunean, edo eta hitz konposatuaren datorkigunean: adib “eliza” izanarren, elexpuru, eleizkarai, elizpe egiten du, “itsaso”, baina itsasertz, itsasur, itsasabal?; “buru, baina burezur”. Elkartzekoan alternantziak dituzte. Hau ere kontuan edukitzeko da hitzak behar bezala ezagutzeko.

Euskerak, denok dakigunez, artikulu bat besterik ez du, “-A”, alegia; honek ere bere iluna ezartzen dio gure Hauziari: hitzak daraman azken -A hori bere du, ala artilukulua da? Deklinabidean -A eta -E batez bukatzen diren hitzetan kontuz ibili behar dugula eskatzen digu honek. Eta auzia behar bezala argitu arte - A batez bukatzen diren hitzak zalantza eta huts

askoren iturburu izango dira; eta geroago eta gehiago, erdalkutsadurak euskal soinu ta fonema bereziak galduarazten bait dizkigu. Problema ez dugu argituko, ez Aizkibelek nahi zuenarekin, hitz guztiei —A bat erantsirik, ez eta amaierako -A guztiak artikulutzat hartuz. Hitz bakoitzaren berezitasuna eza-gutzean datza problema: axol ala axola; astakeri ala astakeria; neskatil ala neskatila. Dirudienaz zalantzak eta hutsak ugariagoak dira Gipuzkoan beste euskal lurralteetan baino.

Ikerlan honetan adibide ugarikin egiztatuta ikusiko dugunez, Bizkaierak badu joera berezia deklinabidean: -A berezkoa duten hitzak artikulu -A hartzen dutenean -EA egiten dutela: -A + -A = EA (nahiz -IE eskualde batzutan oguzkatzen dutenez: euskera + -A = euskerea, euskerie = vascuence, eta el vascuence adieraziz. Horra hemen beste oztopoa korapiloa askatzeko; bi alderdikako oztopokoak: -A-z bukatzen diren hitzetan berezkoa duten -A hori ilunduta gelditzen delako, -Ebihurtu bait da; eta -E -z bukatzen direnen-gan “seme” adibidez, semEA egiterakoan, ez delako jakiten amaiera zein den, semE ala semeA.

Bizkaierak badu beste joera berezi bat ere: Gipuzkeraz -E -z bukatzen diren hitz batzuk Bizkaieraz -A -z egiten dute: lore /lora; gabe/ baga; suge/ sua; erle/ erla; Gipuzkeraz -LE eta -GILE atzizkiak, Bizkaieraz -LA eta -GILA, sarritan.

Peru Abarka aukeratu dugu, Juan Antonio Mogel izan bait zen Bizkaiera literatur mailara jaso zuen idazlerik lehen-nena; baita ere darabilen lexi-koaren aberastasunagatik, eta hizkuntza ederragatik, nahiz ea joskera aldetik akats batzuk eduki. Mogeletek ondo ezagutzen zuen Bizkaiko euskalkia, Markina aldekoa batez ere (Gipuzkera ere ondo zekien, bere “Eracasteac” Gipuzkeraz idatzi bait zuen). Zerrenda luzea osotzen dute -A berezkoa duten hitzek Peru Abarkan.

Peru Abarkan -A berezkoa duten atzizkiek atal berezia merezi dute: nahiko sail luzea eta aberatsa (1).

Ene uste apalez, Bizkaieraz egiten duten eskualdeetan hobeto zaindu da hitzaren amaiera, gehienetan behintzat: -A organikodunen auzia gure kasuan.

(1) *Oharra*: Peru Abarkak argitalpen bat baino gehiago izan ditu; nire ikerketa honetan eskuizkrubuez gainera (Zarauzko, Arantzazuko eta Markinako aita Karmeldarren), 7 argitalpenetako aleak eduki ditugu begien aurrean. Lan honetan 1970.eko erabili dugu, ortografia berrian dagoe lako, Juan San Martin-en gaztelarazko Prologoarekin. Aipamenek ondoan era-mango dituzten zenbakiek 1970.eko argitalpenaren orrialdeak adieraziko dituzte. Eta aipamenak oso ugariak izango direnez gero, aipamenaren ondoan bertan ipiniko dut orrialdearen zenbakia besterik gabe.

1881. ekoia ere erabiliko dut; orduan agertuko da bere argitasuna.

Beste idazlanen aipamenek eramango dute premiazko adierazpena.

-A itsatsidunak aztertzerakoan, izenak eta adjektiboak hartu ditugu kontuan, hauetxek bait dira garrantzitsuenak eta eztabaiezkoenak. Beste era-tako banakaren bat ere agertuko da, behar bada.

Peru Abarkaren eskuidatzien auzia ere ukitzeko asmoa genuen, heuren jatortasuna argitu nahian. Zertxobait bakarrik esango dugu hemen, ikerketa sakonagoa beste batetarako utzirik.

“-A” Berezkodun hitzen zerrenda

Atal honetan Mogelek, Peru Abarkan, “-A” itsatsidun bezala erabiltzen dituen hitz soilak ipiniko ditugu; beste atal berezietai idatziko ditugu hitz horiekin osatutako esaldiak.

Bide batez, hizki bakoitzari dagokionean, jasoko dut Mogelen iritzia kontsonante batzuri buruz.

Zalantzazko hitzak: hitz batzuk Mogelek, eta Bizkaierak, -A itsatsidun bezala erabiltzen ditu, edo erdi zalantzan gelditzen gara, garbi ez bait da beti ikusten nola bukatzen duen: edo lexikoan bakarrik ematen digulako, “artza” adibidez, nahiz “altza”: 93 eta 132. orr., edo -EA formaz dator kigulako; beste euskalkietan, eta gaurko hitzegietan, -E -z amaitutakotzat hartzen dituzte, horietako hitz batzuk. Mogelengan ondo agertzen zaigu Bizkaieraren beste joera hau ere: Gipuzkeraz -LE eta -GILE, Peru Abarka -LA eta -GILA egiten du. Bikoiztasuna adierazten diguten hitzei ezaugarri hau (-E) idatziko diegu alboan, zerrenda honetan. Oso komenigarri zaigu ohar hauek gogotan edukitzea Bizkaieraz irakurterakoan. Hitz batzuk zalantzak sortarazten dizkigutenean zerrendan agertuko dira; Banaka batzuk amaiera bereziko hitz bakan bezala: “katea, gaztaa, kanpae”.

A

1. Abarka
2. Arima
3. Asaba, Aasaba
4. Askora
5. Andra, eta Andera (-E)
6. Aurrera
7. Aza
8. Akiakula
9. Arkuntza
10. Antomia
11. Alkandora
12. Atsakaba (-E)

13. Aita
14. Ama
15. Amama
16. Ardura
17. Alaba
18. Atralaka
19. Ara (-E), (rastra, arado)
20. Antxina
21. Arnasa
22. Agura (-E)
23. Ailla (-E)
24. Amandra (-E)
25. Ala (tormento)
26. Arbola
27. Alboroka
28. Aaxa (aasa)
29. Arrautza: (-E, -tz): (arraultza, -tz eta -E)
30. Artzanora (-R)
31. Azuela
32. Apa
33. Aiota: Azkuek ez dio itzulpenik ipini.
34. Anaia
35. Arasa (limones del carro)
36. Algara
37. Anezka (lanzadera)
38. Aga
39. Arraa (sic) (palmo)
40. Aska
41. Arrera
42. Albokera
43. Arrantza
44. Aupatsa
45. Alegria
46. Abia
47. Arantza (-E)
48. Auzka (pendencia)
49. Azkura (-E)
50. Aldatsgora
51. Aldatsbera
52. Astinketa
53. Aukera
54. Atzerakuntza
55. Argaltxa
56. Alperreria
57. Adiuntza (oportunidad)

58. Azterketa
59. Atxurlaritza
60. Azaldaketa
61. Azkada
62. Agiraka
63. Aika
64. Agurika
65. Arkuntza
66. Aziera
67. Apainduria
68. Asmatzailla (-E)
69. Arazkeria
70. Artza (zaranda) (-E)
71. Asturia (lurraldea)
72. Anjeologia (anatomiarene hitza)

B

1. Baga (GABE)
2. Ber-bera
3. Berba
4. Bana
5. Biña
6. Burla
7. Berna
8. Bizargilla (-E)
9. Botika
10. Benta
11. Bentera
12. Bizitza (-E)
13. Bela (-E)
14. Birjiña
15. Breska
16. Baba
17. Banaka
18. Bogada
19. Bira
20. Burruka
21. Burdiña
22. Burdinaga
23. Barra
24. Bupera (Gupera)
25. Bata.. bestea
26. Bisita

27. Baraila
 28. Basa, eta “Basa, Basa”
 29. Benda
 30. Bertaga
 31. Basurda (-E)
 32. Barriketa
 33. Berbeeta
 34. Beargintza
 35. Baiduria
 36. Berbakuntza
 37. Basatza
 38. Barberutza
 39. Bizargintza
 40. Baldreskeria
 41. Biziera
 42. Bandiola
 43. Bitsadera
 44. Bigantxa
 45. Biraoka
 46. Borrerukeria
 47. Batzakuntza
 48. Bitzuera
 49. Burni-tranpa
 50. Bera (lina mueta)
 51. Basabera (arbusto)
 52. Beraza (sagar mueta)
- Hitz berezia = 53. Bigae (ternera)

C

Darabilgun ortografia berrian ez da agertzen “C”-z hasten den hitzik. Eskuizkribuetan eta 1881.eko argitalpenean, garaiko ohiturari jarraituz, hase-
ran ere badarabil “C” gure “zi, ze” hotsetan, edo eta mailegu kultoetan: “cau-
sinua”, christiñaua

D

1. Donga (deunga)
2. Denpora
3. Desberguenza
4. Dotriña
5. Ditxa
6. Durmienda (pieza mayor de ferrería)

7. Deika
8. Dongakeria
9. Dardara
10. Domeca (eta Domeeca: “Eracasteac”-en Nomenclaturan)
11. Domentxa (sagar mueta)

E

1. Erregutada
2. Erretaila
3. Erremienta
4. Erida
5. Eskola
6. Erropa
7. Eleiza
8. Eriotza (-E, -Tz)
9. Epaila (-E)
10. Eskerga
11. Egia
12. Esamiña
13. Erla (-E)
14. Eza
15. Errezeta
16. Era
17. España
18. Eskuara (-E), (rastra)
19. Egilla (-E)
20. Eiza (-E)
21. Eskuma (eskuin, eskubi)
22. Erresuma
23. Errota
24. Ezgauza (bagatela, inepto)
25. Eunla (-E) (ehule)
26. Estolda: (alcantarilla, caño para la escoria del hierro)
27. Ezpata
28. Eskuda, baita, Eskuta, Eskutada
29. Estolda
30. Errueda
31. Eskailera
32. Erresera
33. Errenerteria
34. Eskopeta
35. Egabera
36. Errenta

- 37. Errioja
- 38. Eztulga (-KA)
- 39. Etxaguntza
- 40. Ezaguera
- 41. Esakera
- 42. Esaera
- 43. Eskapada
- 44. Euskera
- 45. Eskuara: Baigorritarraren ahoan
- 46. Eungintza
- 47. Erdera
- 48. Esakuntza
- 49. Etorrera
- 50. Esangura
- 51. Erremuskada
- 52. Egitada
- 53. Ezkontza (-E)
- 54. Eztabaidea
- 55. Estura
- 56. Enzula (sic) (-E)
- 57. Ereila (-E)
- 58. Ezgauza (menudencia)

Ikusten dugunez, gaurko erderetan “R”-z hasten diren hitzak euskeraz bokalez hasten dira: Erresuma, Erropa, Errueda, Errezeta, etab. Prestamozko hitzak dira. Ondo dakigu, baita ere, euskeraz ez dugula hitz zaharrik “R”-z hasten denik. Noizean bahin aurkitzen dugu “R”-haseran klasikoengan; zergatik? Horra hemen K. Mitxelenaren erantzuna:

“Hay pocas excepciones populares, aunque probablemente se puedan encontrar muestras en cualquier variedad de la lengua, pero algún autor (Leizarraga, Sauguis) ha prescindido de escribir la vocal (haseran), sin duda por cultismos: regue, resuma, etc.”: LUIS MICHELENA, *Fonética Histórica Vasca*, San Sebastián 1977, 155. 8.1. orr.

Sail honetako hitz gehienak latinaren maileguak ditugu, gutxiago erro-mantzearenak. Eta azkenengo hauetaz honela mintzatzen zaigu Mitxelena:

“No se puede excluir la posibilidad de que en algunos casos la prótesis sea ya romance”: ibid. 156. 8.1.

“E” bokala erasten zaio “R”-ri aurrekaldean, gehienetan: Erroma, Errioxa, Erresuma; baina baita “A-” ere: “habitualmente ante RA-, y también ante RO-, hay “A”: ibid. 155. 8.1: hitz ezagunak, “Arrazoin, Arrosa”.

Eta nondik datorkie haserako bokala latinetik etorri ez zaizkigun hitz zaharrei?: arraultza, arrotz:

“Es un problema insoluble hoy por hoy” esanez gero honela erantzuten du Mitxelenak berak, “su vocal inicial es radical o debida a una prótesis antigua”: ibid. 156. 8.1.

—F—

Hizki honetaz hara zer digun Zarauzko eskuidatziak:

“No hai (sic) tal letra en el bascuence”: 163. orria dela juste dut! Eskuiz-kribu hau liburu bezala josita dago gaur, eta orrien ertzak egabi zizkiotenean orri batzuen zenbaikiak ere jan egin zituzten, eta ez dira orri buruan agertzen; horregatik nire “uste dut”.

Zarauzko eskuidatziaren ohar hori hutsune meharrean idatzita dago, aurreko sailarekin, “E”-z hasten direnak, iaia bat eginda. Behar bada geroago idatzita edo. Baina kopistaren esku berbera da, batek idatzi ditu ohar hau eta liburua (1).

Ezaguna dugu Mogelen teoria F -ri buruz: “El idioma bascongado no necesita en el alfabeto romano de estas dos letras “f” y “h” y no acierto los que escriben con F, estos vocablos “alferra, afaria, ifini”, y algunos otros que se deben escribir con P: alperra, aparia, ipini, es decir, como los pronuncian los puros bascongados. Estos, si no han estado en tierras donde han aprendido algo del idioma castellano, o no han cursado la escuela, no pueden pronunciar la F. Así por Fernando dicen Pernando, por Francisco, Prancisco, por Fiesta y Función Piesta y Punción (eta dirudienez, ez da teoria hutsa, experimentuak eginda gero atera zuen ondorio hori). He hecho repetidas experiencias con ellos, y no pueden pronunciar la F, sino sustituyendo la P. Argumento concluyente, dio berak, de que es letra extraña y superflua. Los chicuelos cuando empiezan a aprender el abecedario en la escuela llegando a la F, dicen “epe”, y cuesta trabajo el enseñarles a decir F como los castellanos” (2).

Bere adiskide Añibarrok, ordea, ez du onartzen ondorio hori, arratiarra-rentzat benetako euskal hizki bait da eta beste euskalkietan ez ezik Bizkaian bertan ere eskualde askotan ondo ahozkatua (ikus, bien arteko harremanak Mogelen Bizitza eta Lanari buruzko atalean).

Ikus, beherago, “P-z” hasitako hitzei buruz esanak.

(1) Ikus, Peru Abarka, 1881.eko, 228. orr.

(2) Peru Abarka, Durango 1881, 11. orr.

—G—

1. Gisa
2. Gauza
3. Gura (aditzetan atzizki bezala, deklinatuta)
4. Galtzailla (-E)
5. Giñarra
6. Gurbiza
7. Gaztanbera
8. Gela
9. Gerla (Baigorritarraren ahoan)
10. Gerra (Maisu Juanek)
11. Grazia
12. Garlopa
13. Garranga
14. Ganbela
15. Galda
16. Gorula (-E)
17. Gailleta
18. Garrama
19. Gatzamailla: (-E): ia beti -EA formaz
20. Gorrista
21. Gaztaiña, “Kastaiña” gehienetan
22. Gomuta
23. Ganbara
24. Garrasika
25. Giltzera
26. Galdara
27. Gia
28. Gaua (arista)
29. Gora-bera
30. Golda (-E)

Hitz bereziak: 31. Gaztae : ikus beheragoko atalean.
 32. Giltza

—H—

“Es letra superflua entre los Guipuzcoanos y Bizcainos que no aspiran en las pronunciaciones; no así entre los Bascos”: Zarauzko ms., 164. orr. este dut! in Peru Abarka, Durango 1881, 229. orr.

Ondo ezagutzen zuen Mogeletek euskaldunen arteko auzia; Mogeletek, zerabiltzan bi euskalkitan ahozkatzen ez denez gero, berak ez luke onartuko H rik. Baino entzuten ditu besteen iritziak:

“Sobre la H, hay variedad de opiniones. El P. Cardáveraz sostiene que en el vascuence es letra inútil. Larramendi, que puede usarse de ella alguna vez, para distinguir las voces equivocas. No es ésta a mi ver razón suficiente, cuando en la pronunciación no se distinguen tales voces equivocas (hona hor bere arrazoina). La buena escritura debe conformarse con la pronunciación. Los bascongados franceses llenan de esta letra H todas sus obras (ezagutzen zituela dirudi), y depende de que cortan de otra manera que nosotros muchas voces. Es pronunciación ingrata, torpe a nuestros oídos”: Peru Abarka, 1881.koa, 11. orr.

—I—

1. Ikara
2. Izunza (pieza de telar)
3. Iosla (-E)
4. Ioilla, Ialla (-E)
5. Irakurla (-E)
6. Irazteaska
7. Iraz-trama
8. Iiela
9. Itxura
10. Iagola (-E)
11. Iorra
12. Ira
13. Idalgia
14. Inka (escozor)
15. Izara
16. Imintzailla (-E)
17. Indriska
18. Imitxa
19. Irrintza (-i, -Tzina)
20. Izurda (-E)
21. Ikazgela
22. Iakituria
23. Itzaintza
24. Ioaera
25. Illeta
26. Iazoera

—J—

1. Jaunka
2. Jauntzera
3. Jita

4. Jera (Xera)
5. Jira
6. Justizia
7. Joilla (-E)
8. Jaiotza (-E) (1)

-K-

1. Korta
2. Konpiantza
3. Koltza
4. Katolika
5. Kantika
6. Kostoma (catarro)
7. Kulpa
8. Kontra
9. Koillara (-E)
10. Kapela
11. Kopla
12. Kanta
13. Kangrena
14. Kerella
15. Korkamista (garguero)
16. Konbita
17. Kastaiña
18. Zapata
19. b: Kuma (cría) (-E)
20. Kaltza
21. Karkaraxa
22. Kokada
23. Kriatura
24. Kutxa
25. Karzela
26. Kezka

(1) *Ocharra*: Nola ahozkatzen dute “J”? , zein da bere soinua? “El bascuence no pronuncia esta letra con el guturismo castellano, dio Mogelek, sino como los latinos, y casi todos los demás idiomas”. Hots arrotzaren iturriaz zera zioen, ‘Los Arabes dexaron (sic) en España esta torpe y violenta pronunciación, y ha pasado también a los Guipuzcoanos, y a algunos de los Pueblos de Vizcaia confinantes con éstos. Pero los Bascos y la maior (sic) parte de los Bizcainos conserva su antiguo y original uso”: Zarauzko ms., 166. orr. “ustez; eta Peru Abarka, 1881.ekoan, 234. orr. Bainax gure Barberuak guturalki ahozkatzen zuen, ez bait zuen ulertzen Joanisen “ji-aka” egitea: 107. orr. Mugako gizona zelako edo.

27. Kortika
28. Kortada
29. Koltzagintza
30. Katillukada
31. Kukuiska
32. Kura (abade)
33. Klareta
34. Kurkubieta (sagar mueta)
35. Keriza
36. Karrama (carda, peine de cardar)

Hitz bereziak: 37. Kanpae
 38. Katea (1)

—L—

1. Lantzaka
2. Loka
3. Lotsa
4. Labaiña
5. Lantzeta
6. Lora (-E)
7. Landara (-E)
8. Luma
9. Logura
10. Lukainka
11. Landa
12. Langa
13. Leia (afán, ahínco)
14. Leza (-E)
15. Lisiba
16. Lama
17. Laka (salario del molinero)
18. Laba (-E)
19. Larra
20. Larrosa (1)
21. Lorsabagakeria
22. Larrapastada
23. Lapurreta

(1) *Oharra*: Hitz hauek ortografia modernoan daude, K-z alegia. Hara zer dioen Mogelek letra honetaz: “Esta letra es superflua en el bascuence... porque la “c” y la “q” bastan para escribir lo que exige su pronunciación. Los bascos la usan mucho sin dar razón para ello”: Zarauzko ms., 167. orr. ¡ustez!; eta, Peru Ab., 1881.ekoan, 323. orr.

24. Landeta
25. Lantza
26. Langintza
27. Laztamarraga
28. Loikeria
29. Laia
30. Liño-mueta

-M-

1. Makilla
2. Mana
3. Masusta
4. Mispilla (mizpira)
5. Meza
6. Mueta
7. Mentura
8. Moda
9. Marka
10. Matrailla
11. Milika
12. Miesa
13. Maria
14. Minbera
15. Madalena
16. Malma
17. Menbrana
18. Molleja
19. Maratilla
20. Marraga
21. Manta
22. Mailla
23. Mea
24. Malluka
25. Matasa
26. Menda
27. Makillaka
28. Mormosieta
29. Milikeria
30. Mugita (grama)
31. Misionista
32. Myolojia (anatomiarene hitza)

(1) *Oharra*. “larrosa” idazten du, kultismoz edo; besteetako joera jarraituz “arrosa” egin beharko zukeen.

-N-

1. Neska
2. Neskatilla
3. Neba
4. Nardaka
5. Notizia

-O-

1. Okela
2. Ora (perro) (-R)
3. Oillanda
4. Ola
5. Orma
6. Ontza (xoria)
8. Osagilla (-E)
7. Obrera
9. Ora (masa, levadura) (-E)
10. Orrika (tenazas)
11. Otzara
12. Ota (-E) (árgoma)
13. Otaepailla (-E)
14. Olgura
15. Olga
16. Oratzaila (-E)
17. Osatzaila (-E)
18. Osakintza
19. Ostikoka
20. Ostikada
21. Olgeta
22. Oiñordekotza
23. Olgantza
24. Oba, deklinatuta sarri
25. Opa
26. Ontza (dirua)
27. Onda-aska
28. Ota (cama de aves)

-P-F-

1. Premiña
2. Pama
3. Plaga

4. Praiska
5. Piesta
6. Puska
7. Prenda
8. Pizta (legaña)
9. Piztia (alimaña)
10. Pazienza
11. Probanza
12. Papada
13. Pusiga
14. Piña
15. Pentzuda
16. Praka
17. Palanka
18. Para
19. Portuna
20. Pena
21. Podaiña
22. Pertika
23. Prantzia
24. Pigureria
25. Pamilia
26. Puska

“F”-z hasten diren banaka batzuk ere agertzen zaizkigu; maileguak dira denak:

27. Fabrika
28. Familia
29. Prantzia, “P”-kin erabiltzen dute Joanisek, Peruk eta Maisu Juanek; baina M. Juanek, behin, gutxienez, “Frantzesak”, dio: 118.orr.

—Q—

Ortografia berria darabilgunez gero ez zaigu agertzen Q-z hasten den “A” itsatsidunik. Zarauzko eskuizkribuak dakarren Nomenclatura-n berriz lau hitz bakarrik irakurtzen ditugu Q-z hasten direnak, eta, dirudienez, ondorengoak idatzita gero ezarri zituela esango nuke, eta estu-estu, nolabait, erantsita daude, letra txikiaz: Zarauzko ms., 171.orr.; eta, Peru Abarka, 1881.eko, 236-237.orr.

—R—

Mogelek argi eta garbi esaten du euskeraz ez dagoela R -z hasten den hitzik, aurretik bokala behar bait du: “Ningún vocablo bascongado empieza

con la letra R, dio berak. Estas voces compuestas, Recalde, Renteria, Recacoechea, están escritas con imperfección y les falta la E, y debe decirse Errekalde, Errenteria, Errecacoechea, etc.”: Zarauzko ms., 171. orr.

Mogelek ez du onartzen idazle batzuren erdal joerarik, R-z hastea hizkuntza arrotzen kutsadura bait da: “Los escritores han seguido el gusto castellano; los que a las voces bascongadas, Arrabia, Arratoia, Erriberia... las han querido desfigurar quitando las precedentes vocales para decir: rabia, ratón, ribera”; Zarauzko ms., 171-172. orr. (eta, in Peru Abarka, 1881.eko, 237. orr.); “R”-ek nahiz eta gehienetan E- protetikoa hartu, RA- eta RO- ren aurrean “A”-ere hartzen du: ikus gorago, 7. orr. esandakoa: L. MITXELENA, *fonética Hist. Vasca* 155-156. 8.-1 orr.

—S—

1. Sangria
2. Salda
3. Serbilleta
4. Soldata
5. Santa
6. Sepultura
7. Sama
8. Sardiña
9. Sara (-E)
10. Sarda (-E)
11. Salza
12. Suga (-E)
13. Sona (reputada, apuesta)
14. Saka (empuje, ánimo)
15. Sostra
16. Sarrera

—T— eta —TX—

1. Taberna
2. Tema (dema)
3. Trenza
4. Txaplata
5. Topiña
6. Terreiña
7. Txuringa (Var. “Zuringa”: intestino recto, esfínter anal)
8. Tolara (-E)
9. Tresna (tresna)

10. Txarrantxa
11. Tobera
12. Tris Traska, Triska Traska
13. Txilioka
14. Testigantza
15. Txantxandura
16. Tanta
17. Tximitxa (imitxa)

—U—

Bai Zarauzko eskuizkribuaren Nomenclatura-n eta bai 1881.ekoan, U da hiztegi edo Nomenclaturaren azkenengo letra; X, Y, Z, eta V aurretik dakartza. Hemen ordena modernoa jarraitzen dugu.

1. Ule-trenza
2. Usa
3. Urtzailla (-E)
4. Uraga
5. Uarka (catre)
6. Urruza (dial.: “urrixa”) (hembra)
7. Urkula
8. Untura
9. Uurra (urra = urritz)
10. Ur-aska
11. Ugazaba
12. Uluka
13. Urlia (fulano)

—V—

“La V consonante es superflua en rigor, irakurten dugu Zarauzko ms.-toan, y basta la b”: azken-aurreko orr.

1881.ekoak aldaketa txiki batekin ematen digu, “Esta letra en rigor es superflua y basta la B”: 239. orr.

—X— eta —Y—

“X y la Y griega son letras superfluas en el bascuence” dio Zarauzko eskuizkribuak: 173. orr. ¡ustez!

1881.eko argitalpenak, berriz ere, aldaketatxo bat egin dio esaldiari: “X e Y son letras superfluas en el bascuence”: 238. orr.

—Z—

1. Zeta
2. Zirujia
3. Zetaka
4. Zalga
5. Zuurda (sic) (zurda): (crin)
6. Zaunka
7. Zapata
8. Zirika
9. Zama
10. Zepa (escoria)
11. Zara (cesto) (-E)
12. Zerra (sierra)
13. Zepa-ama (madera donde apoya el martillo pilón)
14. Zuzentzailla + + + (-E)
15. Zabuka (dando tumbos)
16. Zantarkeria
17. Zur-ezpata

483 hitz jaso ditugu. Horietatik gehienak --A berezkoduntzat erabiltzen dira euskalki guztietan. Banaka batzuk Mogelek, (eta Bizkaierak) berezko -A -duntzat hartzen ditu, nahiz eta beste euskalkietakoek -E -z amaitu. Beste banakaren bat erdi zalantzaz gelditzen zaigu, Peru Abarkan datorkigun amaierak, -EA gehienetan, ez bait digu auzia zehatz mehatz garbitzen. Ipinik-tako banakaren bat ez da ez izen ez izenlagun.

Mordotxoa da Mogelen Bizkaierazko joera berezia, -A” -z amaitzekeo joera, alegia, adierazten digun hitz-zerrenda: tolara /tolare, agura/ agure, andra /andre, iosla/iosle, eunla/ ehule, sara/sare, sarda/ sarde, irakurla/irakurle, izurda /izurde, oba/ obe, landara/landare, laba /labe, lora/ lore, etabar.

Hemen jaso ditugun hitz batzuk latineraren eta erromanzteraren maileguak ditugu; banakaren bat gazteleratik hartua.

II. ATALA

“BEREZKO -A DUNEN” DEKLINABIDEA PERU ABARKAN

I. Sarrera

A) EUSKAL BOKALISMOAZ

Euskararen sistema bakalikoa eta bokale fonetismoa nahiko lauak ditugu. Euskeraren bost fonemak eta hiru zabalkuntzak gazteleranarenekin, eta hizkuntzarik modernoenekin, nahiko antzekoak ditugu: i, e, a, o, u. Hala ere zuberotarren “ú”- eta “i/u”-n arteko aldaketek badituzte baraien berezitasunak.

Euskal bokalismoa “sistema vocálico sencillo” esanez gero, honela jarraitzen du Koldo Mitxelenak, “el vocalismo de los dialectos vascos modernos puede explicarse a partir de un sistema antiguo de cinco vocales, análogo al de la mayor parte de las hablas actuales. La mayor dificultad con que tropieza esta hipótesis es probablemente la que presentan ciertos casos declarados de alternancias i/u”: L. MITXELENA: *Fonética Hist. Vasca*, 47. eta 371, eta 391. orr.

Euskal bokaleen hotsak ozenago ala gorrago, atzerago ala aurrerago, luzeago ala laburrago, zabaldura ala ixturn handiagoz, gorago ala beherago ahozkatzeak, aldaketa eta problema ugari sortzen ditu, hitz luze eta konposuetan, batez ere. Ingruko erdal fonemen kutsadurak ere kontutan edukitzekoak dira. Aldaketa eta kutsadura hauen azken sustraia eta arrazoia garbi aurkitzea ez da gauza erraza beti.

Euskal bokale gehienak, nahiz eta sitemaz gazteleranaren antzekoak izan, lasaiagoki eta zabaldura handiagoz ahozkatzen ditugu, eta gure “a” palatalagoa delauste dut. Horregatik, sistema biak antzekoak izanaren euskal bokaleen arteko distantziak laburragoak dira: A eta E, E eta I, O eta U, I eta U-ren tartekaldeak, alegiá

Argi handia ematen digu honek bokaleen arteko gurutzaketak eta aldaketak, elkar kutsadurak eta ezkutatzeak ezagutzeko, bai euskalki batetatik bestetara dauden ezberdintasunak eta bai euskalki batek garai batetatik bestetara izan dituenak ezagutzeko. Ardura apur batez edozeinek egizta dezaje holako zerbait gertatzen dela A eta E, E eta I, O eta U -ren artean, nahiz -N sudurrezkoaren eraginez batzutan, asimilankuntza edo disimilakuntzarenaz bestetan; -“RR” dardargilearen kutsaduraz, nahiz ondorengo nahiz aurreko fonemaren eraginez; edo sandhiren influentizaz. Guztiau dela eta, “es extremadamente difícil reconstruir la forma básica” dio Mitxelenak: *Fonética Hist. Vasca*, 85. orr.; probetxagarri izango zaigu ikerlan beronen “Apertura y Cierre” atala irakurtea: 59-71.

B) BIZKAIERAREN BOKALISMOAZ

1. Bizkaierak hiru joera nagusi ditu: a) “-E” -z barik “-a”-z amaitzeko ohitura hainbat hitzetan; b) -A + -A = -A -ren ordez, -EA egiteko joera, aintzinakoa eta zabala gainera; d) hitz berezien amaieran-AA -ren ordez -AE egi-ten duela.

a) -A + -A = -EA: ikus beherago atal honetan: II: “-A” ITSATSIDUNEN DEKLINABIDEA PERU ABARKAN”.

b) -AE: ikus, “IV. ATALA: “BEREZKO -A DUN” HITZEN ESALDIAK: izen bereziak “(gaztae, kanpae, Bigae).

-A -z bukatzeko joera: joera arrunta Peru Abarkan, lehenengo atalean ipinitako hainbat hitzetan ikus dezakegunez. Honetaz konturatzeko nahiko da B mintzatzen direnei entzutea, Markina ingurukoei batez ere, edo B klasi-koak irakurtea.

“En posición final absoluta, dio Mitxelenak, el vizc. tiene a menudo “-a” por “-E” en los demás dialectos”: L. Michelena, Fonética Hist. Vasca, 128.6.2. orr.

Mogelengandik jasotako adibide ezagunak ipinirik: lora, erla, ara, baga (G metatesisaren bidez Gabe), bela, lora, oba; edo eta atzizkietan, -LA /-LE-ren ordez; -GILLA /-GILLE (-killa /-kille); -TZAILLA/-TZAILLE -ren ordez sarri irakurriko ditugu Peru Abarkan (ikus, “-A” BEREZKOA DUTEN “ATZIZKIAK” PERU ABARKAN: II.atala).

Nondik datorkio Bizkaierari ohitura hori? Mitxelenaren ustez Bizkaieraren berrikeriaren bat omen da; latinaren mailegu zaharrak dakartza lekuko, fonetikazko arrazoirk gabe, Bizkaierak + A egiten duela ikusarazteko: sing. akus. “flore(m) -ek LorE egin beharko luke; baina Bizkaierak LorA egiten du.

“No hay duda, dio berak, de que se trata de una innovación vizcaina (cfr. préstamos como “arata” = pato, “lora” = flor, etc.) que no hay porqué atribuir a causas fonéticas”: L. Michelena, Fonética Hist. Vasca, 128, 6.2 orr.

“-A-z” bukatzeko duen joera honek sor dezake zalantzak “-A” -z eta “-E”-z amaitzen diren hitzetan, nomin., inesib., dat.... batez ere: etxea, alabea, etxeakaz, alabeagaz; etxeari, alabeari; etxeetan, gauzeetan. Zein da hitz hauen benetako bukaera soila? Zalantzen sorburu!

Horrez gainera “-A” -z eta “-E”-z bukatutako saila luzea denez gero, zalantzak ez ezik gramatika nahasketak ere sortzen ditu Bizkaiera ondo eza-gutzen ez dutenengan; egun, Bizkaierakoengan ere, beste arrazoin batzuren-gatik noski, askori ez zaie, ez, erraz gertatzen hitzaren amaiera garbia jakitea honako zerbait irakurten nahiz erantzuten dutenean: “gauzearen, etxeari, alabeentzat, etxearekin...”. Beste bide batzuk baliatu behar auzia erabakitzeko.

Bizkaieraren ohitura hau ez da gaurkoa, aintzinakoa baizik, “desde los primeros textos” dio Mitxelenak, eta adibide askokin egizta genezakeena. Nomin. pluralean gauzak argitxoagoak izanarren, “los casos comunes han debido ser suficientes para producir alguna vez confusiones entre ambos grupos de temas (“-A” -z eta “-E”-z amaitutakoekin, alegría): L. Michelena, *Fonética Hist. Vasca*, 128-129, 6.2. orr.

Kezka hau aintzinakoa dugu, Micoletarrengan agertzen bait zaigu, berazen ere ohartu bait horretaz: L. Michelena, *Fonética Hist. Vasca*, 129. orr. (6) aipamena.

Baina zalantza eta nahaspila askoren iturburua euskal hiztunengen datza, batez ere, askok nom. mug. sing. hartzen bait dute errotzat, “gauzea, etxea” adibidez, ez “etxe, gauza”; eta hortik ezin garbitasunik atera, ez benetako amaiera jakiteko, ez nom. plur. egiteko.

Beste motibo bat ere agertzen da, ene uste apalez, B egiten dugunongan: artikuluaren ugaritasuna euskeran. Ados nago R. M. Azkuek zioenarekin:

“tal vez, dio, el sonsonete del artículo “A”, final de uso tan frecuente, haya dado origen a esa tendencia”: R. M. AZKUE, *Morfología Vasca*, 37.32. orr. (ikus bertan zerrenda osoa, beste euskalkietan “E”-z eta Bizk. “-A” -z amaitzen direnak: 36-37. orr.).

Hala eta guztiz ere, ene ustez, -EA egiteko joera horrek eta Bizkaieraren eskuadlo askotako ahozkatze guztiak, “-ja, -je”, bokalen aurrean, “anaijia, apaindurijia, jakiturijia, egija, piztija”, etab. badute, eta izan dute, eraginik -A itsatsia gordetzen.

2. Euskal bokaleen elkar kutsaketa eta hots aldaketa hain sarri gertatzen zaigun fenomenoa bada, galdera bat datorkit ezpainetara: nolakoa da euskal bokaleen iraunkortasuna, odo eta nolakoa da heuren aldakortasuna? Bi hiru gauza esango ditugu bakarrik.

Euskal bokaleen eboluzioaz honela mintzatzen zaigu Mitxelena jauna:

“puede resumirse (eboluzio hori) en dos rasgos, contradictorios a primera vista. Muestran por una parte una gran facilidad de modificarse por influencia de sonidos vecinos, y por una fijeza no menos grande, ya que no parecen haber sufrido cambios profundos y generalizados, análogos a los que nos son familiares, por ejemplo, en la historia de las lenguas románicas”: *Fonética...* 50.1.3. orr.

Iraunkortasun horren lekuko hor ditugu: a) Akitaniako euskal-dokumento zaharrak: Jainko eta pertsona izenak: Sembe, Nescato, Cison, Bihox(us)...

b) Gure toponimia: Gebala = gaur, Gebara; Illu(m)beritani = Iruberri; Oiasso (Olارso, in Plinio) = Oiartzun.

c) Latinaren mailegu zaharrak: lora; luma; bake; lege.

Ikusten dugunez orduko bokaleek gaur arte irauten dute, eta sarri hitz berdinatan, bokale aldakatarik gabe. Baino iraunkortasun horrek ez du ukatzen hainbeste hitzetan gertatzen den aldakortasuna: ikus, L. Michelena, *Fonética Hist. Vasca*, “Apertura y Cierre”, eta “Vocales finales” atalak, eta passim, egia hau ere egiztatzeako.

II. “-A” Itsatsidunen deklinabidea Peru Abarkan

1. Jakina dugu deklinabidean bi bokale elkartzen direnean, edo beste bokale elkarketetan, hiatoak bere problemak dakarzkigula; eta “-A”-z eta “-E”-z amaitutakoekin zuhur ibili behar dugula.

Euskalki gehienetan lotura hau hartzen da arautzat: -A + -A = -A (-A bat). Gipuzkeran ere, Oiñati eta Deba ibarrean izan ezik, hauetan B egiten bait da gehienbat, joera hori nagusitu da. Honengatik Gizpuzkera hiztunentzat huts askoren iturburu dira berezko “-A” duten hitzak, sarritan ez bait dute garbi ikusten non bukatzen den hitzaren erroa eta non hasi erantsitakoa. Nahasketa zabalduz dihoala ikusirik oihu egiten du Txillardegik bere euskalki kidekoak, batez ere, oharrarazi nahian:

“Doinu-ezagugarriak ezabatu eta galdu ala, izkribuen egokitasuna ere gain-behera doa, gipuzkoar idazleen artean batez ere”: TXILLARDEGI, Oinarri Bila, Donostia 1977, 12. orr.

Euskal deklinabidean aldaezinezko ordena hau dugu: izenaren bukaera + art. + kasu-atzikzia = etxe + a + ren.

Elkartzen diren bokalak berdinak badira, hots berdineko bokale bat bakarrik emateko joera da nagusitu dena: -A + -A = -A; -E + -E = -E; honela euskalki gehienetan.

Mogelek, Bizkaieraren joera zaharra eta zabala gorderik, honela egiten du Peru Abarkan: -A itsatsia + -A art. = -EA. Mogelek ondo ezagutze zuen beste joera arrunta ere: -A + -A = -A (-A batekin). Mogel Eibarren jaio zen, eta Markina inguruan bizi izan zen beti; “mugako gizona” genuen Mogel, bai jaiotzaz eta bai bizitzaz. Honez gain G ondo landu zuen, bere lehenengo idazlana Gipuzkeraz idatzi bait zuen: “Confesio ta Comunioco... Eracasteac” Irunea, 1800.ean: azpiidazburuan digunez “guiputz itzqueran” argitaratu zuen; garaiko G egokia darabil.

Bizkaieraren joera, aintzinakoa eta oso zabala izanaren (Bizkaian ez ezik Araban, Gipuzkoako Deba ibarrean, eta Errioxan ere betetzen bait zuten) arautzat hartu den joeraren (-A + -A = -A, alegia) salbuespentzat hartzen da, “principal excepción a la regla” digu Mitxelenak: Fonetica 114.5.4. orr.

2. Mogelen idazkeraren berezitasunetaz hobeto jabetzeko, deklinabidearen ereduzko eskema ipiniko dugu:

— A berezkoa duten hitzetan hau dugu:

MUGAGABEAN: -A + kontson. = loturarik ez (gauza + tan = gauzatan)

—A + bokale = lotura “r” (gauza + IK = gauzarik)

SINGULARREAN: -A + -A = -A (kutxa + AN = kutxan), (-A bat)

PLURALEAN: -A + A = -A (ardura + AK = ardurak), (-A bat)
-A + -E = -E (egia + -EN = egien)

3. Adibide ugari, esaldi ugari ipiniko dugu Mogelen idazkera, -EA alegia, ondo adierazteko. Peru Abarkako -A itsatsidunen saila luzea denez gero, ugaritasun hori eskatzen digula uste dut.

Beste adibide asko, gainera, beste ataletan ere jasota daude. Guzti hauek gogotan izanik, hona hemen Peru Abarkan arautzat hartu behar diren formak:

1) -A + -A = -EA: nomin. sing.:

ikus, V. ATALA: “-AA” BIKOTEDUN HITZAK”. Han ikusiko dugu ines. sing. eta nomin. plur. Mogeletek zuen beste joera, -AA jeminatuak erabiliz, sarritan).

—A—

ALKANDOREA: “ekatzu bada alkandorea”: 77. orr.; 104.

ANDREA: “gizon edo andrea bitxiz edo soiñoko apainduz azaleti...”: 79.

ARRANTZEA: “astoaren arrantza, miñ bagea”, esaera zaharra: 80. orr.

ALABEA: “oneta berdiña da nire beste alabea”: 68. orr.

ARDUREA: “zuen amak eta nik eukiko dogu zuen ardurea”: 69. orr.; 28.

ALBOROKEA: “adiskide garealako ezaugarritzat egin daigun alborokea”: 24.

“ASKORIA, AZUELEA, BARRENEA, GARLOPEA, ZERREA”: 104.
orr.

ARIMEA: “etxera noanean garbitu bear dot neure arimea kezka...”: 65. orr.
“A zoroa! Oni arimea aitatu?”: 43. orr.

ATSEKABEA: “onak ta txaarrak, atsakabea ta atsegia emoten dabeenak”: 32.

EUSKREEA: “nekezale erdera bagakoetati euskerea ondo baiño obeto ikasteko”: 131. orr.; passim.

“AGUREA”: 126. orr.

ARBOLEA: “zegaiti esan dozu abe edo arbolea?”: 131. orr.

ATZEREA: “onlan zagoz ain atzerea”: 111. orr.

- ANEZKEA: “beste a anezkea”: 96. orr.
 “AAXEA”: 100. orr.
 AZTERKETEA: “ona barriz burdiaren zure anatomia ta nire azterketaea”: 100.
 ATXURLARITZEA: (langintza honen Bibliko oinarria adieraziz) “Atxurlaritzea da artez Jaungoikoak emoniko lana”: 101. orr.
 ASKEA: “guzur -askea”: 90. orr.; “onda-askea”: ibid.
 AGEA: “berveragea”: 91. orr.; “uragea”: 84. orr.
 AMANDREA: “amandrea ta otseña”: 37. orr.
 AUZKEA: “emen barilla, dardara, auzkea ta nasaitasuna baiño besterik eztago”: 41. orr.
 “AILLEA”: 53. orr.
 ARNASEA: “... arnasea bere zorko dozu”: 43. orr.
 ARDUREA: “agoe ta egikizunen (sic) arazo ta ardurea”, 85. orr.
 AKIAKULEA: “ilt era badoa (gaisoa) atxakia, esesiñoe ta akiakulea aoan”: 22. orr.

—B—

- BUPEREA (edo Guperea, biak): “Maisua, ondo milika ta buperea zagoz”: 29.
 BARRIKETEA: “kalerik kale ibillita ezta ikasten barriketa, alperreria don-garo esatea ezpada”: 132. orr.
 BENTEREA: “ze plagak zirikatu nenduan atso benterea banatuteko?”: 134.
 BERBEETEA: (‘hitz honek bi lege berezi damaizkigu: berb_A + Eta = berbeeta (beherago ikusiko dugu -EE, auzia), eta hemen dagokiguna: -et_A + -A = -etEA): “España guztiko berbeeta”: 130. or.
 — “Oneek (Tubal-darrek) ekarri eben euren berbeeta”: 130. orr. (eusko iberismoaren Bibliko oinarriak aurkitu nahik).
 — “aztu eragin len ekien berbeeta”: 129. orr.
 BURDINEA: “zeiñi (Telerari) iagokan iieztea edo irutea burdiñea...”: 84.
 Eta olagizon honen definizioa ematerakoan, “lieleak esan gura dau iiez-tu edo irunduten dabela burdiñea”: 83. orr.; 89. orr.
 BEARGINTZEA: “...zaindu dabenak esan dogun bearaintza, doa lotara”: 84.
 BIZITZEA: “gurago dau otsoak baso-bizitza, iaatekoa nekez billatu...”: 86-87. orr.; 129.
 “BOGEA”: 90. orr.
 BARREA: “burdin-barrea”: 91. orr.
 BIRJINEA: “iaio zan Maria Birjinea-gandik”: 112. orr. (1881.ekoan badu beste berezitasuntxo bat ere: “jaio zan Marija Birgiñia gandic”: 162. orr. “-nia” bukaeraz hara zer dioen Mixtelenak: “el cierre en “e” no se produce en los temas en -IA ni (al menos en los primeros textos) en los en -INA, que estaban aun en la fase -IA, aunque el vizcaino moderno

no parece conocer, quizá por analogía, más que continuadores de -INEA":

Fonética Hist. Vasca, 114-115. orr. Ikus, "dotriñea": 25. orr.

Eta beherago: "Es de señalar la tendencia vasca a dar la terminación -ENA, -INA, de donde -EA, -I(n)A (en cultismos recientes también -INA), a préstamos que en latín tenían -INEM o en romance -EN, -én, -in: Birjina (-ña)": op. cit. 146.7.7. orr. Mogelek badarabil amaiera berdineko beste bat ere: esamina:

"neure esaminea": 121. 1970.ekoan; 1881.ekoan honela irakurten dugu: "neure esaminia": 175. orr.; edo eta, "igaro nituan iru esamina...": 18. orr. 1970.ekoan; eta, "igaro nituban iru esamina...": 48.orr. Lege berdina betetzen dute Munitibarren, eta hainbat tokitan erabiltzen diren hitzetan ere: zelemiña, txapiña, sarta(g)iña, erregiña, etab.

ikus baita ere, "Ama Birjiñari" dio 1970.ekoak, 110. orr.; eta 1881. ekoak, "Ama Virginiari": 160. orr.
 (— "Birjiña, Birjiñia": ikus, beherago, Atal honetan, euskalkien arteko berezitasunak izen hau oguzkatzerakoan)

BAGEA, deklinatuz: "bai ondo bizia ta baldreskeria bagea": 116. orr. "geeli gazitu bagea": 73.; 77 orr.

BERBEA: "emoten deutsut berbea ezteutsudala aitatuko atsakaba emongo deutsun berbarik": 24. orr.

BEREA: "batari (lina muetari) deritxo agorra ta besteari berea": 94.

BARRENA: "barrenea": 104.

BIZARGILLEA: "Barberuaren izenak esan gura dau neure ustez Bizargillea": 19. orr. (ikus beherago -GILLA / -GILLE atzizkiak): III. Atala.

"BUREZPATEA": 101. orr.

BEARGINTZEA: "eztiñot nik dongarorik zure beargintzea gaiti": 21. orr.

BELEA ("Bele"; zalantzazkoen artean ipini dut): "belea da leku beetara iatsi oi dana": 127. orr.

BERBEA: "berbea moteldu": 34. orr.; passim.

BATZAKUNTZEA: "buru-azur biribilla da beste azur batzuen batzakuntza": 52. orr.

—D—

DOTRINEA: "amak dauka dotriñea irakasteko ardurea": 28. orr.

DENPOREA: "ezta orain berba egiteko denporea": 28. orr.; 18; 70.

DESBERGUENTZEA: "ze berba da desberguentzea?": 19. orr.

"DURMIENDEA": 90. orr.

DITXEA: "nire ditxea, zertan edo artan serbidu al bazengidaz!": 74. orr.

-E-

- EUSKEREA: “... aztu eragingo baleusku euskerea, ta... erri baten bakarrik isten dabela lengo euskerea?”: 130. orr.; passim.
- Bere Eusko- iberismoa azaldurik: “euskerea zan antxinako España guztiko brbeeta”: 130. orr. (1881.ekoan, beti “España” irakurtzen dugu,, gaztelaren eraginez edo!).
- EPAILLEA: “zer da epaillea? Epaillea da zuek karnazerua.”: 23-24. orr.
- ESAMINEA: “zugaz orain neure esamiñea”: 121. orr. (ikus gorago “Birjinea”-z esandakoa).
- EGILLEA: “zeruaren ta lurrauen egillea”: 112.orr. (ez digu erabakitzten amaieraren ausia)
- ESKERGEA: “eta zein eskergea den!”: 114. orr.
- ESAAREA: “bakotxa bere zoroak bizi dau; alan da esaarea, ta alan izatea”: 115. orr; 79.
- ESKAPADEA: “Peru, nik egin dot eskapadea!”: 136. orr.
- EREIA: “ta ori erea dan guztian”: 17. orr.
- ESAKUNTZEA: “orri esaten iako euskeraz esaarea edo esakuntza”: 79. orr.
- “BUREZPATEA”: 101. orr.
- “ESKUAREA”: 102. orr.
- ESTUREA: “an da esturea1”: 63. orr.
- ETXAGUNTZEA: “bildurrik ezpaleuke galduko dabeela etxaguntza”: 69. orr.

-G-

- GINARREA: “zelangoak direan otea, gisatsa, giñarrea ta beste asko”: 132.
- “GURBIZEA”: 132. orr.
- GUREA: “edan-gurea”: 26 (aditz-konposatuetan sari darabil “gura” atzizkia deklinatuta).
- “GAILLETEA”: 91. orr.
- GAZTANBEREA: “... auntza, akerra, gaztae, gaztanberea, brujakea”: 121. orr.
- GAUZEA: “orregaitiño Jaungoikoak emoten deusku gauzea ugari”: 58-59. orr.
- “GARLOPEA”: 104. orr.
- GILTZEREA: “etxe giltzerea, o ze ikarea!”: 64. orr.
- GARRANGEA: “au, garrangea”: 96. orr.
- GOREA BERA: “aldats gorea, aldats berea”: 80. orr.

—I—

IIELEA: “iielea, erakutsi eiozuz gizon oni...”: 89. orr.; passim

— “lielea guztien iagola, irakasla ta burua”: 83. orr.

IRAZTEASKEA: “irazteaskea edo ariltegia”: 96. orr.

ITZAINTEZA: “badakie (euskal-neskatalik) idiai buztartutenean, itzaintzea egiten”: 100. orr.

IKAREA: “... o ze ikarea”: 64. orr.

— “dongeak, atsakabea ta ikarea”: 65. orr.

IAGIGUREA: “badakizu eztala bardin gabeko iagigurea ta goizekoan”: 76. orr.

ITZAINTEZA: (seme-alabek) “badakie... itzaintza egiten”: 100. orr.

—K—

“KASTANEAK”: 132. orr.

KERELLEA: “ilten bada ioan zan nire kerellea”: 49. orr.; 134.

“KORKAMISTEA”: 54. orr.

“KAPELEAK”: 91. orr.

KANTEA: “ezpatarien kantea liño gietako aldieta”: 97. orr.

KERIZEA: “kerizea”: 132. orr.

—L—

LUMEA: “aurra, artu egizu lumea ta daukazun ur baltz...”: 32. orr.

LARROSEA: 132. orr.

— “asto -larrosea”: ibid.

LANZETEA: “artuko bazendu nire lanzetea, egingo zeunskio gaisoari...”: 19.

LABAINEA: “zetarako esan “Barberua”, “Labaiñea” ta onelango izen arrotz”: 19. orr.

LOTSEA: “ekarri eragingo deutsee lotsea ta...”: 70. orr.

—M—

MANEA: “gauza manea esaten dogu gauza on ta gogokoa gaiti”: 128. orr.

“MISPILLEA”: 132. orr.

MUETEA: “oillagorrak... berbeak berak diño dala oillo-muetea ta gorra”: 124. orr.

MOLLEJEA: “... arbiak edo mollejea”: 34. orr.

MENDEA: “eio-ondoan, bere laka edo mendea errotariak artuta”: 103. orr.

—N—

NESKATILLEA: “zer don bada neskatilea neskea baiño onradago?”: 24.

orr.

“NARDAKEA”: 90. orr.

“NESKEA”: 24. orr.

++ Neska, Neskatilla: irakur azalpen zehatzagoak, in: III. Atala, “-A itsatsidun” Atzizkiak”; II. Atala, “Berezko -A” -dunen Deklinabidea”; VI. Atala, “Berezko -A Zalantzadunak”.

—O—

OLEA: “dakustanez, gau ta egun dabil olea”: 86. orr.; 90; passim.

OKELEA: “platerean ateraten dira aza ta okela”: 25. orr.; 73.

“OTEA”: 132. orr.; “otaan”: 121. orr.

OBEA: “ikazgiñak baiño lapiko obea”: 87. orr.; 86; passim.

“OBREREA”: 91. orr.

OTAEPAILLEA: “luebañiga ta otaepaillea da”: 106. orr. (esaldi hutsak, berak bakarrik, ez digu argi handirik ematen “berezko -A duna” denik ala ez jakiteko. Mogelek zuen -A -z amaitzeko joerak beste argi apurren bat damaiagu bere iritzia ezagutzeo).

ONDA-ASKEA: “onda-askea”: 90. orr.

—P—

PIESTEA: “zetan parau etezan piestea?”: 32. orr.

“POPADEA”: 54. orr.

PUSIGEA: “pusigea edo garnu-ontzia”: 54. orr.

PALANKEA: “palankea edo burdiñ-agaak”: 91. orr.

“PAREA”: (la pala) 91. orr.

PRENDEA: “orra or itxura ederreko prentea”: 41. orr.

I. Atala Mogelen iritzia “p-”z eta “F-”z: ikus.

—S—

SALDEA: “ortixe aterako dozu saldea ta...”: 73. orr.; 87; 100; 133.

— “makallao-saldea artuta...”: 136. orr.; 67. orr.

“**SUGEA**”: 126. orr. (era soil honek ez du zehazki erabakitzten amaiera auzia)

SOLDATEA: “... soldatea artu ta ioan zakioz etxeti”: 40. orr.

“**SAMEA**”: 53. orr.

SARDEA “:” sardea edo simaur batzaillea”: 100. orr.

—T—

“TOBEREA”: 90. orr.

TXARRANTXEA: “txarrantxea deritxon orrazi askatuan...”: 98. orr.

TXANTXANDUREA: “txantxandurea aurrez eginda ezarri bear iako...”: 103. orr.

TESTIGANTZEA: “neskatilla serbitzari baten testigantzea ezta asko”: 48.

“TXURINGEA”: 54. orr.

“TXIMITXEA”: 127. orr.

— “tximitxa edo imitxea”: 125. orr.

—U—

UGAZABA + ANDREA: “badaki Praiskak zelan galdu dozun ugazaba-andrea”: 47.

URRUZEA (urrika): “zeri esaten deutsazu txaala ta zeri urruzea?”: 70. orr.; 71. orr.

URTZAILLEA: “Urtzailla bi”: 90. orr.

eta

GATZAMAILLEA — “esaten iako barriz Urtzaillea, zerren urtu egiten...”: 83.

— Mogeletek izen hau urtzaillea “-A” itsatsidun bezala darabil: “dira lau beargiñ: Iielea, Urtzailla bi, ta Gatzamaillea”: 82. orr. Azkenengo olagizonaren izena ordea, “gatzamaillea” alegia, ez da garbi ikusten nolako amaieratzat zeukan, beti -EA -z bukatuta agertzen bait zaigu. Kontutan eduki behar dugu gorago esana: Mogeletek, Bizkaieraren joera zaharrari jarraituz -LA-z amaitzen ditu beste euskalkietan -LE -z diren batzuk. Adibideak ikus ditzakegu lan honen barna.

UAGEA (“uragea” besteetan): “uiaikia edo uagea”: 90. orr.

— “emoten deutsa ura lieleak urageaz”: 84. orr.

“URKULEA”: 90. orr.

— “a, urkulea”: 96. orr.

UNTUREA: “erakutsi daigun zegaz egiten dan untorea”: 114. orr.

—Z—

“ZERREA”: 104. orr.

“ZEPA-AMEA”: 90. orr. (pieza grande de madera donde se apoyan los posotes del martillo pilón)

ZALGEA: “ezarri arren simaurra ugari, iorratu ta zalgea eskuz atera”: 37-38. 102.

ZAUNKEA: “Peru, txakur-zaunkea”: 57. orr.

ZAPATEA: “zapatea esaten iako oiñeko zoru sendodunari”: 59. orr. (1).

2. “-A + -A = -EA”: Beste kasuetan

-A-

AITEAREN: “aitearen ta Semearen ta Espiritu Santuaren izenean”: 73; 27.

AZEAK: “azeak, berea kritena”: 80. orr.; 22.

ARRAUTZEAK: “erroiaren arrautzeak, usakumerik ez”: 80. orr.

ALKANDOREAREN: “ekartuz bada iake zuri alkandorearen gaiñekoa”. 77.

ANDREARI: “esaion ugazaba-andreari ipiñi daigula...”: 24. orr.

AGUREAK: “zer esan gura dau agureak?”: 119. orr.

AZKOREAK: “bada azkoreak inausten ditu”: 85. orr.

ANDREAK: “etxeko-andreak gorde daroaz”: 40. orr.

ARIMEARI: “... begiratu daiola arimeari”: 43. orr.

-B-

BAGEAZ: “arpegi bildur bageaz”: 135. orr.

— “laztasun bageaz”: 34. orr.

BIZITZEARI: “gure bizitzeari ez iatorko alpertasunik”: 104; 38.

BIZIEREAREN: “... lagunaren bizierearen gañean”: 104. orr.

BARBERUTZEARI: “... galduen deutseela pama guztia barberutzeari”: 17. orr.

BERBEAZ, ta, ERREMIENTEARI: “... garbituteko erremienteari, ta obeto izentauko zenduke Garbitzaille edo Apainkiñaren berbeaz”: 19. orr. (hemen “garbitzaille” irakurtzen dugu, ez -LA”)

BERBEAK: “berbeak berak diño...”: 124. orr.

BENTEREAREN: “ez egidazu aitatu atso benterearen konturik”: 49. orr.

BIRJINARI: berezitasuntxoak ditu euskalkien artean:

— Maisu Juanek, “Ama Birjiñari agur egitea”: 110. orr. (1881.ekoak “Ama Virgiñari” dakar, bere joera jarraituz: 160. orr.); Joanis Baigo-rritarrak, “sortu zen Maria Birjiñia-ganik”: 108; (1881.ekoak, berdin,

(1) *Oharrak*: — ZALGA: Bizkaierak Oklus. ozena egiten du; baita R eta Sul. ere; bestetan “zalke, -a; bakanak dira “Ik / 1g” hitzaren barruan dutenak.

— Bai 1970. argitalpenak eta bai 1881. ekoak “zalgia” darabilte, —IA eginik eta ez -EA besteetan bezala (ikus orr. bertan, “artian/artean; vicitziari/bizitzeari”), 1970. 38; eta 1881: 68. orr. .

“Maria Virginia ganic”: 158. orr.); Peruk, “iaio zan Maria Birjiñea-gandik”: 112. orr.; 91881.ekoak” Marija Birginia gandic”: 162. orr); Kiputzak, “Maria Birjiña-gandik”: 110.orr. (1881.ekoak, “Maria Virgi-na gandic”: 161. orr.).

Ikusten dugunez, mutur bietako euskalkiek, Bizkaikoa eta Baigorritarrarena, ados datozi, -IA, -EA eginik; eta Kiputzak ordea, bere ohiturari jarraituz -A batez bukatzen du, “Birjiña”, “Birjiña-gandik”.

(—“inia”, “-Inea”, “-Ina” bukaeretaz ikus gorago, Atal honetan esanak.)

—G—

GAUZEARI: “... iñoren gauzeari imurtxi egiten”: 65. orr.

DONGEAK: “...ta dongeak atsakabea ta ikarea”: 64-65. orr.

DENPOREAK: “bearrak eta denporeak”: 91. orr.

—E—

EUNLEARI: “dei egingo deutsat neure alaba eunleari” 95. orr.

ELEIZEARI: “Jaungoikoa (sic) Eleizeari agerturiko egia...” 111. orr.

ELEIZEAK: “eleizeak artuta daukazanak...” 28. orr.

ERREMIENTEARI, LABAINEAREN, BERBEAZ: “zuk emoten deutsazu
Labaiñearen izena gure arpegiak apaindu ta garbituteko Erremienteari,
ta obeto izentauko zenduke Garbitzaille edo Apainkiñaren Berbeaz”
19. or.

ERROTEAK: “erroteak, zenbat tresna ta erremienta!” 103. orr.

EUSKEREARI: “euskerari eztakio iñok arrezkero etorrerarik...”: 130.

EUSKEREAK: “euskerak daukaz txiko antxiñakoa dalako...” 130; 125.

ESKOPETEAZ: “izerdi-bitsa dariola dator ona gizon bat eskopeteaz” 133.

EGABEREAK: “zer esan gura dau eperrak... zer egabereak?” 124. orr.

ERIOTZEAREN: “atera dot eriotzearen autzetati” 23. orr.

ESANGUREAK: “... opuin onen esangureak” 65. orr.

ERRIOJARA: “Bizkairik geienak Erriojara daroa dabena ta eztabena” 59.

—G—

GUREAK: “... diru-gureak azi edo geitu...” 21 orr.

GAILLETEAZ: “ura edaten da gailleteaz” 88. orr.

GUREAZ: “... basoko iatekoa, ikusteko gureaz...” 62. orr.; “iatekoa”, hemen
-A batekin darabil; ikus V. ATALA: F “-AA” BIKOTEDUN HI-TZAK.

GALDAREARI: “topiñak galdaeari, ipur baltz” 81. orr.

—I—

- ITXUREARI: “abarkeen itxureari begiratuta” 104. orr.
 IAKITURIARIK: “soiñoko bitxidunak ta ianz-barriak eztakarrela iakiturari: 18. orr. (-TURIA atzizkiaren -A itsatsia ondo gorderik partit. ere.).
 IIELEARI: “esaiozu ileleari erakutsi daiguzala...” 89. orr.; passim.
 IKAREAZ: “...zein da ikareaz ta uste bagako esku-ezarteaz” 68. orr.
 IIELEAK: “ola-Ieleak burdiña biribildu ta...” 83. orr.; pasim
 IIELEAREN: “ondo ipiñita dauka ilelearen izena” 83. orr.
 IIELEARENTZAT: “lanak geratuteneilearentzat” 84. orr.
 IANGUREAK: “eta deritxat euren iangureak geituko leukeela neurea” 88. orr.

—K—

- KANTEARI: “emon deutsa agureak kanteari” 31. orr.
 KUREARI: “gure erriko kureari entzun deutsat” 49. orr.

—L—

- LUMEAZ: “... buruan artuteaz ta lumeaz iraasteaz” 50. orr.
 LANTZETEAK: “... ta bai lantzeteak bere” 46. orr.

—M—

- MAKILLEAK: “makilleak bildurtutene ditu” (txakurrak) 78. orr.
 MEAZ: (meakaz) “Urtzaillek bete bear dau sutegia meaz” 83. orr.
 MEA: izenak -EA amaiera berez duelako, art. -A hartzerakoan ez du ezer aldatzen bea.
 MEAREN: “mearen errauts ta loikeria” 89. orr.
 Berdin gelditzen da -TEGI atzizkia erantsirik: “meategia” 91.

—N—

- NESKATILLEAK: “baiña neskatileak berak deklarau dau...” 135. orr.; passim.
 NESKEAK: “neskatileak urten lei noranai bere ule =trenza ederragaz; baiña ez neskeak” 25. orr.; 24.
 NESKATILLEARI: “artu daiogun kontu maia serbietan dabilen neskatileari”: 30; 31.
 NESKATILLEAREN: “neskatilearen esanak” 48. orr.

—O—

OSTIKADEAZ: “jaurtigi neutsan ostikadeaz ezarri neban lurrera” 33.
 OLEAK: (esaera esanguratsu honetan) “etorkizunaren oleak, bearrik ez” 81.
 OSAGILLEARI: “... osagilleari dei baga” 81. orr. Baina baita beste hau ere:
 “zauri-osagillaren baten premiñä³³. 21. orr.

—P—

PLAGEAK: “eztau plageak geiago asmau!” 135. orr.
 PLAGEAREN: “botako zeunkedaz plagearen etxera” 40. orr.
 PALANKEAZ: “Bakotxak bere burdinaga edo palankeaz” 84. orr. (1).

—S—

SARDINEARI: “katuak daroan sardiñeari, oratu egiok” 81. orr.
 SANTEAREN: “izen ederra, bere izeneko santearen debotea bada” 42. orr.

—T—

TOPINEAN: “neskatilla, ekarri egizuz *topiñean* ikusi ditudan...” 25. orr.

—U—

UGAZABA-ANDREARI: “esaion ugazaba-andreari ipiñi daigula...” 24.
 orr.
 URAGEAZ: “emoten deutsa ura Iieleak urageaz” 84. orr.
 URTZAILLEAK: “daroa agoa urtzailleak mallutzarpeti gabi-igunaren azpi-
 ra” 84. orr.

—Z—

ZAPATEAREN: “zapatearen izena erdaldunena da” 59. orr.

(1) *Oharra*: -IA -z bukatzten direnek, “justizia, Prantzia, pazienzia, piztia, pamilia”, etab., ez dute -EA egiten -A hutsez amaitutakoен eran, -IA -z, baizik: “piztiak, jakituriaren, apain-duriari, arrokeriarentzat”.

3. -A + -E = -EE (-E birekin): plur. ines., genit., instrum., eta elat. kasutan)

GAUZEETAN: “sartu bear gaitu iñoren gauzeetan” 104. orr.;

— “iakin aldaikeezan gauzeetan” 116. orr.; passim.

GAUZEEN: “... egiten dituen gauzeen ganean” 125. orr.

GELEETAN: “ondo dakie au piztia zital oneek (imitxak) dagozan geleetan lo egiten dabenak” 125. orr.

MAILLEETATI: “eskailera mailleetati iasteko oratu egiozu alboko aga...”: 18. orr.

BERBEETAN: “... amaren sabeleti ikasi eban berbeetan” 28. orr.; passim. -E batekin ere bai, 109. eta 110. orr.

— “astu eragin len ekien berbetea; iraatsi beste berbeeta batzuk”

— “badirudi berbeeta ak, ez...” 131. orr.; 130; 53; 52; 129. orr.

ABARKEEN: “abarkeen itxureari begiratuta” 104.

AGEETAN: “... sartuten ditue kako edo ageetan” 95. orr.

ANDREEN: “andreen ixiltasunaz koipetuten zara?” 47. orr.

KANTEETAN: “zer daantzut? Kanteetan...” 31. orr.

OLEETAN: “nun ilten dira oleetan baiño zezingei edo idi...?” 87. orr.

(Gure toponimiak: — Otxandixo alboan dagoen Arabako hauzoa:

OLAETA;

— Lekeitio alboan, OLETA

4. -A + -E = -E (+ E batez)

ARIMEN: “euren osasun, ondasun da arimen kaltean” 15. orr.; 38.

“Seme-alaben” 70. orr.; 67.

ARBOLEN: “len abeen izena emoten iakeela, orain arbolen izena” 131. orr.

TABERNETAN: “batuten ziren (Barberuek) barbenetan” 16. orr.

DENPORETAN: “euren denporetan izaten da ian al baiño...” 59. orr.

NESKATILLETATI: “neure mutil onak, iges egizu gaurko neskatalletati” 69.

BERBETA: “euskeria zala berbeta au” 130. orr. (Eusko iberismoa eta, Tubaldarren etorrera azaltzerakoan hainbat aldiz agertzen zaigu hitz hau, eta gehienetan -EE, bi -E-kin).

ASABEN: “zetarako egin ez geure asaben berbakuntza?” 19. orr.

5. -A + -O = -OO: hurbiltasuna adieraztezko

AZOOK: “azook baltzak ta Keetsuak iaraozak” 29. orr.

Hurbiltasuna adierazteko, -A -z bukatzen ez den hitzarekin: “urten daigun laurok (guk laurok, plural hurbila, ez laurAk, neutro bezala) basoetara” 116. “Esaidazu irurotatik edozeinek” 122. orr. (ez, iruretatik), bere aurrean dituenei esaten bait die zuzenki.

III. ATALA

“-A” ITSATSIDUN ATZIZKIAK PERU ABARKAN

I. Sarrera

1. Edozein hizkuntzak, historian zehar, mintzaira hori erabiltzen duten andragizonen historian zehar, aldaketa, inausketa, kutsaketa eta aberasketa ugari izan du. Garai bakoitzeko pertsonak beren erara bizi eta erlazionatzen dira, garaiko estuardi eta problemei komeni zaien, eta ahal duten neurrian, erantzunez. Horregatik garai bakoitzak bere aberastasun eta akatsak izaten ditu.

Hizkuntza pertsonen eta herrien kulturen eta harremanen agerbide eta tresna delarik, gauza bizia da, ez teknika hutsez egina, behin betirako egina, harlandu edo burdinazko aitzurraren antzera. Gaurko euskera ez da orain lau mila urtekoa; baina biak “euskara” dira. Elkar espresabide sakon honek, hizkuntzak, pertsona biziaren aldabidezko fruitua denez gero, eboluzio bizia izan du, eta izan behar du.

Euskarak, beste edozein arlok bezala, inguruko pentsamolde, ohitura, hizkuntza eta aurrerapen atzerapenen kutsadurak eta maileguak izan ditu. Gure kasuan, inguruko Herriak ugariagoak, indartsuagoak, kultural arlo askotan gu baino aurreratuagoak izan dira; eta horrez gain, menderatzaille bihurtzen zirenean, sorterritik zekartzaten kultura, teknika, pentsamolde, ... eta hizkuntza sartuarazten zituzten indarkeriaz, administralgoaren eta ikastolaren bidez, batez ere.

Latinaren nagusitzearekin batera, Europan mintzatzen ziren hizkuntza gehienak ezkutatu, hilarazi egin zituzten, betirako. Euskara bizirik gelditu zen, eta bizirik dago gaur ere. Euskarak latinaren mailegu asko bereganatu zituen, “euskaratu” egin zituen, eta euskara gelditu zen, ez zen ez ezkutatu ez eta erromantze bihurtu: orduan, eta lehenago, eta egun beti euskara. Latina-rekin (teknikak, ohiturak, hizkuntza, kultura, etab.) besterik gabe nahastu ez zelako, eta beraren, latinaren, balio asko “euskaldundu” zituelako, ez zuen “euskal nortasuna” galdu, aberastu baizik; erromatarrekin izan zituen, bai, harremanak, baina etxeko kultura, hizkuntza eta nortasuna baztertu gabe. Problema sakona, eta egun baten lortzen ez dena, zera da: “nola” bereganatu, euskaratu zituen arrotzen eskaintza aberaskariak! Horra hemen gizonaren aurrerabidearen hiru onarri: nortasuna, harremanak, eta berauen adierazpenak, hizkuntza batez ere, elkarturik.

2. Euskara “giro” berezian bizi izan da: Herri txikia izanik ez du indar politikorik, ez literatur eraginik, ez hizkuntza baliorik eduki Europan. Iaia ez du ezer idatzi atzo! arte, eta azaldu ziren apurrik katesimugaiak, ia denak. Ahozko literatura ordea, oso aberatsa izan dugu.

Administralgoan, bai zibil ekintzetan eta bai Elizarenetan, den dena latinez lehenengo eta gazteleraz gero egin behar genuen: agiriak, dokumentoak, aktak, etab.; besteek ez bait dute gure hizkuntza ulertzen, edo eta euskarak ez baitu gaitasunik horretarako! Betiko leloa!: hizkuntza “barbaroa”, ulertezina, gaitasunik gabekoa. Aitzaki hauek sarri salatzen ditu Mogeletek. Nahiz eta geure etxeen bizi, guk arrotzen hizkuntza “berriagoa”, modakoa, ikasi behar, baina arrotzek ez dute nekerik egin ez eztarako egin beharrak!:

“Ori orrelan da; baiña aspertzaka esango deusku, dio Fraideak Abadeari, erdaldunak eta euskaldun dongaak, eztala gauza euskerea gauza goratueta rako, ez eta bere eskuor darabilguzanetarako”: 145. orr.

Egoera mingarri honek “diglosian kulturalean” biziari azkenean gaitu; inguruko erdaren eragina eta sozial indarra geurearengan baino sakonagoa izan da berton ere; euskaldun asko eta askok arrotzen prestamo! guztiei amor eman izan die, “modari” jarraiturik. Gogor salatzen ditu Mogeletek sasi-jakintsu ta jauntxoek ahaleginik egiten ez dutelako euskara lantzen:

“Zoaz praille, abade ta beste andiki askogana, dio Abadeak. Zelango estura ta larritasunak kontu luzetxu bat esan bear bada?”: 142. orr.

Horrelako joerkin, bizitzaren gora beherak adierazteko teknika eta giharra galdu egin ditu euskarak. Zer egin? Euskara ondo dakitenengana jo lehenbizi, erantzungo digu Mogeletek:

“Euskereak eztau iñoren bearrik edozein gauza esateko. Eztozu entzuten zelan gure baserritar ta beste nekazari askok diarduen berbeetan, labandu ta eztan katigatu baga?”: 141. orr.

Ondo dakitenengana oinarrituta gero, sakondu, aberastu, gaurkotu egingo dugu euskara.

3. Euskara, hizkuntza indoeuropeoen aurrekoak denez gero, aintzinakoa benetan, pertsonen bizitza konkretorearen inguruan sortu eta bizi izango zen; Herriaren arazoak, kultural adierazpenak teknika lauetan azalduko zituztela uste dut. Baina ez ditugu nahastu behar azalpen laua, soila eta azalkeria, giharrak gabekoa.

Peru Abarkaren pedagogia, honen erakoa da: problemariak sakonenak eguneroko bizitzan oinarritzen direla esaten digu.

Bizitzaren eboluzioaren, aurrerapenaren arazo berriak sakonki adierazteko teknika ta bide berriak, egokiagoak behar ditugu, zalantzak gabe. Bizitzaren arlo berrietako premina berriei behar bezala erantzuteko garrantzi handia izan dute, euskeraren historian zehar, atzizkiak batez ere, eta aurrizki eta artizkiak. Ideia bat azaltzen digun hitzari atzizkia erantsirik, esanahi berria agertarazten dio, hitzaren jatorrizko balio semantiko bakarra, edo urria sartian, sakonduz, aberastuz, osatuz. Mogeletek argi esango digu euskarak baduela nahi den besteko flesibilitate eta gaitasuna sustraian, arazo berriei ere egoki erantzuteko, forma berriak sortuz:

“Gauza barriak izen barriak bear ditue. Eta izen barriak emoteko, eztau iñoren bearrik euskereak”, adierazten dio Abadeak Fraideari: 145. orr.

Baserritarrengan hain bizirik dagoen “baserri kulturako” euskara, gaurko zientifiko giroari eta teknika kulturari egokitasunez erantzuteko, Perun euskara osatu, gaurkotu, egokitutu, bir-jantzi egin behar dugu. Lan ederra! Ez dago lo egiterik, gaurko eginbeharra da, ez biharkoa.

“Gulangoai dagokee batutea euskera baztertua, eskatuko lieke gaurko euskal-jakintsuei Mogelek. Gu gabiltz nekazariakaz; entzun bear deutseegu zer diñoen, ta gorde ondo, gero agirian iminteko izen eder asko, ta geldika geldika ekarriko deutsaguz euskera billostuari bere iantzi eta soiñokoak, ta agertuko da apaindurik, iñoren soiñokoak erantzita”: 141. orr.

Mogel bera saiatu zen, bai, euskara plazaratzen: euskararen apologia euskaraz eginik; grekera eta latineraren klasikoak euskeratuz; bere iloba Bizenta ere ildo horretatik abiaraziz. Mogelek zabaldu zuen lorratzari jarraitu izan baizioten ondorengo euskal idazleek, gaur material ugari genuen euskaraz edozein arlotan, eta aintzinako klasikoak euskaraz irakurriko genituen, ez heladeraz edo latineraz.

Hitzaren esanahia aberasteko, euskal atzizkiak hain egokiak izanik ez dut onartzen, gero bere lanean egiztatzen ez duelako, Luis M. Muxikaren ondorioa atzizkietaz:

“Este estudio nos ha conducido a una constatación importantísima, esto es, a la detectación de influjo profundo y constante del latín y de sus romances sobre nuestro idioma... (ibidem, beherago)... La influencia del latín y del románico es sustancial en el euskera. En una palabra, casi todo el nivel abstractivo y lógico superior se deriva al vascuence desde el latín. Los sufijos abstractivos (-keria, -asun, -Izun, -Keta, -Kuntza, etc.) suponen la plana mayor de conceptualización del euskera. Todos estos sufijos son, como probaremos, latinos”: LUIS M. MUGICA, *Origen y desarrollo de la Sufijación Euskérica*, Ed. Vascas, San Sebastián, 1978, 12. orr.

Ez naiz atzizkien baso orbeltsuan sartuko, hori ez bait da nire lanaren helburua. Peru Abarkan agertzen zaizkigun “-A” itsatsidunak aztertuko ditut: osatzen dituzten hitzak jasoko ditugu lehenbizi; eta, gero, atzizkiak heurak bakarrik, klasifikatuko ditugu; hau da, -A berezkodun atzizkiez osatutako hitzak, eta esaldiak, lehenbizi, eta -A itsatsidun atzizkiak bakarrik gero.

Alfontso Irigoyen-ek kritika oso biziak, zorrotzak egin dizkio L. Mari Muxikaren lanari: ALFONSO IRIGOYEN, “Crítica sobre prefijación y sufijación en lengua vasca”: *Fontes Linguae Vasconum*, 1979, mayo-agosto, 243-258.

II. Esaldiak

-ABA-

-ABA atzizkia ugaria da egun ere odol ahaidegoa eta odol senitartetasuna adierazteko. Ideia honek indar sakona zuen benetan orain milaka urte pertsonen bizitza, ekonomia, lanak, ezkontzak, harremanak, pamilyaren inguruan bizitzen bait zituen. -ABA -k erlazio marka darama, odol ahaidegoarena, esan dugunez; ni sortu nindutenetik markatzen nauteen erlazioak; izan ere, eskuarki guraso-seme, neba-arreba, aittitte-amama, osaba-iloben harremanak hezi naute, gehienbat.

(gai honetaz, ikus, BITTOR KAPANAGA, “Erro eta Gara”, Bilbao 1979, 23.28. orr.; “A” ahozkiaren eta ABA atzizkiaren eraginari buruz duen hipotesis bitxia).

-ABA atzizkia sarri darabil Mogelek Peru Abarkan, bai bera bakarrik, eta bai konposatutan. Hainbat deklinabideren amaieretan agertzen zaigu: UGAZABA: “... ta ez ugazabak dabeen guztiit”: 72. orr.

- -ARI: “zelango oniritxi ta asko-gurea artuten ezteutsa bere ugazabari”: 38. orr.

Hitz-konposatuetan:

- “Badaki Praiskak zelan galdu dozun bere ugazabaandra” 47. orr.
- “Neskatillak esango deutsa ugazaba-andreari” 30. orr.; 24.
- “Ze ugazaba-andrak gorde eztaroaz gilzpean okela...” 40. orr.

ASABA: norberaren jatorria adierazteko hitz esanguratsua Mogelengana.

Kasu askotan agertzen zaigu:

- “Zure asabak baiño geiago etzara” 77. orr.
- “Zure aita ta asabak bizi zirean arrotasun baga” 22. orr.
- “bati” lotuta: “nik entzun neutsan aita-asaba bati, antxina...” 60.
- “iagiko balira lurpeti antxiñako asabak, eleukee siniistuko...” 60.
- ... zetarako berba egin ez gure asaben berbakuntzan?” 19. ocr.

ALABA: “nire alabak iazten dira lau lau” 61. ocr.

- “beste ainbeste alaba” 58. orr.
- “bat” zenbakiarekin: “nire alaba batak, bera da gazteena...” 93. orr.
- “seme-alaben lotsa ta moduztasunak” 67. orr.
- “onetan berdiña da nire beste alabea” 68. orr.
- “emon neutsezan eskerrak neure alaba onari” 68. orr.
- “alaba bi ta iru seme, adi on ume” 81. orr.

NEBA: Bizkaian, egun ere, ondo erabiltzen da nebarreben arteko erlazioak adierazteko; lau hitz bereziak, beste hainbat erlazioarekin, erabiltzen ditugu: anaia, Ahizpa, Arreba eta Neba. Pamilia inguruko erlazioak adierazteko benetako hitzobia dugu euskeraz, bizi habia horretan sortzen eta egiten bait da pertsona.

- “eztozu ikusi aserratuta ez bere nausiagaz, ez bere nebaakaz” 68. orr.

Izen hauek agertzen zaizkigu Peru Abarkan senitartetasuna adierazteko: aita, ama, amandra, alaba, anaia, seme, pamilia, ugazaba, neba, aizpa.

Bai ederto agertzen zaizkigula lau izen esanguratsu hauek esaldi batetan, denok ondo ezagutzen dugun kobla zaharrean:

“Aita-semeak edanda dagoz
Ama-alabak oikoan;
ostera bere egongo dira
soiñoko zaarrak kakoan”: 31. orr.

Hona zer digun RM. Azkuek -ABA -ri buruz: “ABA que tuve el honor de descubrir en “ugazaga” amo, liter. padre nutricio”: R. M. AZKUE, *Morfología Vasca*, 8. !? A. orr.

—ADA— (-KADA, -ADE /-ATE)

Atzikki honen jatorriaz ez dato bat Azkue eta L. M. Mugika. Atzikien etimologien eta iturburuen arloa zirikagarri eta liluragarria izan arren, ez naiz hortik abiatuko.

Sarritan “K” epentetikoa hartzen du, -KADA eginik (edo, -TARA BN, L, S, eta honen kontrakzioa -TRA: denak, -ADA, -ARA -ren aldaketak)

Gure -ADA -k bi hiru esanahi semantiko ditu:

- ekintza, zartada, efekto, batetik;
- Neurria, erabiltzen edo eramatzen denaren neurria;
- Onomatopeikoa ere bai: tarratada, zurrutada

1. EKINTZA - EFEKTO:

LARRAPASTADA: “bat” zenbakiarekin elkartuta: “larrapastada bat emon arren”^{107.} orr.

- “-rik” partit.: “... miiñak larrapastadarik egin baga” 122. orr.

OSTIKADA: “jaurtigi neutsan ostikadeaz ezarri neban lurrera” 33. orr.

ERREMUSKADA: “eztakie (seme-alabak) erremuskada, bekoki illun, ta mustur astinketarik egiten” 58. orr.

LARRAPASTADA: -ADA -ri ezarten dion beste -TZAR atzikia egin zuen irristuaren neurria markatzen du, -TZAR handikari atzikia baita:

- “Larrapastadatzar bat eginda io neban beeko bidera” 32. orr.

EGITADA: “... nik bere erantzungsor epaneutsa zure egitada prestuari” 74. orr.

2. NUERRIA: elkar - batuen taldea, neurria adierazteko: egun ere bizi-rik dago, honelakoak entzuten bait dira: “orrek egin dik betekadia!”; “narrukada ederra egin genduan ba”.

ESKUDA (eskukada/, esku(k)ada / esku(ka)da):

“eskuakaz oi dugu
geldi atera, egiteko eskudak
an bertan soloan” 97. orr.

Beherago “eskutada” irakurtzen dugu:

“eskutadak dituguz
gero orraztutenean”: 97. orr.

KATILLUKADA: “daroaken arto-zatia edo katillukada saldea”: 67. orr.

AZKADA: “artu ditut zelan alan azkada bi aza...”: 30. orr.

ERREGUTADA, ERREGUTA: Azkuek elkarren ondoan jartzen ditu:

Dicc. I, 365. orr.

- “... arto-erregutada galanta”: 29. orr.
- “arto ta ogi erregutadak koipatsuaz...”: 39. orr.
- “gura badozu ogia erregutakaz...” 66. orr.

—BERA—

Atzizki hau hitz konposatuetan ikusten dugu: gaztanbera, egarbera, ...—BERA -k sortutako hitzak biguntasuna, samurtasuna azaltzen digute, batez ere; baita Azkuek dioen bezala “sufijo que se agrega a palabras que designan pasiones y denota que el sujeto que las posee es sensible a ellas”:
Dicc. Vasco-Español-Francés, I, 150. orr.

1. Beratasuna, lehuntasuna, biguntasuna adieraziz:

GAZTANBERA: “zegaiti esaten dira” ardia, akerra, gaztae, gaztanberea...” 121. orr.

MINBERA: “aragi minbera ta guperak bide daukazuz”: 39. orr.

- “... baiña minberatu eztitez zure belaarriak...”: 38. orr.

2. Edo eta bihotz arimaren eta grinen joera:

GUPERA (BUPERA): “maisua, ondo milika ta bupera zagoz”: 29. orr.; 39, 77. (Soldaduen bihotz egoera adierazteko forma berbera erabiltzen du Mogelek Katilinaren jarduna euskaratzerakoan:

“Alperrik soldadu erkin, koldar ta guperea zapalduko dozu zemaiz ta agiraka garratzez”: 148. orr.

Azkueren definizioa eta esanahi bereizketa “su significación neta es la de “naturalmente propenso a... pasiones animales”, al paso que “-OR” denota propensión a pasiones racionales”: Morf. Vasca 136. orr., Mugikak ez ditu onartzen osorik, esangura mugaketa hori “resulta excesivamente arbitraria y forzada” dela esanez: op. cit. 69. orr. Mugikaren ustez -BERA -ren esanahia zabalagoa da, “más allá del estrecho corsé impuesto por Azkue”: ibid.

—DURA (-TURA, -GURA/-KURA, -DURIA)—

Iparraldekoen ezpainenetan hegoaldekoenetan baino gehiago entzutzen dira. Atzizki hauen bidez sotutako hitzak, gehienak, latin usaia daramate, beren iturburua agerturik: (ikus, L. M. Mugica, *Origen y desarrollo de la Sufijación Euskérica*, 86-90. orr.).

-DURA /TURA, -GURA/KURA, -DURIA dunen hitzak ekintzaren ondorio edo efektoa azaltzen dute:

APAINDURIA: "abarkak oiñetan, txapel bat buruan, gerrestua gorputzean: au da nire apainduria guztia" dio Peru baserritarrok: 15. orr.

IAKITURIA: "soiñoko bitxidunak ta ianz-barriak eztakarrela iakituriarik": 18. orr.

BAIDURIA: "...ta ezin odolik atera zeinkeela euren (osagileen) baiduria baga": 22. orr.

IAKITURIA: "... or oi zabilzee zuen iakitura usteaz": 51. orr.

ESTURA: "baiña ioake atera

giltzera andrea;

An da esturea!": 63. orr.

—ERA / KERA, ARA / KARA—

Ugariak ditugu gure hizkuntzan; hala eta guztiz ere, Mogelek ez du hainbesterik erabili Peru Abarkan.

Semantika mailan esanahi bat baino gehiago hartu ditu:

1. Era edo modua: zerbait egiteko, jokatzeko era:

AZIERA: "... gizon baldres, zantar, aziera txarrekoentzat obea da" 15. orr.

EZAGUERA: "zuek baiño osasun-bedarren ezaguera geiago daukee..." 23. orr.

BIZIERA: "... aututen dabeen bizieran": 59. orr.

IOAERA: "agurra, ... esaten dana sarrera eta ioaeran": 110. orr.

SARRERA

IAZOERA: "... sagutxuaren borbeeta ta iazoerak entzunda": 65. orr.

Hizkera eta mintzairarekin zer ikusi duen "era":

ESAERA: "... orrelango beste esaera batzuk": 118. orr.

"orri esaten iako euskeraz "esaera" edo esakuntza": 79. orr.

ESAKERA: "eztozu iñoz entzun esakera asko esangurako au": 22. orr.

-ERA atzikia har dezake -K- epentetikoa = -KERA egunik. Orduan Azkuek dioenez, ona da bien arteko esanahia bereiztea: -ERA gorputzen neurriak adierazteko: zabalera, handiera; eta aditzarekin: biziera, sarrera, esaera, iazoera. Eta -KERA egintzaren era edo modalitatea azaltzeko: egoera = estancia, egokera = postura. (Azkue, *Morf. Vasca*, 112-113. orr.)

Zuzen zuzen hizkerarekin loturik:

EUSKERA: hiru euskalkietako ordezkariek ez dute forma berdinean erabilten hitz hau Peru Abarkan: Peruk, Barberuak eta Abadeak "Euskera" erabiltzen dute; eta Joanis Baigorritarrak, ordea, "eskuara".

Hitz hau oso ugaria dugu Peru Abarkan, Mogelek egiztatu nahi duen tesisa euskararen gaitasuna eta edertasunak plazaratzea bait da.

- “Euskereak daukaz, txito antxiñakoa dalako, usain ta siñisgarri asko”: 130. orr.
- “au bai dala kontua: euskereak eukitea ainbeste ondasun ta guk ez ezagututea bear dan legez” dio M. Juanek: 125. orr.

Abadea, hain iakinatura izanaren, Perun esanetara dator: Euskara landu behar:

“erosiko ditut topau al daidazan basko ta kiputzeko liburuak bere, euskeria guzti guztietakoa aituteko”: 131. orr.

Tubalismoaren ondorio bezala: “Euskerea zala berbeeta au, sinistu giñai dagozan arrazo andiak gaiti”: 130. orr.; 106; passim.

(Ez ditut aztertuko “euskararen” filologia eta esanahia, beste gai bat bait da).

ESKUARA: “... zuri bezala gosta zitzaidan emengo Eskuara aditza” dio Baigorritarrak M. Juani: 118. orr.

ERDERA: “eztakit geiago euskeraz, erderaz batzuk bai”: 79. orr.

- “Jaungoikoak nai ba, eskribidu ta erderara biurtuka imiñiko ditut”: 120. orr.

(hildo honetatik abiaturuz ulertzen ditugu herri arrotzen hizkerak: grekeria, italiera, gaztelera, lapurtera).

Dirudienez, ERA izenak sortu du -ERA atzizkia: cfr. Azkue, *Morf. Vasca* 14. Z) orr.

2. -ARA /KARA: a) margoak adierazteko: auskara, belzkara

b) -KARA: abereen “sexual beroa”, “celo animal”: arkara, ahunzkara; baina “giri” celo de yegua o burra.

Baina ez zaigu holakorik agertzen Peru Abarkan.

-KERI / KERIA (-ERIA)

Sarritan bezala, oraingoan ere Azkue eta Mugika ez dato bat atzizki honen iturburuaz: Azkue, *Morf. Vasca*, 64; L. M. Mugica, *Origen y desarrollo de la Sufijación Euskérica*, 150: ikus biengan datoziñigun zerrendak.

Balio semantikoa: -KERIA, -TASUN -en aurkakoa lez agertzen zaigu sarri: bertuterik eza, edo holako zerbaiten falta azaltzen du. Pertsona negatiboki markatzen du, ez edertasunez.

LOTSABAGAKERIA: “... esan gurako dozu lotsabagakeria”: 19. orr.

LOIKERIA: (hemen atzizkiak izenaren berezko esanahia indartu egiten du):

- “Ez, Maisu Juan, au da meareen errauts eta loikeria”; apur bat beherago, “... urten dau gaiñeztu iakon loikeriak, ...” 89. orr.

PIGURERIA: “pigureria guztiak gura ditue” 18. orr.

BALDRESKERIA: “... ondo bizia, ta baldreskeria bagea” 116. orr.

BORRERUKERIA: “itxi egidazu arren, il nadi orrelango borrerukeria baga”: 47. orr.

ALPERRERIA: “eztakigu emen aleperrerria zer dan” 76.

ZANTARKERIA: "... ta bai bira o ta zantarkeriak" 40. orr.

DONGAKERIA: ("donga" adjektiboa ugaria da Peru Ab., eta beti jokaera okerra adierazteko. Esaldi honetan -TASUN eta -KERIA aurrez aurre ipinirik -KERIA -ren esanahia azpimarratu egiten du:

"daroa (mozoloak) bizitza bakar bat, eta au, bere arrotasunaren dongakeria gaiti" 124. orr. (arroTASUNA, arroKERIAren mezuarekin).

MILIKERIA: "milikerien artean ezta aragi sendorik egiten" 29. orr.

ETORRERA: "euskerari eztakio iñok arrezkero etorrerarik" 130 orr.

ARRERA: "eskerrik asko egin deustazun arrera ona gaiti" 91. orr.

- "egiten deutseegu abegi, jera ta arrera txito ona" 67. orr.

SARRERA: "... abegi txarragaz begiratu zeuntseen lenengo sarreran" 115.

3. -KERA

Aberbiozko esanahia du atzizki honek. Urria izanik ere, egun herriak gordetzen eta erabiltzen ditu banaka batzuk: "aurrekera joan naiz", "atzeke-ra etzunda egin neban".

Peru Abakan muestrarren bat badugu: ALBOKERA, de lado, de costado.

Oso egoki datorkio Mogeli hitz hau lanerako olagizonek sarritan hartzen zituzten egoerak adierazteko. Honela digu Gatzamailleaz ari dela-rik:

ALBOKERA: "Gatzamaillea..., batean belauniko dagoala, bestean albokera-ra etzunda": 85. orr.

-ETA / -KETA

Atzizki bat da; batak "K" epentetikoa hartzen duela.

-ETA ezaguna da gure toponimian, landareen eta zuhaitzen ugaritasuna adierazteko, batez ere: pagoeta, madarieta, sagastieta.

Esanahi semantikoa: ugaritasuna azaltzen duen aldetik, -ETA/KETA pluraltasunarekin lotuta dago; ekintza edo ekintzaren dinamismoa azaltzen du, bestaldetik.

1. Ekintza:

BARRIKETA: "botikako asko artu eragin, erremienta txarrak euki, ta barri-keta batzuk nekazaleei esanda..." 16. orr.

- "Maisua, barriketa luze, gogaikarri baga..." 53. orr.; 23; 51.

BERBEETA, OLGETA: "lenengoan olgetan gînean asko, sagutxuaren ber-beeta ta iazioerak entzunda" 65. orr.

MORMOSIETA: "... erabilteko mormosieta bada!" 77. orr.

LAIETAn: "atxurren, laietan, irabatuten..." 30. orr.

-KETA: ariketa, dedikazioa agertzen digute ondorengoko adibideak:

AZTERKETA: "... gorputz illaren azterketan" 51. orr.

AZALDAKETA: “berba-eraatsi ta gatx oneek bear ebeela azaldaketa bat” 112.

ASTINKETA: “... bekoki illun, ta mustur-astinketarik egiten” 58. orr.

LAPURRETA: “lapurreta gitxiago egingo dau emendi aurrera” 47. orr.

AZTERKETA: “... zure anatomia ta nire azterketaea” 100. orr.

2. -ETA: toki izen balioaz; toponimo hori han inguruko ugaritasunak azpimarratzen du. Honela deritxo Perun baserriak:

LANDETA: “iakin egizu deritxola “Landeta”, landa eder baten dagoelako”; eta Alan derist “Peru Landetako”: 57. orr.

-GA /-KA, -BAGA /BAGE (-GABE)

-GA -z honela mintzatzen zaigu Azkue, “profusamente debió usarse este sufijo”: *Morfol. Vasca*, 155. 218. Geroago hortik sortu ziren -BAGA/BAGE, eta beronen metatesiaren bidez -GABE.

Esanahia: lotuta dagoen hitzaren esanahiaren “gabezia”.

Oso ugari da atzizki hau Peru Abarkan, eta hiru formatan gainera, ez baten bakarrik: -GA /KA, -BAGA / BAGE, behin edo -GABE, eta -TZAGA/TZAKA; “-KA” aditzarekin, “-GA” izen eta izenordekoekin. Atzizki honen, edo hauen, bidez sortzen diren hitzak adjektibo lez darabiltza, aditz formak izan ezik.

-GA:

BAGA: oso ugaria Peru Ab., eta kasu askotan: “baga, bagea, bagarik, bagaak, bageaz, bagako, bagakoak”, etab.

Ikusten dugunez, berezko balioa duen hitza bezala erabiltzen du Mogelek, sarri; baita ere atzizki bezala: hitz autonomo bezala, eta atzizki funtziorekin.

BAGA autonomoaren adibide batzu:

BAGEA: “bai ondo bizia ta baldreskeria bagea” 116. orr.; 77.

BAGEAK: “... Barberu perdulario ta molde bageak” 17. orr.

BAGAAK: “arbiak, gogor, egosi bagaaak” 29. orr.

BAGA: “... euren (sendagilearen) baiduria baga” 22. orr.; 70; 101.

BAGEAZ: “... eztarri garbi ta laztasun bageaz soiñu ioteko” 34. orr.

- “zagoz ixilik, ta arpegi bildur bageaz” 135. orr.

BAGAKO: “... uste bagako esku-ezarteaz...” 68. orr.

BAGARIK: “... eta gu lakoak

eskuetan artuta

iguin bagarik:::” 98. orr.

DONGA: (deun-ga), sarri agertzen zaigu hitz hau ere, eta era askotara idatzita: “donga, dongaz, dongarik, dongarorik, dongaro, dongeak, dongakoak, dongaak, dongatzat, dongakeria”.

“BAGA”kin gertatzen den antzera, DONGAK ere atzizkiak har ditza-ke. Adibide sail luzea egin dezakegu; batzuk ipiniko ditut:

DONGATZAT: “ezagutu dozu zuk dongatzat, lapur-usaiñekotzat, sorgintzat” 115.

DONGAAK: “arrotz ta erbestekoak makal, baldan, baldres, motz, oker, zital, asto (kalifikatibo gutxi balira, hona palta zaiguna) ta dongaak direala”: 115. orr.

DONGAKERIA: “... eta au, bere arrotasunaren dongakeria gaiti” 124. orr.

DONGARO: “esan eztegian dongaro aziak gareala” 91. orr.; 18.

DONGEAK: “... ta dongeak atsakabea ta ikarea” 65. orr.

DONGA: “... baiña, bildur, donga egititi atzeratuten gaituana” 65. orr.; 105.

DONGAGO: “... ta dongago dana, ni bere sartuko...” 47. orr.; 134.

DONGARORIK: “ez diñot nik dongarorik zure bearaintzea gaiti” 21. orr.

DONGARIK: “gose onarentzat eztago iaaki dongarik” 29. orr.; 21.

DONGAZ: “... aize dongaz bete enadin” 44. orr.

SUGA: bitxia da izen honi ematen dion adierazpena, -GA horren eraginez surik “eza” azaltzen diguna:

- “sugea da subagea, otz otza dalako” 120. orr.

ITXURGA: (-TU erantsita; itxurari “eza”): “itxurgatu ta zurbilduta (aberratsen alabak), gauza ez batzuk, argal, erkin...” 29. orr.

-KA: adibide bat behintzat agertzen zaigu Peru Ab.:

LOKA: “enau oraingiño iñork ikusi ardaok igarota, gatx eginda, zabuka, oiñak lokaturik...” 15. orr.; 34.

-TZAKA: -GA -ren errotik dator: aditz formak hartzen duten -TZARI -GA/KA erantsirik, gabezia adierazteko, -TZAGA/TZAKA (edo Ber garan eta inguruan entzuten den -TZEKE, “ohartzeke”) ematen du. Peru Abarkan adibide bat behintzat irakurtzen dugu, eta Lehenengo Autuaren hasera haseran, bera:

LANTZAKA:

“Maisu Juan Bizargin —osagille— euskaldun lantzaka eta Peru Baserri tar landuaren artean”: 15. orr.

-BAGA / BAGE, -GABE

-GABE metatesiaren bidez sortua da.

Gorago esan dugu -BAGA izen autonomo bezala ere darabilela Mogilek; baita ere atzizki bezala. Poliki poliki inguruko erderen eraginez -GA/KA baztertu egin ditugu, eta bere ordez lehen izen autonomo zen BAGA atzizki bezala hartu, atzizkien aberastasuna murriztuz: lotsaga/ lotsabaga, atsaka/atsakaba, siniska/ sinisgabe.

ATSAKABA: “onak eta txaarrak, atsakabea ta atsegina emoten dabeenak” 32. orr.

- “ian egizu atsabaka baga” 133. orr.

Berriz ere era bietara:

- “liñoaren atsakabeak, amai bageak” 96. orr.; 65.

- “... atsakaba emongo deutsudan gauzarik” 24. orr.

LOTSABAGA: “ioan adi, lotsabaga ori, etorri azan bideetati” 68. orr.

- “esango leukee lotsabaga ta dongaro aziak gareala” 55. orr.

-BAGA -ri beste atzizki bat ezarririk:

LOTSABAGAKERIA: “esan gurako dozu lotsabagakeria. Egizu berba euskeraz”: 19.

-GIN

-GILE (-GILLA), -KILE (-KILLA)

-GIN da bigarren lerrokoen iturria; egilea, eragilea adierazten du. Besteak, -GILE/GILLA, -KILE/KILLA alferrikako hitz edo pleonastiko atzizkiak dira, bi eragilez hornituak: -GIN, lehenengoa eta erantsitakoa bigarrena, -LE /LA.

Bizkaierak -A -z amaitutakoak erabilten ditu sarritan, -GILA eta -KILA, alegia. Mogelek ere joera hauxe betetzen du Peru Abarkan: andra, irakurla, iosla, eunla, iagola, osagila, enzula (sic), galtzaila, etab.

Sail honetakoak, eta ondorengokoak -LE/LA, beste euskalkietan -E -z bukatzen dituzte; Bizkaierak, ordean, -A-z. Mogelek B joera onartu du Peru Abarkan. Baino Mogelek ondo ezagutzen zuen beste joera ere, Eibarren jaioa bait zen, eta Markina inguruari bizi; gorago esan dugunez “mugako gizona” izan zen. Horrez gain G ondo landu zuen. Horregatik edo bi sail hauetako hitz batzuk zalantzazkotzat har genitzake, -EA amaieraz agertzen bait zaizki-gu: gatzamillea, kreatzaillea, egillea, bizargillea, osatzaillea, egitzaillea; epai-illea;

edo -A -z eta -E -z bukatzen direla: osagilla/osagille; baita ere -LE eginik bere joera arrunta baztertuta: garbitzaille, odolateratzaille, oratzaille (tenedor).

Mogel irakurterakoan kontuan edukitzekoak dira hauek: eskuarki -LA -z bukatzen zituela Mogelek; banaka batzutan -LE-z, edo bietara.

-GILLA/KILLA atzizkia urria dugu Peru Aba.; -LA, oparoagoa da.

OSAGILLA: “bat” zenbakiarekin: “etzendun urtengo emendi beste Barberu edo zauri-osagillaren baten premiña baga” 21. orr.

- Baino “osagille nausi” irakurten dugu 21. orr.

-EA amaieraz ondorengo hauek; zalantzariak ezin argitu:

BIZARGILLEA: “... Barberuaren izenak esan gura dau neure ustez” “Bizar-gillea”: 19. orr.

- “Barberu edo Bizargillea baiño geiago naz”: ibid.

EGILLEA: “... zeroaren ta luraren Egillea” 112. orr.

Peru bizkaitarrak “egilllea” dio; Kiputzak “egitzaillea”: 110; eta Baigorritarrak “kreatzaillea”: 108. orr. Krehoa aitortzerakoan.

KALTEGILLA: “... geure kaltegilla ta arerioa bada bere” 49. orr.

-LE (-LA)

Egile edo ajentea adierazten du -LE/LA atzizkiak. Aditz trantsitiboei ezarten zaie, infinitiboaan “n”-z edo “I”-z bukatzen direnei; “I” hau, gainera, “debe estar precedida de una de estas consonantes continuas, “r, s, y z”, o de los digamas “ts, tz”, los cuales pueden perder la “t” en el choque con el sufijo agente”: Azkue, Morfol. Vasca, 78-79. orr. (L. M. MUGICA, op. cit., 190-193). Arau hauetan betetzen dira Mogelengen, bai Herriarenan ere: irakatsi / irakasle, ikusi / ikusle, erakutsi / erakusle, irabazi / irabazle. -LE hartzera-koan “i” eta “n” galdu egiten dira: entzun/entzule.

-LE/LA honek ba du zer ikusirik -TZAILLE/TZAILLA atzizkiekin.

Gogoan eduki beharko du Bizkaieraren joera hau, -LA-z bukatzeko, alegia, Mogelen idazkera behar bezala epaitu nahi duenak; plural erak, “gorulak dabee egiten”, eta izena ondoren-goarekin ia ia bat eginda damaigunean, “eunla andreak”, ez digute auzia erabakitzetan.

EUNLA: “tramankulua dauka Eunla andreak...” 99. orr.; 95.

EUNLA, EREILA, GORULA: “eurak (neskatilak) dira ereila, liño-giariak, Eunla eta iostun ta Gorulariak” 99. orr.

IOSLA: “sartuten da iosla edo iostuna lan barrieta” 96. orr.

- “ioslaak dabee eun atarea...” 99. orr.

GORULA: “gorulak gero dabee egiten aria” 99. orr.; 83.

IAGOLA: “... usteko dau Eleiza-iagola Abadeak...” 111. orr.; 83.

IOILLA: “liña ialla (sic) gaisoak izerdi-lamatan” 98. orr.

(1981. ekoan “lina jailla gaissuac” irakurten dugu: 144. orr. Adibide hau hobeto lego -TZAILLE (TZAILLA)-n sailean, “O”-z amaitzen direnei -TZAILLE (TZAILLA) erasten bait zaie, gehienetan.

“Los verbos transitivos que tienen otras terminaciones (a, e, o, l, tu) reciben siempre -Tzaile por agente”: AZKUE, Morfol. Vasca 79. A.) ERACASTEAC -en ere agertzen zaizkigu Eunla ta Gorula:

“... bai nequezale, bearquin, achurlari, olagizon, icazquin, emacume gorula, eula (sic), jostun, ta onelaco gende mé ta...” IV. 12. leroan.

IRAKURLA: ¿honekero zerbaite dugu hemen?: “nik ezin dot (euskeraz ondo egin) irakurlante andia izanda bere” 49. orr.

Lege berdina beterik, -LE (-LA)-ren aurrean infinitiboko “i” galduz, batzutan, eta infinitiboko “n” bestetan, horra besta bat ere:

ENTZULA: “aguertu bear dogu enzula (sic) viotz oneco ta samur...” ERA-CASTEAC IV. 18. leroan.

Gorago ere aipatu izan ditugu bikoiztasuneko nahiz zalantzazko bukaera duten hitz batzuk, -LE edo -LA -z buka lezaketenak. Hona hemen sarri agertzen zaigun beste bat, “GatzamaillEA”: ikus, Laugarren Autuaren bigarren zatia, 81-91 orr.

Bizkaieraz “emon-ek” emoilE eta emolE sortzen ditu; behin ere ez dut entzun “emoillA, edo emaillA”; -IEA formaz ere sarritan, emoillea, emoileak, -leari.

Bi hiru aldiz “Gatzamaille” bezala agertzen zaigu Peru Ab.:

- “gatzamaille gaisoak daroa nekerik gogor ta...” 82. orr.
- “gatzamaille gaisoak aurreratuta badauka bere mea...” 86. orr.

Bestetan zalantza argitzen ez digun formaz amaituta irakurten dugu, -EA-z alegia: gatzamaillea, -leak, -leari.

Behin ere ez da -LA amaieraz. Auzia horrela ikusirik, -LE -z bukatutakoatz zeukala esango nuke.

EPAILLA: (“bat”-ekin elkartuta): “O zikin zantarrak! Ori ill-epailla baten lana da”: 23. orr.

- “ikusiko dogu zarean edo (sic) ez ill-epailla edo anatomiko ona”: 24. orr.
- -EA amaieraz: “luebagiña ta otaepaillea da”: 106. orr.

IKASLA, IRAKASLA: “icasla obeac”: ERACASTEAC, 214. 20; honela idatzi behar da “iracasla obeagoac” dakarreanen: ibid., “Utseguñen Zucenvidea”-n.

IRAKASLA, IAGOLA: “Iielea guztien iagola, irakasla ta burua” 83. orr.

-TZAILE (-TZAILA)

-TZA eta -LE atzizkiek osotzen dute -TZAILE (TZAILA). Hemen ere -LE ajente atzizkia agertzen denez gero, -TZAILE -k ere “egilea” esan nahi du, -TU hartzen dutenekin, batez ere.

GALTZAILA: (“bati” lotuta): “obeto dozu ian da bakean itxi alango ordi galtzaila bati” 33. orr.

Hemen ere gogoan eduki behar dugu gorago esandakoa, -LE -z bukatutakoetaz, alegia: amaierako -E Bizkaierak -A bihurtzen duela sarritan: -TZAILLE = -TZAILLA. Hitz batzuk -E-z bukatuta irakurten ditugu; -EA zalantzazko formaz amaituta asko, eta -A -z bukatutakoak ere baditugu.

IMINTZAILLA: “... nungo gaisotegietan egon dira andrakume azur-imintzailla, barriketa ta berba laban baga...” 23. orr.

OSATZAILLEA, ATERATZAILLE: -LE-z amaitzen da bata, eta zalantza erabakitzetan ez digun formaz, -EA-z, bestea:

- “... ez baiña Bizargin, Odolateratzaile, ta zauri-osatzaillea zareaneti” 22. orr.

ASMATZAILLEA: “beeko gaizkinik asmatzailleenak bere (deabruak, alegia) ez eben geiago asmauko” 47. orr.

URTZAILLA: gehienetan -EA formaz agertzen zaigu, baina olagizona aurkezten digunean, Urtzaila digu argi ta garbi.

- “dira lau beargiñ: Iielea, Urtzaila bi ta Gatzamaillea”: 82. orr.
- “esaten da barriz Urtzaillea, zerren urtu eragiten daben mea sute-gian” 83. orr.
- “daroa agoia urtzailleak...” 84. orr.
- “... begira dagoka urtzailleari...” 84. orr.

Forma bereziak: “EGIN”-ek “egile” egiten du, -“N” dun aditzak -LE (-LA) hartzen bait dute; hemen ordea -TZAILE hartuta ere agertzen zaigu. Honela digu Kiputzak Kredoan:

EGITZAILLEA: “sinisten det Aita Jaungoiko guziz poderosoan, zeruaren ta lurraren egitzaillea”: 110. orr.

Eta egia bera baiezterakoak beste era darabil Baigorritarrak:

KREATZAILLEA: “sinhesten... zeruaren ta lurraren kreatzaillea”: 108. orr.

-GINTZA / -KINTZA

-GIN atzizkiari -TZA ezarririk sortu da. Oso ugaria egun ere, sartaldeko euskalkietan, batez ere.

Hiru lau balio semantiko ditu: ogibide edo langintza, fabrikagintza, agentzia, eta lana egiten den tokia bera. Baino esanahiak ez dira bata bestearrengandik argi eta garbi bereizten. Adibidez, Zurgintzak, ogibidea, fabrika-zioa eta lantokia adierazten dizkigu. Bakoitzen esanahia ez dago ondo mugatua ez herriarengan, ez idazleengan. Egun, gutxi erabiltzen diren -Gintzo, -Gintzu atzizkiak -GINTZA-ren alkaketak dira.

BEARGINTZA: ogibidea, langintza adierazten digu: kasu askotan datorki-gu:

- “alan iazoten da nik ezagutu ditudan zure bearantzakoakaz”: 23. orr.
- “eztiñot nik dongarorik zure bearintzea gaiti” 21. orr.
- “errazago ikasten dira zure bearintzak nireak baiño” 19. orr.
- amaierako -A itsatsia eta “A” erakuslea argi eta garbi bereizturik. Hemen lana, fabrikaketa esanahiaz: “zer egin eban Jaungoikoak, itxi eragiteko arrotasunez asi eben bearintza a?”: (Babelgo dorrea) 129. orr.
- “amaitu dabenean urtzilla agoia zaindu dabenak esan dogun bearintzea, doa lotara”: 84. orr.

Berriz ere “-A” organikoa eta “AU” erakuslea bereiziri

“ni baiño buru obeagoa zan ola ta bearintza au asmau ebana” 85. orr.

- lana eta ogibidea azaltzen dizkigu oraingoan: “ezpatariakin lotuta bait dator: “ezpatariak, ezta guretzat bearintza atsegigarriagorik” 96. orr.
- lantokia: “Popatxu, ator ona, erakutsi eiozan oni eure bearintzako tresnaak” 95-96. orr.
- lana ta lantokia: “... egoten zarean bizargintzan bear eztan ordutan”: 36. orr.
- lana, fabrikaketa eta ogibidea: “emen da arratsaldean liñoezpatatea, ta ikasiko dituzu eztakizuzan gauza asko bearintza gogaitkarri onen gaiñeán” 93. orr.

KOLTZAGINTZA: (lana eta fabrikaketa): “nok ikusi zeinkezan koltzagintzan, arriak landuten, soloko bearretan”: 20. orr.

EUNGINTZA, EUNTEGI: esaldi baten datozkigu biak,bakoitzaren esanaria ondo bereizirik: -tegi: tokia: “euntegi” = telar
— Gintza: ogibide, lana, fabrikaketa: “eungintza”
“nire alaba batak, bera da gazteena, daukaz euntegiak, daki eungintzan, ta etxeti urten baga...” 93. orr.

LANGINTZA: “ze langintza zamargin, bizarra bizarra eragin” 81. orr.

Honela gazteleratu zuen Azkuek: “qué oficio el del que hace gorros para las ruecas! La barba produce barba”: ibid, 44.esaera.

OSAKINTZA: lana aipatuz: “bein banaan aterako deutsuz egin dituan esa-kintza mirariraiño io eragitekoak” 18. orr.

-KUNTZA

-KUNE (-kuna, -Kunde) bezala, **-KUNTZA** ere ugaria dugu euskaran, ez literaturan bakarrik, baita herriarengan ere bizirik daude: esakune, begirakune, salakuntza, esakuntza, atzerakuntza.

Semantika aldetik, beste atzizki askoren antzera, **-KUNTZA-k** ere ekintza adierazten digu, batez ere; hitz batzutan “ogibidea”. Hegoaldeko euskalkietan erabiltzen da, batez ere.

Atzizki honen iturburuaz honela mintzatzen da L. M. Mugika: “personalmente nos inclinamos por el origen “latino” de este sufijo, dio berak, que aparentemente parece no-románico”: op. cit. 185-186. orr; irakur bere hipotesisa, ibid. 185-190. orr.)

ESAKUNTZA: “orri esaten iako euskeraz esaerea edo esakuntza” 79. orr.

- partit. era honetan: “asko da Peru esakuntzarik” 81. orr.

ERRAKUNTZAK: (Baigorritarraren ezpainenat: “huna bada, zuk nahi dituzun bertze errakuntzak” 118. orr.

ATZERAKUNTZA: “... datozi (ehiztariak) zerbait artutera lotsa ta atzerakuntza baga...” 67. orr.

ARKUNTZA: “au diñozu arkuntza guztietan” 23. orr.

BERBAKUNTZA: “euskalduak bagara zetarako berba egin ez geure asabean berbakuntzan?” 19. orr.

BATZAKUNTZA: “buru azur biribilla da beste azur batzuen batzakuntza, zeintzuk egiten dabeen utsune edo...” 52. orr.

Hitz guzti hauek “ekintza” adierazten dute, batez ere.

ETXAGUNTZA: hots mailan, hitz hau sail honetakoa dela dirudi. Bainaz dut garbi ikusten hemen ala beherago, -TZA atzizkiaren zerrendan ipini behar den, oparotasuna agertzen bait digu. Izen honek, “etxe”-k, bi

atzizki hartu ditu: -Gun, eta -Tza. Zer esan nahi du? Azkue Ohartu zen “-Gun” hori atzizki normala ez zela, beste aldaketaren baten bidez sortua baizik: “Etxagun = propietario de casa: parece alteración de “etxa-jaun, etxejaun”: Dicc. I, 287, orr.

Ene uste apalez, “Gun” hori “-Dun”-etik sortu izan zitekeena da, “jabe-tza” azpimarratzeko, eta “-Tza”-k duintasuna, oparotasuna, handitasuna azalduko liguke, nahiz ogibidea: medikuntza, erregetza, etabarren antzera. Peruk Maisu Juani agertu nahi diona zera da, bere aberastasuna, duintasuna; horrekin ondo lotzen da “-Dun, -Jaun” -aren esanahia. Hainbat adiz agertzen zaigu hitz hau Lehenengo Autuaren bigarren zatian:

ETXAGUNTZA: “ni naz iru etxaguntzaren jaube...” esaten dio Peruk M. Juani, bere burua aurkezten dionean: 22. orr.

Izan ere, poliki poliki erakutsiko dizkio etxeko eta basoetako aberastasunak.

- Bere zintzotasuna eta gizalegetasuna beste batzuaren jokabidearekin konparatuz:

“dakustaz iru ta lau etxaguntzaren jaube direanak, zoorrez beteta, bururik jaso ezinda, gosea emoten deutseela euren ume ta oigitukoai, ardaoa zaleak direalako”: 59. orr.

- Bere oinordekoia aukeratzeko duen eskubidea Foruengandik datorriola aitatzuz: “Bizkaiko Poruak emoten deust eskubidea autatuteko zuen artean (seme alaben artean) gura dodana neure oiñordekotzat...” 69. orr.

- “Ni nas (sic) iru echaguntzaren jaube” dakurgu Zar. eskuidatzian: 8.3.

Eta “ni nas neure (sic) echaguntziaren (sic) jaube”, damaigu Arantz. eskuidatzia: 11.19. Kopista beronek ohar kritikoa eginkin azaltzen digu zeratik egiten duen aldaketa hori: 227. 7-11.

-KA

-KA honek ez du zerikusirik goian arakatu dugun -GA/KA, -BAGA, -BAGE (GABE -kin : lantzaka = inculto; asekia = insaciado: “gabezia” adierazteko.

-KA atzizkiak esanahi bat baino gehiago ditu (ikus: AZKUE, *Morfología Vasca*, 95-96 orr.; L. M. MUGICA, *Origen y Desarrollo de la Sufijación Euskérica*, 147-150 orr.; AZKUE, *Dicc. Vasco-Español-Francés*, I, 458, 3. zerr.

Oraingo -KA hau “erazko” atzizkia dugu, ekintzaren era adierazten du, alde batetik, ekintza eta ekintzaren aldizkotasuna, bestetik: “correspondiente al gerundio castellano, digu L. M. Mugikak, o a expresiones introducidas por las preposiciones “a” y “por”: op. cit. 147. Beste batzutan -TU aditz bihur-

tzaile hartzean du: zirika-TU; edo eta sustantibo eta adjektibo balioarekin ere bai, banaka batzutan. (-ADA / -KADA atzizkietaz gorago mintzatu gara).

1. Ekintza errepikatuaren “era”:

AGIRAKA: “Baiña orrelangorik aitatuten badozu emen, izango da baraila

TXILIOKA: andiren bat. Neskatilreak esango deutsa ugazaba-andreari; asi-ko da agiraka, txilioka, ta berbarik onen esango...” 30. orr.

BURRUKA: “Ara zelan dabiltzan burruka (sic, bai 1881.eko eta 1970.eko argitaldian), (“-n” gabe), oratzarragaz zuzendau (sic, aipatutako argit.) ezinik...” 89. orr.

“**ARI**” atzizkia ezarririk, ajente semantikarekin:

“... gizon ospetsu, burukari, ondatzaille, alper ta baldanakaz”: 15. orr.

ATRALAKA: “etxe utsa, atralaka utsa” 80. orr.

TXILIOKA: “baebillen estuturik txilioka gaisoa guztia igaroa” 63. orr.

AGURIKA AIKA: (egureaz etimolojia orijinala emanet) “Agureak”: Ai gurea edo AIKA illetan dagoana: 119. orr.

Eta beste hau: “Baita beste gauza bat bere: “Aguria”, AGURIKA dagoala lurra itxi bear babelako laster”: ibid.

JAUNKA: “Iakin baneu lenengotí Barberu txar bat baiño etzineala, enintzan jaunka zugaz egongo...” 16. orr.

DEIKA: “Deika”; 59. orr. (baten bat ate joka dagoela adierazteko)

GARRASIKOA: “ugarasioa da uretan garrisika ta igeri ibilten dana” 127. orr.

ULUKA: behar bada, hemen eta onomatopeiokoen sailean ere ondo legoke: “egoan (mozoloa) lotsatuta, arpegirik emon ezinda. Asi zen uluka. Batu zirean uluetara txori asko” 123. orr.

ZABUKA: “enau ondiño iñok ikusi ardaoa igarota, gatx eginda, zabuka, oiñak lokaturik, ez miña motelduta” 15. orr.

MAKILLAKA: “beti ibilli bear dau (astoak) makillaka legez igitu dedin ari-nago” 128. orr.

Berriz ere ekintzaren aldizkotasuna edo errepikazioa ondo azaldurik: “makillaka banatarren ugazabak (txakurra)...” 58. orr.

MAKILLAKA: oraingoan -KA atzizkia -ADA/ -KADA -ren ordez edo laburpen bezala datorkigu: “bere semeak emon leikezu makillaka galanta ta burua ausita itxi” 33. orr.

ESTULGA (-KA -ren semantikaz): “...oiñak zerbait ezkotu edo buztiten baiakez, estulga ito bear dabeela” 29. orr.

KUKUISKA: untxi edo konejuaren sartu urtenak adierazteko:

“Peru..., zer da kuia? Zuek konejoa esaten deutsazuna; ta esaten iako kuia, kui-kuia edo kukuiska legez dabiltzalako, emen urten, an sartu, buruak orain agertu ta gero ezkutetan...” 57. orr.

2. “-KA”-ri “-TU” aditz bihurtzailea erantsirik:

MIAZKATU: “esku, atz ta ezpanak bere miazkauko (sic) zendukez gozoaren gozoz” 87. orr.

LOKATU: “... oiñak lokaturik...” 15. orr.

3. “-KA: sustantibo nahiz adjektibo semantikarekin:

AUZKA (pendencia, riña): “emen baraila, deadarra, auzkea ta nasaitasuna baiño besterik eztago” 41. orr. (ostatuko giroa azaldurik).

ALBOROKA: “emoidazu esku ori, ta adiskide garealako ezaugarritzat egin daigun alborokea, ta au neure diruti” 24. orr.

INKA: “zure azur banatuetan inkaren apur bagarik” 33. orr.

ZIRIKA: “enabee iratzartuko ez ardi, ez imitzen zirikak” 34. orr.

ZAUNKA: bi esanahi ditu: sustant., bata, eta onomatopeikoa, bestea:

a) Izen balioarekin: “bakarrik etorri banintz, ezeban zaunka aserre usaiñekorik egingo” 57-58. orr.

b) Onomatopeiko semantikaz: “Zer da txakurra? ... Onelakoak dira zakur aundiak, “zaunk, zaunk” lodi egiten due; berriz txikiak, “txaunk, txaunk” 121. orr.

- “Txakurrari dagokio zaunka egitea ta...” 58. orr.

4. “-KA”: semantika onomatopeiko errepikatua azpimarratzeko:

TRISTA TRASKA: “ezpata-oíean edo ondoan iminten dabee liño astosapindua ta esten deutsee zurespateaz, Triska Traska eginda” 94.

TRIS TRASKA: “tris traska dirautsagu erruki bagarik” 98. orr.

(liño lanen tresnen zaratak bizi-bizirik agertuz).

TXILIOKA: balio onomatopeikoa du alde batetik, eta erazkoa bestetik: “baebillen estuturik txilioka gaisoa guztia igaroa” 63. orr. (1).

-GURA

Atzizki ugaria, Bizkaieraz batez ere. Semantikoki “gogoa, nahi izan, desira” adierazten du. Mogelek sarri darabil Peru Abarkan, eta era askotara: bera bakarrik, inori ezarri gabe; izenari erantsita, izen deklinatuaren amairarak hartzen dituelarik: Dirugureak; edo -ta aditzario eta lotuta. Esangura bakoitzari dagokionez, amairera bereziak hartzen ditu: -rak, -reak, -raz, -rako,

...

Adibide gisa, esaldi banaka batzuk bakarrik jasoko ditugu:

GUREAZ: “darraiko etxekoa (etxeko sagutxoak basokoari) / basoko iaateko / ikusteko gureaz”: 62. orr.

GURAKO: “zer dira erreguelduak? Aupatsak esan gurako dozu” 78. orr.

GURA: “... gura dabeen gisaan” 69. orr.

- “ikusi gura ezpazendun lurrean bertan inpreñua” 33. orr.

GURAZ: “... eta ez neure burua arrotu guraz” 38. orr.

(1) *Oharra*: MALLUKA: bi esanahi eduki ditzake: azentuaren bidez ondo bereizten ditu herriak: a) “málluka” ibiltzea = mailuarekin zerbait “ioka” ibiltzea azaltzen digu, akzio errepikatua;

b) “mallūka” = tresna beraren izena, mailu txikia. Balio honekin agertzen zaigu hemen: MALLUKA: “... io bear dau agoe guztiatarako mea malluka txikar bategaz” 85.

DIRUGUREAK: “bildur izatekoa da dirugureak azi edo geitu...” 21. orr.
 LOGURA: “ni logura naz” 34. orr.

IAGIGUREA: “badakigu eztala bardin gabeko iagigurea ta goizekoa” 76. orr.

IANGURA: “egun baten ian gura ezpadot, illunduten iako biotza” 56. orr.
 IANGUREAK: “... eta deritxot euren iangureak geituko leukeela neurea” 88.

Azkenengo adibideek agertzen digutenez, -GURA -k gorputzaren gogo somatikoak azaltzen ditu sarri sarri. Batez ere, -GURA -dun hitzak zenbait eta zaharragoak hainbat eta lotuagoak daude esanahi “fisiologikoarekin”: logura, iangura, iagigura. Atzizki hauen atala “Derivativos Pasionales” deitu du Azkue: Morfol. Vasca, 136. orr.; eta, izan ere, adierapen handikoak gehienak: -bera, -gura, -egile, -kari, -kin, -ko, -or(-kor), -tun...

Baina, ene uste apalez, ez da esangura horretara· bakarrik mugatzzen, gainditzen du esanahi fisiologikoa eta badu beste mailako “gogoak” adierazteko ahalmena ere: iakingura, bizigura, pigureriagura:

IAKIN-GURA: “baketu garean ezkerro, iakin gura neuke zelan deritxun” 26. orr.

ESANGURA: “... ipuin onen esangureak” 65. orr.

- “orain iatort gogora gaztetan ikasi neban asko esan gura daben ipuiñ au” 55. orr.

ANDIKIGURA: “andietxe ta andikigurakoenetan...” 72. orr.

DIRUGUREAK: “... dirugureak azi edo geitu eztegizan odola aterateko premiñak” 21. orr.

-OLA

Atzizki hau, egun, nahiko mugaturik dago burdina behargintzara, gure toponimia eta abizenak bide ditugula: egurrola, harriola, lakiola, zeharrola, bixiola, mirandaola, burdinola...

Peru Abarkan “ola” sarri agertzen zaigu, eta beti izen bezala, burdinola edo ferreria adierazteko, ez atzizki bezala; baita olagizonak izendatzeko ere. Behin bakarrik aurkitzen da atzizki eginkizunarekin, “Bandiola”; hitz berau ez zaigu esaldietan agertzen, oleetako tresna, zurkulu eta lantokiak izendatzen dituen hiztegian baizik. Azkuek ez du gazteleraita itzuli: “BANDIOLA”: “...?”: horrela agertzen zaigu: 91. orr. Eta bere hiztegian ez da izen hau agertzen: Dicc. I, 130. orr.

“BANDIOLA”: 91. orr.

“Ola” izena deklinabide amaiera ugariz hornituta agertzen zaigu; adibide batzuk:

OLA: -AN: “izan dozu goiz eder ta atsegintsu bat olaan ikusi dituzun gauzaakaz” 95. orr.

-RA: “andikiak eurak datozen nozbait olara” 87. orr.

- EAK: “etorkizuneko oleak, bearrik ez”, esaera ederra!: 81. orr.
- RIK, partit.: “zer egingo neuskioe nik neure basoetako abe biziai ola-rik ezpalego?” 85. orr.
- EA: -A + -A = -EA, joera arrunta ondo beterik: “dakustanez gau ta egun dabil olea” 86. orr.
- Erakusleen aurretik: “ze on iatorko Bizkaiari ola oneetarik? (sic) 85. orr.

Hitz konposatuetan:

- OLAGIZON: sarri agertzen zaigun izena:
 - “nun lo egiten dabee ola-gizon oneek?” 86. orr.
 - “...ardaoa olagizonai eroateko” 85. orr.
- OLAIAUNA: “eta zienbat enparetan iakee ola-iaunai gauzak zuzen bada-biltz”: 85-86. orr.
 - “asteazkenean daukee edan-aldi bat olaiaunaren lepora” 88. orr.

-TZA

Atzizki esanguratsua dugu; hiru lau esanahi ditu: ugaritasuna, nahasmena, ekintza, ogibidea.

1. *Ugaritasuna*: oso bizirik daukagu, egun ere, esanahi hau oparotasuna azpimarratzeko: dirutza, lastatza, basatza, bedartza. Ene ustez, -TZA -k ugaritasuna ez ezik beste esangura sakona ere badu, ugaritasunarekin bat eginda doana: oparotasunez azpimarratu nahi ditugun hitzak ”elkar-nahastuta, elkar-lotuta, kirimilduta” daudela adierazten digu: sasitza, basatza, jendetza, kakatza, lastatza, ...: zatiak ordena garbirik gabe, ondo banaturik gabe agertzen zaizkigu, nahasturik.

Baina habe handiez ari garenean, “pagadi, artadi, gaztainadi”, etab., habe hauek eta berauen abarrak ez daude sasiarenak bezain kirimilduta, nahastuta, bata bestearengandik nahiko banatuta baizik.

BASATZA: ugaritasuna eta nahasmena oraingoan ere: “eztabil (Perun herriko Barberua) zu legez basatzarik basatza oñetako meeakaz” 17.

2. *Ekintza*: bizitzaren prozesori dagokiona azaltzen du, batez ere: iaiotza, bizitza, eriotza: ekintzarik sakonena, ederrena, alegia; beste eratako ekintzak ere bai.

BIZITZA: “Eztakusk (zioan etxean hazitako zerriak azeriari) barriz nire bizitza ona?” 55-56. orr.

- “ordi sats egiñak ateraten iiturek bersoak, eta ezin naiak bat bizitzearen beeian” 64. orr.
- Askatasunak dakarren goresprena: “eztakit zer dan bakotxa bere buruaren iaube izatea, ta katebagako bizitza...; gogorragotzat eukiko leukee illa beteko bizitza ezkutukoa, emen negu guztiko lo txarra ta bear gogorra baiño. Gurago dau otsoak baso-bizitza, iaatekoa nekez billatu bearra...” 86-87. orr.

ERIOTZA: “osatuten bada zelan edo alan, zorionean dei egin iatan: atera dot eriotzearen autzetati” 23. orr.

Bizitzaren ekintzak, iaiotza-bizitza-eriotza, antropolojiaren azken sus-traietaraino eramaten gaitu: “bizi erazi, bizitzen iraunerazi” eta “bizigura” azpimarratuz. Bai aberatsa eta gogangarria herriaren sinismena bizitzak!; bizitzaren filosofiarik sakonena behar bada, bizitzarean sorreraraino jo due-na. Horra hemen, adibide gisa, nola azaltzen dituen bere hizkutzan, luzaroan ausnartuz gero barrensumatu dituen ondorioak: Latinez, “parere” aditzak, amak bere kidekoa egin duela adierazten digu, bere antzeko berria, bera bezain “pertsona” sortarazten duela, hau bait da bere “parea”. Euskaraz, kul-tura ezberdinako gure Herriek, iaiotzaren bizi-indarra edo eragina azpima-rratzeko “Erdi” darabilte eskualde batzutan: AN, BN, L.: (Erdi: parir; Erdi da: ha parido; Erdia: la mujer parida; Erdialdi: parto, eta antzekoak dakar-tzagu Azkuek bere hiztegian). Zein da aditz honen mamia?: ama bi zati egiten dela, bera eta beste pertsona berria, bera eta sortu duen semea. Herri ezberdi-nak gauza askotan, baina ildo beretik antropolojiaren sakonean!:

EZKONTZA: “etxeko kaltean dan ezkontzaren bat iaramon baga gurasoei” 69.

ARKUNTZA: “au diñozu arkuntza guztieta” 23. orr.

BATZAKUNTZA: gorago ere aitatu dugu hitz hau, -KUNTZA atzizkiaz ari ginela. Hemen ere aipatu beharra dugu; leenengo -TZA atzizkia gatik oraingoan: hainbat gauza nahiz zati “baTZE edo bat egiten” duen egintza adierazten bait du (hor beste adibide ezaguna ere” baTZE-ar, baTZA-ar”).

- “buru-azur biribilla da beste azur batzuen batzakuntza” 52. orr.

TESTIGANTZA: “neskatillari serbitzari baten testigantza ezta asko” 48. orr.

PROBANTZA: “Ze deabru!; probanza (sic) oso baga niri ezarri eskribau ta justiziako beste...” 48. orr.

Oraingoan eta beste hainbat kasutan “-N”-ren ondoan“-Z” darabil: ez -TZ “Enzula”: Eracasteac, “Itz Aurrecoa (IV); “Izunzak”: 96; “pazien-zia”: 46. orr. Baina gehienetan -TZ -z idazten du:

- “Testigantza”: 48. orr.; “Pentzudaan”: 76, eta 83. orr.; “... lapurren agiri edo probantzak egiteko” 137. orr.; passim -TZ -z.

ADIUNTZA (oportunidad, ocasión): “adiuntzaz ta era onean edo asierati gatxari bidera urten bear iakola” 81. orr.

LANTZA: “lantzan ari”: sail hotetan sartzea erabaki dugu: “nahiago zuten (Baigorritarrak) hekien etxeetan lantzan ari, ezen ez Espaiñiarren odola ixurtzen” 117. orr.

(Gorago, ezezko atzizkietaz, -GA/KA, ari ginelarik ikusi genuen “LANTZAKA” hitza, landu gabeko gizona adieraziz; Peru Abarkaren haseran bertan, Lehenengo Autuaren tituluan bertan “LANTZAKA” hitzaz kalifikatzen du Maisu Juan, baserritarren ohituretan, euskal hiz-kuntzan landu bagea bait da.)

3. *Ogibidea*: ekintzarekin lotuta dago, noski: morrontza, apaizgintza, erregetza: lana eta ogibidea.

ITZAINZA: “badakie (baserriko neskatalak) idiai buztartutenean, itzaintzea egiten, itaurreko dabiltzala noznai” 100. orr.

BARBERUTZA: “orrelango Barberu perdulario molde bagaak galduen deutseela pama guztia Barberutzeari” 17. orr.

ATXURLARITZA: (garaian garaikoak: Bibliok egiztatu nahi du Atxurlaritza dela Jaungoikoak gizonari emandako lehenbiziko ogibidea) “gizon iakinak guzurra esaezpaeban atxurlaritzea da artez Jaungoikoak emoniko lana” 101. orr. (1).

ONTZA: “zer da mozoloa edo ontza?... Ontza, on utsa da” 123. orr. Eta esaera zaharrak dioena: “Ontzari ez begiratu lumara” 80. orr.

(-TZA -z amaitutako beste adibide batzuk “-A” ITSATISDUNEN SAILLETAN” ere agertuko zaizkigu, II. eta IV. Ataletan.)

• **ARANTZA, ARRANTZA, ARRAUTZA**: euskeraz baditugu -TZA amaitutako izen ezagunak, baina sail honetako -TZA atzizkidunekin zerikusirik ez dutenak: Arantza, Arrantza, Arrautza, etab., azkenengo hauetan amaierako -TZA izenaren zatia bait da, ez atzizkia: (ikus, II. Atala, “Berezko -A dunen” deklinabidea Peru Abarkan”) eta IV. “Berezko -A dun” hitzen esaldiak”).

III: “-A” itsatsidun atzizki ttipigarriak Peru Abarkan

Atzizki ttipigarrien ugaritasuna eta bizitasuna handia da, izan da batez ere, euskeraz. Ttipigarriak erabiltzeko joera arrunta izan da euskaldunen artean, bai atzizkien bidez, eta bai silaba batzuren palatalizazioaren bidez; hizki batzuk ahozkatzerakoan mihiak eta ahoko alderdi guztiak elkar ioko eta konbinaketa bereziak eginik hots bitxiak sortzen dituzte esanahi adierazkorra azpimarratzeko: aitta, umetto, neskatto, billdur, itto, ...

Hizki hauekin, batez ere, egiten da palatalizazioa: oklusibak: d, t; xistudunak: s, z (frikatuak), eta xistudun afrikatuak: ts, tz; eta mihi-palatalak: l, n. Luzea da ttipigarri atzizkien zerrenda, “sin número” dio Azkuek bere *Morfol. Vasca*, 200. 282; L. M. MUGICA, op. cit., VI. en atala, “Sufijos Diminutivos”.

Guk, hemen, gure lanarekin zerikusi dutenak ukituko ditugu, “-A”-z amaitzen direnak, alegia.

(1) *Oharra*: ONTZA: izen ezaguna “ONTZA”, ez “urrezko ontza”, aintzinako dirua, “hegaztia” baizik. -TZA hori izenaren beraren zatia dela dirudi; baina Mogelek ematen dion esanhaiari begiratuz gero ondo legoke sail honetan, “ON”-etik baletor bezala. Mogelen etimololian herriaren sinismena agertzen dela uste dut. Herri filosofia edo iakituria, eta herri ipuin zaharrak ondo arakatzeoak dira, eta ez bide bazterrean uztekoak.

-ANDA

-ANDA (-KANDA, -ANGA aldaketak, eta -ANDO, -KANDO, -ANGO, -NGO, -NKO kidekoak). Gehienak erdi fosilizaturik daude egun. L. M. Mugikak, A. Tovarri eta R. Lafon-i jarraituz, zera dio, “sobre su origen no nos aventuramos a dar ninguna opinión firme, aunque, desde luego, son afijos prerrománicos”: L. M. MUGICA, op. cit. 341.orr.

Peru Abarkan -ANDA atzizkidun bat, behintzat, agertzen zaigu: OILANDA.

OILANDA: “... oillanda ta usakumezko erria”: 73. orr.

- “eztazu ez oillandarik, ez eperrik ian”: 42. orr.
- “... eperrak, ollandak, oillagorrap ta...” 29. orr.

-ILA (-TILA)

Sail hau ere nahiko urria dugu euskaran, gaur behintzat. Bizirik diraute banaka batzuk, Bizkaierazko euskalkian, batez ere; “de la docena de vocablos a que da lugar este diminutivo, los más pertenecen solo al dialecto B.” esaten digu Azkuek: AZKUE, *Morfol. Vasca*, 208. 318.

Peru Abarkan oso ugaria dugu -ILA atzizkidun izen bat: NESKATILLA. “N” hizkiaz hasitako “-A” itsatsidunen saila, oso osorik ia, bi izen hauek osatzen digute, NESKATILLA eta NESKA, Neskatillak batez ere. (ez dugu arakatuko hemen Mogelen iritzia Neskatillaren etimolojiaz). Deklinabide ugariz hornituta agertzen zaigu, gainera:

NESKATILLA: “Enaz ni neskea, neskatilla utsa baiño” 24. orr.; 40. (sarri agertzen da Mogelengan “neska eta neskatillaren” arteko bereizketa hau).

-EARI: “itanduko deutsagu neskatilleari” 31. orr.

-EAK: “neskatilleak urten lei noranai bere ule-trenza” 25. orr.

-K: “gara neskatillak, euskaldun ez illak” 97. orr.

-ETATIK: “mutillak, ... gorde bear zaree neskatilletarik” (sic): 69.

-ETATI: “neure mutill (sic) onak: iges egizu gaurko neskatilletati” (sic): 69. orr. (mutillak bat baino gehiago izan arren “egiZU”, ez “egiZUE”, aditz forma darabil).

-BATEK -ekin: “... aserratu bear dabenean neskatilla batek” 68. orr.

-ONEK erakuslearekin: “neskatilla onek atzeratu eban gorputza...” 68. orr.

-EA: “zer don bada neskatillea neskea baiño onraugo?” 24. orr.

-EAREN: “... neskatillearen esanak zure kaltean izango dira” 48. orr.

MARATILLA: “eztago ez itxirik guretzat maratillarik” 63. orr. (1).

(1) *Oharra: MARATILLA: badatorrigu Mogelengan “MaraTILLA” izena; egituraz sail honetakoak dirudi. Behar bada bai, baina ez dut oso garbi ikusten auzia. Azkuek ere bere zalantzak agertzen dizkigu “No sé si “marat-ila” (AN, B, G, L) taravilla, y “puztilla” (B) burbuja son de idéntica formación”*: AZKUE, *Morfol. Vasca*, 208. 318.

-SKA/-SKO (-XKA, -ZKA, -STA, -ZTA, -XTA, -SKO,

-SKA/ -SKO, gradatzairen ttipigarri atzizkiak dira, eta berauen aldaketak besteak. Ezagunak ditugu euskalki guztietan margol maila eta neurriak adierazteko. Gauza berdina azaltzeko dugun atzizki baso honetan L. M. Mugikak erabaki praktikoa hartu du “anarquia sufijal” hau arau batzutara eraman nahirik: “Por razones de “unificación” del idioma, dio berak, ante la proliferación de fórmulas afines, nosotros en nuestro HIZTEGI OROKOR TEKNIKOA hemos optado por una “única” variante para expresar los matices de “color”, esto es, -SKA (horiska = amarillento, zuriska = blanquecino), desecharlo para esa función las demás variantes -ZTA, -XKA, -XTA. Como “diminutivo principal” hemos elegido a -XKA para los demás casos (mendixka, bidexka). Ante semejante anarquía sufijal pensamos que es absolutamente necesario hacer una “opción”: I. M. MUGICA, *Origen y Desarrollo de la Sufijación Euskérica*, 354. orr.

Urria da atzizki hau Peru Abarkan, nahiz eta mintzairan oso bizirik iraun. +STA, bariantearen adibide bat, behintzat, agertzen zaigu Peru Abarkan, aurpegi margoak azpimarratzeko:

GORRISTA: “arpegi gorrista, ta mtrailla-alboak gizen-gizenak” (herriko Txinelaren irudia): 136. orr.

-TXA, -TXO

-TXO, eta beronen aldaketa -TXA eta -TXU, -TO/ -TTO -ren palatalizazio edo aldaketak ditugu. Hauxe da atzizki ttipigarrikin zabalduna herri-mintzairan, behintzat.

BIGANTXA: “daukaguz bigae bat, bigantxa bi” 70. orr.

• *NESKATXA*: gorago aipatu dugunez “Neskatala eta Neska” izenak sarritan darabiltza Mogeletean Peru Abarkan. Baina beraien antzeko “neskataxa” ordea, ez zaigu agertzen. Harrizkoea bada ere, Mogeletean “NESKATX” darabil. “-A” itsatsirik gabe; hainbat aldiz gutxienez. Ipiniko ditudan adibideak ERACASTEAC-etik jasoak dira, esan dugunez Peru Abarkan ez bait zaigu agertzen:

NESKATX: “nescach, anima, honra ta estimacio gucia...”: ERACASTEAC 169. 8.

• “... bestelako nescach becatuetatic sari andiac, estimacioak...” ibid. 169. 15.

• “... tenta ta tenta videan arquitzen dan edocein nescach”: ERACASTEAC 164. 13.

Gipuzkeraz idatzi zuen idazlan horrek azkenean daraman “Utseguiñen Zucenvidea”-n ez zaigu izen hau zuzenduta agertzen, “-A” itsatsi gabe ontzat hartzen baitzuen berak!!

ERACASTEAC berak azkenean, erantsita, dakinaren “Nomenclatura”-n, honela eman digu Mogelek:

“G	B	Castellanas
Nescacha	Nescatillia	Muchacha en pelo, o doncella”

Izen hau, eta beste guztiak, nom. sing., art. mug. ipinita datozkigu.

- *-TXA atzikiaz*: izen batzuk -TXA amaieraz darabiltza herriak feme-ninoa azpimarratzeko, -TXO mask. balitz bezala: neskataXA, biganTXA; gaur inork ez luke “BiganTXO, eta holakorik esango Neska TXO” bai ordea. -TXO, -TXA aldaketa erabiltzen den izenaren sexuarekin bat dator: “astaina” = pollina; “neskatxa” = muchacha; “oilandA” = polla. Zergatik truke hauek?, herriak ahaztu egin duelako euskera, jenero auzian, “neutroa” dugula?; horra hor izen zaharrak bide: “AndereNO” = señorita; “bideXKA” = caminito; “etxeNO” = casita, etab., edo eta ad-jektibo ezagunak, “ArgalTXA” = flacucho; “makalTXA” = debilito. “Es curioso, dio Mugikak, el que a la polla se le diga “oilandA” y no “oilandO”, al novillo “idiskO” y no “idis-kA”, a la muchacha “neskatxA” y no “NesktxO”, al muchachito “morroizkA” y no “morroizkA”, a la pollina “astaina” y no “astainO”, al pollo “oilaskO” y no “oilaska”: L. M. MUGICA, op. cit. 367. orr.

Nondik datozkio genero bereizkuntzak, euskara berez “neutroa” baldin dada? Bere inguruko errromatarren mintzairen eraginez, zalantzak gabe. Euskara benetan aintzinakoa delako, inguruko mintzairak eta baino askoz zaharragoa, izaera oso berezia du. Bainha hala eta guztiz ere euskera gauza bizia dugu, eta ez harri hilaren antzeko. Horregatik harremanak izan ditu, eta izan behar ditu beti, inguruko hizkuntza eta kulturekin, garaiko euskaldunen elkar-komunikabide bizi eta egokia izan dadin. Hizkuntza guztiak izango dituzte elkar kutsadurak, halako edo holako neurrian.

Ohar hau egiten digu Azkuek, bere hiztegian, -TXA -z ari delarik: “-TXA: sufijo diminutivo de ciertos nombres... Es muy de tener que no lleve incluida la terminación genérica “a”, extraña al vascuence (hau da arrazoina), siendo así femenino de -TXO; pues por lo menos las palabras “argaltxA, MakaltxA” designan, en boca de algunos, a las mujeres: AZKUE, *Dicc. II*, 306. orr.

ARGALTXA: “... geeli argaltxa ta txatxarragaz egiña” 73. orr.

BIGANTXA: “daukaguz bigae bat, bigantxa bi”, 70. orr. (ikus, IV. Atala, B: Izen bereziak”):

-ULA

-ULA -k hainbat amaiera-aldaketa hartzen ditu, eta sarri erabiliak, gehienak:

-ULA: atxurkula	-ULU: Urkulu	-OLO: Urkolo
-ILO: astakilo	-ELU: gaztelu	-IL: Urkil
-ILU: katilu (Uruzubieta-ko baserri izena)	-EL: Txartel	-ILA: urkila

Gauza bat agertzen digu ugaritasun honek: -ULA atzizkiaren esangura eta eragina oso biziak izan direla euskal bizitzaren hainbeste arlotan.

URKULA: "Urkulea": 90. orr. (oleetako tresna hiztegian)

- "aek, erraiaiak; A, urkulea; beste a, anezkea" 96. orr. (liñategiko tresna hiztegitxoan)

IV. Peru Abarkako “-A” itsatsidun atzizki saila (Atzizkiak soilik)

Ez gara sartuko euskal atzizkien baso zabal eta orbeltsuan, ez eta heuren iturburuak edo filolojia arakatzen, hori ez bait da nere lanaren edo azterketaren helburua. Kontutan izan ditugu, bai, gai hauetaz agerturikako azterlanak, batez ere: AZKUE, *Morfol. Vasca* eta *Diccionario Vasco-Español-Francés*: La Gran Encycl. Vasca, Bilbao, 1969; L. M. MUGICA, *Origen y Desarrollo de la Sufijación Euskérica*: Ediciones Vascas, San Seb., 1978; LUIS VILLASANTE, varia; batez ere, *La Declinación del Verbo Literario Común*, Edit. Aranzazu, ONATE, 1972; SORTZEN 1: "Ortografía, Deklinabidea, Sintaxia": Bilbo, 1978; LUIS MICHELENA, *Fonética Histórica Vasca*: San Sebastián, 1977.

Aurreko orrieta, esaldien bidez, egiztatu ditugun atzizkiak orain sailkatu eginen ditugu, bakoitzaren esanguraren ildotik abiatuz.

1. Ekintza, eragina, egitearen ondorioa:

Bai ugaria benetan esangura hau azpimarratzen duten “-A” itsatsidun atzizkien saila Peru Abarkan. Zera agertzen digu honek, atzizki bakoitzaren esanahi berezia alde batetik, eta atzizkien arteko mugak ez daudela gogorki eta betirako mugatua, hesituta. Eskualde batetik bestera, eta eskualde berdinanean historian zehar esanahiak bereizturik joan dira sarritan; laister ikusiko dugun bezala, atzizki batek bi hiru esanahi eduki ditzake.

Pertsonaren lana, bizigura, eragina, egiteak adierazteko dugun atzizkiugaritasunak beste ideia sakona ere azpimarratzen digu, ene uste apalez: euskal antropolojiak ez duela gizona abstratoki ikusten, bere etengabeko egitean baizik; hau da, pertsona “egiten-ari-den-gizona-dela”, beste pertsona, gauza eta Jainkoarekin erlazionaturik autoburutzen ari dena. Pertsona gauza “dynamika” dela, plurierlazioetan mamitzen ari dena, arian arian hazten dena; beti aldatzen, beti osatzen, ez behin betirako mugatua. Eskuartean darabiltzan egiteetan, harremanetan agertzen zaigula ondoen, ez bizitzatik at. Horregatik pertsonak bere gain darama egite bakoitzaren mamiaren erresponsabilitatea, ardura eta kutsadura. Euskara eta Euskal Antropolojia banatu ezinezkoak ditugu.

a) • -GILE (-GILA /-KILA ere bai BIZKAIERAZ): “egin” eta “-IE”-tik sortutakoak; egilea, ajentea adierazten digute: bizargila, epaila, egile, gaizkile, ioskila.

- b) -LE (-LA): aurrekoaren eta ondorengoaren kidekoa: iosla, ereila, iagola, eunla
- d) -TZAILE (-TZAILA): imintzaila, moztaila, osatzaila, urtzaila
- e) -GINTZA / -KINTZA: egitearekin bat doan ogibidea: langintza, koltzagintza, bizargintza
- f) • -KUNTZA (-KUNDE -ren antzekoa): ekintzazko izen abstrakto deribatuak: hizkuntza, salakuntza;
- edo eta ogibide esangurarekin: maisukuntza, abadekuntza
- g) • -ADA / -KADA: akzioa; ostikada, larrapastada;
- neurria, batzutan: eskukada, katilukada
- h) -KA: egite errepikatua: ostikoka, zirika. -TU aditz bihurtzaile ere hartzen du: bedeinkatu
- i) -ETA/ -KETA: egite jarraitua: gorueta, laiaketa, goldaketa, olgeta, illeta. (Oinhatiarrek badute joera aditzak horrela amaitzeko: osketa, erosketa)
- Ugaritasuna, landareena, batez ere: ezpeleta, sarasketa, ureta, urtieta: toponimia bide.
- j) -TZA (-TZE, -TZIA): ekintza, eta ogibidea: ezkontza, eriotza, nekazaritza, ekintza bera;
- eta, batzutan -TSU, -ZU, -ZA amaierekin. ugaritasuna, eta nahasmena sarritan: gure toponimia bide: otazu - otaza, gorostizu - gorostiza, sasitza, basatza, elortza.
- Ekintza, ajente, edo eta ondorioa adierazten diguten atzizkien artean badira berezitasunak; historian zehar esangura egokituz eta aldatuz joan da, egun, guri, zail gertatzen zaigularik esanahi plurisemantiko edo bitarikotasun hori argi eta garbi mugatzea.
- Zera eskatzen digu honek: euskal tradizio zahar berritzea: gure literaturaren azterketa sakona, gure klasikoen joerak ondo ezagutzeko. Honekin batera gaurko eginbehar ezinbestekoa: irakaskuntzaren eta idazleen eragina alde batetik, eta elkar komunikabide nagusi edo Mass Media eta administratiboarena, bestetik. Euskeraren bizitzan eta berrikuntzan indar sakona izan dute atzizkiak. Zerbaitetarako, eta poliki-poliki, sortu zituzten atzizkiak gure arbasoek, garaiko premiei egokitutu nahirik. Teknika eta zientzia arloetan gai izan dadin euskara, hitz eta tradizio berriak sortzen ahalegindu behar, gaurko idorokunde, asmaketa eta arazo berriak euskal ioskeraz eta pentsamoldez mamituz. “Zahar berritze” hau etengabekoa da: “euskeraz pentsaarazi”, euskal senaz, Peruk Maisu Juanekin egin nahi zuen bezala, eta gero “euskal teknika berriean” azaldu garaiko fruituak. Euskera, eta euskal nortasuna, zuhaitz zaharraren izerdi bizia adarberritu garaiko kultursoinekoz egokiturik.

2. Beste esangura dutenak:
3. -ABA: odolahaidegoa: asaba, ugazaba, neba, alaba
4. -BERA: bihotz-joera, aiherdura, biguntasuna: gupera, minbera,
5. -DURA (-TURA, -GURA/KURA), -DURIA: aditz-ekintzaren objetibazioa: ohitura, erretura, kirastura, apainduria.
6. -GA /-KA (-TZAKA, -TZEKE), -KE (-BAGA, -BAGE, -GABE, -KABE): gabezia, ezezkotasuna: donga, lantzaka.
7. -KERIA: tasun abstrakto negatiboa, gehienetan: dongakeria, zantarkeria, maitakeria milikeria.
8. -ERA/ -KERA, -ARA/-KARA: izateko, eta egiteko era: erdara, euskara, joera, mintzaera; bizikera, berbaera, esakera
 - Neurria: lodiera, zabalera
 - -ARA: abereen beroaldi edo zeloa: susara, arkara
9. -GURA: nahia, gogoa: esangura, jakingura, handikigura
10. -OLA: etxea, Euskalerriko burdina lantegiak: harriola, etxola, ola, egurrola, goikola, haizola;

B) “-A” itsatsidun atzizki ttipigarriak

1. -ANDA /-KANDA, -ANGA, -KA: atzizki ttipigarritzaileak: oilannda, apurka, luzanga
2. -ILA /-TILA: idem: neskatila
3. -SKA /-SKO, (-STA): gradatzaire ttipigarriak: gorrista, orista
4. -TXO (-TXA, -TXU): bigantxa, idisko, aitatxo; neskatxa
5. -ULA (eta aldaketak): urkula, katilu, astakilo

Sarritan atzizkiak beste aldaketa edo barianteak ditu; ez ditugu denak ipini azken zati honetan, gure iker lanean gehien agertzen zaizkigunak baizik.

IV. ATALA

“BEREZKO -A DUN” HITZEN ESALDIAK

I. Esaldiak

Atalburu honetan “-A” itsatsidun hitzen beste adibide saila ipiniko dugu: hitz batzuk beste ataletan agertzen ez zaizkigulako; beste batzuk idaz-

kera bereziren batez datozi gulean (erakusleekin lotuta, nahiz “bat” zenba-kiarekin, partitiborekin, edo beste ezaugarriren batez horniturik); banaka batzuk amaiera berezia damaigutelako. Agertuko zaizkigu, baita ere, hainbat hitz beste euskalkietan “-E” -z amaitzen direnak, baina Mogeletek “-A” berez-kodunen erara idazten dituenak: (irakurla, entzula, lora) agura, andra, ora, ota, eriotza, bela, etab.)

Goragoko ataletan ere agertzen zaigu nahiko berezitasun eta adibide: ikus: II. Atala: “Berezko -A” -dunen “Deklinabidea”; III. Atala: “-A” itsatsi-dun atzikia; VI. -na: “-A” berezkodun zalantzazko hitzak”; eta passim. Guzti horiek gogoan eduki behar ditugu, hemen agertzen ez zaizkigun hitzak hietan bait datozi gulean, edo eta alderantziz.

—A—

ANEZKA: “beste a, Anezkea” 96. orr.

- “Auxe, anezka - zotza” ibid.

AGURA: “ardao-eteetan sartzen dira agura baldresak...” 40. orr.

ATRALAKA: “ez baraila, ospea, atralaka ta iskibidurik” 58; 30.

ALABA: “daukaduz seme bi ta beste ainbeste alaba” 58. orr.

ARA (eta konposatuak), (rastra, arado): “alderatu bear da eskuareaz garia-ganik”: 102. orr.

- “eskuarea” 100. orr.

(Beste Euskalkietan “ArE”, batez ere) (ikus, AZKUE, Dicc. I, 55. eta 62. orr.; eta “EskuarA” aztertzeraoan honela dio: “(B-m (“Markina” adierazten digu), Gc”: 278. orr.; eta “EskuarE”: (B, G), rastrillo; Var. de ESKUARA”: ibid.

ATSAKABA: “ezteutsudala aiatatuko atsakaba emongo deutsun berbarik”

24. orr.; passim. Azkuek ordea “AtsakabE” hitza dakar bakarrik bere hiztegian, eta Peru Ab. aipamenarekin gainera: AZKUE, Dicc. I., 97. orr. Ene ustez Mogeletek “-A” itsatsidun bezala darabil; hor ditugu adibi-de garbiak alde batetik, eta bere joera, -A -z amaiturik, bestetik.

- “ian egizu atsakaba baga” 133. orr.

Noizean behin -EA deklinabide eran ere agertzen zaigu:

- “...ta dongeak, atsakabea ta ikarea” 65. orr.
- (esaera zaharra): “liñoaren atsakabeak, amai gabeak” 96. orr.

Baina forma honek ez digu auzia argitzen, are gutxiago alderantzizko edibideak ditugunean.

ANDRA: (izen hau ere beste Euskalkietan “AndrE” irakurriko da; Akitania-ko izkribuetan ere”-E” -z amaituta agertzen zaigu. Bainan Markinaldeko Bizkaieran “AndrA” nagusitu zaigu, gaur arte:

- “Bentera andra zar erdi itxu bat...” 135. orr.
- “Andra ezkonduak estaldu eroazan buruak” 60. orr.
- “gizon ta andra guztien petxua” 125. orr.

- “lau gizon ta lau andra” 129. orr.

- “alperra bada, eztala gizon ta andra ona izango” 80. orr.

ASTURIA: (abere) “begi zetakadun edo Asturiakoak”: 73. orr.

Baita Akitaniako dokumentuetan agertzen zaigun erara, D eta R bitarteko “e” gorderik:

- “etxanderak jira askogaz” 60. orr.

Baina “amandre” idazterakoan “amandrE” darabil, banaka batzutan behintzat: “ekartzu orain, amandre, beste beso ori” 45. orr., dio M. Juanek.

ARIMA: ondorengo erakuslearen bokalarekin bat egin gabe:

- “errazto garbituko dozu arima ori” 137. orr.

ARRETA: “atsegin ta arreta andi bategaz” 89. orr.

AGA: hitz konposatuetan agertzen zaigu, gehienetan:

- “aga - arria” 90. orr.

- “Uraga” 84; “Burdinagaak” 91.

ARRERA: “eskerrik asko egin deuskuzun arrera ona gaiti” 91. orr.

ARASA: “arasak” 101. orr.

ASKORA: “askorea” 100. orr.

- “burpillak lokatu ta askora bat emongo balitzakizu” 20. orr.

ARTZANORA: “artzain txakurreri esaten zaie artzanora” 121. orr.

ARRAUTZA: “... egiten ditu bere arrautzak” 124. orr.

ALGARA: “... soiñu, algara ta barre gozoetan” 98. orr.

AGURA: “ez atso, ez agura alkandora barik” 97. orr.

AILLA: “... atzeti edo aillapeti aizeak” 119-120. orr.

ARDURA: (deklinabide amaiera asko hartzen ditu, eta beti “-A” berezkodun bezala ikus, II. Atala):

- “artuko dot ardura andi bat” 131. orr.

ARRANTZA: “... arrantza baten isten zituela idi-jaubeak” 136. orr. Ondorengo honekin nahastu behar ez dena:

ARANTZA: “dauka barruan iraatsita arantza gogorra” 65. orr.

ARRETA: “... arreta apur batekin” 109. orr.

ASABA: (Atzizkien atalean esan dugunez “-ABA” atzizkia ugaria dugu Peru Ab.): “gure aasabak erakatsi (sic) deuskuezan ekanduakaz” 25.

AZA; OKELA: “... arbi, aza ta okelea erretillu baten” 25. orr.

AUKERA: “zeure aukeran” 66. orr.

ABARKA: (hitz ugaria): “leortu daieznan abarka bustiak” 68. orr.; passim.

ATRALAKA: “etxe utsa, atralaka utsa” 80. orr.

ABIA: “... euren abia edo leza-zuloetara” 72. orr.

LEZA

AMA - AMA: “ama-ama gaisoa, ekartzu beso...” 45. orr.; 46.

ALA: “isten dozu alaz beterik eriotza gogor baten...” 47. orr.

ERIOTZA

APA: “emoidazu apa laztan bat” 105. orr.

ARBOLA: “abe bizi edo arbola askoren izenak” 131.orr.; 132.orr.

- “arbola txito asko” 115. orr.

ARTZA: (“zaranda”; ez nahastu “artz” piztiarekin): -TU aditzbihurtzailea erantsirik:

“andrakumeak artzaatu daroe, isteko galgaraua...” 102. orr.

AKIAKULA: “iltera badoa (gaisoa) atxakia, esesiñoe ta akiakulea aoan”: 22.

AZA: “Aza ta okela zati”: 25. orr.

—B—

BELA: “erroia da bela -mueta” 127. orr.; “bela ta beste txori garau zaleak”: 102. orr.

- “kanpoan uso, etxearen bela”, esaera zaharra, 118. orr.

BIZITZA (B-erak, eta G-erak ere bai “-A”-z amaitzen du): “ta daroa (mozo-loak) bizitza bakar bat”: 124. orr.

BURLA: “.. ez zure desbergenza (“-t” -rik gabe) ta burlak entzutera” 24.

BOGADA: “barriro bear dau bogada edo lisibara” 96. orr.

LISIBA

BASABERA: “basaberak esaten iakee txikar edo igon baga datozanai”: 132. orr.

(ez nahas “Basabere”-kin: ganado montes)

BERAZA: “erreten sagar mueta asko: berazak, gatzamiñak, urtebetearak, domentxak, kurkubieta”: 66. orr.

BERBA: izen oso ugaria Peru Ab. eta amaiera askokin agertzen zaiguna; “-A” itsatsidunen deklinabidea aztertzeraoan adibide ugari jaso dugu; orain banaka batzuk ipiniko ditut, adibide gisa:

- “... berbeak berak diño...” 124. orr.
- “... ez berba gitxitan gauza geiago” 32. orr.
- “... amaren sabeleti ikasi eban berbeetan” 28. orr.
- “berbarik onen esango deutsuna izango da...” 30. orr.
- “... berbea moteldu” 34. orr.

BIGANTXA: “daukaguz bigae bat, bigantxa bi” 70. orr. (ikus, Atal honetan: II. B: Izen bereziak)

BORTXA, GERLA: Baigorritarraren ezpainen tanik honela entzuten ditugu:

- “indar utsez ta portxaz (sic) gerlara (sic) sijoazenak” 117. orr.
- GERRA darabil M.Juanek: “etzara gerraan ibilli...?” 116. orr.

BASATZA: bi eratan: “eztabil zu legez basatzarik basatza” 17. orr.

BANDIOLA: “Bandiola” 91. orr.: erdal itzulpenik gabe; Hiztegian Azkuek ez dakar: I, 130. orr.

BITSADERA: “Bitsadera” 91. orr.: Hiztegian

BABA: “...dator artoa, dator baba...” 101. orr.

BERBEETA: hitz ugaria Peru Ab.:

- “Badirau bere berbeeta ak, ...” 131. orr.
- “oneek (tubaldarrek) ekarri eben euren berbeetea” 130. orr.

- “Euskerea zala berbeta au” ibid.
- “arteetan etzan munduan berbeeta bat baiño” 129. orr.

BENTA: “eskribaua zain dago Benta baten” 135. orr.

BEARGINTZA: “arrotasunez asi eben bearbeitza a” 129. orr.

BARAILLA: “emen baraila, deadarra, auzkea ta nasaitasuna” 41. orr.

BIZIERA: “... aututene dabean bizieran” 59. orr.

BASABERA: “basaberak esaten iakee txikar igon baga dagozan abe ta...” 132. orr.

BATZA: hitz koposatutan:

- “egin eben beste txoriak euren batzaarra, ta...” 123. orr.

BRESKA: “erle goan nahia, ez ezti ez breska”: 118. orr.; “erle” darabil bai-gorritarrak bere esaeran.

—D—

Urriak dira D -z hasten diren hitzak Peru Abarkan.

DONGA: amaiera ugariz aberastuta agertzen zaigu: “donga, Dongaro, Dongarik, Dongarorik, Dongakeriak, Dongeak, Dongakoak, Dongatzat, Dongaak. “-A” itsatsidun atzizkien atalean adibide ugari jaso dugunez gero, hemen bat edo beste bakarrik:

- “baiña bildur, donga egiti atzeratutene gaituana” 65. orr.
- “burutaziño ta zaio donga orreek kendu egizuz” 105. orr.
- “aize dongaz bete anadin” 30. orr.
- “...ta dongeak atsakabea ta ikarea” 65. orr.
- “... bere arrotasunaren dongakeria gaiti” 124. orr.

DITXA: “... nire ditxa bageal!” 44. orr.

DENPORA, ALEGRIA: “apal-ondoan igaroko dogu denporea alegria onean” 70.

DOMENTXA, KURKUBIETA: “domentxak..., Kurkubietak” 66. orr.

DESERGUENZA: “... ez zure desbergenza ta...” 24. orr.

—E—

BOTIKA : “...erreza bat egin, botika asko artu eragin...” 16. orr.

ERREZETA

EGIA: “au” erakuslearekin: “egia au obeto arguitzeco”: ERACASTEAC 202. orr.

EZGAUZA: “mai, aulkia ta ezgauza batzuk egiten”: 104. orr.

EZKONTZA: (“bat” mugagab): “etxeo kaltean dau ezkontzaren bat iaramon baga gurasoai”: 69. orr.

(zalantzazko hitzen atalean gehiago, VI. Atalean).

- “egia da zuen kapela...” 28. orr.; “Ze egia ederrak!”: 80; 100.

EPAILLA: “ori epailla baten zer-egiña da” 23. orr.; 24; 73; 55.

- “epailla ona” 24. orr.

- “ill-epailla edo anatomiko ona” 24. orr.

- “Ondo diñozu. Epilla ta arategia euren ganera artu...” 73. orr.

EUNLA: “tramankulua dauka eunla andreak” 99. orr.

- “eunla batek...” 95. orr.

ERRAKUNTZA: “Huna bada... bertze orrakuntzak”, dio Baigorritarrak: 118. orr.

ESAERA

ESAKUNTZA: “orri esaten iako euskeraz esaarea edo esakuntza” 79. orr.

ERA: “... ta ori erea dan guztian” 17. orr.

“lapikoa eraz, taurrean euki” 66. orr.

- “emen era ona eukita” 136. orr.; 104.

ESKERGA: “zilbota txito eskerga (enorme) ta urtena” 136. orr.; 17

ESKUDA

ESKUTADA: “... egiteko eskudak” 97. orr.

- “eskutadak dituguz gero orraztuten” 97. orr.

EZPATA: “ezpata oneen otsean...” 97. orr.

ESKUARA: (Baigorritarraren ahoan, beste guzietan” Euskera”):

- “gosta zitzaidan emengo eskuara aditzea” 118. orr.

EUSKERA

ERDERA: “... erdi erdera ta erdi euskera” 111. orr.

ESTOLDA: “estolda-aldea” 90. orr.

ERREGUTADA: “arto edo ogi erregutadak koipatsuaz” 39. orr.

Gazteleraez “R”-z hasten diren hitzak Euskeraz “E”-z edo “A”-z:

ERRUEDA: “Erruedea” 90. orr.

ERRETAILLA: “Erretailla luze orreek” 28. orr.

ERROPA: “Erropa oneekaz” 137. orr.; “Arropa”: ERACASTEAC, 201. orr.

ERRENTA: “nire etxiaren errentak” 44. orr.

ERRIOJA: “Bizkairik (sic) geienak Erriojara daroa dabena ta eztabena” 59. orr.

EIZA: “onela ongi datorkio eizari... eizaan ibilli oi dalako” 120. orr.

- “berori eiza-zalea da” 124. orr.

ESAMINA:

LOTSA: “ortarako igaro nituen iru esamiña kruel tribunale lotsa andiko baten” 19. orr.

ERROTA: “... zorroturik, daroe bolu edo errotara” 103. orr.

ELIZA: Kredoan “Eliza” darabil, besteetan “Eleiza”:

KATOLIKA • “Eliza Katolika...” 109. orr.

AMA • “Eliza Ama Santa guziakikoa” 111. orr.

• “Eleizakoak eragitera doaz norbaiti” 49. orr.

• “Eleizeak artuta daukazanak...” 28. orr.

ESKOLA

EUSKERA: Euskera ta Erdera, passim agertzen zaizkigu:

ERDERA • “zein ederto euskera berba egiten dozun eskolarik euki baga”. 49. orr.

- “... uri-barruetakoak erdera askogaz nastetan dogula euskerea” ibid.

ESPAÑA, eta **ESPAÑA** darabiltza: “Euskerea zan antxinako España guztiko berbeeta” 130. orr. (Eusko iberismoa azalduz)

EZKONTZA: “etxeko kaltean den ezkontzaren bat” 69. orr.

ERIDA: “eztira ez orrelango eridak bedartxuakaz osetan” 33. orr.

ERIOTZA: “atera dot eriotzearen autzetati” 23. orr.

ERA: “adiuntzaz ta era onez edo asierati gatxari bidera urten...” 81.

- “abagadune txito erazkoa da illuntzeti ta apal-orduraiño...” 104.

—G—

GAUZA: sarri agertzen zaigun hitza denez gero, hemen banaka batzuk bakarrik ipiniko ditut:

- “barregarizko gauzaren bat...” 30. orr.: mugagab.
- “zuek iakin ezin ziñain gauza bat” 128. orr.: “bat”-ekin
- “... gauza ez batzuk” 29. orr.
- “gauza on guztiak” 28. orr.
- “Gauza askoren...” 130. orr.
- “erri askok gordetan ebeela gauza bera” 132. orr.
- “gauza askotan...” 130. orr.
- “eztago nire etxearen beste gizon gauzarik” 134. orr.
- “agindu guri al daigun edozein gauzatan” 91. orr.

-**GURA**: “-A” itsatsidun atzizkien atalean ikusi dugu:

- “... diru-gureak azi edo geitu” 21. orr.
- “... ta edangura ainbeste berbareen ondoren” 26. orr.
- “... ikusteko gureaz, ian-barri goseaz...” 62. orr.

GAILETA: “ekarri daigula gaileta baten ura...” 25. orr.

GAZTAINA: “... morokilla, eznea, gaztañiak ta sagarrak” 29. orr.

GORULA: “gorulak gero dabee egiten aria” 99. orr.; 83.

GARRANGA: “au, garrangea” 91. orr.

GALDA: “lan au egin oi dabe eguzki galdataren” 98. orr.

GORABERA: “zenbait gorputzeko gorabera ta...” 103. orr.

GANBARA: “gari ta artoak daukaguz giltz baga ganbara zabalean” 58. orr.

GILTZERA: “ioake atera giltzera andrea” 63. orr.

- “ioan ezedin ara, etxe giltzerea. “O ze ikarea!”” 63-4. orr.

GELA: “bakotxa bere gelara” 74. orr.

GRAZIA: “Ave Maria, graziaz betea” 108. orr.

GALTZAILLA: “... ordi galtzaila bati” 33. orr.

GALDARA: “topiñak galdareari, ipur baltz!” 81. orr.

GORRISTA: “arpegi gorrista” 136. orr.

GARRAMA: aditz bihurtuta: “gero orraztuten ondo garamaduta” 97. orr.

- “gero dator garrameetea. Garramauta, gabikotu bear da” 94. orr.

“**GERLA**” esaten du Baigorritarrak: “gerlara ethorri ginean” 117. orr.; eta
“**GERRA**” M. Juanek: 116. orr.

Oharra: GAZTAE: ikus, “Amaierra Bereziak”, atal honen azkenaldean, “B) izen bereziak”. GILTZA: ikus, zalantzako hitzen atala: VI. ATALA.

—I—

- IMITXA: “Bentako imitxa guztiak ez nenduen iratzartuko” 75. orr.
- IZUNZA: “oneek, izunzak (sic)”: 96. orr.
- INKA: “... inkaren apur bagarik” 33. orr.
- IKARA: “ikara bageaz” 17. orr. “ezteust ikararik egiten” 45. orr.
• “O ze ikarea!” 63. orr.
- IOSLA: “sartutene da iosla edo iostuna” 96. orr.
• nomin. plur. -AA bikoteaz: “ioslaak artutene dabee...” 99. orr.
- IAGOLA: “Eliza-iagola abadeak...” 111. orr.; 83. orr.
- ILL-EPAILLA: “... ill-epaila edo anatomiko ona” 24. orr.
- IMINTZAILLA: “...andrakume azur-imintzailla...” 23. orr.
- IIELA: “lagunduten deutsee agoia su-azpiti ateraten Iiela ta gatzamailleak” 84. orr.
• “lanak geratutene dira Iielearrentzat” 84. orr.
• “Iieleak esan gura dau iieztu edo irundutene dabela burdiñea” 83. orr.
• “Ola-iielsak burdiñea biribildu ta...” 83. orr.
- IALLA: “liña ialla gaisoak...” 98. orr.
- IRAKURLA: (arrotz kutsaketaz, amaieran): “nik ezin dot irakurlante andia izanik” 49. orr.
- ERACASTEAC -en ere -LA -z amaituta agertzen zaigu:
ICASLA, IRACASLA: “iracasla obeagoak” dio, ez “iracasLE”; eta esaldia zuzentzerakoan hau irakurten dugu:
“icaslA obeac”: ERACASTEAC, 214. 20, eta hutsa zuzenduta “Utsegien Zucenvidea”-n
Ondo agertzen zaigu Bizkaieraren joera Mogelengan: -LA -z amaiturik, ez -LE -z.
- IZARA: “miesazko izazarik” 34. orr.
- MIESA
- ILLETA: “... auspoen illeta soiñu...” 87. orr.; 58.
- IAZOERA: “sagutxuen berbeeta ta iazoerak entzunda” 65. orr.
- IRRINTZA: “berlarluze baten irrintza estua dantzut” 50. orr.
- IRA: “atxurren, laietan, irabatutene”, 30. orr.
- IORRA: “... landara iorraan” 30. orr.
- IOAERA: “agurra... esaten dana sarrera eta ioaeran” 110. orr.
- SARRERA
- INDRISKA: “... meza entzutera iaiegunetan indriska ta edurra bada bere” 30.
- IRAZTRAMA: “iraztramaak” 96. orr. (las aspas del urdidero)
- IRAKASLA: “Iiela guztien iagola, irakasla ta burua”, 83. orr.
- IAGOLA

—J—

- JIRA: “eztot jira bat egin gau guztian” 75. orr.
- JERA: “... egiten deutseegu abegi, jera (xera = agasajo) ta...” 67. orr.

JITA: "lepoa makurra ta jita artua" 42. orr.

JAUNKA: "... enintzan jaunka zugaz egongo" 16. orr.

—K—

KARKARAXA: "oilloak karkaraxaz asteaz batera..." 76. orr.

KALTEGILLA: "gure kaltegilla ta arerioa bada bere" 49. orr.

KURA: apaiz eta abade izen oso arruntak izanik harritzekoa da zelan KURA darabilen. Herriko Parrokoari "Kura" esaten zitzaion, dirudinez. "ERACASTEAC" -en egileari buruz ari dela zera irakurten dugu idazburuaren azpian bertan, "Ateratzen du arguira Guiputz itzqueran..., DON JUAN ANTONIO MOGUEL, ta Urquizac: Marquinaco Cura, edo Anima-zaia": ERAC., Iruñean 1800. urtean.

- "gure erriko kureari entzun deutsat..." 49. orr.
- "...Cura edo animazaiac...": ERACASTEAC, Itz-aurrecoa, XVI. orr.

Gure Juan Antonio Mogel Xemeingo Erretorea izan bait zen luzaroan.

KERELLA: "... doaz kerellak emotera" (nekazariak) 136-137. orr.

KURKUBIETA: "... domentxak, ... kurkubietak" (sagar muetak) 66. orr.

KORTIKA : "... ugarrik, zetakarik edo hortikarik ete daukan" 51. orr.

ZETAKA

KANKRENA: "-TZAR" atzizki handikariaz: "kankrenatzar bat iaioko iako..." 33. orr.

KOPLA: "-TXU" atzizki ttipigarria: "Peru, artu dozu gogoan koplatxua?": 31. orr.

KOILLARA: "zurezko koillara bat ekarten ba-deuskue" 25. orr.: "bat" zenbak.

KULPA: "ze kulpa daukee beste gure opiziokoak..." 17. orr.

KEZKA: "eta kezkarik euki eztagizun, neu aituko naz erriko kureza" 137. orr.

KURA (abade)

KORTA: "eldu zan korta batera azeri bat" 55. orr.

- -A + -E = -EE eginik: "idiak korteetati atera ta salduten" 136. plur.

KARTZELA: "... kartzelan burua ikustearaz..." 136. orr.; 134.

KERELLA: "emon dau kerellea" 134. orr.

KUTXA: "... gorde zituala kutxa ontzi moduko baten" 129. orr.

BIZITZA

KRIATURA : "... bizitza eukeen kriatura guztiak" 129. orr.

KALTZA: "erdi" atzizkia hartzerakoan berezko -A galdu egin du:

- "ezta zer eskatu iakerik, ez kaltzerdi, ez abarka..." 82. orr.

KONBITA: "errazoia da neuk ekartea konbita" 55. orr.

Oharra: KATE, ikus "Amaiera bereziak", atal honen azken aldean.

KANPAE: ibid.

KONPIANTZA: “¿zer?; eta egiten dozu egun bat bere konpiantza-apur bat ezteutsuen etxean?” dio M. Juanek Praiska Bentako neskameari: 40. orr.

KANTIKA: “... Baigorritarren kantika” 117. orr.

KUMA: “.... oillanda ta usakumezko erria”: 72; eta esaera zaharrak, aintzinao mintzairaz azalduz: “erroiaren arrautzak, usakumerik ez”: 80.

- Zar. eskuidatzian ere “usakumezko erria” datorkigu: 81. 17; eta “erroiaren arrautziac, usacumerik ez”: 90. 13., ibid.

Esaldi hauetan -E-z amaitutakotzat agertzen zaigu. Gaurregun ere Munitibarren, Markina ondoan, “txori kuma”, “kuma abija”, “etxeukak kuma(r)ik” esaten dute

- Azkuek, “kuma” = *cria* (B, m...): *Dicc. I*, 507.

KOKADA: (eructo, regüeldo): “ez nuke kokadarik egingo”: 88. orr.

KLARETA: “txakoliña, klareta ta naparra”: 73.

—L—

LEIA: “alkarren leian” 96. orr.

LOTSA: “... kruel tribunale lotsa andiko baten” 19. orr.

LANDA: “... iakin egizu deritxola ‘Landeta’ landa eder baten dagolako”, hau da Perun baserri izena: 47. orr.

LEZA: “... euren abia edo leza-zuloetara” 72. orr.

- “... leza ilun ta eskutukoetati...” 154. orr.: “M. Tulio Ciceronek Catilinaren kontra egiñiko bigarren berbaldiaren aurrena”-n.

LUKAINKA: “ondo etorriko iakoz lukainka-adar bi” 40. orr.

LUMA: “... ez begiratu lumara” 80. orr.

LAKA, MENDA: “eio-ondoan, bere laka edo mendea errrotariak artuta...” 103.

LANDARA: “zutinduten dira landara gazteen orri samurrik iaateko” 71. orr.

LANGA: “beiak sartu dituzue langa arteko zizkuetan?” 70. orr.

LAPURRETA: “lapurreta gitxiago egingo dau emendi aurrera” 47. orr.

LANDETA: “... Landetako baserrian...” 73. orr.; 57.

LASTAMARRAGA: “bat” zenbakirekin: “lurraren gaiñean lastamarraga bat estalki zantarragaz” 86. orr.

LAMA: “... izerdi lamatan” 98. orr.

LABA: “daroe (ogi orea) labara” 103. orr.

LANTZA: (lanean ari): “hekienn etxeetan lantzan ari” 117. orr.

LUMA: “luma bat baga”: 123. orr.

- “emon eutsezan luma alik onenak” (mozoloari) 123. orr.

LARRA: “... larrako belar-zalea... eskatzen du (sic, Kiputzaren ahotik) larran ibiltea...” 121-122. orr.

- 1881eko argit. baditu aldaketa batzuk: “belar”-en ordez “beDar” irakurten dugu, eta “larran” (-A batez) barik “LarrAAñ”: 176. orr.

LORA: "andiki askoren alabak loraz ta bitxiz beteta..." 29. orr.

LAIA: "Laiak", 100. orr.

- "Laietan", 100. orr.

—M—

MINBERA: "aragi minbera ta guperak bide daukazuz" 39. orr.

GUPERA

MENTURA: "... menturaz ezagutu ta..." 137. orr., 48.

MEA, BURDINA, OLA: "ikatzak olara eroaten, errenerietatik mea ekarten, burdiñea bera eraasten" 85. orr. = "meategia", 91. orr.

MATRAILLA: "... matrailla-alboak gizen-gizenak" 136. orr.

- "matrailla-alde aek e-ztagoz..." 136. orr.

MENDA: "bere laka edo mendea errotariak artuta..." 103. orr.
LAKA

MUETA: "egin oi dira batzuetan iru ogi mueta" 103. orr.

MATASA: "matasarako bear da itxoroskia" 99. orr.; 95.

MAZURKA: "areek, mazurkak" 96. orr.

MEA: sarri agertzen zaigu hitz hau burdiña oleetako gora beherak azaltzerakoan:

- "Mea" 91. orr.
- "io bear dau mea ta zaindu lapikoa" (gatzamailleak) 86. orr.
- "Mearen errauts ta loikeria" 89. orr.

MIESA, MILIKA, BUPERA: "gizonaren milika ta *buperea!* Zer gura zenduke, Miesa utsez egiña?" 77. orr.; "Miesazko izarrik" 34. Garai hartako baserritarren apainduria ezagutzeko, horra hemen soineko batzuk:

MARRAGA, PRAKA, ABARKA: "praka odolestuak, abarka ta dagokazan kaltzerdi marragazkoak ta buruan txapela" 77.

MISPILLA: "mispilla ta intxaurrak, okaran ta madari" 62. orr.

MARATILLA: "eztago ez itxirik guretzat maratillarik" 63. orr.

MISIONISTA: "eztot nik zuek legezko misionistarik entzun" 65. orr.

MENBRANA: "... kutisa, kutikulea ta menbranak" 52. orr.

MEZA: "meza nagusira ioateko..." 60. orr.

MARIA: "Mariaren ipuin..." 61. orr.

- "Maria gurea goruetan bear eztan orduetan" 80. 22

MASUSTA: "masusta txikarra" 132. orr.

MODA: "moda-modara iantzia" 133. orr.

MARKA: ("bat" zenbakirekin, mugag.): "nire arpegiko markaren bat..." 134. orr.

MAKILLA: "makilla baga..." 34. orr. (Hitz hau VI. atalean ugariago).

MUGITA: "... soloa dagoan laarrez, mugitaz, azkiz... beterik": 139. orr.

—N—

NESKA: passin dakurgu: "enaz ni neskea, neskatilla utsa baiño": 24.

NESKATILLA: passim: "neskatilla ona daukazu": 47; "neskatilla ixilla

dirudi” 47; “neska zantar, jausi ta...” 60; “neskatilla onek... 68; “neskatilla batek” 68; “neska atera...” 24; “neska batek” 24; *passim* (*ikus. II. Atala: eta VI.*)

NEBA: “... bere nabaakaz”: 68.

NOTIZIA: “notizia oneek” 131.

NARDAKEA: 90 orr.

—O—

ORA, BURRUKA: “ala zelan dabiltsan burruka (sic) oratzarragaz zuzendu ezinik” 89. orr.

OBA: “andikiak baiño bizitza obea daroe” 136.

OSAGILLA: “Barberu edo zauri-osagillaren baten premiña baga” 21. orr.

OLA: sarri datorkigun hitza da: “dakustanaz gau ta egun dabil olea” 86.

- “nun ilten dira oleetan baiño zezingei...?” 87. orr.

- “andikiak eurak datozi nozbait olara” 87. orr.

ORMA: “gabiaren ots, ormaak ikara iminten dituanak” 87. orr.

ORA: “zakurra”, ez nahastu goragoko “ORA”-rekin = masa: *ikus ondoren-gook*

- “artzain txakurrei esaten zaie artzanora” 121. orr.

ORA: (masa): (“bat”-ekin): “... geratutene da ora bat eginda sutegian” 89. orr.

- “... ezarri bear iako ogi-oreari” 103. orr.

ONTZA: (egazti): “ontzari ez begiratu lumara” 80. orr.

- “ontza” 126. orr.; 123.

Ondorengo honekin nahastu behar ez duguna:

ONTZA: (dirua): “lau ontza aketirenak, lau lauko...” 42. orr.

OILLANDA: “eztogi ez ollandarik, ez eperrik ian” 42. orr.

- “Landetako baserrian... oillanda ta usakumezko erria” 73. orr.

OTA (árgoma): “ota - sostrak” 102. orr.

ia denak hitz konpos. dira eta ez da garbitu auzia, nahi bezala).

Azkuek, “ot4” = Bc “dio”: *Dicc. II.*, 142.

- “otea” 132. orr.; “ota-maru” 132. orr.

- “ota atxurra” 100. orr.

OTA (cama de las gallinas): “oilloak... egur-gain edo otaan” 121. orr.

OTA-EPAILLA: beste Euskalkiek “EpaillaE” egiten dute; baina Mogelen idazkerarik arruntena *ikusirik sail honetakoa dela dirudi!*:

- “luebagiña ta otaepaillea da” 106. orr. (irakur 27. orr. esana)

OTZARA: “gero isten ditue otzaran kukustuta” 94. orr.

OKELA: “platearean ateraten dira aza ta okelea” 25. orr.

- “ze okela-plaga da au?” 29. orr.

- “okelatzat ipiñi iaku aketirenaren aragi gazitua” 29. orr.

- “platerean ateraten dira aza ta okelea”: 25. orr.

ORMA: “orma-bedarrak gozatuteko...” 33. orr.

- “... ormaak ikara iminten dituenak” 87. orr.

OLGURA

BIZITZA : “... daroan bizitza olgura ta gozo andikoa” 103. orr.

OLGETA: "iru bat ordu olgetan soiñu..." 98. orr.

- "lenengoan olgetan giñen..." 65. orr.

OPA: "eztakizu etxakola iñori gatxik opa bear...?" 49. orr.

—P— —F—

PRANTZIA: berezko -A ondo zaindurik: "Prantziara, dio Baigorritarrak, enuen joan nahi" 116. orr.

- "Prantzian ta Espanian...": ibid.

FAMILIA: M. Juanen ahoan "F"-z ipintzen digu Mogelek: "brindo zure ta familia guzti onen osasunerako" 74. orr.

PUSKA: "ogi-puska bategaiti..." 58. orr.

FABRIKA: berriz ere M. Juan mintzo zaigu "F" soinuz hasirik: "da emoteko Jaungoikoari esakerrak ikusirik fabrika ain ederra" 51. orr.

PORTUNA: "erakusl. lotuta: "alegretan naz eukitea zuek esagututeko portuna au" 106. orr.

PRAKA: "praka odolestuak..." 77. orr.

PIZTIA: "... txakur urriñeti igarten deutsana piztia asko iakin ta..." 72. orr.

- "zapoa bere esaten deutsagu piztia atsitu zapalarí" 60. orr.

- "piztia zital oneek" 125.

PIZTA: "... piztaz ta bakarrez beteak" (begiak) 40. orr.

PENA: "... soñuez emoteko pena lazgarriak" 98. orr.

PODAINA: "podaïña" 100. orr.

PERTIKA: "pertika" 100. orr.

PLAGA: "ze plagak zirikatu nenduan...?" 134. orr.

PLAGA: "botako zendukedaz plagearen etxera" 40. orr.

- "Ze okela - plaga da au?" 28. orr.

PAMA: "pama guztia" 17. orr.

- "pama geiago euki" ibid.

PREMINA: "premiñaz da ezin bestez baiño" 15. orr.; 70.

PIESTA: ... zuen berbeeta piestaz legez esana" 65. orr.

PUSIGA: "pusigea edo garnuontzia" 54.

POPADA: "popadea" 54.

PUSIGA: (enredador): "da ordi pusiga etxe guztia ondatu dabena" 33. orr.

ikus beste adibide batzuk II. Atalean: "Berezko -A" dunen Deklinabidea", batez ere.

—S—

SAMA: "... sama, beso edo gorputzean" 125. orr.; 72

SALDA: "makallao-saldea artuta..." 136. orr.

- "... ze salda daukagun" 73. orr.

- "... gorrituriko saldaak..." 73. orr.; passim

SANGRIA: "lenengo egin bear dana da sangria bat" 44-45. orr.; 45.; 18.

SONA: “dira sona, dulabre ta askotakoak” 100. orr.; 123.

SARDINA: “sardiña ustelduak ianda” 136. orr.;

- “katuak daroan sardiñeari, oratu egiok” 81. orr.

SARRERA: “... lenengo sarreran...” 115. orr.; 110.

SOLDATA: “... soldatea artuta, ioan zakioz etxeti” 40. orr.

SERBILLETA: “serbilleta oraingoen ordean... aus-zapi edo marrats bat” 25.

SEME-ALABA: “nun dira zure seme-alaba ta otseñak?” 78. orr.

- -A + -E = -E: “seme-alaben lotsa onak ta...” 67. orr., (plur.)

SAKA: “gizon sakatu ta eroapen andikoak” 31. orr.

SALSA: “Peru, zuk aituten dituzula berba salsa ta gatx orreek?” 109. orr.

SOSTRA: “ota - sostrak” 102. orr.

SARDA: “Sardea edo simaur batzailea (sic)”, 100. orr.

-T-

TRESNA, ERREMIENTA: (sarri agertzen zaizkigu hitz hauek, eta gehienetan elkarren ondoan): “... emengo zurkulu, tresna, erremienta ta ikuski-zunak” 89. orr.; 100; 96; 95.

TEMA: (Dema): “... etzeunskioe irabaziko temarik nok obeto egin” 20. orr.

TXAPLATA: “iminiko litukee txaplataxuak, ta eraatsi...” 20. orr.

TABERNA: “batutен zirean tabernetan ta nun-nai” 16. orr.

- “tabernarik taberna dabil” 33. orr.

TXITA: “... txori ta txitatxuak atrapetako” 126. orr.

TXIMITXA (= IMITXA: hau, bigarrena, darabil gehienetan): “tximixa edo Imitxa da tximurtxi edo imurtxi egiten dabelako” 125. orr.

- “Imitxa”: 75. orr.

TOLARA: (“Dolare” Euskalki batzutan): “eztago ikusi baino zeinbat tolara topetan direan...” 61. orr.

TANTA: “... ez izerdi-tanta ta bero asko...” 84. orr.

TXIRRINGA: “onako au, txirringea” 96. orr.

TXANTXANDURA: “txantxandurea aurrez eginda ezarri bear iako ogi-ORA oreari” 103. orr.

TRANPA: “burni-tranpa paratuta...” 113. orr.

TERREINA: “bat” zenbakiarekin: “Praiska... ekarri egizu gero terreiña bat” 45. orr.

TESTIGANTZA: “neskatilla serbitzari baten testigantza ezta asko” 48. orr.

TRENZA: “buruko ule-trenza...” 40. orr.

TXARRANTXA: “txarrantxea deritxon orrazi askatuan...” 98. orr.;

- “txarrantxariak ditu txarrantxan iminen kukutsak...” 99. orr.

TOBERA: “Toberea” 90. orr.

TXURINGA: “txuringea” (esfinter): 54. orr.

TOPINA: (-A berezkoduntzat hartzen duela Mogelek, uste dut):

- “topiña” 91. orr.: “marmita”, artik, gabe erderatu du Azkuek
- “Topiñak galdaareari, ipurbaltz” 81. orr.

- -A + -A y6 -EA egunik: “neskatilla, ekarri egiguzuz topiñean kusi ditudan arbi, aza...” 25. orr.

Azkuek ere horrela hartzen du: *Dicc. II*, 284. orr.: “topiña = marmita”. Baino, “topin ona beti izaten da”, dakurgu: 59. orr.; 1881. ekoak 93. orr.

—U—

URLIA: “... ezkondueteko itunduta dagozala urlia mutillegaz” 69. orr.

UARKA: (catre): “eztozu ikusiko ez uarkarik, ez...” 86. orr.

UGAZABA: “neskatilleak esango deutsa ugazaba — andreari” 30. orr.

- “... ez ugazabak dabeen guztiti” 72. orr.

USA: “... inguruan usa edo erribasuak” 71. orr.

ULE-TRENZA: “ule-trenza” 40. orr.

URTZAILLA: “dira lau beargiñ: Ilelea, Urtzailla bi, ta Gatzamaillea” 82. passim.

URAGA: “Iielek bere uragiaz (sic) darabil gabia” 84. orr.

- “r” gabe: “Uiaikia edo uagea” 90. orr.

—Z—

ZETAKA: “zetaka gorrituak agertutenean...” 125. orr.

- “... oneen obrera baltz ta esku zetakatuak ikusi arren” 88. orr.

ZALGA: “... zalga ta bedar txar guztia” 102. orr.

ZEPA: “... urten bear daben zepa- geiari...” 89. orr. (escoria)

- “geratu iakoza loiak, zepa ta txatarra” 84. orr.; 89

ZIRIKA: “ez ardi, ez imitxen zirikak” 34. orr.

ZAUNKA: “... ezeban zaunka aserre usaiñekorik egingo” 57-58. orr.

ZAPATA: “... zeure zapata batzuk...” 60. orr.

ZAUNKA: “...txakur- zaunkea da” 57. orr.; 58

ZERRA: “zerrea” (sierra): 104. orr.

ZARA: “zaraak” 91. orr.

ZAMA: (-ARI atzikiarekin): “zamaria da zamatu (edo batzuen berbeeta txaarrean) kargauta doana” 128. orr.

ZURDA: “zurdaak” 53. orr. (crin, cuerda de crin)

(“abe bateti esegita beste orakarririk ezeukana, ezpada zaldiule edo zurda eten-erraza”: Juan Ant. Mogelek euskeratua, Latinetik: “Gizon doneen biotzak zaurituten ditu barruko arrak”: PERU ABARKA, 1970eko argit., 55. orr.) (1).

ZEPA-AMEA: “Zepa-amea”: 90. orr. (pieza donde apoyan los postes del martillo pilón).

(1) *O harra*: Ondo dakigu Atal honetan ez zaizkigula agertu Lehenengo Atalean ipinitako “A” itsatsidun hitz guztiak. Beste Ataletan ematen dira, Atal bakoitzak bere berezitasuna bait du.

II. Amaiera bereziak

A) Deklinidearen amaierak

1. -A + -A = -A (-A bat bakarrik): arautzat hartzen den era.
2. -A + -A = -EA: Bizkaieraren amaiera arrunta, zaharra eta Mogelena.
3. -IA + -A = -IA.

-IA -z amaitzen dira:

- izen arruntak: anaia, abia, egia, notizia, pamilia, piztia, idalgia, arotzia, ...

• Atal berezia eskeini diegun -KERIA, -ERIA, -TURIA, -DURIA atzizkidun hitzak: iakituria, apainduria, zikinkeria, erreenteria, alperrerria..., Barberu “eskolauak” darabiltzan izen teknikoak: anatomia, osteolojia, justicia, zirujia...

- Izen propioak: Maria, Prantzia, Espaiñia...

ANAIA: “O neure anaia!” 62. orr.

ABIA: “... euren abia edo leza-zuloetara” 72. orr.

AROTZIA: “ze erremienta bear da arotziarako?” 104. orr.

“... ikasi neban arotzia, neure anaia nagusiagoak etxaguntza au eroango ebalako usteaz. Ill (sic) iatan anaia a.” 103-104

ANATOMIA: “aek (aintzinako Barberuek) ezekien Anatomiarik, nik bai” 23. orr.

• “zer da Anatomia dontsu ta izen ospe andiko ori?” 23. orr.

ANJEOLOJIA: “Anjeolojia, ta au da erakusteko zer direan “bosoak”, zeinbat eta ze usutarako”: 50-51. orr.

ALPERRERIA: “eztakigu emen alperrerria zer dan” 76. orr.

APAINDURIA: “etorri ezpaziña ainbeste soiñeko bitxidun ta apainduriaz...” 43. orr.

PIGURERIA: “pigureria guztiak gura ditue” 18. orr.

PIZTIA: “... igarten deutsana piztia asko iakin ta malmutz onen urebiltea...” 72. orr.; 128

• “... zelan abere, piztia, giberri ta egaztiak daukeezan...” 130. orr.

SANGRIA: “orra sangria eginda” 45. orr.

• “egizu laster sangria egingo dozuna...” ibid.

• “zer daki medikuak guk baiño geiago noz egin bear dan sangria?:” 21. orr.

ZIRUJIA: “asko aurreratu da zirujian” 17. orr.

LOIKERIA: “... au da mearen errauts ta loikeria...; urten dau gaiñeztu iakon loikeriak” 89. orr.

DONGAKERIA: “... bere arrotasunaren dongakeria gaiti” 124. orr.

“El cierre en -E (Bizkaieraren -EA, alegría) no se produce en los temas en -IA ni (al menos en los primeros textos) en los en * -INA, que estaban aún en la fase -ia”: LUIS MICHELENA, *Fonética Hist. Vasca*, 114. 5. 4 (1).

“baiña bai egia garbiak esan” 19. orr.

- “ondo diñozu, ta egia esango badetsut, ...” 27. orr.
- “... egia esateko...” 73. orr.

B) Izen bereziak

1. Peru Abarkan agertzen zaizkigun hitz berezi batzuk merezi dute aipamenik, sakonki begiratzen badiegu, gure gaia ukitzen bait dute: Gaztae, Bigae, Kanpae, Kate (kataa, katae, katea), (kanpaa, kanpai), (gazta, -aa).

Gaur darabilzkigun eran ez dirudite “bereko “-A” dunak; baina hitz berauekin osatzen ditugun hitz konposatuetan berealaxe ikusten dugu -N bat agertzen zaigula, hitz hutsean erabilten ez duguna: GaztaNbera, BigaNtxa (biak Peru Abarkan agertzen zaizkigunak), KanpaNdorre, Katentxu, KateN-begi. Gure klasiko zaharrengan -N hori agertzen zaigu, batzutan. Bestalde, Oiñatiko eta Munitibarko adineko baserritarrengandik entzun izan dut, noi-zean behin, holako “-ea” luze, edo “-aẽa” antzeko zerbaitei, erdi bokal, erdi sudurrez ahozkatua.

Zer esan? Hitz haue, eta antzekoak, latinaren maileguak ditugu, batzuk; bertokoak besteak. Bokalarteko -N galdu egin dute, naiz eta hitz konposatuetan birragertu; horrela sortarazi digute bokale elkarketa berezi hori -AA, -AEA, -AIA, -AI, -AE. -N galdu zenean sudurrez ahozkatuko zituzten azken-bokalak. Gaur galdu dugu hots hori ere, eskualde gehienetan.

Horra zer digun L. Mitxelenak:

“Las palabras en * -ANA no son abundantes, pero permiten llegar a conclusiones seguras. Tanto el vizc. ant. como en el dialecto meridional debieron hacer el nom. indeterminado en -ãa y en -aẽa el nom. sing. De aquí pudo llegarse con facilidad a un tema en -ae (-ae), de donde -ai, como si se tratara de Nombre en -ane.

Eta beherago:

“En el caso que se acaba de citar no caben dudas acerca de la forma primitiva, lo que nos da luz sobre ejemplos de pasado menos conocido...

“... (“gazta, gaztae” aitatz honela jarraitzen du)... apunan inequívocamente a una contracción subsiguiente a la caída de una nasal intervocalica: la base primitiva se puede reconstruir como “* gatzana”: L. MICHELENA, op. cit. 15. 7. 6

(1) *Oharra*: “-IA” -z bukatukato hitz batzutaz (“anaia, egia, piztia, abia, abab.) irakur argitasun gehiago VI. Atalean.

Eta “Bigae, Bigantxa”-ri buruz: ikus, ibid. 145-146. orr. Orduan, * gaztanak “gaztaā, gaztaēa, gaztai” eman dizkigu historian zahar; * Bigana-k “bigae, biga, migā”, (“bi”-kin loturik dagoen esanahia); * Kanpana-k “kanpae, kanpāā, kanpaēa”.

Hor ditugu Peru Abarkako adibideak:

KANPAE: “kanpae otsa dozu barriz” 49. orr.

BIGAE: “daukaguz bigae bat, bigantxa bi” 70. orr.

GAZTAE: “... gaztae, gaztanberea, brujakea” 121. orr.

- 1881.eko argit. “gaztaia” irakurten dugu: 176. orr.
- 1970. argitaldian “gaztaea” dakurgu hiztegian: 126. orr.
- Eta Katea / Kate, Khatiñā?. Goikaldean aipatutakoen bide bera egin du gaurko “Kate”-k ere: bokale arteko -N nasala galdurik lehenbizi; bokale ondoko -A desagertu da gero (katena / katēa / kate). Nahiz eta, gehienetan, hitzen amaierako bokalek nahiko ondo zainduta iraun, beste hainbat hitzetan egia da Mitxelenak dioena, “la pérdida de “-A” es, puede decirse, regular detrás de vocal”: L. MICHELENA, op. cit. 132.6.4 (-duria/duri, -keria / keri, katea/ kate, burnia/ burni)

KATE: “kateiak” 90. orr.: “KateA”-tik sortua dirudi, artik. hartu duenean -I agertaraziz.

- “area bere gia-kateaz” 100. orr.

Zera irakurten dugu beste honetan: “damu artu Manases batec becela ctea artean ofenditu dualako Jaungoico ona”: ERACASTEAC, 169.2.

“Es de señalar la tendencia vasca a dar la determinación -ENA, -INA, de donde -EA, -iñ(a) (en cultismos recientes también -ina), a préstamos que en latín tenían -inem, o en romances -en, -en, -in”: L. MICHELENA, op. cit. 146.7.7; 132; 239; 301.

- (“Kataiak”: “etxabolako kataiak...”): esaldi hau neronek entzun nien, bi aldiz, oraintsu, bi andrari eta gizon batí Aretxabaletan, elkarritzetan ari zirela): 1979eko maiatzaren 8an).

Bokale arteko -N sudurrezkoak, gorde delako batzutan, galdu delako bestetan, bere arazo eta eztabaidak sortarazi dizkio euskerari; auzia ez da gaurkoa. XVI.en mendeko klasikoak ondo ohartu ziren horretaz, sudurrezko silaben arazoaz, alegia. Baino, idazterakoan, ez zuten ezaupide edo marra garbirik erabili -N-ren aurreko bokalaren gainean; batzutan bai idazten zuten, bestetan ez: arau garbi bat ez zeukatelako.

Hara zer esaten diguten P. Madariagak eta Garibaik:

“escondida entre las narices (ahozkatzu behar da -N), como en “oracioa, Ardaoa”, y para denotar aquella “-N” se debe sobreponer una cifra de esta

manera a modo de nariz: “Mitxelenak aipatua bere” *Fonética Hist. Vasca-n*, 48. orr., 1.2.

Eta Arrasatetar Garibayk, argi eta garbi bereizten ditu “mihia” eta “miña”, esanez:

“Aquella dición “miña”, que significa lengua, se ha de pronunciar algo con las narices, supliendo la “n” de la tilde con ellas, cosa muy usada en esta lengua en muchas dicciones, porque si se escribiese con la “n”, diría “mina”, que significa “dolor y amargura”.

Eta berriz: “... Arrayna” se ha de pronunciar con las narices sonando la “n” de la tilde, porque “arrania” no quiere decir nada, y “arrayna” significa “pescado en general”: ibid.

Gure Toponimiak ere argitzen digu bokale arteko -N sudurrezkoaren galtzearen arazoa, eta hortik sorturikako bokale iokoa:

- “Lazkao” esaten dute bertakoek, ez ofizialki irakurten dugun “Lazkano”; berdin “Sopela/ -laa” / Sopelana. Zergatik orduan esaten da “Etxano”, -N - eta guzti, (Zornotza alboko Herria)? Erdi aroan “Eganno”, 2 “-NN”-ez alegia, dokumentatzen da, -n bata galdu arren, bestea gorde egin du. Izen “ofizialak” hobeto zaindu dute N Herriak baino; berdin gertatzen zaigu beste honetan ere: Herriak “Aramaio, Aramayo”, ofiz. “Aramayona”. Herriak duen ohitura hau “corriente” dio Mitxelenak: op. cit. 300. 15. 2.b.

Beste hauek ere gogora ditzakegu: “Galdakao, Zestua, Sestao, Laukiz denek galdu bait dute bokale tarteko -N-.

2. “Arraa”: Bi aldiz agertzen zaigu hitz hau Peru Ab.:

- “Ezta Bizkaian arraa bete lur alperrik galdu” 86. orr.
- “Eskutur bakotxa iragoten da arraa batean lodieran” 136. orr.

Hitz honen, eta kidekoen deklinabideaz, hara zer dioen K. Mitxelenak: “El vizc. tiende en cambio a presentar -E en los pocos temas en -AA, nom. sing. -AEA” (Arra / Arrae / “Marquina: Arraaa” ‘op. cit. 129.6.2; eta orri barrenean dakarren aipamena izen honen arabera? jatorriaz.

“Nomenclatura”-n “ARRAAIA” dakurgu: PERU AB., 1881, 222. orr.

IV. ATALA

“-AA” BIKOTEDUN HITZAK PERU ABARKAN

1. Sarrera

1. Azken bokaleak

Euskal hizkuntzaren hitzen amaierako bokaleak aztertzeraoan, zera ondo bereizi behar dugu: hitz soila, eta hitz konposatura; hau da, hitz sailaren amaierako bokala, eta lehenengo zatiaren amaiera hitz konposatuetan. Hitz konposatu eta deribatuetan elkar loturaren eraginez, bokalak aldatu egiten du, sarritan, hitz soilean zeukan hots fonetikoa; edo eta aldaketa nabarmenak ere sortzen zaizkigu hitz komposatuetan, hizki bat, edo gehiago, zeharo desagertu edo aldatu egiten bait dira: adibide ezagunak jarriko ditugu: artile; Abeletxe; Oillarra; Betule; Amori; Egarri / egarbera; Arri/ arlandu; Baso/ basabei... (Ikus, LUIS MICHELENA, *Fonética Hist. Vasca*: 6.en Atala “Vocales Finales”, eta 5.en “Vocales en Hiato”; eta passim).

Garbi dago oharrok gogoan eduki behar ditugula “-A” berezkadun” hitzak arakatzerakoan, erdi-erditik heltzen bait diote gure gaiari. Aldaketa hauek ugariak eta arruntak dira.

Askoz errazagoa da hitz soilaren azken bokala gordetzea hitz konposatuarena baino, “En final de palabra, dio Mitxelenak, las vocales se han conservado por lo general”: op. cit. 131.6.4.

Baina zalantzak ez zaigu palta hitz konposatuak, deribatuak, nahiz deklinabidea, nahiz sandhi dela eta, etab., arakatzerakoan.

Bokaleen aldakortasun honek beste auzia dakargu gogora, guk hemen ukitu bakarrik egingo duguna: euskal bokaleen mugiezina edo finkadura nolakoa da? tinkoak ala koloka eta aldakorrak dira? Gaiari, zabalera larregirik eman gabe, aipamen batekin erantzungo diot:

“Lo que sabemos de la evolución de las vocales vascas, esaten digu K. Mitxelenak, puede resumirse en dos rasgos, contradictorios a primera vista. Muestran por una parte una gran facilidad para modificarse por influencia de sonidos vecinos, y, por otra una fijeza no menos grande, ya que no parecen haber sufrido cambios profundos y generalizados, análogos a los que nos son familiares por ejemplo, en la historia de las lenguas románicas”: “op. c. 50.1.3

Hitzen amaieraren arazoak ondo garbitzeko premiazko dugu Euskalkiak eta Euskalkien historia ezagutzea, bakoitzak bere aberastasun eta berezitasun sakonak baitit. Hitzen lehenengo silabak hobeto zaindu dituzte Ifarraldeko Euskalkiek; “h” aspiratua gorde dutelarik, aspirazioak galerazten

bait du silaben uzkurdura edo laburpena. Amaierako silaben auzia erabakitzeko ordea, Euskeraren beste muturreko Euskalkia, Bizkaiera, arakatu beharko da. “Para el final (hitzarena, alegría), cuando éstas eran largas, cuentan sobre todo algunas variedades vizcainas, como la de Marquina o la de Oñate”: L. MICHELENA. op. cit. 372.19.1.

Hitzaren bukaeran errazen galtzen den bokalea -A dugu; arrazoin bat ezaguna da: hitzaren berezko -A eta artikuluaren -A, berdin izanik, bata bestearengandik bereiztea ez da gauza erraza izaten; hortik sortzen dira zalantza eta nahasketak, Gipuzkera hitzunengan batez ere, Euskalki horrek ez bait du bereizten, “-A” itsatsidun hitzetan, nom. sing. mugatu eta mugagabea. Grafi-koki esanaz: -A (hitzak berez duena) + -A (artik.) = -A bat bakarrik ematen du Gipuzkerak. Adibide ezagun bat bakarrik ipinirik: “Alaba” = hija, eta “la hija” = “alaba” berdin egiten du. Bizkaierak ordea, ondo bereizten du bakoitzaren berezitasuna, Euskalki honek duen deklinabide iokoari esker: -A + -A = -EA: “alaba = hija”, eta “Alabea = la hija”; gauza / gauzea (ikus gorago, “-A” itsatsidunen Deklinabidea”: II. Atala).

2. *Bokale elkarketak*

Euskaraz sarri elkartzen ditugu bokale bi, edo gehiago, arrazoin ezberdinagatik: deklinatzerakoan, kontsonanteren bat galdu denean, aditz iokoan, hitz konposatuetan, etab.: gela, baina geleetan; ate / ataarte (edo Etaarte metatesisaren bidez); etorten dira / etorten direnean; guraso / gurasoei.

Hiato arazo hauek hamaika taxuketa, elkar kutsaleta, bokale aldaketa eta zalantza sortarazten dizkigute. Eztabaiden iturburuak ez dira berdinak Euskalki guztietan.

Bokale elkarketak “se producen principalmente en los siguientes casos:

- En composición y derivación, cuando el primer miembro acaba en vocal caduca y el segundo tiene inicial vocálica, primaria o secundaria.
- En la declinación determinada: dado el orden invariable” tema nominal + articulo + suf. causal”, hay encuentro siempre que el tema termine en vocal, pues el articulo en época histórica es “-A”.
- En la conjugación, al agregarse los sufijos -EN (-an), -ELA (-ala), de “pasado”, “relativo”, etc., a una forma verbal finita acabada en vocal.
- En interior de tema nominal o verbal a consecuencia de la caída de una consonante intermedia: los ejemplos más claros son los que resultan de la pérdida de * N”: L. MICHELENA, op. cit. 109. 5.1.

Atal honetan Peru Abarkako -AA bikote edo jeminatuak aztertuko ditut: A: -A itsatsidun hitzen deklinabidean agertzen zaizkigunak beste silabatokoak: hitzen hasieran eta erdien, eta aditz iokoan datozkigun. -AA bokale-bikoteek ez dute zer ikusirik “Berezko -A” dunen auziarekin. (“Laakoa”:

101. orr.; “laatrosa”: 104.; “iaana”: 102.; “aardiak”: 54.; “aaxeaa”: 100.; “ar-taadi”: 71.; “iaaki”: 29.; “batzaarra”: 123.; “eskaari”: 28.; “zoraasuna”: 115.; “obaasuna”: 1881.eko “Nomenclatura”-n.

“artzaatu”: 102.; “galbaatu”: 103.; “esnaatu”: 87.; “iraatsi”: 137.; “era-atssi”: 84., 85., 128.; “iaateko”: 30., 56., 71., 72., passim; “edaari”: 52.; “eda-aten”: 30.; “iaazteko”: 101.; “daantzut”: 31.; “baantzut”: 79.; “laandu”: 1881. argit. Nomenclaturan.

A) Markinaldeko bizkaiera

Markinaldeko idazleak irakurtzerakoan zerak izten du zurtuta irakurlea: bokale elkartuen ugaritasunak: -ea, -ia, -ija, -ije, etab. alde batetik, eta -AA bikoteak bestetik, Gai honetan Peru Abarka argibide edo ezagugarri ederra dugu.

Markinaldeko Bizkaiera ezagutzen duenak laister ikusten du Mogelen idazkeria ez dela ohitura pertsonal hutsa, garaiko bere inguruko Herriarena ere bait zen. Maisu Juanek Peru zirikatzen duenean derabilen euskara dela eta ez dela, “gauza batek ikaratuten nau zugan, esaten dio M. Juanek: zein ederto euskeria berba egiten dozun eskolarik euki baga. Nik ezin dot irakur-lante andia izanda bere”: 49. orr.

Horra zer erantzuten dion Peruk: “Maisu Juan: nik eztakit beste euske-rarik neure guraso ta auzokoai entzunda ikasi deutseedana baiño”: 50. orr.

Argi eta garbi aitortzen du Mogeletek non ikasi duen dakien euskara: “Ba-sarteko” ikastetxe nagusian; hau da, baserritarengan dago euskera bizi bizia, gozoa, ugaria, gihartsua, gai guztietarako egokia. Alde batetik eta bestetik helduta, hauxe izango da Peru Abarkako sei Autuen haria: euskera egokia erabilirik euskeraren gaitasuna egizkatu M. Juanengan irudikatzen dituen sasiakintsu guztiei. Izan ere, Peruren euskera aberatsa, gozoa erraza entzu-nik M. Juanek baztertu ditu bere aurreiritziak, eta honako aitormenak behin eta berriz egiten dizkio Peruri:

“Eneban sinistuko baserritar batek iakin leiala ainbeste izen, ta euskerea zala ain aberatsa bere berbeetan. Nik ezin artu neiz buruz izen guzti orreek illabetean bere. Iminiko ditut paperean, erakusteko beste nire opi-zokoa” 54. orr.

Bere garaiko nekazariengandik ikasitako euskera darabilelako bere idaz-ланетан, Peru Abarka eta beste Mogelen lanak garrantzitsuenetakoak ditugu garai hartako Bizkaiera ezagutzeko, Markinaldeko Bizkaiera batez ere.

- Elkartzen diren bokalek ozentasun edo hots berdinakoak direnean, “el resultado más general es una vocal igual, de duración normal en la mayor parte de las hablas”: L. MICHELENA, op. cit. 110.5.2.

Joera hau arautzat har badezakegu ere Euskalki gehienentzat, iturburu ezberdinak bokaleen luzapen eta uzkurdurak sortu dituzte. Beherago ipiniko

ditugun adibideak bide Bizkaieraren idazkera aintzinakoa ikusiko dugu, Peru Abarkaren eskualdeko behintzat, Markinaldekoa, alegia.

Sarri entzun da “Euskara azentorik gabeko hizkuntza” dela; baina denok dakigu zein garrantzitsu zaigun bokalari ezarten zaizkion azentua, ozentassuna, bustidura, luzaera, etab. argi eta garbi belarriz (edo tresnen bidez) jasotzea, bokalearen balio zehatzaz oharteko. Markinaldeko Bizkaierakook ondo dakigu ez dela berdin, “gizónak txakurra jo deu”, eta “gizonak okelea jan dabe” esatea; edo, “labanduta ioko dau beia”: 44. orr. eta “beeia” 127. orr. (hobeto, behar bada, 1881.eko argit.: “Beeija”: 183); “ate”, eta “a(h)ate”, etab. Azentuak bereizten ditu sing. eta plur. lehenengo adibidean; luzaera eta bustidura ez dira bat bigarren kasuko hitzetan; luzaera eta aspirazioak bereizten dituzte hirugarren esaldikoen esanahiak. Gaurko belarriak asko motelduta daude, eta ez dute gure amona-agure zaharren sentikortasunak.

Markinaldeko Bizkaiera edoski dugunok eta orain Oñatin bizi (hemen go euskara ere Bizkaieraren berezitasun bitxia bait da), ondo dakigu bokaleak lutzatu edo jeminatzeko dugun ohitura. Egoki esaten digu K. Mitxelenak,

“La zona más conservadora a este respecto parece ser o haber sido la parte más oriental del área vizcaina: Marquina y Durango (cf. Capanaga, los dos Astarloas, Moguel, Fr. Bartolomé), y el vizc. de Guipúzcoa y en particular el de Oñate (cf. Garibay, RS, ms. de Oñate)": op. cit. 111. 5.2., d).

B) Testu idatzietan

Idatzitako testuen grafiei begiratzen badiegu auzia iluntxuago gelditzten zaigu: bokale jeminatu edo, Fr. Bartolomen esaeran, “bitutako”-ek adierazteko idazleek erabili dituzten grafiak ez dira izan ez berdinak, ez garbiak, ez arau batekoak. Nola sortu da ezberdintasun hori?: berdin zitzaielako luze-labur ahozkatzea?; ala Bizkaierazko testu zaharrik ezagutzen ez zutelako?, oso urri bait ziren; ala garbi-garbi jasotzen ez zutelako belarriz garaikoen mintzaera?; beste Euskalkietako idazleen idazkera ezberdina ezagutzen zutelako?; ala deskuidoz? Denetarik apur bat, behar bada. “Hay pruebas de que la inconsecuencia se debe a mero descuido en la notación de una particularidad que los autores no creían muy importante y que tenía que resultar chocante a los lectores de otras zonas”: K. MICHELENA, *Fonética Hist. Vasca*, 112.5.2., d.

Auzia ez da gaurkoa bakarrik; argi eta garbi ohartu zen horretaz Fr. Bartolomé, Markinarra bera, “Euscal errri guztietaraco zetara oba dan jaquin ezac, bijetara imini eraguin ditu” (bai bikotedun bezala, eta bai jeminaziorik baga). Bere ustez batzutan bikotea idatzi behar litzateke: “esan legui: verbia-ren luce laburra, ascotasuna ta jagocan aitutia eracusteco, obeto daguala

letra bitubagaz”. Baina ikusten du baita ere idazkera honek arazoak dakartzaiela beste erako euskaldunei: “Menturaz ascoc erichico deutsa astun. Baina verbeeta guztien gacha da au”. Auzia sakondu beharra dago, zabalik gelditzen da: “Urreenguan entzungo da jakitunen erichija”: K. Mitxelenak jasoko testoa: op. cit. 112. 7.en aipamenean.

Zer esan? Bizkaieraren dokumentu zaharren azterketa eta konparaketa sakona egin gabe daukagula oraindik auzia erabakitzeko. Esan dugunez bokale bikotedunen grafiak ez dira egin beti irizpide garbiekin, eta agertzen zaizkigu behar ez diren jeminazioak ere. Hala ere ohitura zaharra dugu hau, bokale bikoteak erabiltzeko joera, alegia. Horregatik,

“A pesar de las inconsecuencias en la notación y de algunas geminaciones sin justificación etimológica (como Garc. Cc. 79 “lataagina” “el colmillo”...), predominan netamente los casos en que la comparación o consideraciones morfológicas demuestran de modo indudable que estas hablas vizcainas no han innovado, sino conservado “esaten digu K. Mitxelenak, goraipagarri den bere *Fonética Hist. Vasca*-n, 112.5.3.

Bokale bikoteak: Bizk. ohitura zaharra, baina idatzitako dokumentuetan nahiko ilun datorkiguna. Hori dela eta, “no está claro si debe interpretarse fonológicamente como cantidad larga o bien como geminación de las vocales” esango digu Mitxelenak: op. cit. 11. 5.2 d).

Laister egiztatuko dugunez, Peru Ab. ugari datozkigu bokale bikoteak. Markinaldeko idazleenengen jeminatuak erabiltzeko ohitura zabalago dugu (Oñati ingurukoengen ere bai) beste Euskalkietako idazleenengen, eta Bizkaieraren beste euskualdeetakoengen, baizik.

Mogelek bi -AA-z idazten dituen hitz batzuk i -AA horien tartean hizkiren bat galdu dutelako da, “-h-”, “-d-”: zahar, txahal, lahar, mahats, zuhur, sudur, ahari. Beste -AA bikotedun batzuk egun zati ezinezko silabak ditugu: iana, edari, ar (macho), har (gusano), artadi, etab.

II. “-AA” Bikotedun esaldiak

Noiz darabiltza Mogelek -AA bikoteak?

A) Deklinabidean

1. *Nom. Plur.*

DONGAAK: “... oker, zital, asto ta dongaak direala” 115. orr.

BERBAAK: “Orrek dira kristiñau baten aotik urtengo daben berbaak?” 40.

orr.

- “espliketan dituen berbaak” 130. orr.

- “orren arin esatea, ji aka berbaak aitatutea, ezta niretzat” 107. orr.
- passim

LOTSABAGAAK: “ardao-etxeetan sartuten dira agura baldresak, mutil gaizto lotsabagaak...” 40. orr.

BAGAAK: “Barberu perdulario molde bagaak” 17. rr.

- “... egosi bagaak” 29. orr.

BERNAAK: “... ta adarrak dira besoak ta bernaak” 52. orr.

AZAAK: “... arbi ta azaak” 44. orr.

- “azaak bai, koiperik ez”, esaera zaharra: 81. orr.

GAUZAAK: “Eleizako gauzaak” 58. orr.

- “... zati edo gauzaak dira oneek” 53. orr.
- “bear ditugun gauzaak” 111. orr.
- 94. 115, eta passim

GANBELAAK: “... besteok ganbelaak” 96. orr.

LUMAAK: “emon iakozan lumaak, ... euren lumaak kendu...” 124. orr.

BIRAAK: “andrakume batek darabil gabikoa biraak emoten” 94. orr.

TRESNAAK: “sukalde-tresnaak” 91. orr.

- “Popatxu, ator ona, erakutsi eiozan oni eure bearantzako tresnaak” 95-96. orr.

IRAZTRAMAAK: “iraztramaak” 96. orr.

TXATARAAK: “txatarraak” 91. orr. (residuos) bigarren -A ezarteko, dirudinez Mogelek -A berezkoduntzat hartzen zuen hitz hau. Agertzen zaigu -A batekin ere:

- “... An askatu ta bota eragitea geratu iakozan loiak, zepa ta txatarrak” 84. orr.

TXAPLATAAK: “Praiska, ... presta egizuz benda ta sangria-txaplataak” 45.

IZARAAK: “zaraak” 91. orr.

Hona hemen hitza, bi bokale ezberdindun hitza, eta biak jeminaturik agertzen zaizkigu:

ZUURDAAK: “zuurdaak” 53. orr. (crines, cerdas)

ORMAAK: “ango ormaak kedarratuta dagoz keiaren keiaz” 76. orr.

- “ormaak ikara iminten dituanak” 87. orr.

KOLTZAAK: “koltzaak” 101. orr.

AGAAK: “palanka edo burdinagaak” 91. orr.

ORRIKAAK: “orrikaak” 91. orr.

PRAKAAK: “ekartzuz prakaak” 114. orr.

- “zikinduko dituzu prakaak” 76. orr.

KOPLAAK: “... euskeraz koplaak egiten” 64. orr.

GELAAK: “ikazgelaak” 91. orr.

SALDAAK: “azafraez gorrituriko saldaak” 73. orr.

IOSLAAK: “ioslaak artutен dabee eun aterea...” 99. orr. (baina silaba bat bezala zenbatzen ditu bertsoaren metrika zainduz).

ESKUTAAK: “... aterata egiten dira eskutaak” 94. orr.

Baina 97. orr. ‘egiteko eskudak’ irakurten dugu, (metrikari begiratuz edo!), ze, bertan beheratxoago, silaba bat gehiagokin agertzen zaigu, “eskutadak dituguz”: ibid.

MANTAAK: “ekartzuz abarka ta oneen mantaak” 77. orr.

2. *Inesiboan*

OLAAN: “olaan ikusi dituzun...” 93. orr.

OLGANTZAAN: “olgantzaan egotea” 96. orr.

EIZAAN: ‘eizaan dabilzanak’ 55. orr.

- “dabiltza eizaan bezala” 113
- “gauza askoren eizaan” 120. orr.

BOGADAAN: “iru edo lau lisiba edo bogadaan igaroa” 77. orr.

GISAAN: ‘Frantzes gisaan’ 120. orr.

- “askatuko eztirean gisaan” 20. orr.
- “gura dabeen gisaan” 69. orr.

KORTAAAN: “bota kortaan” 102. orr.

SALDAAN: “urte asko urik edan eztodala saldaan ezpada” 26. orr.

OTAAN: “... egur-gain edo otaan” 121. orr.

PENTZUDAAN: “etziñean bart etzun nire pentzudaan?” 76. orr. (confianza, cuidado)

- “geroko obeagoren pentzudaan egonaz” 83. orr.

EGAAN: “gabillaia da osoz (sic) ega-billaia, dabillekako egaa (sic, bai 1970.eko argit., eta bai 1881.ekoan ere), billatu, aratu”: 126. orr., eta 1881.ekoan, 180. orr. Bainan bi lerro beherago “egaan dabillekako” irakurten dugu argitaldi bietan: ibid.

IORRAN: “... landara - iorraan” 30. orr.

LARRAAN: “1970.eko argit. honela irakurten dugu: “ardiak eskatzen du, (Kiputza da mintzatzen ari zaiguna, horregatik “du” hori), larran (sic, - A batekin) ibiltea”: 121-122. orr. Bainan Mogelek darabilen idazkera ezaguturik eta Munitibar, Markina ingurukook hitza oguzkatzen dugun eraz gogoraturik, berriz, 1881.eko argit. testoarekin parekatu beharra izan dut: eta honela dakargu Juan Elizalden 1881.eko argitaldiak: “ardiak escatzen du larraan (2 -AA) ibiltea” 176. orr.

Eta orrialde bertan, hurrengo lerrokadan, beste bokale aldaketa bat ere aurkitzen dugu: 1881.ekoan “... an belarra jaatea” (-A birekin) irakurtzen dugu: 176. orr., eta 1970.ekoan, berriz, “an belarra iatea” (-A batekin): 122. orr.

GERRAAN: “... etzara gerraan ibilli igaro diren urteetan?” galdezen dio M. Juanek Baigorritarrari: 116. orr.

GERLAAN: goian aitatutako aldaketa dugu hemen ere:

“... ezen ez gerlan (-A batekin) Espaniarren odola isurtzen” damaigu 1970.eko testoak: 117. orr.; 1881.ekoak, ordea, -AA -kin berriz ere: “ezen ez gerlaan Espaniarren (sic) odola issurtzen”: 171. orr.

Idazkera berdina darabil Mgelek ERACASTEAC-en “Itz - Aurrecoa”-n ere: hara bi adibidetxo bakarrik:

- ELIZAAN: “... eracurrico luque Elizaan” VIII. orr.
- GISAAN: “... anciñacoen (sic) guisaan neste gabe” (euskeraz hitz egin), XIII. orr.

3. Soziatiboan

NEBAAKAZ: “eztozu ikusi aserratuta ez bere nagusiagoaz, ez bere nebaakaz” 68. orr.

GAUZAAKAZ: “ikusi ditugun gauzaakaz” 93. orr.

V. ATALA

“BEREZKO -A ZALANTZAZKODUN” HITZAK PERU ABARKAN

Sarrera

Peru Abarkako -A berezkodun hitzek osatzen diguten saila nahiko luzea da, lan honen beste ataletan ikus dezakegunez.

Hitz horien artean badira batzuk, hitz arruntak gehienak, gaur askoren ahotan beste erara entzuten ditugunak, -A -gabe alegia “egi, gauz, pizti, anai /-e”, nahiz era bietara. Bigarren atalean “Berezko -A” dunen Deklinabidea’ arakatzerakoen esan dugunez, euskal deklinabidean sortzen zaizkigun bokale jokoak, berez, zuhur ibiltzen eskatzen badigu, zer esanik ez -A batez amaitzen diren hitzetan, zalantza ta huts askoren ituruburu bait dira berauek: zalantza hauen sorburu hitza, bera soilik, non bukatzen zaigun, eta erantsitakoa non hasten zaigun argi ta garbi ez jakitean datza, batez ere. Adibi., “etxe”, ala “etxea” da?; “gauza”, ala “gauz”?; “iakituri”, ala “iakituria”?; edo eta, “semea” eta “alabea”-k ba ote dute alderik?, ez ote dira berdin?; nola iakin behar den bezala?; “elizpe, gauzeten, alabearen, ...”, zein da bukaera?, eta non hasten erantsikakoak?

Amaierako -A guztiekin artikulutzat hartzen dituzte batzuk, hitza, funtsean, nolakoa den argitzen ahalegindu barik; askoren ustez horrela argitzen bait da auzia! Baina arazoa ondo argitu gabe, deklinabideak sortaraziko dizkigu gero buruhausteak! Gipuzkera hiztunengan zalantzak ugariagoak direla esango nuke, ezjakinaren iturburuz gainera, Euskalki honek honela deklinatzentz bait diu -A ITSATSIDUNA: -A (hitzarena) + -A (artik.) = -A (-A bat bakarrik). Adibi., “egia” hitzaren amaierako -A hori, zer da?, galdetuko du, -A itsatsia ala artikulua?; -A hori artik. hartzen badugu, -A bera “egi” izango

da; baina -A berezkoa badu, hitza “egia” izango da, nahiz eta batzuk ez era-bili -A Itsatsidun bezala. Dakusagunez akatsik eta oztoporik handiena gure ezjakinean datza; ezjakite hau, gainera, gaur erderen kutsaketek gehiago iluntzen digute.

I. Zalantzazko -A berezkodun hitz arruntak

Gai honetaz ari naizenez gero ez dut uste alferrikakoa izango zaigunik, beharrezko eta probetxagai baizik, zalantzak sortarazten diskigutentzat hitz eza-gun eta sarri darabiltzagunekin sailtxoa osatzea hemen, Mogelek Peru Abar-kan hitz horiek idatzeko duen era arakatuz.

Atalaren bigarren zatian ipiniko ditudan hitzak Mogelen “-A”-z buka-tzeko idazkeria zabala adieraziko digute: beste Euskalkietan “-E”-z amaitzen diren hitz asko, Mogelek ordea, Bizkaieraren joera jarraituz, “-A” itsatsidu-nen erara deklinatzen baitit, -EA deklinabide amaierarekin batez ere (ikus, II. Atala).

ANAIA: Mogelengan ez dago dudarik; nahiz eta gutxitan agertu hitz hau, beti -A berezkodun bezala darabil, argi eta garbi.

Esaldi baten bi aldiz damaigu Mogelek “anaia” izena, eta esango nuke, egun, askok bietan “-A”-rik gabe erabiliko luketela. Lehenengo kasuan “nagusi” adjektiboaren aurrean darabil; egun, honelakoak entzuten ditugu, gutxi gora behera: “nire anai (edo, anae) zaharrenak....”; Mogelek ordea”

- “neure anaia nagusiagoak...” dio.

Eta bigarrena harrigarriagoa askorentzat, beharbada: “a” (hura) era-kuslearekin; askok honela esango lukete, “il jatan anai (anae) a, eta...” (horrela bi -A -k, (-A + -A = ?), sortzen dituzten zalantzak baztertu egingo lituzkete, baina ez erabaki auzia. Bizkaierak hobeto gordetzen duenez gero “A” erakuslea, “aquel”, pinago zaintzen du beronekin elkartuta datorren -A itsatsia ere. Horra zelan digun Mogelek:

- “Ill iatan anaia a”

Honela datorkigu esaldi osoa:

- “Mutil gaztea nintzanean ikasi neban arotzia, esaten dio Peruk M. Juani, neure anaia nagusiagoak etxaguntza au eroango ebalako usteaz. Ill iatan anaia a; ta gurasoak itxi nenduen euren oiñordetzat ta etxe jaube”: 103-104. orr.

“Euskal literatura guztian barrena, aitortzen du Txillardegik, “anaia” deklinatu da, ez “anai” (edo “anaie” ere bai)”: TXILLARDEGI, *Oiñarra Bila*, Donostia 1977, 21. orr.

- “!O neure anaia!” 62. orr.

ARNASA: ez digu zalantzak sortzen, hain argi bait datorkigu Peru Ab., eta amaiera bat baino gehiagorekin agertu ere:

- “-rik” atzizki partit.:
- “Ezta ber (sic) arnasarik bere ona elduten” 39. orr.
- Bizkaieraren deklin. era gorderik: -A + -A =-EA:
- “zulango apainduen zaiñ (sic) dagoz onlangoak, ta arnasea bere zorko dozu” 43. orr.
- Bokalaren aurrean:
- “Arnasa artuten dot orain; askatuten asi iat biotza” 136. orr.
- “Itoaren itoz, ta arin esan bearreaz, ta arnasa ots batzuen artean badiño guztia?” 109. orr.
- “Lapiko barruan ezta azartutenean arnasa artuten” 64. orr.

ABIA: “edo” -ren aurrean:

- “zati bat ianda daroe enparaua dandarraz euren abia edo leza zuloe-tara” 72. orr.

ALKANDORA: “bat” zenbakiarekin elkartuta:

“nok esan lei, ikusi baga, zeinbat neke ta arazo artu bear direan azi-ereititi alkandora bat aiantzi artean!” 96.

- -A + -A = -EA eginik:
- “alkandoreoa dago guztia eginik...” 99. orr.
- “Lenengo alkandoreoa, bigarren iake zuri bat...” 77. orr.
- “...ekartzuz bada iake zuri alkandorearen gaiñekoa, ta...” 77. orr.
- Esaera esanguratsu honetan: “bakotxak iazten dau al daben alkandoreoa, ta nik neurea” 104. orr.
- Hitz konposatuak: “alkandorabesoak iaso ta...” 24. orr.

ANATOMIA: bigarren, hirugarren eta laugarren ataletan agertu dugunez, -IA -z, (-ERIA /-KERIA -z, -DURIA -z), amaitzen diren hitzak “bat” zenbakiarekin, erakuslearekin, nahiz -rik partit. atzizkiaz erabiltzerakoan -A berezkoa galdu edo kentzeko joera dago: “zantarkeririk ez egin”; “jakituri handiko gizona”; “zatarri bat”, eta antzezoak sarri entzutenean dira, egun.

Mogelen idatzkeria bestea da:

- “-rik” erantsirik: “aek (Barberu zaharrak) ezekien anatomiarik, nik bai” 23. orr.
- “zer da Anatomia dontsu ta izen ospe andiko ori?” 23. orr.
- “ez baiña txarrien Anatomia...”; “zer da Anatomia?... Anatomia daukaz lau jenero...” 50. orr.
- “-IA”-z bukatutako hitzak artikulua harturik ez dute -EA egiten, -IA baizik: -IA + -A = -IA (anatomia, anaia, egia...)

ARBOLA: -A itsatsidun bezala darabil:

- “asko”-ren aurrean: “... abe bizi edo arbola askoren izenak” 131. Gaur gutxi erabilten den mugagabe honekin: “... arbola txito asko, esa-teko euren izenak” 115. orr.
- “bat” zenbakiarekin: “gorputz au da arbola bat legez...” 52. orr.
- “lauoiñekoa bere arbola edo abe bizi bat da” 52. orr.

- -A + -A = -EA eginik: “zegaiti esan dozu abe bizi edo arbolea?”
131. orr.

-A + -E = -E:

- “len abeen izena emoten iakeela, orain arbolen izena...” 131. orr.
- “... edo arbola ta arbolatxuen izenak” 132. orr.

BURDINA: honek ez du zalantzarak Mogelentzat, beti -A berezkodun bezala bait darabil:

- -A + -A = -EA eginik: “Iieleak esan gura dau iiztu edo irunduten dabela burdiñea” 83. orr.
— “... burdiñea bera eraasten” 85. orr.
- “zeiñi (Iieleari) iagokan iiztea edo irutea burdiñea” 84. orr.;
“garbitutem da burdiñea” 89.
- “ola-iieleak burdiña biribilduta ta moltsotuta...” 83. orr.
“emendi doa burdiña urtu guztia” 89. orr.
- -TU aditz bihurtzailearekin: “... apur batzuez ostean burdiñatutem dira esaterako...” 85. orr.
- Hitz konposatuaren -A galdurik: “burdin- barrea” 91. orr.; 84.
— “burdingaia” ibid.
- “palankea edo burdin- agaak” ibid., “burdin-barra izatera”: 84.

“asko”-rekin:

- “burdiña asko egin bada...” 82. orr.

Egun ere oso bizirik dago “burdiña” Bizkaian.

EGIA: Mogeletek beti “egia” damaigu (ez dut uste inork “egia” eta “hegi” (ladera, borde) nahastuko dituenik, oso ezberdinak bait ditugu):

- “egia esan bear deutsut” 111. orr.
- “Jaungoikoa (sic) Eleizeari agerturiko egia utsik emon ezin leienak, ezta...” 111. orr. (1881.eko argitaldian berdin irakurten dugu: “... Jaungoicua Elessiari...” 161. orr.)
- Askori min ematen dioen esaera ederrean:
“egia, askoren erregarria” 81. orr.
- “egia da nun-nai topetan dabela bazkari ta aparia” 71. orr.
- “egia esateko obea da...” 73. orr.
“ondo diñozu, ta egia esango badeutsut...” 27. orr.
- “egia da zuen kapela barregarri...” 28. orr.
- “bai egiaz; alan bere eztakit...” 86. orr.
“egia diñozu...” 100. orr.; 80.
- Adjektibo plurala erantsita:
“Ze egia ederrak! Aurrera Peru” 80. orr.
“... baiña bai egia garbiak esan” 19. orr.

ELIZA: -A itsatsidun bezala agertzen zaigu beti; hiru euskalkietakoek daramilte izen hau, eta denak “Eliza” bezala. Baina beraien artean, eta 1970.eko eta 1881.eko argitaldien artean berezitasuntxo batzuk ikusten ditugunez gero, argitaldi bietako testoak jasoko ditut, mintzatzan ari zaigun pertsonaiaren izena azaldurik alboan.

1970.ekoak:

- “Eleizakoak eragitera doaz norbaiti” 49. orr.: Peruk esaten digu.
 - “datorrela Abadea Eleizakoakaz” 22. orr.: Peruk
 - -A + -A = -EA eginik: “... irakatsi eutsuzan eskaari Eleizeak artuta daukazanak” 28. orr.: Peruk
 - “Jaungoikoa (sic) Eleizeari agerturiko...” 111. orr.
 - “... usteko dau Eleiza - iagola Abadeak...” 111. orr.: Peruk
- Kredoa aitortzerakoan hiru pertsonaiak mintzatzen zaizkigu:
- Joanis Baigorritarra: “Eliza Katolika Saindua” 109. orr.
 - Kiputzak honela digu: “Eliza Santa...” 111. orr.
 - Peru Bizkaikoak: “Eleiza Ama Santa...” 112. orr.

1881.eko argit. zera irakurten dugu:

- “Elessacuac eraguitera...” dio Peruk: 81. orr.
- “datorrela Abadia Elessacuacaz” 51. orr.: Peruk
- “... iracatsi eutsuzan escaari Elesiac (sic, “s” batez) artuta” 57.: Peruk
- “Jaungoicua (sic) Elessiari agerturico...” 161. orr.: Peruk
- “... zure Elessa - iagola Abadiac” 162. orr.: Peruk
- Baigorritarrak: “Eliza Catholica Saindua” 158. orr.
- Kiputzak ordea: “Eliza Ama Santa...” 161. orr.
- eta Peruk: “Eleissa Ama Santa...” 162. orr.

Kiputzaren eta Baigorritarraren ahotik “Eliza” dantzugu, Perun ezpainenatik berriz “Eleiza”, gaurko idazkeran; “Elessa” bi aldiz, eta “Eleissa” behin.

ESAMINA: gazteengandik eta ez al dugu entuzten: “hi, gaur ez ote zeukagu esaminik?”, eta antzekorik?

Peru Abarkan “esamiña” dakurgu beti :

- “... orretarako igaro nituan iru esamiña kruel tribunale lotsa andiko baten” dio Maisu Juanek: 19. orr.
- -A + -A = -EA eginik: “zugaz orain neure esamiñea” 121. orr. (ikus, “II. Atala”, “esamina” eta “birjina” hitzei buruz esana).

GAUZA: egun ere barra barra darabilgun hitza; sarri entzuten dugu “gauz” hitza: “gauz bat esan dit”. Kiputzei zalantzak sortzen badizkie, Bizkaieraz mintzatzen direnentzat ez dago zalantzarik. Peru Abarkan auzia argi dago: “-A” berezkodun bezala agertzen bait zaigu beti; hitz oso ugaria dugu gainera: irakur, II. Atala, han dugu adibide ugari.

- “-rik” atzizkia erantsita:
- “ezteustazu emongo oba dan gauzarik, ez kope, ez...” 62. orr.
- “eztot iñoren gauzarik gura” 47. orr.
- “... berso-gauzarik ezin gomutau litxakiola” 34. orr.
- “Asko“-rekin:
- “an ta bideetan erakutsiko deutsudaz gauza asko” 34. orr.
- “ipiñi gura zaitut gauza askoren iakin, etxearen sartu...” 58.
- “gurako neuke, gauza asko baiño geiago, artuko bazendu...” 65.

- “... ta gauza askoren eizaan ibilli oi dalako” 120. orr.
- “..., ta gauza askotan” 130. orr.
- “Ainbeste”-kin:
 - “zurtuta isten nabee ainbeste gauza iakiteaz” 119. orr.
 - “bat” zenbakirekin elkartuta:
 - “eztala beluaren zain egon bear gauzaren bat egiteko” 81. orr.
 - “gauza batek zurtu nau, ain arda gutxi edateak” 136. orr.
 - Kolektibotasuna hobeto adierazteko aditza pluralean jarririk: “izan ederra dozu. Done Juan edo San Juan gauza bat dira. Donianeak esaten iakee San Juanetako Egunai” 26. orr.
 - “zuek iakin ezin ziñia gauza bat” 128. orr.
- Gaur honako zerbaite entzuten da sarri: “seme-alaba gauz ez batzuk dituk”. Mogelek berriz:
 - “... itxurgatu ta zurbildua, gauza ez batzuk, argal, erkin, aize apur batek oeratutu dituala” 29. orr.
 - Mugagabetasuna adierazten diguten “guzti, edozein, batzuk”-ekin:
 - “Jaungoikoak beste gauza guztien ondoren egin eban gizona” 128.
 - “agindu guri al daigun edozein gauzatan” 91. orr.
 - “iaten dau (herriko Barberuak) edozein gauza” 17. orr.
 - Bigarren Atalean gehiago arakatu dugun deklinabide amaiera berezian:
 - A + -A = -EA: “orregaitiño Jaungoikoak emoten deusku gauzea ugari” 59. orc.
 - Adjekt. ondoan:
 - ‘eztozu uste izan bear Bizkaiti kanpora eztagoala gauza onik” 115.
- “adiskidea gauza tipian bear da progartu, handian enpleatu” esaten digu esaera zaharrak: 118. orr.
 - “eztozu zuk iñoi zian gauza gozoagorik” 87. orr.
 - “ezta gauza gaitza oriei erantzutea” 121. orr.
 - “gauza on guztiak” 28. orr.
 - Erakuslearekin lotuta:
 - “nahi duzu gehiago gauza huntan” esaten dio Baigorritarrak M. Juani: 118. or.
 - Boskarren Atalean arakatu dugun eran: -A + -A = -AA eginik (ikus, “-AA” bikotedun hitzak Peru Abarkan”):
 - “neuk esango deutsudaz gauzaak sustrai ta ondoti” 94. orr.
 - “izan dozu goiz eder ta atsegintsu bat olaan ikusi dituzun gauzaakaz” 95. orr.
 - “Eleizako gauzaak” 58. orr.
 - “ikusten iakozan zati edo gauzaak dira oneek” 53. orr.
 - -A + -E = -EE eginik, anitzean:
 - “... azur edo mamin-gauzeetan” 53. orr.
 - “zek sartu bear gaitu iñoren gauzeetan” 104. orr.
 - “... erle beargiñak etxe barruan egiten dituen gauzeen ganean!” 125. orr.

GILTZA: “giltza” ala “giltz”? oiñattarrek argi eta garbi “giltza” darabilte egun ere: “ez daukat giltza(r)ik”, eta antzekoak entzuten dira. Baino Mogelek Peru Abarkan “giltz” idazten du:

- Ezezko esaldian: “ezin neurtuko dozu onezkerro ardaorik, ez erabili esku onegaz giltzik” 45. orr.
- “eztaukat giltzik; etxeko andreak gorde daroaz” 40. orr.
- “baga” erantsita:
- “gari ta artoak daukadaz giltz baga ganbara zabalean” 58. orr.
- Hitz konposatuak:
- “ugazaba-andrak gorde eztaroaz gilzpean okela...” 40. (Kanta ezagunak ordea, “giltzapian sartu nautu...”)

JAKINDURIA: ikus hirugarren atala, “-A” itsatsidun atzizkiak Peru Abarkan”, eta han esandakoak -DURA/-TURA, -GURA/-KURA, -DURIA atzizkietaz. “-A” itsatsidun atzizkitzat jotzen ditu Mogelek beti, horregatik hemen adibide bat edo beste ipiniko dut bakarrik:

- “etorri ezpaziña ainbeste soiñeko bitxidun ta apainduriaraz, ezeban ainbeste eskatuko” 43. orr.
- Honen kideko den -TURIA atzizkiaz, berdin:
- “neuk aztertuko dot zure iakituria andiata...” 24. orr.
- “Adiskidea, estuan iminten dozu nire iakituria” 50. orr.
- “Peru, ezta zure bururako gure iakituria” 52. orr.
- “-rik” erantsirik:
- “... ta ianz-barriak eztakarrela iakituriarik ta bai...” 18. orr.
- “or oi zabilzee (sic) zeuen iakituria usteaz” 51. orr.
- “au da nire apainduria guztia” dio Peruk: 15. orr.

LOTSA: Sarri erabiltzen du Mogelek hitz hau, “baga” atzizkiarekin lotuta batez ere; beti “lotsa” irakurriko dugu, ez “lots”:

- “agaiti nengoan txapela buruti kenduta, lotsa nintzala berba egiten” 16. orr.
- “-baga” atzizkiareekin elkartuta sarri datorkigu. -GA/-KA, -BAGA/-GABE atzizkiak hirugarren Atalean aztertu ditugunez gero (“-A” itsatsidun atzizkiak Peru Abarkan” arakatzerakoan), hemen adibide bat bakarrik ipiniko dut, bi atzizki daramatzatza berak, -BAGA eta -KERIA:
- “... esango gurako dozu lotsabagakeria. Egizu berba euskeraz” 19.
- “-rik” mugag. atzizkia erantsirik:
- “ezteutsut nik lotsarik galdu, ez galduko bere” 19. orr.
- -A + -A = -EA eginik:
- “ekarri eragingo deutsee lotsea ta gordeko dira dongaro bizi izateti” 70. orr.
- -TU aditz bihurtzailearekin:
- “neu lotsatuteko bestean...” 37. orr.
- -A + -A = -AA eginik:
- “eskerako bidean imiñiko nenduen lotsaari andiaz” 136. orr.

MAKILLA: Ondo esaten du Txillardegik, minduta legez, “hau harrigarri ger-tatu ohi zaio askori”: TXILLARDEGI, “Oinarri Bila”, Donostia 1977, 30. orr., larregi entzuten bait da “makil” hotsa.

Mogelek “makilla” darabil, behin ere ez “makil”:

- “aste barruan urten neban neure etxeti, gerri zerdenaz makilla baga, ian-goseagaz bestetii” 34. orr.
- “Bat” zenbakiarekin:
“eutsi bada makilla bat larrapastauta iausi etzaitea” 78.
- -A + -A = -EA eginik: “makilleak bildurtutene ditu” (txakurrak): 78. orr.
- -KA, ekintzaren aldiotasuna azpimarratzen duen atzizkia, erantsirik:
“makillaka banatuarren ugazabak, ...” 58. orr.
- -ADA /-KADA esanahia ondo datorkio oraingo esaldiari:
“bere semeak emon leikezu makillaka galanta ta burua ausita itxi” 33. orr.
- -KA atzizkiaz berriz ere:
“beti ibilli bear dau (astoak) makillaka legez igitu dedin” 128. orr.

MARATILLA: “-rik” mugag. atzizkiarekin”:

“eztago ez itxirik guretzat maratillarik” 63. orr.

NESKATILLA: III. Atalean, “-A” itsatsidun atzizkiak Peru Abarkan” aztertzerakoan arakutu izan dugu -TILA atzizkia ere. Passim dakurgu hitz hau Peru Abarkan, eta beti “neskatilla” ematen digu Mogelek; bigarren Atalean adibide ugari; hemen banakaren bat ipiniko dut:

- “enaz ni neskea, neskatilla utsa baiño” 24. orr.
- “neskatilla ona daukazu Praiskagan” 47. orr.
- “neskatilla ixila (sic) dirudi” 47. orr.; passim
- -A + -A = -EA:
— “... neskatillearen esanak zure kaltean izango dira” 48.
- “zer don bada neskea neskatillea baiño onradago?” 24.
- “neskatilleak urten lei noranai bere ule-trenza...” 25. orr.
- “neskatilleak esango deutsa...” 30. orr.; pasim
- “bat” zenbakiarekin:
— “... aserratu bear dabenean neskatilla batek” 68. orr.
- ondoko hitza “a”-z hasten delarik:
“... ez ditu iñok ikusiko neskatilla atzean” 69.

NESKATXA: ez zaigu hitz hau agertzen Peru Abarkan, baina bai Gipuzkeraz idatzi zuen ERACASTEAC -en. Mogelek “NeskTX” (“-A” itsatsirik gabe, alegia) idazten du. Nola horrela -TXA atzizki ttipigarrria “-A” berezkoduna bait da!: ¿bere garaiko Kiputzek horrela erabilten zutelako?; Markina inguruko Bizkaitarrei horrela entzuten zielako? Irakur gorago “-TXA” atzizkiaz eta “NESKATXA”-z esan d-uguna.

- “... bestelako nescach becatuetatic sari andiac...”: ERACASTEAC, 169. 15.

OLA: Hitz ugaria dugu Peru Abarkan, boskarren Atalean, batez ere, Atal hau oleez ari bait zaigu: ola gizon, heuren lanak, tresna, lantoki, lan sari, jan edanak, lo toki, etab. Zalantzarak gabe Mogelek “OLA” idazten du beti, ez besterik. (“Ola” ez dugu “ohol” hitzarekin nahastu behar)

- -A + -A = -EA, era arrunta behin eta berriz erabiltzen du:
 - “dakustanez gau ta egun dabil olea” 86. orr.
 - “etorkizunaren oleak, bearrik ez “esaera zaharra: 81.
 - “ze on iatorko Bizkaia ola oneetatik?” 85. orr.: erakuslearekin.
 - “goazanorain urrengoa olara” 78. orr.
 - “andikiak eurak datoz nozbait olara” 87. orr.
 - “-rik” partit. atzizkia erantsirik:
 - “zer egingo neuskioe nik neure basoetako abe biziak, olarik ezpaleago?” 85. orr.
 - -A + -E = -EE eginik (plur. inesib.):
 - “nun ilten dira oleetan baiño zezingei edo idi, gizenduagorik?” 87. orr.
 - -A + -AA = -AA loturaz, inesiboan:
 - “izan dozu goiz eder ta atsegintsu bat olaan ikusi dituzun ganzaakaz” 93. orr.
 - Hitz konposatuetan:
 - “asteazkenean daukee edan-aldi bat olaiaunaren lepora” 88.
 - “ardaoa olagizonai eroateko” 85. orr.

OKELA: Mogelengen ez dugu zalantzarak: “-A” berezkodun hitza da:

- “nekezariak gizenduten ditu idiak, okela ona iaateko” 101. orr.
- -A + -A = -EA eginik:
 - “okelea iaateko gatx andia bearko dabee” 30. orr.
 - “Platerean ateraten dira aza ta okelea” 25. orr.
 - “askoz gozoago dira aza ta okela-zati eskuz ebagi, ... direanak” 25.
- “Ze okela-plaga da au?” 29. orr.

PIZTIA: Peru Abarkan “piztia” damaigu beti Mogelek:

- “... ateraten dot abere, ganadu, giberri, piztia, aar, ...” 128.
- “... txakur urriñeti igarten deutsana piztia asko iakin ta...” 72.
- “zapoa bere esaten deutsagu piztia atsitu zapalari” 60. orr.
- “ondo dakite au piztia zital oneek”... 125. orr.

Gogoan edukitzeko da gorago esan duguna: +IA + -A = -IA, ez -EA, egiten dutela.

II. “-A”-z amaitzeko joera Peru Abarkan

Sail honetan ipiniko ditugun hitzak Mogelen “-A”-z amaitzeko joera zabalaren ezagugarri ditugu, Mogelek “-A” berezkodun hitz bezala bait darabiltza Peru Abarkan. Irakur III. Atala, “-A” itsatsidun atzizkiak Peru Abarkan”; han, -LE /-LA, -GILE /-GILA, (-KILE/ -KILA), -TZAILE / -

TZAILA, etabar arakatu genituenean ondo agertu zitzagun **Mogelen idazkeria**, bere garaiko Bizkaierari jarraituz: atzizki hauek “-A” berazkodun bezala erabiltzen ditu, sarritan, gutxienez!

- Baita ere beste Euskalkiek “-E”-z bukatzen dituzten hainbat hitz, Mogelek, eta Bizkaierak, “-A”-z amaitzen dituzte: adib. “oba, lora, zara, sara, etab. Adibide gehienak aurreko Ataletan ipini ditugunez gero, hemen banaka batzuk jasoko ditugu, esandakoaren lekuko. Gogora, bada, han esandakoak.

- Aintzinatik datorkigu Euskalkien arteko eztabaidea, “zein Euskalki da garbiena?”; “zein ederrago, edo zaharrago?”, etab. Auzi honetan ere gizon zentzudun lez agertzen zaigu gure Juan Antonio Mogel, Euskalkien arteko gora beheretaz ari dela zera esaten digunean:

“nic guciac (Euskalkiak, bakoitzaren berezitasun eta guzti) dauzcat edertzat”: ERACASTEAC, Itz- aurrecoa, XIV. 27.

- Hitz batzuren amaiera ez zaigu garbi agertzen, edo nomin. singularrean art. erantsita datorkigulako: “artza”, edo -EA eginik: “sarea” edo plur.-ak bukaeraz: “osatzailak”, etab.

- -EA eta plur. -Ak amaierrek ez digute auzia zehazki eta beti argitzen.

- Mogelen idazkera hobeto ezagutzeko esaldi batzuk Eracasteac-etik hartu ditut, Gipuzkeraz idatzi zuen idazlan horretan ere -A berezkodun hitz bezala bait darabiltza: icasla, iracasla, gorula, enzula, adibide hauek lekuko argitxuago agertzen bait zaigu Mogelen idazkera.

1) -LA amaieraz: (-LE/ -LA, -GILE/ -GILA, -TZAILE /-TZAILA): beste Euskalkietan “-E”-z: (ikus, III. Atala):

EPAILLA: “... zarean edo (sic) ez ill-epailla edo anatomiko ona” 24. orr.

- “emon zerbaite, epailla ta batu direanak ardaoa edan daien” 55.
- “ori epailla baten zeregiña da” 23. orr.: “bat”-ekin.
- -EA formaz: “epaillea” 90. orr. (tajadera)
- “juebagiña ta otaepaillea da” 106. orr.
- “zer da epaillea? Epaillea da zuek karnazerua...” 23-24.
- “Epailla ta arategia euren ganera artu daroenak...” 73. orr.

EUNLA: “ikusi eragingo neuskezu eunla batek bear dituan...” 95. orr.:

“bat” zenbakirekin.

“Eunla andreak” 99. orr.

“eunla eta iostun” 99. orr.

- “neure alaba eunleari” 95. orr.

GORULA: “... iostun ta gorulariak” 99. orr.

Bi adibide hauek, aurrekoak eta ondorengokoak, ez digute gure auzia zehatz mehatz erabakitzten.

- “ikusi dituzu sarri gorulak, zelan amulu edo kirru...” 83. orr.
- Gorula, eta, Eula (sic): “... olaguizon, icazquin, emacume gorula, eula, jostun, ta...”: ERACASTEAC, Itz- Aurrecoa, IV.

IOSLA: "... sartuten da iosla edo iostuna lan barrieta": 96

- -A + -A = -AA eginik plur.

"ioslaak artuten dabee eun aterea..." 99. orr.

IALLA (joilla, iailla): "liña ialla gaisoak izerdi lamatan" 98. orr.

GALTZAILLA: "bakean itxi ordi galtzajilla bat" 33. orr.: "bat" zenbakirekin.

IMINTZAILLA: "andrakume azur- imintzailla, barriketa..." 23. orr.

URTZAILLA: "Iielea, urtzaila bi ta gatzamaillea" 82. orr.

- "gero sartuten naz urtzaila; egingo naz..." 83. orr.

- "amaitu dabenean urtzaila agoia zaindu dabenak..." 82. orr.

Behin -LE amaieraz: "urtzaille batak agoia zaindutzen dabent artean..."

86. orr. (1881.eko argit. ere berdin: 129. orr.)

Gehienetan -EA formaz damaigu.

GATZAMAILLA: Mogelen idazkerari jarraituz "gatzamailla*A*" izan behariko luke!; baina bi aldiz "gatzamaille*E*" ematen digu; Bestalde Bizkaierak "emoil*E*", "emoille*A*" formaz, erabiltzen du. Horregatik bitarikotasuntxoa aurkitzen dut hitz honetan: ia beti -EA bukaeraz agertzen bait zaigu; edo plur. -Ak eginik, behin ere ez -A garbiaz.

"izentetan da "Gatzamaillea, onek iagon edo zaindu..." 83. orr.

- "alan bada Gatzamailleak bere, izanik sartu-barriak..." 82. orr.

• "lagundutzen deutsee agoia su-azpiti ateraten iielea ta Gatzamailleak, bakotxak..." 84. orr.; passim.

- "... bitartean Gatzamailleari uragea..." 84. orr.

Beste bi aldiz -LE amaieraz, oguzkera hau ere ondo ezgutzen bait zuen moglek

- "gatzamaille gaisoak..." 82. orr.

- "Gatzamaille gaisoak aurreratuta..." 86. orr.

IAGOLA: "... zure Eliza-iagola Abadeak..." 111. orr.; 83.

IRAKASLA: "Iielea guztien iagola, irakasla ta burua" 83. orr.

IKASLA: "ikasla obeac" ERACASTEAC, 214. 20. Eta "Utsegiañen Zucenvidea"-n zera iakurten dugu: "iracasla obeagoac" dakarren tokian beste hau irakurri behar dela "icasla obeac". Horra hemen "ikasla", eta "irakasla" hitzak.

ERACASLA: "... Sacerdote edo Eliz-gizon eracaslac libru asco ta...": ERACASTEAC, Itz- Aurrecoa VII. 14.

- "... San Agustin ta san Gregorio Elizaco eracaslak ta jaquitun andia-goa..." : ERACASTEAC, Itz- Aurrecoa, X. 10.

2) -Ondorengoko ere B joera adierazten digute, baina auzia zehazki argitu gabe, -EA formaz bait datozkigu, gehienak:

SARDA: "sardea edo simaur batzailea (sic, "-1" batez): 100. orr.

SARA: "usuak ioan,sareak eda" 81. orr.

- "Baresarea": "el redaño" 54. orr.

ALTZA: "altza" 132. orr.: "el aliso" itzuli dute; ez dakusgu garbi -A berez-kod. denik

LABA: “daroa (ogi-oreoa) labara” 103. orr.

LORA: “... loraz ta bitxiz beteta...” 29. orr.

ANDRA: “gizon ta andra guztien petxua” 125. orr.

- “... zortzi gizon ta andra, lau aetati...” 129. orr.

LEZA: “... euren abia edo leza-zuloetara...” 72. orr.

ANTZA: (“hedor”): “azeri zaarrari ulea, ioan, baiña antza ez” 80. orr.

ARA: “area bere idunaz” 100. orr. (rastra) (ikus, IV. Atala)

ESKUARA: “eskuarea” 100. orr.

- “... bear da eskuareaz garia-ganik...” 102. orr.

ATSAKABA: “... ezteutsudala aitatuco atsakaba emongo deutsudan gauza-rrik” 24. orr. (ikus, IV. Atala)

- “ian egizu atsakaba baga” 133. orr.

- “onak ta txaarrak, atsakabea ta atsegia...” 34. orr.

(Irakur III. Atalean “-A” itsatsidun atzizkiak Peru Abarkan” arakatze-rakoan “-BAGA”, “-GE/-GA”, “-KE/-KA”-z esan duguna.)

LAIA: “laiak” 100. orr. Berezko -A dun bezala.

Azkuek bere hiztegi nagusian “lai” ematen diu: Dicc. I, 517. orr. Munitibarren, Markinatik hurrean “laya bat” esaten dute. Luis M. Mugica-k, Ibon Sarasola-k, “laiak” ematen digute, beraien hiztegietan; Plazido Mugikak, “lai”.

— “esku bigun samurrak baleukeez, ta ez laia, atxur ta ez askorakirtenakaz” 20.

— “atxurren, laietan irabatutene...” (ez digu, ez “laiaketan”, ez “laiatan”): 30. orr.

— esaldi oso antzeko honetan: “soloetan dakuskuz atxurretan, laietan, saraketan, iorraan...” 100. orr.

ARAZKERIA: “zeinbat arazo ta arazkeriaz ekarten dan bedar bat...” 93. orr. Azkuek “Arazkeri” damaigu bere Dicc. I, 59.

ZARA: “zaraak” 91. orr.

PARA: (pala): “parea” 91. orr.

MATRAILLA: hitz konposatuetan datorkigu bakarrik, eta ez du erabakitzenten Matrailla ala -l denik:

- “matrailla-alde ta zankoak” 29. orr.

- “matrailla-aginak” 53. orr.

- “matrailla-alde aek eztagoz ala eginda...” 136. orr.

- “arpegi gorrista ta matrailla-alboak gizen-gizenak” 130. orr.

Izen honen hotsaren aldaketaz, irakur, L. MITXELENA, *Fonética Hist. Vasca*, 183, 10.3, eta 188. orr. 21. en aipamena.

EIZA: “onela ondo datorkio eizari...” 120. orr.

- “...oillagorren eizara” 67. orr.

- “... eizaan ibilli oi dalako” 120. orr.

BELEA: “zer esan gura dabee zapoa, erroia, belea, ...” 127. orr.

- “belea da leku beetara iatsi oi dana” ibid.

- “kanpoan usa, etxearen bela” esaera zaharra: 128. orr.; “erroia da bela-mueta...” 127. orr.

GINARRA: “giñarrea” 132. orr.

OTA: “otea” 132. orr.

- “ota - atxurra” 100. orr.
- “ota-maru” 132. orr.

KERIZA: “kerizea” 132. orr.

MISPILLA: “mispillea” 132. orr.

GURBIZA: “gurbizea” 132. orr.

TOPINA: “topiñak galdareari, ipur baltz” 81. orr.

- “neskatilla, ekarri egiguzuz topiñean ikusi ditudan...” 125. orr.

OSAGILLA: “... osagilleari dei baga” 81. orr.

ERLA: “erlE” dela dirudi, bi aldiz “erlE” idazten bait du, eta bestetan “-EA” bukaerarekin:

- “erlea” 127. orr.
- “... iatort gogora erlea, ...; erleak esan gura dau...” 125. orr.

Baina “erlE”:

- “erle beargiñak etxe-barruan” 125. orr.
- “erle goan nahia, ez ezt, ez breska” esaera zaharra: 118. orr.

-**KUME /-KUMA:** “andra”rekin lotuta “-kumE” ematen ditu:

- “bat”-ekin elakartuta: “andrakume batek” 94. orr.
- “-rik” erantsita: “erroiaren arrautzak, usakumerik ez” 80. orr.
- ondoko hitza bokalez hasten delarik:

“andrakume euskaldunak” 100. orr.

“andrakume azur-imintzailla, barriketa ta...” 23. orr.

KumE -tzat daukala deritxot

- “-E”-z amaituz: “zeinbat milla aritz, arte, pago, kastaiña...” 85. orr.

-**GILA:** “eztakizu etxakola iñori gatxik opa bear, geure kaltegilla ta arerioa bada bere?” 49. orr.

Ondoko hitz hauek “-E”-z bukatzen dute, “-U”-ren hurrengo bokalak “-E”-z egiteko joera bait du: -EA formaz datozkigu

URDE; BASURDE; IZURDE: “zer da basurdea?; zer da izurdea? Basurdea, basoko urde (sic) edo txarria; ta izurdea, itxasokoa” 121. orr.

- “badira urdea esaten deutseenak” (zerriari): 54.

SUGE: -EA buakaeraz datorkigu:

- “sugea” 126. orr.
- “zer esan gura dau sugeak?... Sugea da subagea” 120. orr.

ZUME: “zumea” 132. orr.

-**TZA, -TZE** -ren ordez:

“atera dot eriotzearen autzetati” 23. orr.

“ofrece particular interés el suf. ocid. -TZA / or. -TZE, que puede muy bien ser idéntico por su origen al casi común -TZE que forma sustantivos verbales”: L. MICHELENA, Fonética Hist. Vasca, 111, 5.2, c. (Gaurregun ere Oñatin oso bizirik diraute honako hauek, “soldau-tzaia”, edo eta “soldauskaia”, “eskontzaia”, “kentzeia”, “soldauskaan”.

VI. ATALA

Amaiera gisa

A) Azken oharrak

1. Gorago aipatu dudanez, banuen Peru Abarkaren eskuidatzien jatorrasunaz zerbait esateko asmorik, atal berezia osatuz. Oraindik Peru Abarka eskuidatzien auzia argitzeke daukagu. Denok dakigunez, Mogelen Peru Abarkaren hainbat eskuidatzit ditugu hor hemen, ezagunak batzuk, isilian daudenak beste batzuk. Zein da, benetan, lehenengo eskuidatzia, edo eskuidatz jatorra?; hainbat ms. baditugu, nork norengandik berridatzi du? Auzi honek egiten dizkigun galderak, erantzuna eskatzen digute. 1881.eko argitalpenak, hasierako ‘‘Advertencia’’-n digunez, Zarauzko eskuidatzia hartu zuen oinarritzat:

“... se advierte que la impresión está copiada exactamente del original que se conserva en el convento de los PP. Franciscanos de Zarauz”:
PERU ABARCA, Durango 1881, hasieran.

Eztabaida kritikoki argitu nahirik azterketatxo batzuk egin ditut. Zarautz, Arantzazu eta Markinako karmeldarren artxikoarduradunen eskuzabaltasunari esker, niregan eduki izan ditut hiru eskuidatzioak, ikerlan eta elkar konparaketak egin ahal izan ditzakedan. Egin ere azterketa batzuk egin ditut. Baina arazo honek berak bakarrik ikerketa kritiko berezia eskatzen digunez gero, alde batetik, eta nire azterlana larregi luzatu zaidalako bestetik, beste batetarako uzten dut eskuidatzien jatortasunaren auzia.

2. Zerk eraginda autatu dudan Peru Abarka? Elaberri hau Bizkaieraren lehenbiziko idazlan nagusia ez ezik, euskalki horren literaruraren klasikoentariko bat dugulako, bai hizkuntzaren aldetik, bai baserri-kulturaren ezaugarrrien ugaritasunaren aldetik: hizkuntza, idazkera bizi-bizia, hitz ugaritasuna, aditz iokoak, elkarrizketa gatzez betea. Ematen dizkigun izen egoki eta bereziak, eta euskal ohituren agiri eta azalpenen aldetik, behar-beharrezko izango zaigu Peru Abarka garai harretako euskal etnografia, Markina inguruko batez ere, aztertu eta ezagutu nahi badugu. Baditu, bai, hainbat akats, joskeran batez ere; kontuan eduki behar dugu Bizkaieraren Literatur tradizioaren aitzindari izan zela, eta ez eukala literatura ederrik idazkera, etabar, lantzeko. Guztি horiek gogoan izanik gure euskalkiaren idazlan atsegin honen ikuspegiaren bat aztertzea komenigarria iruditu zait: “berezko -A dun” izen eta adjektiboen arloa arakatzea eta argitzea aberaskarri zaigula uste dut.

- Bestaldetik, Peru Abarkaren -A berezkodun hitzen azterketa egin gabe geneukan oraindaino. Egia da, gramatikalariek, aita Villasantek, Txillardegik eta beste batzuek auzia ukitu dutela; baina ikuspegi orokarrez bakarrik mintzatu dira. Ikerlan sakonik egin gabe ezin dezakegu erabaki -A berezko-

dun hitzen auzia: zalantzak ugari izango dugu -A itsatsidun hitzen saila mugatu nahi dugunean.

Arazoa berak eskatzen duen zientzitanetik argitu ta zehaztutzeo klasikoak aztertu beharko ditugu. Beste hainbeste esan behar dugu euskeraren alderdi gehienei buruz, euskal ikerlanak hasten bait daude oraindaino. Banyakaren bat bakarrik aipatzeko, Patxi Altunak plazaratu dizkigu bere tesisa eta beste bi ikerlan sakonak lehenbiziko euskal idazleaz, hau da Bernard Etxepare-ren alderdi baliotsuenez (bertsogintza, metrika, hiztegia, eta edizio kritikoa). Mogeli buruz, *Euskera* aldizkariak argitaratu zituen Eibarko Biltzarrean aurkeztu ziren idazlanak: *Euskera* V., 1960. Peru Abarkaz M. Luisa Diez Ezkerrak aztertu du Mogelen idazlan honen balio lingüistiko-metalinguistikoak. Euskalkiek berezitasunak dituzte, bai -A berezkodun hitzen arloan, bai beste ikuspegi askotan.

3. Oso gutxi aztertuak ditugu Peru Abarkaren adjektiboak, hitz mugatu eta mugagabeak, fonetika-fonolojia, Peru Abarkak damaigun euskal antropologoa sikolojia esaeretan, ipuineta, bertsoetan, kanteetan, ohituretan, aditzean, lan egiteko eretan, etabar. Aztertzaka dauzkagu beste hainbat ikuspegi, adib., euskera eta euskal mitolojia; euskera eta bertsogintza metrika erritmoa mugimendua; euskal sinbolo, alegoria, etab.; euskera eta sendagintza, herri-jakituria osakintzaz; elkarritzeta eta euskal sikolojia, aditzaren eragina eta sikolojia; euskera eta irudiak; euskera eta erlijioaren eragina; euskera eta odol ahaidegoa; Mogelen metolojia Peru Abarkan euskera ikasarazteko; langileen arazoa, elkarlana Peru Abarkan; euskera eta industriagintza Peru Abarkan: aizearena, urarena, suarena, itsasoarena, harriarena, burdinarena, zurarena, linoarena eta gaurko teknika berriak; literatur ikuspegiak, balore, iturburu, harreman, etab.

Ikuspegi horiek, eta beste batzuk, azterzeko gaia eta haria ematen digu Peru Abarkak. Euskal baserritarren bizitzaren agiri eta adierazpenak gogoan eduki beharko ditugu garaiko euskaldunaren soziolojia, sikolojia eta antropolojiaren koordenadak oinarritzerakoan.

4. -A berezkodun hitz ugari damaigu Peru Abarkak: 483 jaso ditugu. Horietatik gehienak euskalki guztietan -A itsatsidun bezala erabiltzen dira; beste batzuk Mogelet, Bizkaieraren ohitura edo joera aintzinakoari jarraituz, -A berezkodun hitzen erara amaitzen ditu, nahiz eta euskalki guztiek ez erabili -A itsatsidun bezala: lora, oba, erla...; beste banaka batzuen amaierako “-A”-k, plur. -Ak, edo “-EA”-k zalantzak sortaraz dezaizkigukete.

Artikulua, euskaraz, hitzaren amaierari ezartzen zaionez gero, ez zaigu zalantzak faltako: bukaerako -A hori, hitzak berea du ala erantsitakoa da?; galdeku beharko dugu sarritan (ikus, II. Atala: “Berezko -A dunen” deklinabidea).

6. Lehenengo Atalean, -A berezkodun hitzen zerrendaren azkenean “Hitz bereziak”-en kalifikatiboz izendatu ditugu izen batzuk, gaur daramaten

amaiera beste bukaera baten ebuluzioak sortua bait da: adib., gaztae, kanpae, katea. Gaurregun, behar bada, hitz hauek ez ditugu -A berezkoduntzat jozen; baina beraien era zaharrak eta ezagun duten latinerazko sustraiak beste ondoriora garamatza: adib., gatzana, kanpana, katena -ti/c datozkigula.

7. Historian zehar, euskeraren bizitzan alegia, eragin sakona izan dute atzizkiak burutapen edo “zer” berriak adierazteko: adib., maite, mai + tasun (maitetasun), maita + keria; zuri, zuri + keta. Euskera gauza bizia da, gure elkar harremanen agiri bizia, beti osatuz, egokituz joan behar duena garai bakotzeko arazo berriei, eskatzen duten sakontasunaz eta gaitasunaz, erantzun nahi badie; ezin daiteke geldi betirako ernaberrik egoeran.

Alde honetatik begiratuta, presakeria gehiegiz eta larritasunez edo atereak dira, ene uste apalez, gure Luis Mari Muxika-ren ondorio batzuk, bere *Origen y desarrollo de la sufijación euskérica* azterlanean (San Sebastián, Ediciones Vascas, 1978). Kritika oso zorrotzak egin dizkie Alfontso Irigoyen-ek, Musikaren ikerlanak bai orokorki aztertuz, eta bai hainbat alderdi zehatzetan:

“En primer lugar, creo que debe ponerse de manifiesto que el autor no se ha planteado con el debido rigor científico el tema de la prefijación y sufijación, habiéndose salido por la tangente al fabricarse sus conceptos de paraprefijación y de parasufijación, con el objeto de clasificar elementos que no encajan dentro del título general. No queda claro la naturaleza de un paraprefijo y del parasufijo y ello puede conducir, y le ha conducido al autor, a desenfoques en cuestiones básicas de nuestra lengua... Permitaseme señalar que los términos “parasufijo” y “paraprefijo” sugieren algo así como la existencia de prefijos y sufijos legales e ilegales” : A. IRIGOYEN, “Crítica sobre prefijación y sufijación en lengua vasca”, *Fontes Linguae Vasconum*, 1979, mayo-agosto, 243. orr.

Atzizkien Atal aberats honetan, hemen -A berezkodun atzizkiak, bakanrik, interesatzen zaizkigu; III. Atal luzea osatzen dute berauek gure azterlan honetan. Atzizki hauetaz ohar batzuk egin behar ditugu: 1) “ekintza, edo ekintza giroa” adierazten diguten -A berezkodun atzizkiak ugariak eta esanguratsuak dira Peru Abarkan. Ene ustez, euskal antropolojia, sikolojia, egite-rakoan kontuan eduki beharko dugu euskeraren ikuspegi “dinamiko” hau.

2) -ERIA, -TERIA, -KERIA, -DURIA atzizkien amaierako -A ondo gordetzen du Mogelek, “iakituriarik”, “baldreskeria baga”, “pigureria guztiak”. Gaurregun “baiduri + rik baga”, etab., esango genuke.

3) III. Atalean “-A itsatsidun Atzizkiak Peru Abarkan”, eta VI. Atalean “Zalantzazko -A berezkodun hitzak Peru Abarkan” aztertzerakoan esan birresaten dugu hemen: -LE, eta -GILE (-KILE) atzizkiak, Mogelek -LA, -GILA, (-KILA) amaieraz erabilten ditu, sarri Bizkaieraren joera zaharra gordekit: irakasla, osagila, egila, enzula, iagola, saltzaila, ...; banakaren bat -E -z bukatuta ere badatorkigu: oratzaire (tenedor), gatzamaile; berauok ere, gehie-

netan, zalantza sortzaile den -EA amaieraz: gatzamallea, oratzallea, eta anitzekoak.

8. Nahiz eta zehatz mehatz nire azterlanaren mugetan ez sartu, oso osorik behintzat, -AA bikotedun hitzen arazoa, Peru Abarkan -AA bokale -ioko honekin agertzen diren hitzak jaso ditugu, berauetako izen batzuk -A berezkodunak bait dira: gauzaak, ganbelaak, azaak, tresnaak. Batez ere inesi-boan eta nomin, plur. darabil “-A” bikoiztuteko joera. Baina Atala larregi ez luzatzeko -AA bikotedun hitzen azken sustraiet egin dituzten aldaketak, historian zehar, aztertzen ez naiz sartu, beste arlo batetara eramango gait ninduen ikuspegia horrek.

9. I.go Atalean (-E) erantsi diegu hitz batzuei: sarritan, -EA amaieraz datozkigu: erlea, sardea, suge, otea (argoma), eskuarea, sarea. Beste euskal-klientzat -E -z amaitutako izenak dira, baina Bizkaieraren eta Mogelen idazkeria zabalena ezaguturik, -A -z amaitzekoa, alegia, gehienak -A berezkoduntzat hartzera eramatzen gaitu; kasu bakoitza ikusi behar.

Gure Mogeletek, honetan ere, Gipuzkeraz oso ondo ezgutuarren, eta Lapurteraz ere jakin, Bizkaieraz idazten duenenan Euskalki honen, eta Markina aldekoaren -A -z amaitzeko ohitura zaharra darabilela esan behar dugu.

Gorago ere esan dugunez, Juan Antonio Mogel mugako gizona genuen, bi euskalkien muga mugakoa izan ere, bai iaiotzaz eta bai bizitzaz: Eibarren jaio, eta Markinaldean bizi izan bait zen beti. Izakera honek bere aberastasun eta bere arriskuak dakartzat: Mogeletek ondo ikasi zituen Bizkaiera eta Gipuzkera; bestaldeik begiratuta, mugako gizona izateak ez ote dio lagundu hitz batzuen bitarikotasuna “oba/ obe, erla/ erle, sarda/ sarde, eskuara/ eskuare”, zehatz mehatz garbitu gabe uzten? Jakina denez mugetako herrietañ holako hitzak bietara erabilten ditu, sarri, herriak berak ere. Eta Mogeletek sarri esaten digu herriarengandik, nekezariengandik batez ere, ikasitako euskera idazten duela.

“Gauza batek ikaratuten nau zugan: zein ederto euskera berba egiten dozun eskolarik euki baga”, M. Juan “eskolau azeriak” esaten dioenean, zera erantzun dio Peru baserritarra:

“Maisu Juan, nik eztakit beste euskerarik neure guraso (mugako herrietan bizi izan zirenak) ta auzokoai (Markina ingurua alegia) ikasi deutseedana baiño”: 49. eta 50. orr.

Hauxe da Mogeletek egiztatu nahi digun tesisa Peru Abarkan barna: base-rritarrengan dagoela euskerarik biziena, aberatsena, gihartsuena, egokiena; Peru dugu nekezarien eredu ez ezik, euskeraren “katedratiko” nagusia:

“Parece algo extravagante el título de la obra; pero no lo será a quien atentamente considera, que un rústico bascongado puede ser Doctor y Maestro de su lengua, y ser Catedrático de ella, llamando a su escuela de las montañas a clérigos, frailes, caballeros y demás que no se han fatigado (Mogeletek

sartu nahi digun ardura: ahaleginik gabe, ez dago euskara ikasterik) en meditar el artificio curioso, ni las saladas expresiones de dicho idioma:

“En los diálogos que presento, habla un Labrador, vestido de Abarca o calzado peculiar del País; un rústico que no ha puesto pies en la escuela de primeras letras; un solitario que no ha salido de los bosques del bascuence; que no sabe una palabra de otro idioma, y que en mil asuntos implicados y muy diferentes habla affluentemente con la mayor pureza sin hallarse embarazado por falta de voces... ni mendigar extrañas”: MOGUEL, J. A., *Peru Abarca*, 1881, 6-7. 2. eta 3.

10. Azpimarratzeko da zein ederto eta garbi erabilten dituen Mogelek gaurregun, sarri, -A gabe entzuten ditugun hitzak: “anaia a”, “gauza bat”, “gauza, asko”, “gauzarik”, “gauzeetan”, “lotsa ona”, “makilla”, “neskatilla ona”, etab. Dirudienez Mogelek, eta garaikoek, gaurkoek baino hobeto era-biltzen zitzuten -A berezkodun hitzak. Bainan dena ez da gari hutsa; hor irakurtzen ditugu “neskatx”, “giltz”.

11. Nere azterlan honek beste ikerketa batzuk eskatzen ditu: Mogelen Bizkaierazko eta Gipuzkerazko idazlan guztien azterketa eta elkar parekaketak; horrela Mogelen idazkera osoa ezagutuko genuke. Baitere aberaskarria izango litzateke Mogelen Bizkaieraren jatortasuna hobeto ezagutzeko, beraren adiskide Añibarro-renarekin batera aztertu eta parekatzea, Bizkaierazko literatur tradizioaren sortzaileak baita dira, Arratiarra bata, Markinaldean bizi guztia eman zuena, bestea. Biek ondo ezagutzen zuten B, eta bakoitzak bere eskualdeko berezitasunez edertzen dute.

12. *Joskera*: gorago aitatu dugu joskeraren aldetik dena ez dela irin garbia *Peru Abarkan*, akatsak ere badituela hor hemen. Bainan ez naiz gai horretaz mintzatu, -A berezkodun hitzen arazoez baizik. Mereziko luke berau sakonki aztertzea eta Mogelen literatur balioak irizpidetzea.

B) Aipamenak

Aipamen ugari ipini dut: 1700 etik gora. -A berezkodun hitz mota bat baino gehiago damaigu Mogelek: izen soilak dira batzuk: gauza, burdina, aza; hitz konpostuak beste batzuk, -A itsatsidun atzizkiren baten bidez osatuak gure kasuan: adib., -aba, -ada, -eria, -keria, -keta, -txa, -tila, etabar. Hitz konposatu batzutan, zati biak, izen soila eta atzizkia, biak -A -z amaitzen dira: koltza + gintza = koltzagintza; neska + tila = neskatila. Beste batzutan, ordea, atzizkia bakarrik da -A itsatsiduna: Barberu + tza = barberutza; katilu + ada = katilukada.

-A berezkodun hitz soilez Atal bat egin dugu, eta -A itsatsidun atzizkiez beste bat IV. eta III.

5. Azpimarratzeko da Bizkaieraren joera berezia -A berezkodunak deklinatzerakoan: -A + -A = -EA egiten du, eta ez -A + -A = -A beste eus-

kalkiek egiten duten bezala: Bizkaierak: neska + -A = neskea; Gipuzkerak ordea, neska + -A = neska, -A batekin ikus, II. Atala.

Hori dela eta, -A berezkodun hitzen ikuspegia bat baino gehiago aztertu ditut; eta Mogelen idazkera argiago ager daigun, baieztapenak hainbat adibiden bidez baieztatzen ahalegindu naiz; hortik aipamenen ugaritasuna, eta aberastasuna. Batzutan aipamenaren orrialdearen zenbakia bakarrik, esaldirik gabe, ipini izan dut, interesatzen zaigun hitz hori beste esaldiren baten ere sartuta dagoelako. Esaldi banakaren bat behin baino gehiagotan agertuko zaigu, berak damaigun argi bereziagatik. Mogelen iritzia osokiago ikus dezakengun aipamen batzuk luze samarrak dira beraiek adierazten diguten aberastasunagatik. Horrtarako Mogelen beste idazlanak ere aitatu ditugu, noizean behin "Eracasteac", batez ere.

- Nire azterlanaren oinarritzko testutzat 1970.eko argitalpena erabili izan dut. Baina hainbat aldiz 1881.eko eta Zarauzko eskuidatzia ere aipatu ditut, argitaldien artean dauden aldaketak azalduz. Arantzazuko eta Markinako eskuidatzia eta beste argitaldiak ere begien aurrean eduki izan ditut, baina ez ditut aipatu -A berezkodun izen eta adjektiboen auzia gehiegi ez zirriborratzeko.

EUSKAL JOSKERAZ ZENBAIT PUNTU “PERU ABARKA” LIBURUAREN PASARTE BATZU AZTERTUZ

Ricardo Badiola

SARRERA

Euskaraz joskera aldetik jokera bat baino gehiago daude. Honela, ipuinetaiko joskera, berezia da:

“gure etxean bizi dira gurasoak, osaba, izekoa...”. Honengatik, ipuinetan, galdegaia ezta bat ere finkoa, zihurra... aldakorra baizik.

Euskal joskeraz lan gutxi burutu dira. Hauetariko bat S. Altubek egin zuena dugu; baina, Altubek ematen dituen legeek elkarritzetarako balio dute eta ez idazkera orokorrerako edo eta errezialtak, errelato edo narrazio mai-letarako.

Bestalde, perpaus sailean, maila asko daude.

Perpaus soiletan joskera standard bat dago:

“hau Miren andereñoaren etxea da”; edo

“Miren andereñoaren etxea da hau”.

Bestalde, Mogelek *Peru Abarka* liburuan, perpaus asko, aditzaz hasten ditu: “etorren etxetik...ekusan ama...”

Euskarazko genitiboaren erabilpena nahiko hedatua dugu gure hizkuntzan, batez ere, Iparraldean:

“ogiaren jateko; klasaren ematekotz...”

Iparraldean, dirudienez, ez dute bereizten genitiboa eta destinatiboa, hots,

“nire” eta, “niretzat”; “amaren” eta “amarentzat”.

Euskaraz ba dauzkagu zenbait genitibo arkaiko edo fosilizatu ere:

aitta gurea;

Peru gurea;

Ai umetxo enea;

Ai Miren gurea...!

Honela, Etxeparek erabiltzen zuen:

“lehen inprimatzalea, hura da”,
nire uestez, lizentzia poetikoa da.

Bestalde, nik ezagutzen ditudan euskal idazleen artean hiperbaton gehien erabiltzen duena, Etxeberri Ziburukoa dugu.

* * *

Ba dago euskaraz beste sail bat, nahiko berezia dena, alegia *galdegai* eta *mintzagaia* deritzana, hain zuzen. Altuberen legeek ez dute baliorik gogoetan ari garenerako eta ezta ere kontu kontari mintzatzen direnentzat. Galdegai eta beti errespetatzen, eta nire uestez ezta zertan bete behar ere. Kontari ari den batek ba daki hainbat gauza entzuleak edo irakurleak aldez aurretik dakizkienak.

Honela S. Altuberen eritziz perpaus zati-galdearen erantzun legez har daitekeenean —bai—ala— ezezko ez denean galdearen *zein, zer, non, nola, nor* eta beste galdegileen oihartzunak aditzak daukan aurrekoan hartzen du, bitartekorik gabe eta, hizketan ere inolako etenik sartzen ez delarik.

Aditza tinkoa denean, ezin dira agertu bitarteko zenbait besterik: *ba, ez, bide, ote, omen...* galdegaiok aditza eta beste elementuei dagozkie.

Bestalde, aditza bera denean, bizkaieraz, hain zuzen *etorri dator, ibili dabil* eta antzekoak erabiltzen dira aditza tinkoa denean; baina komposatura denean *etorri egin da, jakin egin du...*

* * *

Eta perpausaren bai-ezko nolakotasuna edo modalitatea.

Ezezko adierazteko *ez (ezin)*erabiltzen dugu; *ba* - berriz, aditza tinkoa denean.

Bai, nola ez den noraezekoa, baiezkoa azpimarratzen du.

Honela izanik, galdegai informazio berria daraman edo dakarren perpausaren zatia dugu.

Bestalde ba daukagu *mintzagaia* deritzana ere, hots, elkarrizketa mailan ari garenean, batak zein besteak aldez aurretik aipamenez ezaguna duguna.

Euskarazko *ba*, bai baiezkoetan nola galdezkoetan erabiltzen da eta, azken hauetan hedatuago daukagu aspaldi batetan, gure egunotan baino.

Euskaraz orobat gertatzen da, protasisean, hots,

bada hobeagorik, bada hobeagorik edo, berdin dena, *hobeagorik bada, hobeagorik bada.*

Euskaraz askotan hartzen dugu aditza mintzagai erara: *erosi, zerbait erosten dugu; ikasi, ba dut zuk baino gehiago.*

* * *

Perpaus zatiak aintzinatzea ezta euskaraz bakarrik gertatzen den arazoa. Alemanez eta ingelesez ere gertatzen da.

Galdegai arazoan, aditz trinkoa eztenean, Mendebaldean, *egin* aditza erabiltzen dugu; baina, adibidez, Ubillos idazleak eztarabil.

Beraz, euskal literaturan, *noiz* eta *non* agertzen da *egin* hau? Aurrerago aztertuko dugu hobeki.

“PERU ABARKA” ETA JOSKERA

Lehen eta behin, Mogelek erabiltzen duen joskera, askotan erdarakeria dela ematen du, baina hizketa mailan nola egiten diren honelako perpausak, horregatik erabiltzen du joskera hau, hots:

—“Zenbait opiziale dira?
—Dira lau biargin”.

Edo beste hau:

—“Zer esan gura dau sugiak?
—Sugiak da subagia”.

Joskera arruntean, euskarazko perpausak, honelako ordena eramanen luke:

1. Subjektua
2. Osagarri zirkunstantziala
3. Objektuzko zeharkako osagarria
4. Objektuzko osagarri zuzena
5. Atributua
6. Aditz adierazgarria
7. Aditz laguntzailea (Baiezkakoan)

Adibidea:

“Jonen emazteak, goizeon, Mikel adiskideari

Subj. O.Z. O.Z.O.

puru bikaina, bere izenean erre dezan, eman dio”

O. O. Zuzena Atributua Ad. adieraz. Ad. nagusia

Baita ere esan ahal dugu:

—”Jonen emazteak, goizean, Mikel adiskideari, bere izenean erre dezan, puru bikaina, eman dio”.

* * *

Zenbait irakasleren eritziz, hurrengo perpausok, joskera bikainagoan daude, alboan doazenak baino. Zergatik?

—Esan <i>ez bazenu</i>	<i>ez bazenu</i> esan
— <i>Baldin</i> ekarri <i>ez banu</i>	<i>ez baldin banu</i> ekarri
—Etorri <i>ezin balira</i>	<i>ezin balira</i> etorri
—Ekarri <i>ezin baldin banu</i>	<i>ezin baldin banu</i> ekarri

Edo izen nagusia adjektibarekin doanean, honelako perpausak entzuten dira, onart ezinezkoak:

- Abade Don Mikelek
- Andereño Mirenek irakatsi die
- Haren anaia Koldo...

Bestalde honelako zerbait ere entzunda nago:

— Orain zer egin behar duzue? Donibane Garazira goaz *porque* anaia hil zait.

* * *

Jarraian frogatu ahal dugu, Mogel idazleak, *Peru Abarka* (1) liburuan erabiliriko zenbait adibide, baina kontutan edukiz, euskaran ere, beste hizkuntzen bezalaxe, joskera mota ezberdinak ematen ahal direla.

Honela, ba, erabilitako zeinuen laburpena:

1. S: Subjektua
2. C: Osagarria. Osagarri zuzena edo konplementua
3. Datiboa
4. O.Z.: Osagarri zirkunstantziala
5. V.V.: Aditza. Aditza evezkan
6. P.: Predikatu edo izen osagarria
7. K.: Konjuntzio edo konektagailua
8. Ad.: Adberbioa

(1) José Antonio Mogel, *Peru Abarka*. La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbo, 1978.

Peru Abarka: 10. orrialdetik jasoa

1. Ezteust ezek gorroto ta iguin geiago emoten, nekezale edansarri ta
 V S C V^e S
 ardaozaleegiak baino.
 S K
2. Zer esan nei, bada, berori emen ikusita?
 C V K C ad. V aditz adberbializatua
3. Aserratuko ezpalizatzio iakin gura neuke nor dan da zek ekarri daben
 V^e V C K S V
 ona.
 ad.
4. imin̄ egizu txapela buruan, ta esango deutsut nor nazan.
 V C o.Z. K V C
5. Naz, bada, oraiñago igaro dozun erriko Barberua, ta deitu nabee gaiso
 V K K V O.Z. P. K
 bategana.
6. Pagau deuste bisitako erreala zidarra.
 V O.Z. C
7. baiña ain doillorak izan dira, zein da ezteusten atera trago bat
 K K P V K??? V C
8. alan sartu naz emen kuartillu bat atera ta zerbait iaatera, bada urrin
 K V ad. C V K C aditz zirk. K V
 egiten iat neure etxea, barurik biurtuteko.
 S O.Z. Aditz zirkunstanlizatua
9. Nik uste neban bene benetako andikiren bategaz berba egiten nebala
 S V ad. O.Z. V → esaldi
 nagusiaren
 osagarri
 zuzena
10. Agaiti nengoan txapela buruti kenduta, lotsa nintzala berba egiten.
 K V C ← O.Z.] P → C ← V

11. *Iakin baneu lenengoti Barberu txar bat baiño etziñeela, enintzan Jaunka zugaz egongo, ezta bere buru utsean.*
- V Ad. P K V V O.Z.
 C
 O.Z. V K K O.Z.
12. *Eta Barberu errukarri bat, ta inoren gatxaz bizi dana, gaisorik ezpada-bil zer-ian eztaukana, ain arro ta apaindu?*
- K S K O.Z. V O.Z. V
 C V^e K ad. K ad.
13. *Ainbeste soiñoko bitxidunet, eta ori astegun buruzurian; bidez zabilzala?*
- K O.Z. K C O.Z. V
 ↓ aditza eliptiko dago,
 “ori egiten-burutzen-dozu”
14. *Adiskidea: egizu berba modu obean: zuk eztakizu zer dan Bokatiboa Barberu izatea.*
- Bokatiboa V O.Z. S V^e C V
 Barberu izatea.
 C aposizioa
15. *Lengo Barberu txaarrak ibilli oi zirean desonretan euren opizio onraua.*
- O.Z. S V O.Z. P.
16. *Batuten zirean tabernetan ta nun-nai;*
- V O.Z. K O.Z.
17. *gitxi estudiau ta gero ill edo bizi, errezeta bat egin, botikako asko artu eragin erremienta txarrak euki, ta barriketa batzuk nekezaleai esanda, trago galantak ezarrita.*
- ad. V K V C V C
 V C V K C D
 V C V → adberbio gisan
 Adberbio gisa
18. *Ni egon naz Madrilgo ospitalean urte bian.*
- S V O.Z.
19. *Asko ikusi dot; ta asko dakusanak, asko ikasi daroa!*
- C V K C V C O.Z. V
 Adberbio gisan

Peru Abarka: 44. orrialdetik jasoa

20. *Itxi egidazu neurri eskrupuluetan sartu baga, ta neuk emoten deutsut berbea urtengo dugula lauzuri bere pagau baga.*
 V D O.Z. V (O.Z.) K S V
 berbea urtengo dugula lauzuri bere pagau baga.
 C V(C) C K V(O.Z.)

21. *Ai, ai! ill naz; atera dot besoa, ebagi iat burua; odola dariat arpegitibee-ra.*
 V V C V S S V O.Z.
 Ai, ai! ill naz; atera dot besoa, ebagi iat burua; odola dariat arpegitibee-ra.

22. *Atso sorgin lapur batek ezeban gitxiago merezi.*
 S V C
 Atso sorgin lapur batek ezeban gitxiago merezi.

23. *Berotu egizu laster ura, ekarri egizu gero terreña bat.*
 V ad. C V ad. C
 Berotu egizu laster ura, ekarri egizu gero terreña bat.

24. *Presta egizuz benda ta sangria- txaplataak, ta kontu isillik eukiteak/ zelan izan dan. (Azken honek lehenegoko guztia orokorki hartzen du: S logikoa)*
 V C K C C K
 presto egizuz benda ta sangria- txaplataak, ta kontu isillik eukiteak/ zelan izan dan. (Azken honek lehenegoko guztia orokorki hartzen du: S logikoa)

25. *Egizu laster sangria egingo dozuna, zerren nire burua minez ebaten dau-kat, ta besoa ez gitxiago.*
 V ad. C C(logikoa) K c C O.Z. V
 K C K
 Egizu laster sangria egingo dozuna, zerren nire burua minez ebaten dau-kat, ta besoa ez gitxiago.

26. *Larregi daukat minik. Alan bere zabilz kontuz.*
 ad. V C K V ad.
 Larregi daukat minik. Alan bere zabilz kontuz.

27. *Ezin neurtuko dozu onezkerro ardaorik, ez erabilli esku onegaz giltzik (2).*
 K V K C V O.Z. C
 Ezin neurtuko dozu onezkerro ardaorik, ez erabilli esku onegaz giltzik (2).

Peru Abarka: 134. orrialdetik jasoa

28. “*Eztago nire etxeан beste gizon gauzarik ementxe gagozanak baino*
 Ve O.Z. S ad. V S K
 Eztago nire etxeан beste gizon gauzarik ementxe gagozanak baino

29. *Eztagoala? guzurra badiñozu, zeuk bere etorri bearko dozu kartzelara.*
 V C V S K V O.Z.
 Eztagoala? guzurra badiñozu, zeuk bere etorri bearko dozu kartzelara.

(2) *Oharra:* Mogeletek “-a” itsatsidunak “aa” idazten ditu. Kasu honetan eztu “giltzarik” jarri. Zalantza izango ote zuen?

30. *Egizu naozuna, billatu eizu al badaizu; orr etxe guztia, jaube baziña*
 V V C V V (\rightarrow C) ad. \ C P V
 aditz eliptikoa

legez: eztago besterik ementxe gakosuzanak baiño.
 K V ad. ↓ V O
 ($\rightarrow +$ C)

31. *Ai Peru neurea! Galdua naz.*
 Bokatiboa P V

32. *Osatu zan atsoa: emon dau kerellea; artu ditue informazinoe batzuk*
 V S V C V C

33. *Igarriko deust neu nazala, ta dongago dana, zu bere eroango zaitue pre-*
so erru baga.
 V S V K ad V C K V
 C ad.
 “Zu” izenordearen osagarri edo predikatu gisa.

34. *Zagoz geldi zurbildu baga; ez agertu bildurrik.*
 V ad ad. K V C

35. *Zure zorionean aldatu zenduzan soiñokoak.*
 $\frac{\downarrow}{O.Z.}$ $\frac{\downarrow}{V}$ $\frac{\downarrow}{C}$

36. *Nire emazte ta umeak isillak dira: besteok eztakie ez nor zarean, ez zer*
igaro dan.
 S K S P V S V V
 V C C V

36 (bis).— *Etxako zure atzean etorri danari burua etorriko, zu zareanik.*
 Ve O.Z. V O.Z. V^e S V

37. *Iminiko, dogu, gura badau, geugaz bazkaitan, ta ez, arren, ikarrarik era-*
kutsi, ta ian egizu ardura baga
 $\frac{\downarrow}{V}$ $\frac{\downarrow}{K}$ $\frac{\downarrow}{V}$ $\frac{\downarrow}{O.Z.}$ $\frac{\downarrow}{K}$ $\frac{\downarrow}{K}$ $\frac{\downarrow}{C}$

38. *Ioango da etorri dan bideti zu baga.*
 V O.Z. O.Z.

39. *Il iat iaateko gogo guztia; ikara iabiltaz belaunak*
 V V S V S

40. *Nire arpegiko markaren batzuk emon badeutsez, igarriko deust, beste*
 C V V
soiñoko batzuk eukiarren; ta biok izango gara galduak.
 V P

41. *Eta ize lango atsakabea zure emazte ta ume onentzat?*
 K K S ↓ O.Z.
 Kasu honetan
 "da" aditza
 falta da.

42. *Ze plagak zirikatu nenduan atso benterea banatuteko?*
 S V C V

43. *Pekatuaren kastigua da au.*
 S V P

44. *Eskribana zain dago benta baten, emendi neroiana eroateko preso.*
 S V O.Z. ad. V + C V C

45. *Markina Bat kostu egin dira*
 S V

46. *Eztakit nok pagauko dituan*
 V S V

47. *Neskatilla bere otseiñak agertu dau guztia, antxe dago urdai-azal,*
 S V C ad. V S
labandu eragin eutsana.
 Aposizioa

48. *Eztau plageak geiago asmau*
 V S ad. V

49. *Beragaz eban lagun baserritar bat; baiña neskatilleak berak deklarau*
 O.Z. V P P aposizioa K S S V
dau, ezeukeela biak errua, ezpada bakarrik barberuak.
 V S C K ad. S

50. *Ezin iakin izan ditugu nungoak zirean; bai bakarrik barberua egoala txito apaindua buruti bera.*
 V V C V K ad. S V
 ad. O.Z.

51. *Eskribauari ta niri pagau bearko izakuz geure alogerak nundi edo andi;*
 D K D V C C ad.
baiña atrapau bagendu barberu dontsua, kenduko geuntsan bizarra.
 K V C C V C

Beraz, frogatu ahal izan dugu, Mogelek eztuela beti era bakarra zaintzen, baizik eta gora-behera haundiak eta idaztean askatasun osoz mugitzen dela.

Batzurentzat erdarakadak, beste batzurentzat joskera eskasa dauka eta zuzendu nahiko dute. Hauek joskera herritarra daukala diote; haien, honelako joskerak ezin dela euskaran onartu...

* * *

Nork dauka euskal joskeraren giltza?

- Euskal hitzen joskerak garrantzi haundia dauka. Honela, esan ahal dugu, joskeran dagoela gure hizkuntzaren pipersaltsa.
- Hitzak egokizko tokian jartzean datza hizkuntza baten gako eta berezitasuna. Joskerak, hitz ordena esan nahi du. Baino hori bakarrik ez. Baita elkartea eta nola lot daitezkeen ere bai.

Honela ba, ausartzen naiz zenbait puntu adierazten gure hizkuntzaren berezitasun gisara.

Lehen puntua: galdegai edo elementu inkirido deritzanak dauka toki behinen eta jakinena: aditzurrea.

Bigarren puntua: galdegaiaren tokian, han bertantxe jarri behar da erantzun hitza.

Galdegaiak eta erantzunkizunak joskera berdina daukate:

nor da?
alaba da.

— Berarizko tokia: aditzaren aurretik. Euskaraz, bi, lau zein gehiago dituen hitz esaeretan, argi eta garbi igartzen diogu zein hitzak duen indarrik haundiak: hots, aditzaren aurretik doanak.

Adibidez, esakun eta perpausak era askotara bana genitzake. Garrantzi gehien ematea nahi diogun hitz edo esakera, aditzaren aurretik jarriko dugu, hots:

BIHAR ARRATSALDEAN HELDUKO DA ANAIA ERRIOXATIK MAULERAREN

Noiz?

Bihar arratsaldean helduko da...

Nor?

Bihar arratsaldean anaia helduko da...

Nondik?

Bihar arratsaldean anaia Errioxatik Maulera helduko da.

GALDEGAIA ESAERA LUZEA DENEAN: galdekizuna edo erantzunkizuna datorrela iragartzeko:

"hau, hauxe, horrela..." jartzea komeni da haien tokian:

orduan, *hauxe* ikusi zuten...

Aditz iragarlea ESAN denean, sarritan ez da arau hau betetzen:

amak *esan* du, bihar lan haundia duela eta...

Oso polita da, aditz iragarlea esaera barruan sartu edo kentzea ere: ikus-ten duzu —esan zuen anaiak— hemen dituzu zure... Eta orduan, anaiak...

* * *

- Hona hemen noizean behin entzun eta irakurri ahal izan ditudan zenbait perpaus bitxi:

"Hemen zer dago?

Hemen dago nire etxeko txakurra."

"Nolakoa da hire auzoko albaiterua?

gure auzoko albaiterua da ona, jakintsua eta auzoa dago oso pozik harekin."

"Entzun dut, euskara ongi ikasi duzula."

"Zein da neskatilla horren izena?

Neskatilla horren izena da Miren."

"Nik orain dakit euskara gutti, baina ikasten badut orain bezala, jakingo dut oso sakon."

“Nola heldu haiz, ba hona? Ba heldu naiz oinez eta goizetik.”

“Pelota kalean idoro dut nire laguna, eta joan gara tabernara jatera bazkaria.”

“Jakin zuen aittak bere semea ari zela bide okerretik edo txarretik eta, etorri zenean etxera, esan zion ibiltzeko lagun zintzoekin.”

Entzun dut okela merketu egin dela.”

“Hori da, inoiz ezer ikusi ez dutelako.”

“Irakurri dut, aurten sekulako jai ederrak egin direla.”

“Negar malkoak lehortzen dira, ihartu berriz, loreak.”

“Hiigo zela; baina osatu zaigu.”

“Orain zer? Orain jan behar dugu?”

“Lehen gorrik nengoen, baina orain dantzut (entzuten dut).”

“Etorri ez dira eta lan egitera.”

“Begira hor ba dago.”

“Ez dakit asko ala gutxi ba du.”

“Onak lurreko erregeek izan beharko lukete.”

“Euskaraz: euskara garbian mintza hadi!”

“Ke asko. Ur asko. Hotz asko. Bero asko.”

“Ez dago hermen eta ezin ikusi dut.”

“Zoaz ala geratzen zara?”

“Geu gara inork baino gehiago daukagunak.”

“Gizon haren asmoa zen oso ona, baina joan zen bide txarretik.”

“Euskara galdu zen asko, jendea beldur zelako euskaraz mintzatzen.”

“Orain aukeratu behar duguna, da euskara garbia eta euskara bizia. Da ikaragarri, idatzi duzuna euskara galtzeaz.”

“Grazia da Jaungoikoaren dohain bat, egiten duena gizona Jaiko-seme.”

“Zorionekoak gose eta egarri direnak, zergatik ze izango dira haseak edo hasetuak.”

“Esaiguzu argi eta grabi, bihar etxera bazoaz ala ez.”

“Herri hartako gazteak hain ziren astokiloak, ze sartzen zuten ikaragrizko beldurra.”

"Orain diru asko ei duzue? Dugu, genuen eta izango dugu."

"Aita edo ama nor da maitagarriago?"

"Mutil horiek ez dute galtzen erarik ateratzeko haserreren bat."

"Gure mutilak dira oso zintzoak, ze ez dute biraorik esaten."

"Ados gaude, baina nahiz eta kosta, ikasi egingo dugu esandakoa."

"Gure txakurrak onak dira etxea zaintzeko, bai ere jateko."

"Zenbat eta lan gehiago, ibiltzen gara hainbat eta estuago."

"Ekarriko duenik ez dut uste."

"Guda gerta ezazue, bakea nahi baduzue."

"Denetatik egingo dugu: jango dugu, edando dugu, dantzan egingo dugu".

"Batuko duzu, eraiten duzuna."

"Sagarrelan dugu jan ezin hala."

"Ematen dit poza zuri adarra jotzeak."

"Okerra zara oker erakutsi dizuelako."

* * *

Hirugarren puntuaren: aditza perpausaren azkenean jartzen dugu, gehienbat, idazterakoan; baina ez beti ezta gutxiago ere, batez ere bat-bateko itzulpenetan eta mintzatzerakoan:

Nik soroan, garia erain dut.
 Haiak, atzo, txoria harrapatu zuten.
 Guk, lehen, langile bat eraman dugu.

* * *

Laugarren puntuaren: esaera menperatua, esaera nagusiaren aurretik. Hau honela jartzen dugu gehien batetan:

Aita noiz datorren, galdeku dute.
 Zu, ikustean, poztu egin zen.
 Hura datorrelako, dohakigu.
 Haiak ez etortzeak, min eman digu.
 Menpeko esaera anitz direnean, erdaratik atzekoz aurrera euskaratuko dira:
 Adibidez:
 oilaskoa jatera, arin etortzeko esan du.

- Esaera batek, zati batzu luzeak eta beste batzu laburrak baditu, orduan, zatirik luceena *aurretik* jarri eta laburrak *atzetik*:

esate batetarako: orain, bizi izateko, asko behar dela, adierazten digute.

GALDEGAIA ADITZA BERA DENEAN

- 1) Aditz hori laburra edo sintetiko bada, berorren partizipioa jarri behar zaio aurretik:

adibidez: asto hori, zer?

Etorri dator ala *joan* doa?

Etorri dator.

- 2) Aditz laburrik ez badu, laguntzailea eramango du; orduan, *EGIN* sartu behar da partizipio eta aditz laguntzailearen bitartean: adib: zer jazo zaizue?

Erori *egin* garela.

* * *

Gai honetaz ikus dezagun zerbait gehiago.

Hara hemen zer dioen Koldo Mitxelena jaunak:

“gure euskalkietan, mendebal-aldekoetan, ez da, zerbaiten berri ematen ari garenean, *egin*-ik erabiltzen: *etorri egin da* eta horren antzekorik, alegia. Hori erantzunari dagokio, galdegaia aditza bera denean.” (1)

Bestalde, Patxi Altuna jaunak hurrengo hau dio:

“el género mismo narrativo, constituido por las acciones o, como se dice, por las funciones, implica que en él el actuar se erige en elemento inquirido. Y el nivel del *hacer* o *actuar* se expresa gramaticalmente por lo común con los verbos. Esta concepción resulta, por lo que al vasco se refiere, cuando menos sospechosa, toda vez que, de ser el verbo *simpliciter* el elemento inquirido, debería éste ir reforzado, como en la frase 5 de las arriba mencionadas (*nik bart etxearen legatza jan egin nuen* (¿qué hiciste con ella?), por *egin*: “... *jan egin nuen*” (“La comí”, que en vasco reviste la forma “comer es lo que hice”, en oposición a cualquier otro destino en que pudiera acabar la merluza: “La eché a la basura”, “se la di a un amigo”, etc.). Este *egin* nunca refuerza al verbo en tal lenguaje narrativo-descriptivo. La razón pudiera ser ésta: en la

(1) Koldo Mitxelena, *Euskera* XXII (1977), 731. orrialdea.

exposición-narración de unos hechos objetivos no es pertinente destacar que tal acción concreta es realizada *en oposición* a cualquier otra que hubiera podido realizarse. Ni cabe razonablemente esperar del oyente —aun supuesta su presencia y siendo él el destinatario de la narración, aun con formas alocutivas respetuosas— una instancia poniendo en duda la verdad de las funciones que se narran” (1).

* * *

Ogia jan egin du edo goizeon, joan egin da perifrasiek ez diote zertan erantzun behar galdea bati. Aldaera estilistikoa da eta enfasia ematen dio perpausari. Bestalde, eztu kontrakotazunik adierazten.

3) Galdegaia aditzaren *baietza edo ezetza* denean:

a) *ezezko esaeretan*, aditz aurrean jartzen den EZ da galdegaia:

zer ezan duzu?

EZ dela inor etorri, esan dut.

b) *Baiezko esaeretan: aditz labur edo sintetikoetan, BA jartzen zaio: BA datorrela; BA doala; BA dabilela...*

c) Aditz laguntzaileaz doanean, ez da ezer ere jartzen eta esaera hori edozein modutara bana daiteke:

— zer esan du mutil hark?

— gurasoak helduko direla.

IZENA

Jenerorik ez. Euskaran ez dugu jenerorik. Salbuespen bezala. “hikakoan” dugu:

neska denean = N: dun; dinat

Mutila denean = K: duk; diat

Joskera arauak:

- *zer-noren* datorrenean, *noren* aurretik:

aittaren semea;

“Nire aita”.

- *Osoa, zatiaren* aurretik:

ordu erdi baino lehen.

(1) Fco. M.ª Altuna Bengoechea, *Versificación de Dechepare. Métrica y pronunciación*. Bilbao, 1979, 31 eta 32 orr.

- *Jabeduna*, jabegaiaren aurretik:

nire anaiaren txapela.

- *Aditz burua* edo sujetua denean, aditzaren aurretik, arruntki, ez beti:

Txomin dator:

Ama da.

- Galdetzailea, aditzaren aurrean:

nor dator?

Trantsitibo eta intrantsitiboaren osagarri edo konplementua... aurretik.
Jonek sagarrak jan ditu.

Ezezka:

atzetik eraman lezake:

ez ditu jan *sagarrak*; ez du jan *sagarrik*.

ADJEKTIBOA

Izenlagun zelakotzaileak edo determinatzaileak atzizkiak berak hartzen ditu izenaren ordez:

zaldi Polita;

gizon garaia;

neska gaztea.

Joskera arauak:

A) *Atzetik*: zelakotzailea edo mugatzaila: okela *gozoa*.

Hainbatekoa: *sagar asko; anitz sagar; sagar anitz*.

Erakusleak:

mutil hora;

gazte hori... (1)

Galdea eta ezezko aditzetan:

etzara ona... nor da ona?

Hiru edo gehiago joan litezke lokarrizko hitzik gabe:

etxe zuri, ederra...

(1) Bizkaian, mintzatzerakoan batez ere, aurretik eta atzetik, alegia: *hora*, *gizonori*; *hau, mutilau; ha, andrea...* erabiltzen da.

B) *Aurretik*: aditzaren egozkizuna denean:

zure liburua haundia da

“ko”, “dun” atzizkiko zelakotzaileak:

adimendun gizona...

Jabedunak:

zure etxea;

gure anaia.

Esaldiari laztantasuna eta indarra emateko atzetik:

ama gurea.

Atzizkiak: izena, izenlagun bihurtzen da atzizkien bitartea: “ago, ail, bera, dun, duna, en gabe, gaitz, garren, garri, ge gura, kara (aspecto: zurikara), karren, ko, koi, kor, lu (despreciativo), na, tar, ti, tzu, txo, zta.

Zenbakizkoak:

1. Izenaren aurretik bat eta bi:

Gipuzkoan “bi” aurretik erabiltzen dute, eta Bizkaian, gehienbatetan atzetik.

“Bi” zenbakia joan daiteke nahiz aurrean, nahiz atzean.

2. *Mailkatzaileak*: lehena izan ezik, garren esarrita: bigarren, laugarreren... baina lehen edo Luis Luciano Bonaparte Printzeak zera adierazi zuen: “los pronombres relativos eran desconocidos en el vasco primitivo”.

Baina J. Vinson jaunak honela erantzun zion:

“ese caso no es especial del euskera; ¿es que el indo-europeo prototipo, L’Indogermanische Ursprache, tenía pronombrés relativo? El empleo de esos pronombres supone una sintaxis ya complicada, una cultura moral relativamente superior, una educación en alguna suerte literaria, lo que no es ciertamente el caso de los pueblos primitivos (2).

3. *Atzizkiak*:

koitz: bikoitz, hamarkoitz...

En: ehunen, hamarren...

Oro (Ero): hamabostero, hilero...

Na: bana

Naka: banaka, launaka...

(2) *Revue de Linguistique...*, tome IX, p. 217

Ko: lauko, bosteko

4. *Orduak: zenbakitzalearekin: laurak; hamarrak...*

5. Askotan: hamaika aldiz; mila aldiz...

ADITZARI BURUZ ZENBAIT OHAR

1. Aditza eta aditz burua:

a) Aditz burua edo sujetua aurretik:

Txomin dator. (1) R. M. Azkue jaunak bere *Morfología Vasca* (1) lanean adibide hau agertzen digu:

J. A. Mogelen liburutik jasoa:

- Perpaus menperatueta bi, hiru, lau edo gehiago batzean, elkar-kateaturik agertzen direnean, gaztelerak erreskadatu ohi dituanez-itzulitara, goiko-behera, lerrekatu ohi ditu euskarak, alegia:

Axularren azken perpaus luzea ere, horietarikoa dugu:

1. Sin saber	2. Qué es la devoción
2. Debozioa zer den	1. jakin <i>gabez</i>

Perpaus hau, Mendiburuk erdal joskeraz idatzi zuelarik, Orixek zuzendu zion (RIEV. IX. 13)

- 1) Con decir. 2) Que venga pronto. 3) A verme...
3) Ni ikustera. 2) azkar etortzeko 1) Esanaz (aski duzu)

(1) R. M. Azkue, *Morfología Vasca*, Bilbao, 1925, 354. orr.

Agintzazko eran edo inperatiboan, aditza doa aurretik:
hator Txomin.

Betor Jon...

BA baiezkoa denean aditza aurretik:
ba doa Ainhoa;
Ba datozi gazteak...

2. Aditza eta adizkizun ingurumenezkoa:

a) Aditza azkenean:

baserritik hirira etorri ziren.

b) Ezezko esaeretan, aditz laguna, aditz-joka eta aditz izen bitartean:
etziren baserritik hirira etorri.

c) Adizkizun zuzen eta ingurumenezko, biak direnean, ingurumenezkoa
lehen edo azken:

gazta bat ekarri diote lagunek aittari.

d) Aditz lagun asko daudenean:

bat aditzaren ondoren, baina garrantzitsuena aurretik:
Ainhoa oso pozik dator, bakarrik.

3. Aditza eta aditz jokoa:

a) Lehen aditz izena eta gero, jokoa:

etxearen pozik bizi ziren.

Ezezka dagoenean, jokoa aurretik:

ez ziren heldu; ez zuten jan...

b) Ezezka dagoenean, jokoa, edo aditz laguntzailea aurretik:
etzen ibili etzen ibili.

c) Ezezka duen ingurumenezkorik ba da, aditz joko edo laguntzailea eta
izen bitartean:

“ez ba” sartzen bada, ez.

d) Ezin... ezin naiz joan;

ezin naiz ibili...

e) Menpeko esaera, esaera nagusiaren aurretik:

aitta etorri dela, esan digute.

ADITZLAGUNA

“Baita”: izenaren aurretik:
 gu euskaldunak gara, baita zuek ere.
Bai, izenaren atzetik:
 haiiek etorriko dira, eta zu ere bai.
Ez, bai: aditz-jokatuaren aurretik:
 eznaiz helduko;
 ezkara kanpotik ibiliko.

MUGATZAILEA

- Mugaitza bai:*
1. Izenaren ondoren izenlaguna. Izenlagunak mugaitza:
 haiiek, gizon onak dira.
 2. Izen asko elkarren ondoren, azkenak mugaitza:
 Jon, Mikel eta Jaioneak dute liburu gorria.
 3. Izenlagun asko elkarren ondoren, azkenengoak mugatzen du:
 zu eta guk dugu.
 4. Jabedun bat sartzen den esaldiak, mugaitza eramanen du.
 5. Aditz trantsitiboetan: AK... EK: gizonak du (sing.)
 gizonek dute (plur.)

Mugaitza ez edo determinatzailerik ez:

1. Zenbakizkoaren ondoren dagoen izena:
 bost gizon;
 ehun etxe....
2. *Bai:* mugatua denean:
 gure bost lagun...
3. Tokiko eta hainbatezkoak:
 etxe zuri hora...

4. Esaerak: hamaika emakumek...
5. Hainbatezko, neurrizko eta zenbakizko izenak:
sagar bat;
pitxer bete ardo...

BERARIZKO IZENA EDO IZEN PROPIOA

Ez du mugarik, hau da, mugagabe bezala jokatzen da:
Mikel heldu da.
Aditz trantsitiboa denean, bai:
Mikelek erosi du...
Kontsonantez amaitzen denean, “e” hartzen du:
Miren (*e*)n, Mirenek...
Izan daitezke hurrengook ere:
“i, entzat, gan, gana, gaz, kin, gatik, gandik, z, ganantz...
Deitura azaltzeko erabiltzen den-“tar”, beti izena aurretik:
Aldamiztar, Goikoetxeatar...
Ibai, mendi, uharte izenak mugaitz gabe:
Oiz-mendi...

GALDEGAIA LABURPEN GISARA

ADITZ TRIN- KOAZ	Gal+aditz	Aditz Soila+ aditz	Ba+aditz	Baiezkoa
	Ez+aditz+gal	Aditz+soila+ ez+aditz (1)	Ez+aditza	Ezezkoa (1)
	Gal+aditz		Ba+aditza	Galdera
	Ez+aditz+Gal		Ez+aditza	Ezezko galdea
	IZEN BAT	ADITZAREN EKINTZA	ADITZAREN BAIETZA EDO EZEZ- KOTASUNA	GALDE- GAIA

ADITZ KONPO- SATUA	Gal+Aditz Nag+Aditz laguntz.	Aditz Nag.+ egin+Aditz laguntza:	∅+Aditz Nagu+Aditz lag.	Baiezkoa (2)
	Ez+Aditz lag. +Gal+Aditz Nagusia	Ez+Aditz lag. +Aditz nagu.		Ezezkoa
	Gal+Aditz Nag+ Aditz nag.	Aditz Nag.+ egin+ Aditz Lagn.		Galdea
	Ez+Aditz Lag.+Gal.+ Aditz Nag.	Ez+Aditz lag.+Aditz nagusia		Ezezko Galdea

(1) Ezezko esaldietan, *Ez* hitza bera izaten da ia beti galdegaia.

(2) Galdegaia luzea denean, haren tokian ordezko hitz bat jarri ahal da: *hau, zera, hots, alegia...*

Aditz trinkoaz	Nora doa? BILBORA doa	joan doa ala etorri dator? JOAN doa	ba doa? BA doa
	Bilbora doa? Ez doa BILBORA	(Joan doa ala etorri dator? JOAN ez doa	Ba doa? Ez doa
	BILBORA doa?		Ba doa?

Aditz Konposatuaz	Nora joan da? DONOSTIARA joan da	joan egin da? JOAN egin da	Joan da? JOAN da
	Donostiara joan da? Ez da DONOSTIARA joan	Joan da? EZ da JOAN	
	DONOSTIARA joan da?	JOAN egin da?	
	Ez da DONOSTIARA joan?	Ez da JOAN? (1)	

I <i>Izen bat</i> Galde. Aditza “Aita dator gaur menditik”	II <i>Aditzaren ekintza</i> Aditz soila-Aditza “Jon etorri dator”	III <i>Aditzak adierazten duen baiezkoasuna edo eze- tza Ba- aditza “egun BA doaz gizonak Donibane Lohitzunera”</i>	IV <i>Esaldia</i> Baiezko (1)
Ez aditza- Galdegai	Aditz-soila-ez-adi- tza “Ibili ez dabil”	Ez-aditza-deus ez “Gurdia ez dabil”	Ezekhoa (2)
3. galdeg. - aditza “Baka- rrrik dator”?	— —	Ba-aditza Jon ba doa?	Galdea (3)
4. Ez-aditza- galdeg “Ez dakar txoria eskuan?	— —	Ez-aditza-deus ez “Euskara ez dakizu?”	Ezeko galdera (4)

(1) Nire eritziz, egun, Gipuzkoan, gehien bat, Iparralde eta Nafarroan gutxiago erabiltzen den “al” galdeetan, Bizkaian erabiltzen da era hau, baina hurrengo erara:

Etorri da ala ez?

Hemendik sortu da, dirudienez nahiko oraintsu, *etorri al da?*

Bestalde, egun, zenbait idazle *etorri ahal da?*, idazten hasi da. Zergatik?

	I Izen bat	II Aditzaren ekintza	III Aditzak adierazten duen ekintzaren Baiezkotasu- edo ezezkotasuna	IV Esaldia
A d i t z	Galdeg+Aditz Nagusia+ Aditz Lagun- tzalea “Udan bildu izan dugu belarra	Aditz nag.+egin +aditz-laguntzai- lea “Azkenean ez zuten saldu bildot- sa eta JAN egin zuten”	Deus ez+aditz nagusia +aditz-laguntzailea: “etorri izan da lehen”	Baiezkoa (1)
P e r i f	Ez-aditz la- gun. Galg. aditz-nagu. “Zahatoa ez dut eraman lanera”	Ez+aditz la- guntz.+ aditz- nagusia “Azke- nean ez zuten saldu bildotsa”	Hizketan	Ezezkoa (2)
r a s t i k	Galdeg.+aditz nag.+aditz-la- guntzailea “Leihoa eduki (ahal) duzu lehor- tzen txapela?”	Aditz nagusia+ Agin+al+aditz laguntzailea: “Beldurtu egin suten	Bereizten	Galdea (3)
e r a	Ez+ aditzlag.+ Galdeg+aditz- nag. “Buruan ez zaitu ASTO HORREK jo?	Ez+aditz lagun. +aditz nagusia: “Bazkal ondoren ez geunke hartu- ko kafetxo bat Ekintza-n?”	Dira gehienbat	Ezezko galdea (4)

GALDEGAIA IZEN BAT DENEAN

Kuadruan azaldu zaizkigun posibilitate guztiak adibideen bidez azaldu nahi ditut:

JON	DATOR	.
gald.	aditz	
EZ DARABIL AINHOAK		
ez.	aditz.	gald.
JOSEK DARAMA		
gal.	aditz	
EZ DATOR KEPA		
ez	aditz.	gald.

ATERKIN BAT EMAN ZIDAN		
gald.	aditz	aditz
	nagus.	lagun.
EZ DUTE TXORIRIK EKARRI		
ez	ad.	gald.
lag.		nagusia
XOXOAK EROSI DITU		
gald.	aditz	aditz
hag.		lagun.
EZ DITU USOAK EKARRI		
ez	aditz	gald.
lagun.		nagus.

Aditz soila, esaldia baiezkoa izen bat. Galdegai eta aditzaren arteko lotura ezin puskatuzkoa da. Esaldian elementu gehiago sartu nahi badugu, aurretik edo atzetik sartu beharko ditugu, sekulan ez galdegai eta aditzaren artean.

Aditz soila, esaldi ezezkoa eta galdegaia izen bat.
 Aditz soila, esaldia galdeazkoa eta galdegaia izen bat.
 Aditz soila, esaldia ezezko galdeazkoa eta galdegaia izen bat.
 Aditz konposatua, esaldi baiezkoa eta galdegaia izen bat.
 Aditz konposatua, esaldi ezezkoa eta galdegaia izen bat.
 Aditz konposatua, esaldi galdeazkoa eta galdegaia izen bat. Aditz konposatua, esaldia ezezko galdeazkoa eta galdegaia izen bat. Aditz konposatua, esaldia ezezko galdeazkoa eta galdegaia izen bat.

“PERU ABARKA” AZTERKETA FONOLOJIKOA ETA KOMENTAKETA LABUR BAT

Josebe Azpíllaga

I. Sarrera

I.I. Euskal nobelaren sorrera. Euskal nobela XIX.Mendeian

XIX garren mendeko nobelan errealsmoa eta naturalismoa ziren nagusi, eta korronte hauek munduaren ikuspegi burgesaren literatur adierazpen ziren.

Literatura eta gizartearen arteko arremanak edozein literatur-motan baino nabariago agertzen dira nobelan. Beraz, nobela XIX garren mendean hasi zen gizarteko dokumentu izaten; bainan nekez esan genezake orduko euskal nobelak Euskalerriaren egoera eta gertakizunak adierazten zituenik.

Mila bostehun eta berrogei eta bost eta milazortziehun eta hirurogei eta hamazazpigarren urteen artean, ehun eta bat euskal-liburu argitaratu ziren. Aldi luze honetan landutako euskarazko literatur motak olerkia, lirika, epika eta antzerkia izan ziren; behin ere ez nobela, **Peru Abarka** izan ezik. Horretaz gainera, testu hau, mila zortziehun eta bian idatzia izanik, ez zen mila zortziehun eta laurogei eta bat garren uterarte argitaratu.

XVIII garren eta XIX garren mendeetan **Peru Abarka** eta **Auñamendiko lorea** arte idatzitako euskal literatura testu erlijiosoz (sermoiez, katekismoz, e. a.) osatua zegoen; XIX garren mendearen bukaeran eta XX garren mendearen hasieran, beste mota berri bati irekitzen hasten zaio: *nobelari*.

XIX garren mendean, garaiko literatur joerak, Klasizismoa eta Rokokoak, ez zetorzkion ondo euskal liteteraturari, ez bait zuten herritar kutsurik. Bainan, Europarekin batera, Euskalerria beste joera bat lantzen hasi zen: herritasuna eta naturaltasuna, lehenagoko eskolaren aurka joaz. Beraz, XIX garren mendeko literaturak bere iturria herrian bilatuko du. **Peru Abarka** da joera hau jarraitzen duen nobelarik aipagarriena. Prosari dagokionez, berriz, XVIII garren mendeari begirada bat emanaz, asko zabaltzen da erabilitako gaiei buruz: lehen ia inoiz hartzen ez ziren gaiak erabiltzen dira; halere oraino erlijio literatura ugariena izan arren ere.

JUAN ANTONIO MOGEL ETA URKIZA eta PERU ABARKA

1. Juan Antonio Mogel eta Urkiza

Juan Antonio Mogel Eibarren jaio zen, eta Markinan erretore izan zen hil arte.

Euskalki gehienak ba zekizkien. Mogel Bizkai aldeko literatur mugimenduaren aitzindaria izan zen batez ere. Beraren lehen liburua gipuzkeraz idatzi zuen ordea, gipuzkera literatur mailara igoa bait zegoen. Bera izan zen, gerora, Bizkaiera, maila literariora jaso zuena.

Mogel garaiko hizkuntzalariekin harremanetan zebilen. Euskarari buruz, erdaraz gramatika azterketa-lanak egin zituen.

2. Peru Abarka

2.1. Ezaugarriak eta helburua

Durangon, mila zortziehun eta laurogei eta bat garren urtean **Beti bat** zeritzan Bilboko aldizkari karlistan, orduraino argitaro gabeko **Peru Abarka** zatika agertzen da.

Ezaugarriei buruz, elkarrizketa da egileak erabiltzen duen teknika; zera da: baserritar baten (Peru) eta barbero baten (Maixu Juan) arteko elkarrizketa. Biok halabeharrez ezagutzen dute elkar.

Liburu honen ezaugarririk aipagarrienak beraren ironia haundian, euskal esaeretan eta modismoetan datzate.

Peru Abarkak histori eta etnografi aldetik ere garrantzi haundia du, XIX garren mendeko bigarren aldiko nekazarien ohiturak, lantegiak, bertako teknikak, tresnak eta garai horretan leku guzti hauetan erabiltzen zen hiztegia ezagutzeko benetazko dokumentua gertatzen bait da.

Helburuari dagokionez, obra honetan Mogelek zera adierazi nahi digu: baserritarra direla beste guztientzat euskara arloan maisu eta eredu; obran ikusten denez, jakintsuek ere baserritik igaro behar dute, Peruren “unibertsitatea” delakotik.

Mogelen iritziz, euskara jatorra baserrian aurkitzen da, eta horretarako elkarriketakoz baliatzen da, hau da, euskara jatorra ezagutarazteko.

Peru Abarkaren izaera bi helburutan agertzen da:

Bata, *didaktikoa*: izaera hau bi elementu nagusiek antolatzen dute: alegia, ohiturazko ikuskizunak —baserriko bizitza, burdina- olako lana-

ren deskribapena —eta burutapen didaktiko eta doktrinalak— baserriko eguneroko bizitzaren azaltzearen bidez.

Bestea, *ohiturazkoa*: erlijio ikasketak, moralak, e. a. agertzen dituen.

2.2. *Idazkera, estiloa*

Peru Abarka liburuan bi alderdi agertzen zaizkigu:

Bata, *elkarritzetarena*, ezaugarririk garrantzitsuena, eta bestea, *narratibarena*.

Elkarritzetaren alderdiari dagokionez, Mogelen iritziz hau izango litzateke biderik egokiena euskal jende xeheari euskara jatorra ezagutarazteko, beraren sinpletasunagatik eta herri xehearentzat hurbilagoa eta ulertzeko errazagoa izanagatik

Narratibako alderdia bigarren planoan jartzen du Mogelet, irakurleak el-karrizketara jo dezala nahi bait du; helburu hau jarraitu nahiz, autu bakotzaren haserako narratibo erreferentziak erdaraz daude.

Narratibo alderditik aberatsa ez izanik ere, liburuak duen hizkera —bizitasun ikaragarriak oker hori gainditzen du guztiz.

Literatur mota hauetaz gainera, beste batzuk ere, erabiltzen ditu: erlijio gaiak, ipuinak eta itzulpenak.

ERITZI KRITIKOA. PERU ABARKA, AITZINDARI

1. Eritzi batzu

Peru Abarkari buruz polemika haundia izan da. Obra hau, nobela kontsidera daiteke? bai ala ez?

Alde batetik, gaurko poetikaren ikuspegiaz begiratuta, literatur —mota historiko eta deskriptibo den zerbait baizik ez da; bestalde, nobela da literatur motarik mugikorrena.

Zer esan da arazo honi buruz? Adibide bezala, Mitxelenak eta Azkuek zera diote:

Mitxelenak: "En cierto modo es, en forma dialogada, el primer conato de novela en Vascuence".

Eta Azkuek honela dio **Euskaltzale** aldizkarian, mila zortziehun eta laurogei eta hemeretzigarren urteko nobelaren argitaraldian:

“Irakurgai izena, osoz oso ez arren, ondo etorkionik.

Peru Abarka izan ezik, ez egoan, oraintsuarte behintzat, beste libururik”.

Mogelek berak, berriz, elkarritzketa bat bezala azaldu zuen liburua, “autua” izena ezarriaz azpititulu bezala; honela: “Euskaldun baserritar bakarti baten eta Maisu Juan bizargin kaletar baten arteko autuak”.

2. Eritzi pertsonala

2.1. **Peru Abarkak** ba du lauki narratibo bat, txikia bada ere, eta lauki honetan dago oinarrirrik liburuaren izaera didaktikoa.

2.2. Narratibo obra batean agertzen diren elementuak ez dira funtsezkoak (tokia eta denbora, ekintza eta pertsonaiak) **Peru Abarka**-n, liburuaren helburuei D(didaktiko eta ohiturazkoak) menperaturik bait daude. Adibidez: tokia, ohiturazko ikuskizun huts bat da.

Denboraren igarotzea, berriz, ekintzarik gabe gertatzen da batzutan. (Adibidez, lehen autuan.)

2.3. Bestalde, pentsalariek zer egiten duten, narrazioen bidez dakigu ekintzen bidez baino gehiago. Bainan, nire usteaz, baserri biziitzean oinarriruko nobela bat bezala har daiteke, idazlan linguistiko eta erlijioso bat baino.

Bestalde, **Peru Abarka** nobela bat den ala ez aztertzeko, bi alderdi ikussten ditut: alde batetik, ba dirudi ezetz, euskal narraketa bat osorik izateko autu bakoitzaren haseran dauden narratibo erreferentziak euskaraz egon behar bait lirateke, eta, liburuan, erdaraz daude, berriz.

Baina, baste aldetik, **Peru Abarka** lehen aldiz argitaratua izan zenean, euskal nobelari gizarte baldintza berrieik bidea egiten zioten. (Euskal kulturaren berpiztea, kazetaritzaren garapena, publiko irakurle baten jaiozta, e. a.). Beraz, lehendabiziko euskal nobelatzat onar daiteke.

2.4. Beraz, niri liburua oso irakurgai alaia eta interesgarria iruditzeaz gainera, uste dut **Peru Abarkak** ezaugarri narratibozko arrakastarik ba duela euskal nobelaren sorreran ezartzeko.

Alde batetik, alaia, beraren hizkera bizkorragatik, eta naturaltasunagatik iruditzen zait. Eta bestalde, interesgarria, nirekin helburu didaktiko hori lortu duelako: eseera zaharren erakusketak, baserriko biziitza, burdina-olako lana, eta euskal baserritarraren notasuna, hitz batean.

PERU ABARKA. ANALISI FONOLOJIKOA

1. Fonetika maila

1.1. *Bokaleak/eta bokale elkarketak*

Hego euskalki guziek, beraz, Markinako bizkaierak baita ere, bost fona-ma dituzte, bokaleen multzoan: /a, e, i, o, u/.

Bokaleen saila aztertzerakoan, beste bi behesailetan zatituko dut berauen azterketa:

- a) Hiatoen azterketa, eta
- b) Diptongoen azterketa.

1.1.1. Hiatoak

Liburuan, hiato kasu hauek agertzen dira:

-o + a > -ua: hau da, orokorki bizkaieran -“oa” bokale elkarketa duten hitzatan, elkarketa hori -“ua” ahoskatzen dela. Hiatoa indartze-ko helburua jarraituaz, beraz, “o” erdi-bokalea itxi egiten da, honela, bokale bat itxia (“u”) eta bestea irekia (“a”) izanik, ezberdintasuna haundiagoa egiten bait da, ihatoa indartuaz, bi bokaleen artean.

Adibidez (testuan):

jaungoikoak	jaungoikuak	edertoago	edertuago
ardaoa	ardaua	gaisoari	gaisuari
nengoan	nenguan	daroazala	daruazala
mozoloa	mozolua	daroa	darua

-o + e > -ue: aldaketa honek aurrekoaren helburu ber-bera du.

Adibidez:

txarrekoentzat	txarrekuentzat
eroen	eruen

-e + a > -ia: Adibidez:

adiskidea	adiskidia
etxea	etxia
erreal	errial
bageaz	bagiaz
ezean	ezian

1.1.2. *Diptongoak*

- Bost diptongo beheranzkoak ditu, noski:
- ai, ei, oi, au, eu.

Adibidez:

ondatzalle; kasu honetan,
“ai” diptongoaren monoprolongazioa eman da,
“i” bustiaz, eta honela “i” galduaz.

- “ui” goranzkoa ere ba du.

– Alderantzikoz bost bokale bikoteek, berriz, *hiato* ematen dute beti bizkaieraz; hau da, bizkaierako bokale elkarketetan “I” edo “u” hasieran azalzen direnean, diptongoak hiato egiten dira.

- ia, ie, io, ua, ue.

Adibideak:

Beherunzkoak: jaungoikoa...

Goranzkoak: bahituretan ematen dira bereziki testuan:

[je]	erremienta	[eRemjenta]
[wa]	kuartillu	[kwa ^R til'u]

1.1.3. *Hitz bukaerako bokaleak*

Hauetan gertatzen dena ere bahituretan ematen da bereziki, eta zera da: “o” azken-bokalea “u” egiten dela: -o -u

Adibidez: cuartillo > kuartillu
barbero > barberu
médico > mediku

1.1.4. *Bokaleen erreduplikazioak*

Ezaugarri hau bizkaierako berezitasun bat da.

Adibideak: dakeezanian, jaatera, nabee, txaarrak, dautsee.

Bokaleen erreduplikazioak balio adierazgarri bat izan dezake, bainan hala ere ez dago esplikaziorik kasu honentzat.

1.1.5. *Bokale protetikoa*

Ezaugarri hau ere bahituretan ematen da; bainan, “R”-z hasten diren bahituren kasuetan bereziki.

Adibidez:

real / errial
recelar / errezelar

1.1.6. Erdikontsonanteak

Euskalki guzietan bi erdikontsonante agertzen zaizkigu: “Yod” eta “Wau”; “Yod” “j” erdikontsonantea izanik, eta “Wau”, “w” erdikontsonantea, baita ere.

— “Yod” erdikontsonantea:

bi egoratan aurki daiteke: hitz haseran ala hitz bukaeran. Hitz hasera-koari dagokionez, hauek dira testuko adibideak:

jakin [xaki ⁿ]
jaatera [xaatera]
jat (=zait) [xat]
jako (=zaio) [xako]
jaungoikuak [xaungoikuak]

“j” fonema bi eratara ebakitzentz da bizkaieraz: “jarri”ren kasuan, adibidez:

[xaRi],	Markina aldean	(españolezko “j”)
[záRi],	Lekeitio aldean	(francesezko “j”)
[jaRi],	Arrati aldean	(españolezko “y”)

— Hitz barruan, *Yod* erdikontsonantea bokale artean agertzen da, eta S fonemarekin ebakitzentz da, aztertzen da, aztertzen ari garan bizkaieran. (Markina aldekoa, bereziki).

Adibideak:

daijozala	[daišosala]
opizijo	[opizišo]
guztija	[gu st iša]
begijak	[begiša ^k]

— *Wau* erdikontsonantea:

egoera batean bakarrik aurki daiteke: bokale artean.

Adibideak:

naute: nau+e > nawe > nabee
duen: dau+en > dawen > daben
buruan > buruban
gerrestua > garrestuba
barruan > barruban

1.1.7. Beste berezitasun batzuk: bokaleen ixtura eta irekidura

Kasu hauek ematen dira:

a) Hitz hasieran: i- > u-

Alternantzia hau gipuzkeran, hitz hasieran “i” duten hitzetan agertzen da.

Adibidez:

- (c) irten / urten (B)
- (c) (h)iri / uri (B)
- (c) ile / ule (B)
- (c) ipuin / upuin (B)
- (c) irin / urun (B)

b) Hitz barruan: u > i

Adibidez:

- (c) gutxi / gitxi (B), e. a.

d) Beste alternantzia bat: eR > aR

Kasu honetan, “R”ren eraginez “e”, “a” ahoskatzen da.

Adibideak:

- (c) berriketa / barriketa (B)
- (c) zerri / txarri (B)
- (c) berri / barri (B), e. a.

Testuan salbuespen batzu azaltzen dira.

Adibidez:

- (c) gerrikoa / gerrestuba (B)

Hemen “e” bokalea ez da guztiz ireki.

1.2. Kontsonanteak eta kontsonante elkarretak

Peru Abarka testuan, bizkaieran “h”ren aztarna nola galdu den garbi ikusten da. Adibidez, “miña” hitzaren kasuan, zera gertatu da:

“miña”: mihi + a > miña; “h” horrek eman du bizkaieraz “ñ”.

Bahituretan berriz, baita ere, “h” agertzen denean, bizkaieraz ahoskatze-rakoan galdu egiten da.

Adibideak: baina, aurana, e. a.

1.2.1. *Igurzkarien nahasketa*

Bizkaierako ezaugarri hau liburuan agertzen da baita ere, hau da, “z” eta “s”ren arteko nahasketa.

Adibidez: bisen, baskaria, nas, nasan, inos, e. a.

1.2.2. *Bustidura*

Bustidura da bizkaieraren ezaugarri garrantzitsuenetako bat.

Testuan bustidura hauek aurkitu ditut, eta berauek dira garrantzitsuenak:

- il > ill;
adibidez: ibilli, ondartzalle.
- in > ñ;
adibidez: oñetan, baña, bañan, baño.
- in > iñ;
adibidez: premiña.
- in > iñ;
adibidez: oraiñago.
- itz > itx;
adibidez: gatx. (=gatz).

Shanditan, hau da, bi hitzen elkarketetan ere, bustidura ematen da.

Adibideak:

(B)	-z + j-	= -tx
ez jakolako	(= ez zaiolako)	→ etxakolako
ez jat	(= ez zait)	→ etxat

1.2.3. *Beste zenbait berezitasun*

- Bahituretako hitz hasierako f- > p- egitea.

Adibidez:

fiel > piel
oficio > opizio
fama > pama

- Zenbait hitzetan implosiban dagoen “R” deuseztatzea; hala ere hau irregularki gertatzen da.

Adibidez:

zek (eta ez zerk)
nok (eta ez nork)
inok (eta ez inork)
ezek (eta ez ezerk)

– Bahituretako l > r egitea. Aldaketa hau askotan gertatzen da.

Adibidez:

gula > gura

1.2.4. Kontsonanteen elkarketa batzuk

Mota honetako elkarketak agertzen dira liburuan:

igurzkari + ezpainlesskari ahostuna = igurzkari + ezpainlesskari ahostunea.

Adibidez:

ez + ba → ezpalitxakio

Eta honetaz gainera, beste hauek:

igurzkari + afrikari + igurzkari afrikari = albokari

Adibidez:

ez + z- → etziniak

igurzkari + horzkari ahostun = igurzkari + horzkari = ahoskabe

Adibidez:

ez + d- → eztabil

Baina ba dira kontutan hartu beharreko beste salbuespen batzu; igurzkariaren ondoren sudurkari bat agertzen denean,

Adibidez:

Ez nas, ez nau, ez nintzan, e. a.

2. Morfosintasi maila

2.1. Deklinabidea

Testuan, Markinako bizkaierak dituen ezaugarri hauak agertzen dira:

– Ergatibo plurala:

erabiltzen den morfema *ak* da.

Adibidez:

“guztiak asko gura dautsee”.

– Soziatiboa: singularra, *gaz* morfemarekin egiten dute.

Adibidez:

katubagaz.

Plurala, berriz, *kaz* morfemarekin.

Adibidez:

meiakaz.

– Datibo plurala, *ai* egiten dute.

Adibidez:

nekazialai.

– Ablatibo singularra, berriz, *ti*.

Adibidez:

zateti, aldeti, buruti, e. a.

2.2. *Atzizkiak*

Atzizkien mailan, ba ditu bizkaierak zenbait berezitasun:

– Gipuzkerazko *ki* atzizkia, *to* egiten da.

Adibidez:

(c) ederki / (B) ederto.

– Gipuzkerazko *txo* atzizkia, *txu*, berriz.

Adibidez:

(c) zaletxoba / zaletxuba (B).

2.3. *Aditza*

2.3.1. *Nor mota*

Bizkaierazko aditzaren ezaugarri bat monotongazioa da.

Hona hemen adibide bat:

– (c) naiz / nas, [nas], (B).

Kasu honetan, ahozkatzerakoan, *i* bokaleak *z* fonema busti du, eta asimilatua gelditu da.

Beste aditz adibide batzu:

nintzala
zinan [sinan] (= ziren)
etziniala [eciniala] (= ez ziñan ala).

Kasu honetan, bi aldaketa gertatu dira:

- a) Kontsonante elkarketa bat, ez ziñan;
- b) Disimilazio bat: -“ziñan” -“tzini” *a* bokalea, galdu egin da disimilazioz, *i* emanaz; eta, bestalde, azkeneko *n* sudurkaria ere galtzen da, edo erortzen da, ia euskalki guztietan gertatzen den erregela bat denez.

2.3.2. Nor-nori *mota*

Hona hemen testuan agertzen diren adibide batzu:

- (c) zait / jat [xat] (Markinako B.)
- (c) zaiolako / jakolako [xakolako] (B)

Bi aditzotan aldaketa ber-bera agertzen da: batean, *i* bokalearen asimilazio garbia; eta bestean, asimilazio bera baita ere, bainan beste aldaketa bat loturik doalarik: *ai* diptongoaren puskaketa, *k* erdikontsonantearen bidez. Eta, azkenik, biok, gipuzkerazko eta batuazko hasierako “z”, “j” [x] fonemaz egiten dute.

2.3.3. Nor-nork *mota*

Adibideak:

nau
dabe (dau > dau + e = dawe > dabe) (=dute)
dot (=dut)
dozu (=duzu)
nabee (= naute) (nau + e = nawee > nabee)
neban (=nuen)
dau (=du)
ditubana (=dituena), (=dituana)

2.3.4. Nor-nori-nork *mota*

Adibideak:

deust (=dit); deutsa (=dio); deutsoe (=diote);
deutsut (=dizut); deuste (=didate), e. a.

2.3.5. *Aditz sintetiko harrigarri batzuren aztarnak ere azaltzen dira testuan:*

Dakusanak (ikusi); dirautsut (irantsi) (aditz hau, norbaiti hitzegiten ari zaionean erabiltzen da, hau da, "esan" aditzaren forma sintetikoa da); diarduzu (=ari zara), e. a.

2.3.6. Subjuntiboko aditz iragankorraren laguntzailearen erroa, bezala, *egin* erabiltzen dute bizkaieraz, eta "egin" laguntzaile honen esanahia, *ezan* da batuaz.

Adibidez:

- (c) diezazkiola [diesaskiola] / daijozala [daisosala] (B)
- (c) ezazu [esasu] / egizu [egisu] (B)
- (c) nezake [nesake] / nei [nei] (B)
- (c) "biaje on dezala" / "biajon dagijala" (B)
"bidai on dezala" [biason dagisala]

2.3.7. *Aditz-izena*

Batuaz eta gipuzkeraz "tzen" erabiltzearen alderantziz, bizkaieraz ez zaio aditzari "ten" atzikzia zuzenean eransten, partizipio morfemaren ondoren baizik:

biur + *tu* (partizipio morfema) + te + n → biurtuten
sal + *tu* (partizipio mirfema) + te + n → salduten
(*t* fonema *d* egiten da, *l* ondoren doalako)
bat + *tu* (partizipio mirfema) + te + n → batuten

2.3.8. **Eroan aditz erdilaguntzailea**

Testuan, ezaugari honen adibide batzu azaltzen dira. erabili *daruadaz*; berotu *daruazak*; euki *eruen*; ikasi *daruia*; e. a.

2.4. *Sintasis mailan beste berezitasun batzu*

— "Bi" zenbakaria izenaren ondoan jartzen da bizkaieraz: etxe bi, mutil bi, urte bijan...

— Aditzak eta erakuslea ere, aldiz, izenaren kasu berean, *aurrean* jar daitezke.

Adibidez:

“Nas bada oraiñago...”
an etxean
ortik etxetik, e. a.

— Edozein konjunzioren kasutan, sarritan, gazteleraren parekoak dira, honen esanahiari hurbiltzeari dagokionez.

Adibidez:

“ain dollorak izan dira, *zein da*” (konsekutiboa)

“...ezin besteaz *baño...*” (=baizik; beraz, koordinatu adbersatiboa).

2.5. *Hiztegia*

— *Zenbait esannahi:*

zantar = zatar, aldrebás, zikin...
baldres = baldar
baldar
legez = bezala
lokatu(rik) = balantzaturik
belutu = berandutu
nekezale = langile
gazt = gula = gura = nahi
berba = hitz (hitz oso zakarra eta oso erabilia)
beste = (h)ainbeste = adina, aina.
lantasuna apaltasuna
larregi = gehiegi
ospetsu = alaia, juergalaria
ostera = berriz
eskerga = handia
biajon = biaja on (=bidaia on)
eria = okasioa

— *Zenbait espresio berezi:*

“Buruba bat egiten” = lagun artean, bata bestea bezala hartza, ber-dintzea.

“Ardauak igarota” = mozkortuta.

“Astegun buru zurijan” = astelehen zurian, elurra egin zuen astelehe-nean.

“Katubagaz zutinik” = katuarekin zutik.

GAI LABURRAK

FRANTZIAKO IRAULTZA GARAICO EUSKAL DOKUMENTU BATZU

Pello Salaburu

1865. urtean argitaratu zen Baionan liburu kurios bat: “*Pièces historiques de la Période Révolutionnaire en Français et en Basque, en regard*”. Azalean dioenez, 2. faszikulua da (1). Non ote dagoen lehen partea edo zein ote den haren edukia ezin jakin izan dut.

Komentatzen ari naizen liburuxka honek hiru parte ditu:

1. Sarrera luze bat frantsesetik
2. Bi kanta erligioso
3. Bi dokumentu politiko

Kantuak eta dokumentuak dira, noski, hemen agertzen diren gauzarik interesgarrienak, lehenengo sarreran beste berri kurios zenbait ematen bazaizkigu ere. Haien interesa noiz eta nola idatzi zirenean datza, hau da, Frantzia-kо Iraultzako bero bero zegoenean, gizarte osoa dardaratzentzat ari zen bitartean, liburua bera mende bat beranduago agertu arren.

Izenburuan ikus daitekeen legez, euskaraz eta frantsesetik dago: ez dakigu nork bildu zituen kanta hauetik eta nondik, nahiz eta izen geografikoak behin baino gehiagotan aipatzen badira ere. Berrargitaragarritzat ikusi baditut balio historikoaren aldetik izan da bereziki, eta euskarazko bertso zaharrerengatik.

Esan dugu bigarren faszikulua dela: argitaratzera eman zuenak zera diosku, faszikulu hau askoz ere “kurios” eta “interesgarriago”a dela lehena baino eta hemen biltzen diren idazkiak oso ezezagunak direla iraultza garaiekoak direlako. Horri gaineratzen dio geroago argitaratuko den serie oso baten hasierarako balio dezaketela: “...d'un série que nous nous efforcerons de reconstituer tout entière plus tard”. Ez dakigu jakin zertain geratu zen argitaldariak azaldu zuen borondate ona.

(1) Aipatutako titulua. Bayonne, P. Cazals, Imprimeur-Libraire, 2, Place du Rèduit, 2, M. DCCC. LXXV.

Bi dokumentu politikoak aipatu ditut lehenbizikorik: “*Le Règlement de police intérieure de l'Assemblée électorale des Basses-Pyrénées, du 13 Août 1790*”, bata; “*Proclamation du Procureur-Syndic du District d'Ustaritz sur le paiement des Impôts et l'obéissance à la Constitution*”, bestea. Lehena Pirineo Apaletako artxiboetatik hartua omen dago, bigarrena, berri, “*Cahier de Vœux*” idatzi zuenari zor diogu. Bi pieza hauek garrantzi handikoak dira eta irakurlea bertara joatea izanen zaigu biderik laburrena haien importatziaz nagusi gaitezen: ikustekoa, esaterako, apezteriaren antolamendu soziala.

Beste bi kantu laburrak —zortziko txikiak— erligiosoa ditugu. Lehen kanta Senpereko apaizari dagokio: Marithorry-ri, hain zuzen. Bigarrena, aldiz, Frantziako Konstituzioa juratu zuten zazpi apezi eskainirik dago. Dena den, liburuaren sarreran ematen zaizkigu zenbait datu garai honetako gizar-tearen egoeraz datu aldetik eskasia handia dagoelakoaz idazlea arrankuraka baldin badago ere: “*L'histoire de cette époque troublée dans le Pays Basque est encore à faire*”.

Liburuaren egilearen ustetan euskal apezteriak erreputazio handia zen dotrina mailan, baina disiplinari zegokionean, ordea, guztiz aske eta independientea omen genuen. Horretarako, frogat moduan, Etchepareren kasua aipatzen digu eta Zamacola-ren *Historia de las naciones Bascas* lanetik zita bitxia hartzen du:

“Los antiguos Bizcaynos, sin duda de los tiempos que abrazaron la religión cristiana, hicieron una ley que aun existía pocos años ha en cierto fuero viejo que se hallaba en una Biblioteca de Valladolid, por la que dispusieron que respecto que los ministros del culto no podían ser casados se permitiese a cada uno de ellos tener una Barragana (concubina), puesto que eran hombres como los demás, para que las mugeres Bizcaynas estuviesen libres de sus persuasiones”. C'est un point à vérifier, dio egile francesak.

1790.ean, Frantziako Batzarre Nazionalak eklesiastiko guztiak Konstituzioari juramendua egin ziezaioten erabaki zuen Azaroaren 27an. Apaiz gehienak Espainiako aldera pasatu ziren onartu ez zutelako erabakia, baina Frantzia aldean geratu zitzaizkiguneko artean sei ditugu ezagunenak:

1. Gorrity. Kantuak esaten duena bakarrik dakigu.
2. Diharassy, Ezpeletako bikarioa: juramendua egin zuen lehenik eta gero hura desegin ondoren ez zuen Espainiara pasatu nahi izan.
3. Marithourry, Senperekoa, komuna honetako manifestaldi politiko iraultzaile guztietan sartua; horregatik eskaintzen zaizkio kantu bateko bertsoguztiak. Senpereko Kontseil Municipal bultzatzalea, popularitate handikoa, hainbat dokumentutan ikus daitekeenez.
4. M. Sorhondo, Urkuiteko apaiza izango zen seguraski Sorhaine izeneko. Oso ezaguna, apaizgoa utzi eta ezkondu egin baitzen. Honen anaia bat (hura ere apaiza) Baionan hil zuten juratu nahi izan ez zuelako.

5. Etcheverry, Baugard-ko komunakoa, azkenean apez arropak utzi zituen. Senperek Baugard izena hartu zuen garai labur batean, Frantzia aldeko Euskal Herriko beste komuna askok beren izen historikoak aldatu zituzten modu beraean.

6. Duronea; “Ensuite s'est présenté M. Duronea, vicaire, qui a Juré de veiller avec soin sur fidèles du peuple qui lui est confié, d'être fidelle à la Loi éta a Roy, et de maintenir de tout son pouvoir la Constitution décretée par l'assemblée Nationale...”, dio liburuak biltzen duen dokumentu batek.

* * *

Ikusiko dugunez, beste alde honestara pasatu zen eklesiastikoren batek ez zuen onartu bere lagunen erabakia eta horregatik paratu zizkien kanta “anti-raultzaile” hauek. Horregatik ere, bilduma egin duenaren ustetan bi kantuok oso arrontak ditugu (“mediokreak”) bai edukian baita forman ere. “Elles sont généralement d'une vulgarité inexcusable”, “en un basque mixte” idatziak eta seguru ez bada ere Uztaritze, Kanbo edo Larresoroko apaizen baten eskuari zor zaizkio 1791eko Otsailaren eta 1791eko Abenduaren arte horretan eginak direlarik.

Amaitzeko, dokumentuak zuzen zuzenean ikusi baino lehenago zera esanen dugu: dokumentuok Alexandre Dihinx hil zelarik lortu zituela argitaldaria, Dihinxek berak XAHORENGANDIK eskuratu ondoren. Bi kanta erligio-soak erdi publikaturik zeuden: lehena bi edizio txar eta huts nabarmenez estalirik eta bigarrenak, argirik ikusi gabe zuen ordurarte. Irakurle bat baino gehiago poztuko delakoa ematen ditugu aditzera.

Bilbon, 1980.eko Otsaila

LEGUEAC MANATU ZUEN

JURAMENDUA

EGIN ZUTEN ESCALDUN APHEZEN

CONTRACO CANTUAC

I

NACIONECO BESTA

SENPEREN

Senperen eguin dute besta bat handia:
declaratcera noha, guciec gueardia.
Jaun erretorac ditu oro gomitatu,
Nacioneco besta dute ohoratu.

Atxo cahar batçuec, ongui aphainduric,
plaçala bildu dira, elgar adituric,
ikhusi dutenean han eztela deusic,
ostatura joan ciren, bihotçac ilhunic.

Ostatuan sartcian, etcheco jaunari,
atxoec erran diote: “hox! fite, Bettiri,
“gaur besta handi dugu, iguçu jatera,
juan behar dugu guero guciec plaçala”.

Bazcaiteco demboran, batac bertceari
oihu eguiten çuten: “hire graciari!”
“bibe nacionea!” cioten gogotic,
“gaztetan eztun orai gu beçalacoric”.

Bazcaldu direnian atxo gaztetuac,
contrapasetan dire hasi çoratuac:
“hotx, beguirat hutx eguin!” cioen atxuec,
“dostatu behar dugu gaur hemen guciec”.

**CHANSONS
ANTIREVOLUTIONNAIRES
contre
LES PRÊTRES'ASSERMENTES
DU PAYS BASQUE**

I

La Fête de la Nation

A Saint-Pée

On a fait une grande fête a Saint-Pée; —je vais raconter comment tout se passa: —Monsieur le curé a invité tout le monde, —on a noblement célébré la fête de la nation.

Quelques vieilles femmes, bien parées, —se sont réunies à la place, après s'être entendues; —qand elles ont vu qu'il n'y avait rien là, —elles sont allées à l'auberge, le coeur assombri.

En entrant dans l'auberge, au maître de la maison —les vieilles ont dit: "Allons, vite, Pierre; —Nous avons ce soir grande fête: donnez-nous à manger, —nous devons ensuite aller toutes à la place".

Pendant le temps du dîner, l'une à l'autre — criaient à haute voix: "à ta grâce!" - "Vive la nation!" disaient elles de bon coeur, — "parmi les jeunes, il n'en est pas aujourd'hui de comparable à nous".

Quand elles ont diné, les vieilles rajeunies — se sont mises à danser le contre-pas affolées: — "Allons! gare à ne pas se tromper!" disaient les vieilles, - "nous devons toutes ce soir nous divertir ici".

* * *

Dantçatu direnian arbasso çaharrac,
camporat ilkhi dira, husturic saquelac;
plaçan arribatcian, bisayac gorritic,
mundu gucia çagoen irriz çabalduric.

Jaun erretora berriz leihorat ethorri,
handic complimenduca citçaye hassi:
“hotx! ene haurrac, orai hor dantxa çaitsezte,
“ni er çuyequilan abia nindaite”.

Atxoec errephusta jaun erretorari:
“çu beharco çaitugu ororen guidari”:
emaiten da truncoa aintcuinguidaritçat,
atxo çahar gucien gobernatçaitelçat.

Hassi cenean beraz truncoa dantçatcen,
gure atxo guciac irriz eman ciren,
bere escu cimurraq emanic hanquetan;
oro beguira çauden, besta handi hartan.

* * *

Gure atxo gaiçoac etciren unhatcen,
bere artçainarekin oro content ciren.
Ordean heyen senhar gachoac etchean
tupina hutsa çuten bathu ilhuntcean.

Guiça-gaiçoac ciren plaçalat ethorri,
bere emazten bilha coroac iduri.
Jaun erretorac hori ikuhi orduco,
oihu eguin cioten baken eguiteco:

“Çuc Joannes, edan çäçu, çuc ere Domingo,
“ene escuyetaric cembait arno trago.
“Bibe nacionea, eguiçu, çuc Pello!
“egun hasserratciac deus eztu balio.

“Guïçon eta emazte dugun oroc edan,
“bassoac trincaturic omore onean;
“çoazte elgarrekin guciac bakean”:
besta akhabatu cen hola arratxeau.

Quand elles ont dansé les vieilles aînées — sont sorties dehors, ayant vidé leurs poches; — à leur arrivée sur la place, les figures rouges, — tout le monde demeurait à éclater de rire.

Monsieur le curé, à son tour, venant à la fenêtre, — s'est mis de là à leur adresser des compliments: — “Allons! mes enfants! dansez maintenant — moi aussi, je sortirais (volontiers) avec vous”.

Les vieilles de répliquer à Monsieur le curé: — “Nous aurons besoin de vous pour être le guide de toutes”. — (Et) le tronc se met, comme guide, à leur tête, — comme le directeur de toutes ces vieilles...

Quand donc le tronc a commencé à danser, - toutes nos vieilles se sont mises à rire, — posant leurs mains ridées sur leur hanches; — tout le monde demeurait à (les) regarder pendant cette grande fête.

* * *

Nous pauvres vieilles ne se fatiguaient pas, — elles étaient toutes contentes avec leur pasteur; — cependant, leurs infortunés maris, à la maison, — avaient trouvé à la brune le pôt vide.

Ces pauvres diables étaient venus à la place, — chercher leurs femmes, paraissant aburis. — Mais dès que Monsieur le curé avait vu cela, — il leur avait crié de faire la paix.

“Vous, Jean, buvez; vous aussi, Dominique, — quelques coups de vin de mes mains; — faites: “Vive la nation!” vous, Pierrot! — Se mettre en colère ce soir, cela ne vaut rien.

“Hommes et femmes, buvons tous, — en faisant trinquer nos verres de bonne humeur, — allez ensemble tous en paix”. — La fête s’était ainsi terminée le soir.

II

Aphez juratuac

Canta deceagun boca eta altcha gora,
bertsu estranger batçu detçagun fagora:
ez nauçu declaratcen nor duten autora,
ala den bicaria, ala den erretora.

Çu çaitut materia, monsieur Iharassarry,
nacioneac fidel çaitu bere cerbitzari.
Nola behatcen dioçu gure Eliçari,
trublatua cabiltça haren gueriçari.

Uste duçu lehena duçula burua,
casic gobernua ere dioçula mundua:
hainitz volanta duçu, o sendimendua,
utci duçunaz gueroz gure aita seindua.

Theologian cinen demboraz professor
orduan baitcinduen orotaric agur.
Süyet handiac-ere çure ciren beldur,
argumentalaz gueroz ez baitciren segur.

Lauda ere cinitçaquet bacinu mereçi;
 bainan etsayac daitçu oro galaraci.
 Lehen chismaticoetan çu cinen bereci,
 aita seindu maiteari erranic goraintci.

* * *

Monsieur Iharassarry Aguerreco apheça,
 berthute gabea da orai çure meça.
 Juramentu beltz hori turna bacineça,
 egundaino beçala cinitaque preça.

Çure baithan sarçaite eta eman gogora,
 guisa hortan çoadila leciaren ondora.
 Caritatez minço da leguiaren autora,
 imita deçaçula Camboco erretora.

Larrasoron bicari, monsieur Gorrity,
 hura ere ibili da goiti eta beheiti.
 Harc beçala eguiçu çuc ere prudenqui,
 flacatasun handiaz duçula urriqui.

Exhorta çazu buru arin laguna,
 Açaçatco apheça Sorhondo chalduna:
 Nientçat ilhundu da arguizco egua,
 leguean fermu gaudenec oroc daquiguna.

II

Les prêtres'assermentés

Chantons et élevons la voix, — en l'honneur de quelques vers singuliers.
 — Je ne vous déclarerai point qui ils ont (pour) auteur, — si c'est le vicaire, ou
 si c'est le curé...

Je vous prends pour sujet, Monsieur Diharassarry; — la nation vou a
 (pour) son fidèle serviteur; — comme vous regardez du côté de notre église, —
 vous marchez, troublé, vers sa protection.

Pensez-vous que vous avez la première tête, — et que vous ayez presque
 pour gouvernement le monde? — vous l'avez bien fière, ô vanité! — depuis que
 vous avez abandonné notre saint-père.

Vous étiez dans le temps professeur de théologie, — alors vous aviez le
 salut de tous. — Les grands sujets même vous redoutaient, — et, après votre
 argumentation, ils n'étaient (plus) sûrs (de la leur).

Je vous louerais aussi, si vous l'avez mérité; — mais (nos) ennemis vous ont fait tout perdre. — Vous vous étiez séparé en premier lieu dans les schismatiques, — en disant au cher saint-père: "bien des compliments!"

* * *

Monsieur Diharassarry, prêtre d'Aguerrea, — votre messe est maintenant sans vertu; — si vous rendiez ce noir serment, — on vous estimerait comme jusqu'à aujourd'hui.

Rentrez en vous et appliquez-vous à réfléchir — que, de cette manière, vous allez au fond de l'abîme. — L'auteur de la loi parle charitalement, — que vous imitez le curé de Cambo.

Le vicaire de Larressore, Monsieur Gorrity, - celui-là aussi a marché par hauts et par bas. — Comme celui-là, agissez, vous aussi, prudemment, — et repentez-vous de votre grande faiblesse.

Donnez vos exhortations à votre camarade à la tête légère, — le prêtre d'Acantza, le chevaleret Sorhondo: — Pour vous (tous) s'est obscurcie la vérité lumineuse, — celle que nous avons tous, nous qui restons fermes dans la loi.

* * *

Monsieur Iharassarry, aditu dut berria,
Hiriarty quita-araci dioçula herria...
Baldin hartu içan balu çuc duçun leguea,
baliatuco Çangon jaun hari egua.

Ala finqui baituçu eguina botua
soberanoaren contra arras gogortua:
damuric içan çare mundurat sorthua,
estola, casolaz Jaunac sacratua.

Monsieur Marithurry Senperen erretor,
cu beçain prest içan da hura ere errorquor.
Erregueén erregua ezta ez ahantzquor,
hala guertha baledi oraino nonbait hor.

Çu estonatcen naiz, monsieur Duronea,
horren maite duçunez bada ilhumbea:
itcul-açu gu gana, ô! desircundea,
çucen nahi baduçu ceruco bidea.

Erretretan sar çaité çure lagunequin,
pobreac socorrituz cembait barurequin:
mundura sorthu cinen guti donurequin,
soberanoa eman da hainitz damurequin.

* * *

Bihotcez eguiçue, ô nigar marrasca,
 dugun aita seindua barne onez besarca;
 hari sumeti çaité joan gabe hasarca,
 pharabisura goacen guciac, gualtarca.

Bertsu huntan mintço naiz monsieur Larrondory,
 nola gogortu çayen Senperen orori:
 aristroquee deçagun guciec socorri,
 ceren juramentura ez baita erori.

Bera escapatu da haiñitzen artetic,
 ardi-inocenta nola otxoen artetic.
 Leguean fermu dago Jesu-christo gatic,
 beraz laudagarri da, gucien gainetic.

Flaco, miserablea, non çare, Etcheverry,
 munduari eraguin dioçu cembait irry:
 cure erretoria oraino ezta agueri,
 paperac omen dira urerat erori.

AMEN

Monsieur Diharassarry, j'ai entendu la nouvelle — que vous avez fait quitter le pays à Hiriart. — S'il avait adopté la loi que vous avez, vous, — la vérité eut valu pour ce monsieur.

C'est ainsi qu'habilement vous avez faite le voeu, — très endurci contre le souverain; — c'est dommage que vous soyez né au monde — (et) consacré par Dieu de l'étoile et de la chasuble.

Monsieur Marithurry, curé de Saint-Pée, — est devenu vite, comme vous, prêt à succomber. — Le roi des rois n'est pas, non, oublious; — s'il en arrivait ainsi, passe encore.

Je m'étonne de vous, Monsieur Duronea, — que vous aimiez tant que cela l'obscurité. — Revenez à nous, ô ambitieux, — si vous voulez (suivre) droit le chemin du ciel.

Entrez en retraite, avec vos camarades, — secourant les pauvres, avec quelque jeûne: — vous êtes né au monde avec peu de dons (naturels) — et le souverain s'est trouvé (par vous) en grand dommage.

Faites de coeur, oh! des pleurs et des sanglots, — embrassant d'une bonne conscience le saint-père que nous avons. — Soumettez-vous à lui, sans aller au hasard, — (et) allons tous en un seul groupe au paradis.

Dans ce couplet, je parle à monsieur Larrondo, — comment à Saint-Pée il fut traité durement par tout le monde. — (Nous) aristocrates, allons tous à son secours, — parce qu'il n'est pas tombé dans le serment.

Le même s'est échappé d'entre beaucoup, — comme la brebis innocente du milieu des loups. — Il demeure ferme dans la loi, pour Jésus-Christ, — il doit donc être loué au dessus de tous.

Faible, misérable, où êtes-vous, Etcheverry? — vous avez quelque peu donné à rire au monde. — Votre cure n'a pas encore paru, — les papiers sont à ce qu'on dit, tombés dans l'eau.

Pyreneea Aphaletaco

*Departimenduko Electur edo Hautatçailen
Bilkhuya Bearneco ordenaren Erreguelamendua, Abustuaren 13^{an}, 1790^{an}
eguina.*

Lehembicico Articulua

ELECTURREC bilkuac itchiquico tuste goizeco çortci orenetaric arraxal-deco hirur orenetairino deliberatceco casua denetan. Bañan ez denean questione içaten scrutinaren bidez hautuen eguiteaz baïcen hassico dire goizeco çortci orenetan eta separatuco oren batean berriz bilceco hirur orenac eta erditan arraxaphal artio.

II. ART.

PRESIDENT edo aincindariac ordena ona atchicaracico du bilçarrean, eta hare bakarric ordena onerat deîthuco hartaric aparta litequena, eta presidenta ohartcen ez balitz, ceñahi membroc abissa deçaque. Presidentac ecin utcico du bilkuya.

III. ART.

BEHIN - ordeaurat deîthua icanen den Electurra, ordena onean sarteen ez bada harren desobediencia emana icanen da procez verbalean; irauten badu desobediencia emana içanen da procez verbalean; irauten badu desobediencia harree, khenduco cayo orduan questione içanen den gauçaren gañean bere boçaren emateco çuçena; eta urrunago badoha harren desobediencia, orduan assambladae berecico du idurituco çayon pena garrat cagoa.

IV. ART.

PRESIDENTAC disputatic formatuco eta guero paussatuco du questionea. Bisquitartean cilhegui içanen çayote membroei questione hura ungui paussatua assambladari idurituco

REGLEMENT

De police intérieure de l'Assemblée Electorale des basses Pyrénnés, du 13 août 1790 ().*

Article Premier

L'ASSEMBLÉE Electorale tiendra ses Séances depuis huit heures du matin jusqu'à trois heures de relevée, lorsqu'il y aura matière à délibération; mais, dans le cas où elle n'auroit à s'occuper que des Elections par la voie du scrutin, elle se réunira à huit heures du matin, se séparera à une heure de relevée & reprendra ses Séances à trois heures & demi de relevée pour les continuer jusqu'à l'entrée de la nuit.

ART. II

Le Président fera observer le bon ordre dans l'Assemblée, & lui seul rappellera à l'ordre celui qui s'en seroit écarté: si le Président ne s'en avisoit pas, tout membre pourra lui en faire l'observation. Le Président ne pourra quitter l'Assemblée.

ART. III

Si un Electeur, rappelé à l'Ordre, n'y rentre pas dans l'instant,, il sera fait mention de sa contravention sur le Procès-verbal, & s'il persévere dans sa contravention, il sera privé de voter sur la matière mise en délibération, sauf à l'Assemblée, en cas d'une plus longue persévérence de la part du contrevenant, à prononcer contre lui telle & plus forte peine qu'elle jugera convenable.

ART. IV

M. le Président résumera la discussion & posera la question: mais chaque membre pourra faire ses observations cayon artio cañzcoten erremarquen eguitea. Bere boza presidentac azquenic emanen du.

ART. V

MINÇATU nahi denac bere icena scribur emanen du, eta hitza he karrico da scribu harren herrunca berean. Discussionea ecin çarratuco da bilcarren botua gabe, cein botu hartua içanen baita chutituz eta yarriz.

* A PAU, chez DAUMON, Imprimeur du Roi, & de l'Assemblée Electorale des Basses Pyrénnées.

VI. ART.

HARANGAICAILEAC adituac içanen dire alte eta contra aldizca.

VII. ART.

BACOTCHAC observacione simpleac proposa ahal detzaque bere lekutic.

VIII. ART.

MEMBRORIC batere ecin absentatuco da abissatu gabe presidenta, ceñac atchiquico baitu nota harren partiaduco egunaz, hala nola bihurtuko denaz eta hortaracotz orobat bihurcean presentatuco çayo presidentari, eta yoan ethorri horiez erregistro itchiquico da egun guciez buruean.

IX. ART.

ASSAMBLADACO membro ez deniz ecin sartuco da assambladan. Berceac egonen dire galerietan.

X. ART.

DISPUTATUAC eta chehatuac içatea balioco duten materiez bezperatic abissatuco du presidentaren alkhiaren aincinian emana içanen den scribubatez.

XI. ART.

DELIBERACIONE guciac har ditesque chutituz eta y arriz bañnan frogasuerre horrec dudaric uzten badu, edo assambladac hala desiratzen badu, casu horietan hartuco da bacotcha içenez deithatuz.

XII. ART.

ERREGUELAMENDU hau bi partetan francesez eta escuaraz imprimatua içan ondoan assamblaco membro bacotchari copiac fornituac içateco, erregistroan emana içanen da.

Abuotuaren 13^{an} 1790^{an}.

Signatua: LABORDE-LISSALDE, presidenta, CASAMAJOR, secretarioa.

Originalaren gañean fedatua, CASAMAJOR, secretario.

* * *

ART. IV

M. le Président résumera la discussion & posera la question: mais chaque membre pourra faire ses observations jusqu'à ce que la question paroisse bien établie à l'Assemblée. M. le Président votera le dernier.

ART. V

CHACUN pourra se faire inscrire pour la discussion, & portera la parole suivant l'ordre de l'inscription sur la matière mise en délibération. La discussion ne sera fermée que dès l'avis de l'Assemblée qui sera pris par assis & levé.

ART. VI

Les Orateurs inscrits seront entendus alternativement pour et contre.

ART. VII

Les Membres de l'Assemblée pourront proposer de simples Observations de leurs places.

ART. VIII

NUL membre de l'Assemblée ne pourra s'absenter sans en prévenir le Président qui tiendra note du jour du départ; & lorsqu'il sera de retour, il se présentera devant le Président qui tiendra également note du jour du retour; de tout quoi, il sera fait registre jour par jour sur le Bureau.

ART. IX

Nulle personne, qui ne sera point membre de l'Assemblée ne pourra entrer dans le lieu de sa Séance, ceux, qui voudront y assister, se tiendront dans les galeries.

ART. X

Les matières importantes, qui devront être soumises à la discussion, seront mises à l'ordre du jour sur un tableau qui sera placé, dès la veille, devant la Tribune de M. le Président.

ART. XI

Toutes les délibérations pourront être prises par assis & levé, & en cas de doute ou du désir de l'Assemblée par l'appel nominal.

ART. XII

Le présent Réglement sera transcrit sur le registre de l'Assemblée, & imprimé en deux colonnes en françois & en basque, pour en être distribué des exemplaires aux membres de cette Assemblée.

Le treize Août mil sept cent quatre-vingt dix.

Signé: LABORDE-LISSALDE, Président. CASAMAJOR secrétaire.

Collationné sur l'original; CASAMAJOR, secrétaire.

USTARITZECO

PROCURADORE SINDICAREN PROCLAMATIONEA, BEHAR DUTE-LA GUCIEC IMPOSAC PAGATU ETA CONSTITUTIONEARI OBEDI-TU

HERRITARRAC,

Oray ikusico daçue cebec, cembat ciren falsoac çuen arthean etchatu nahi içan tusten beldurcundeac Imposen handitasunen gainean, ciotelaric, gaisqui intentionatuec, sinhetsaraci nahi çutelaric, Imposes lehertuyac içate-rat cinoastela.

Distriqueco Directoriac eguindu Imposen errepartimendua Distriqueco herri gucien artean. Errepartimendu general hura imprimatuya içaterat doha, affichatuya içanen da Municipalitate gucietan: Herri bacotchec, eta Herri bacochetaco habitant guciec eçagutuco dute moyen hortas Herri bacotchari toquatcen çayoen Imposen partea.

Municipalitatec bere aldian errepartitu behar dute bere Herritar gucien artean, Herriari toquatcen cayoen Imposen partia, eta errepartimendu hori oraino emanen diotegu eçagutcerat guciej.

Moyen horietas jaquinen duçue cebec cer pagatuco duen Herri bacot-chac, eta Herri bacotchetan cer pagatuco duten habitant bacotchec.

Municipalitate bacotchac eçagut deçaque aria hortas eya bere Herria eta bertce eçagut centuen Herriac sobera edo guttieguy taxatuyan diren, eta habitant bacotchac eçagutuco du orobat eya Municipalitate bacotcheco Herritarren artean, errepartimenduya justuqui eta erregulierqui eguna den habitanten fortunaren, aberastassunen eta içatearen erredura, ecen fundament horien gucien gainean ordenatu du Asamblada Nationalec pausatuaç içan ditecen imposac. Ontasun hainitz duen guiçonac pagatu behartu Imposac bere ontasunen arauca: guiçon abaratçac bere buruari emaiten dioelacots ordenarios-qui comoditate guehiago bere alogimenduyan, taxatuya içanen da arauca pagatcen duen alocairouaren gainean, berea ez badu occupatcea duien etchea, edo berea badu etchea, etche harc errenda lecaquen alocairouaren arabera. Fortunez edo aberastasunez igual direnen artean, esconduya ezden guiçonac bere buruya baicic entrenitceco ezduelacots, pagatuco du escondeiac baino guehiago. Fortunas edo abarastasunes igual direnen artian, orai-no familiaco aita, haur nombre bat duenac, gutiago pagatucodu, haur nombre tthipiagobat duenac baino.

Imposen errepartimendua agueritasunac eta eçagutça justuac, guibe-latuco ditu abusu guciac, injusticia guciac, ceren errepartimenduan colpatua içan den Herriac edo Herritarraç, eçagutuco baitu, bere hala eta errechsquia-

go frogatuco hutxa, ceren finean aria hortas errendaracico baitio bere buruyary justicia.

Holacoa da, Herritarrac, Constitutione berriac emaiten dausquitçuen abantaillen parte bat, Imposen gainean. Asqui handiac litesque abantail horiec çuyen engayateco, horien fagoretan jaçaterat cembait dembores oraino eta Francesen leyaltasunari ohore eguiteco Imposen emendacione bat ere, bainan ez ordu da çuey erraiteco ez choilqui gosatuco cirete abaintail horiez, bainan oraino, urrhunda imposetan emendacionerik içaitea, oraindic beretic çuyen kargac arinduyac dire, oraindic ez duçuye errealqui pagatuco lehen pagatcen cinduten beçainbat, eta hori çor içanen dioçue guïçonnari bere libertatea errendatu dioen Errevolutionary, Errevolutione hari ceinac consecratu baitu guïçonen arteco dretchuen higualtasuna eta eçagutu seculan ecin gal-dusco Natione handibaten soberanotasuna.

Diot oraindic ez duçuyela pagatuco lehen pagatcen cinduten beçain bat eta errech içanen çaitçuye hortas cehen buruya seguratea.

Lehen pagatcen cintusten Dechimac; pagatcen cintusten Premiciac; pagatcen cintusten Imposac; pagatcen cintusten Bathayoac, Esconçac, Enterramenduyac.

* * *

Orai Detchimarc eta Premiciaric ez duçue guehiago çor; jadanic aurthendic ez duçue pagatcen; Lebayaric ez da guehiago; Aphesac Nationeac pagatcen tu; Bathayoac, Esconsac, Enterramenduyac dohainic eguin behartuste.

Condaçaue, eta errechs da, çuen Herrien Detchima eta Premicien affermac edo balioac cer emaiten çuben; emenda dioçoüe oraino çuen Herriac pagatcen cituyen Imposac; ikusçaue aphurbat goity beheity, Esconçek, Bathayoec, Enterramenduyec çuen Herrian Erretor, Vicarioey emaiten ciotena. Eguiçuye objet different horiez guciez suma bat: ikhara cinçaquete pagatcerat obligatuyac bacinete.

Hurbil çatçuye guero, elkarrequin compara çatçuye; oray çuen Herriary eman çaiscon imposac, eta lehen pagatcen cintusten suma gouciac eta aurquituco duçuye, segur nais, diferencia handibat, çuen fagoretan.

Contu general horiec gaitse qui dire beharbada çuyetaric cenbeitençat, eta arraçoin horren arias, indicatu nahi dautçuet oraino moyen simpleago bat çuey sinhetsarasteco erraiten dauçuedana.

Cuey lehenic adresatçen nais, Laborariac guïçon precios eta errespectagariac, çuen estatua delacots estatuetan den noblena, estatu gucion aincindaria.

PROCLAMATION**DU PROCUREUR-SYNDIC DU DISTRICT D'USTARITZ SUR LE PAIEMENT DES IMPÔTS ET L'OBÉISSANCE À LA CONSTITUTION*****CITOYENS***

C'est maintenant que vous allez juger par vous-mêmes, combien étoient fausses les allarmes qu'on a cherché à répandre parmi vous, sur l'énormité des Contributions dont les malveillans vouloient vous persuader que vous alliez être accablés.

Le Directoire du District a fait le répartement des Contributions publiques entre toutes les Municipalités qui forment son territoire: le tableau de ce répartement général va être imprimé, il sera affiché dans toutes les Municipalités; chaque Commune, et tous les individus de chaque Commune, seront par ce moyen à portée de connoître la portion contingente de chaque Municipalité.

Les Municipalités à leur tour doivent procéder incessamment à la répartition de leur part contributive sur tous les habitans qui forment leur Commune, et nous donnerons encore à ces rôles toute la publicité possible.

Par ces moyens, vous saurez par vous-mêmes, ce que payera chaque Municipalité et la portion contributive de chaque individu dans les Contributions publiques.

Chaque Municipalité sera à portée de connaître le plus ou le moins taxé de sa Commune et des Communes dont elle connaîtra la force et l'étendue, et chaque particulier connotra aussi si la répartition entre les concitoyens d'une même Municipalité est juste et régulière dans les proportions de leur fortune, de leur richesse et de leur position; car c'est sur toutes ces bases que l'Assemblée nationale a ordonné l'assiette des Contributions publiques. L'homme qui jouit d'un domaine considérable supportera sa part des Contributions publiques proportionnellement à ses possessions; l'homme riche se donnant ordinairement plus de commodité dans son logement, sera taxé proportionnellement au loyer qu'il paye si son habitation ne lui appartient pas, et proportionnellement au loyer que produiroit sa maison si son habitation lui appartient. A égalité de fortune, le Célibataire qui ne doit pourvoir qu'à sa propre subsistance, payera plus que l'homme marié qui doit entretenir une famille; à égalité de fortune, encore, le père de famille ayant un certain nombre d'enfants, payera moins que celui dont la famille est moins nombreuse.

Cette publicité, cette connaissance précise des Contributions publiques et de leur répartement, évitera tous les abus, toutes les injustices, parce que chaque Municipalité, chaque Citoyen qui pourroit être lésé dans la réparti-

tion, connoitra plus précisément la lézion, sera plus à portée de la constater, et de se faire rendre justice.

Telle est une partie des avantages que vous procure, Citoyens, la nouvelle Constitution sur les Contributions publiques. Ces avantages seroient assez grands, assez considérables pour que vous suportassiez en leur faveur, pendant quelque temps encore, et pour faire honneur à la loyauté Française, un surcroit de Contributions que sembloit nécessiter le délabrement des finances de l'état: mais, non il est temps de vous le dire, non-seulement vous jouirez de tous ces avantages dont je viens de vous faire le détail, mais bien loin encore de supporter un surcroit de Contributions, votre sort se trouve dès ce moment amélioré et vous ne payerez pas réellement dès cet instant, ce que vous payiez avant l'heureuse révolution, qui rend à l'homme sa liberté, consacre légalité des droits, et reconnoit la souveraineté imprescriptible d'une grande Nation.

Je dis que vous ne payerez pas dès cet instant, ce que vous payez avant la révolution, et il vous sera facile de vous en convaincre par vous-mêmes.

Vous payiez la dime; vous payiez la prémice; vous payiez vos impositions; vous payiez les droits d'octroi sur les vins, sur la viande de boucherie; vous payiez le baptême de vos enfans; vous payiez la célébration de vos mariages; vous payiez les enterremens.

Aujourd'hui la dime et la prémice sont abolis; déjà vous n'en avez pas payé cette année: les droits d'octroi ne subsistent plus; les ministres de la religion sont salariés para la Nation, vos baptêmes, vos mariages, les derniers devoirs que vous rendez à vos proches sont gratuits.

* * *

Calculez, cela est très-facile, ce que produisoit dans votre Municipalité, la ferme ou la régie de la dime et de la prémice, ajoutez à cette somme le produit des droits d'octroi: joignez-y le montant des impositions que votre Municipalité pagoit sous l'ancien régime; voyez, par aperçu, ce que le casuel rendait au Curé, aux Vicaires de votre paroisse, formez la somme totale de ces divers objets; elle vous effrayeroit si vous deviez encore les acquitter.

Comparez ensuite la portion des Contributions publiques qui a été mise à la charge de votre Municipalité, avec le total de ce que vous payiez antrefois, et vous trouverez, j'en suis sûr, et j'ose l'affirmer, une très-grande différence à votre avantage.

Ces calculs géuéraux ne seront peut-être pas possible pour une grande partie d'entre vous, et par cette raison je veux encore vous indiquer un moyen plus simple et plus à votre portée pour vous convaincre de la vérité de mes assertions.

C'est à vous d'abord, laboureurs, hommes précieux et respectables qui exercez le premier et le plus noble de tous les états, que je m'adresse.

Egiüe contubat ahalic eta justuena, cuen bethico lanen eta copetaco icerdien arias, cuen lurrec ekartcen tusten bihi eta bertce fruiten quantitateas. Examina çäue cembañ quantitate hartaric emaiten cinduten Detchimaren eta Premiaren cat, Detchima eta Premicia heyen balioa calculaçue: suma horren muntantary emendadiocue cerbait guehiago, batçuetan cuen indarren sustengatçeco behar tuçuen arno eta haraguientzat Lebayen arias guehiago pagatcen cintustelaçots; junta diotcocue oraino suma horri lehen pagatcen cintusten Imposac eta Eliçaco casuelencat pagatcen cintustenac. Orhoit citeste gauca horietaris, ezduçuyela guehiago deus pagatuco.

Icusaçue guero, cenbatentzat caiten taxatuac Contributione publicoetan, eta erranen dautaçue, segur nais, jadanic hainits irabasten duçuela ordena berri huntan.

Eta çuek Hiri eta Herri bilduyetaco Habitantac estatu edo profesione bat duçuenac, consideraçue lehenic Assamblada Nationalac içan duen attentione particularra ordennatu duyenean esdirela condatuco Impositione Mobiliera deitcen denaren pausatceco eçagutu behar diren alocayruetan, cuen estatuaren edo profesionearen erabilceco behartutçuen attelierac, erran nahida botica eta bertce harri darraisconac. Calculaçatçue, eta hemen aurquituco duçue abantail handia: calculaçatçue cer irabasten duçuen Lebayen supresioneas: juntacçotçue calcul horiey lehen pagatcen cintusten Imposac: comparaçue cuen oraico taxa, lehen pagatcen cintusten dretchuequin eta atcemanen duçue abantail handibat.

Horrela seguratzen çaitelaric cebec Constitucioneac ematen dausquïtzen abantailles Impositionen gainean, seguratuac içan citeste orobat abantail berac aurquituco tuçuela Constitucionearen bertce parte gucietan, çoinen detaillean ecin orai sarbainiteque.

* * *

Faites un compte aussi exact qu'il vous sera possible de la quantité des grains et des autres fruits que produit votre domaine par le travail continual de vos mains et à la sueur de votre front. Examinez sur ce produit combien vous en donnez pour la dime et la prémice; calculez-en la valeur, ajoutez à cette somme quelque chose de plus, et pour la plus value du vin, dont vous devez quelquefois ranimer vos forces, plus value que nécessitoient les droits d'octroi, et pour la plus value encore de la viande dont quelquefois encore vous ne pouvez vous passer, plus value nécessité aussi par les droits d'octroi: joignez encore à cette somme et les impositions annuelles que vous étiez obligé d'acquitter et ce que vous coûtoit annuellement le casuel de l'Eglise; réfléchissez que vous ne payerez plus rien de tout cela.

Voyez ensuite à combien vous êtes taxés pour votre part dans les Contributions publiques, et vous me direz, j'en suis certain, que déjà vous gagnez beaucoup au nouvel ordre de choses.

Et vous, habitants des villes et des bourgs, qui exercez un art ou une profession quelconque, considérez d'abord l'attention particulière qu'a eue l'Assemblée nationale, d'ordonner qu'on distrairoit, de l'évaluation du prix des loyers, pour l'assiette de l'Imposition Mobiliaire, les ateliers dont vous vous servez: calculez aussi, et c'est ici que vous trouverez le grand avantage, calculez ce que vous gagnez par la suppression des droits d'octroi: joignez à ces calculs le montant de vos anciennes Impositions: comparez-les avec votre taxe dans les Contributions actuelles, et vous y trouverez aussi un grand avantage.

Convaincus ainsi par vous mêmes des bienfaits de la Constitution dans la partie des Contributions publiques, soyez persuadés que dans toutes les autres parties de cette même Constitution, dans le détail desquelles il m'est impossible d'entrer en ce moment, vous y trouverez aussi les mêmes avantages, les mêmes bienfaits.

Herritarac, ez detçäuela beras entçun malhurusqui gure artean oraino diren guti contentac, gaisqui nahiak: juntaciteste guiac Constitucionary: guiecieguguin yuramentu berris ere haren mantenisceas.

Ez detçäuela entçun particularsqui çuen conscientiac trublatu nahi tustenac, gure erreligionea bethi bera, bethi bat da. Urhunda Asamblada Nationalac colperic den mendrena ekarri dioen, contrarat Asambladaco Decretec eraquarry nahituste gure erreligione sainduaren Ministroac evangelioco principiotarat elica sainduac bere lehenbico demboretan, guiristioneta-suneco dembora ederretan seguitcen cituen erregueletarat. Cernahi erran deçaten, examina çatçue cebec gauça guiac: eguiçue attentione Aphespiku, Erretor eta Vicario berrieik declaratcen dutela haltoqui Aita Sainduaren communionean direla, communione hortan egon nahi dutela: eguiçue attentione, fedesco articulu berac, sacramendu berac, catechima bera, ceremonia berac, fede bera dugula: deus, ez deus ere, ez dela chanyatu gure erreligionean; seguraciteste çuen beguias, seguiçatçuce Aphesjuramentu eguienen instructioneac, conduita, fonctioneac, ceremoniac, eta eçagutuko duçue gauça horien eguias.

* * *

Horrela çuey eçagutaraci ondoan Constitucionaren abantaillac, guelditcen çait çuey erraiteco cer eguiñ behar duçuen Constitucionaren hobequi oraino tinquatceco, mantenisceco.

Sustengatcea hainbertce intres duçuen Constitutionea, ecin manteni diteque, Herritarac, Nationaren errespectarasteco, eta barnean baquea, ordena ona eta bacotcharen içateac seguratçeco establituac diren indarrac, erran nahida tropetaco Soldaduer-Guardia-Nationalac, eta holaco bertce establimenduac esbalire mantenuac: Constitutioneac galdelesen du oraino bere mantenuarençat, harc establitu tuen autoritatzen entretenimendua Fonctione publicoey eçagutu çaioten sarien pagamenduas. Francesen leyaltasunac galdelesen du finean Nationeac cargatu nahi içan duen pagamendua.

Tropac, Constitucionac establitu tuen autoritateac, Fonctioner publi-coac, çorren pagamendua, finean Constitucionea bera, ecin sustenga diteque, Contributione publicoen pagamendua eguiten ez bada, presa gaitecen beras hain justuqui, hain leyalqui pausatuac içan diren Contributioneac pagatcerat. Moyen hortas eta moyen hortas bakarric evitatuco tugu desordena guciac eta desordenac ekartzen tuen calte guciac. Erresumaren intres generalac, baco-tcharen intres particullarac, Francesen icen gloriosac, arraçoin guciec behar guituste beras engayatu, sobera guibelatuya den obligatione baites padaco horren bethetcerat. Gure Impos hain justuqui errepartituen, pagatceco iraka-tcico dugun empresamenduyan, ecagotucotu Franciac bere haur maiteac, eguiazco Citoyenac.

*Ustaritsko Distriqueco Procuradore sindica,
DHIRIART.*

A Bayonne, de l'imprimerie de Pierre

* * *

Citoyens, n'écoutez donc pas les mécontents, les malveillants, qui malheu-reusement existent encore parmi nous: ralliez-vous tous autour de la Constitution: répétons tous le serment de la maintenir.

N'écoutez pas sur-tout ces fanatiques qui cherchent à troubler vos con-sciences. Notre religion est toujours la même. Les Décrets de l'Assemblée nationale, bien loin de lui porter aucune atteinte, n'ont fait que ramener aux principes evangéliques, aux règles de la primitive Eglise, les Ministres de cette sainte religion. Eh! quoiqu'on en dise, examinez les choses par vous-mêmes: faites attention que les Evêques, les Curés et les Vicaires Constitutionnels dé-clarent formellement, qu'ils sont et qu'ils veulent être dans la Communion du Pape: faites attention que nous avons les mêmes articles de foi, les mêmes sacremens, le même catéchisme, les mêmes cérémonies, la même croyance: que rien, non rien, n'est changé dans notre religion, si vous voulez vous en convaincre par vos propres yeux, suivez les instructions, la conduite, les fonc-tions, les cérémonies des Prêtres Constitutionnels, et vous en serez persuadés.

Après vous avoir fait connoître les avantages de la Constitution, il me reste encore à vous parler de ce que vous devez faire pour la consolider et pour la maintenir.

* * *

La Constitution que vous avez tant d'intérêt à soutenir, ne peut pas exis-ter, Citoyens, si la force publique, établie pour faire respecter la Nation au dehors, pour assurer les propriétés l'ordre et la paix dans l'intérieur, n'existoit pas: la Constitution exige encore pour son maintien, l'entretien des autorités constituées, le payement des salaires accordés aux Fonctionnaires publics: la loyauté Française exige aussi l'acquittement des dettes dont la Nation a bien voulu se charger.

La force publique, l'entretien des autorités constituées, les Fonctionnaires publics, l'acquittement des dettes, la Constitution enfin, ne peuvent pas exister sans le payement des Contributions publiques. Il faut donc, il faut donc nous hâter d'acquitter ces Contributions si justement, si légalement, si volontairement établies. C'est par ce moyen et par ce moyen seul, que nous éviterons l'anarchie, le bouleversement de l'Empire, sa dissolution et les maux infinis qu'elle entraîneroit: l'intérêt général du Royaume, l'intérêt particulier de chaque individu, la gloire du nom Français, tout doit donc nous engager à remplir cette obligation essentielle dont l'exécution n'est déjà que trop retardée; c'est à l'empressement qu'on mettra à acquitter les Contributions que la Patrie reconnoîtra ser enfans chéris, les vais Citoyens.

Le Procureur-Syndic du District d'Ustaritz

DHIRIART

FAUVET Jeune, rue Majour, n.º 26.

ZUBEROTAR LEGE HIZTEGIA HAMASEIGARREN MENDE HASTAPENEAN

Txomin Peillen

Jacques de Bela, Jakes Belakoa, Maulen 1585.an sortua eta 1667. urtean hil zen higanaut idazle famatuak, gure herriaz, gure legez, gure kondairaz, milaka orrialde esku-idatzirik, utzi ditu. Esku-idazki horien artean, zuberotar abokatu eta herri-gizon horren lumatik, Pariseko Bibliothèque Nationale-an dagoen *Commentaires sur la Coutume de Soule edo Zuberoako Foruaz Irazkinak*, obra ikertu dut. Hain zuen, irazkin horiek, Maulen eta Bordelen lege gizonek irakurri, erabili, aipatu dituzte alde batetik, 1520.an, gaskoinez argitaratu zen Zuberoako forua, XVII.mendean nekez irakurtzen baitzen, bestetik ofizialtasuna gatik hamazazpigarren mendean egin berri zen frantses itzulpena ez baitzen aski argi.

Bigarren itzulpen hortan, itzuli gabe geratu diren gaskoin hitz asko argitu behar ziren, baita lehen itzulpenean euskaratik ezin itzuli ziren hitzak ere, edo erdal hitzarekin batean gure mintzairan eman zirenak; horiek, azkenek naute lan honen egitera zirikatu, bereziki hitz gehienak ez baitira euskal hiztegietan bilduak izan eta gehienak ez baitira euskal hiztegietan bilduak izan —foruekin batean— galdu direlakotz eta oraingo kondairalariek erabil baiditzazkete.

Gure hiztegi hontan nonbait berrogeitahirur hitz badaude, hamazazpigarren mende hastapenean oraindik ezagunak eta 1520.foruan bilduak, Erdi-Aroko euskararen jakile eta lekuko direnak. Hitz gehienak ez dira maileguak, baina euskaldun zaharrek beren baitatik eginak. Zoritzarrez, ezin itzuliak bai-zik ez dira salbatu, halan ere gelditzen direnek erakusten digute euskaldun zaharrak ez direla mutu izan legezko gauzak adierazteko, nahiz ez dituzten gehienetan idatzi. Hitz zerrenda hauek ere artzain gizarte, laborari gizarte, ofiziale gizarte baten mirail irudia ematen digute eta Bela egile nobleak berak dio Errepubika bat bezalazazpi potestatez gobernaturik izan zela aintzinako Zuberoa; hiztegiak, gizarte berdinazole horren irudia uzten digu.

Aipamenen zehaztasunerako huna zer laburpen erabiltzen dudan:

Zuberoako foruaren artikulua, Z. O. Zuberoako forua, B. Belaren orrialdea, A. aldatzaireak.

I. Abadia: “Gaskoina, bearno ta Zuberoan etxe mota batzuei **abadie** izena ematen zaiete; haien artean badira etxeko jauna aitonen seme lur-jabe dena, baita Leztarreko Kortean epailari direnak ere, halaz noble. Hala dio,

gotika hizkietan idatzitako eta Zuberoan aurki ditekean “Vieux censuel du Roy” delakoak; badira ere aitonen semetasuna ez duten abadiak. Bi kasuetan izen berdina daukate eta erretorgoa baten, laiko jabeak, baitira etxe horietako nagusiak, ta beren parropietan detxemakide” (Z.O. arrêt B. 677, A. 1004).

Zuberoan *aphatia* izenpean ezagutua da etxea, eta nagusiari *abat* esaten zaio.

2. **Abelhatsegarri:** “hitz hori hirur zatiz egina dago: **abel** edo **abere** (bête) **hatse** (hatsarre-commencement) **garri** (pour); zeren eta emaileak halaxe hartzaileari abere-talde baten abioa emaiten diola jakinerazten baitio; miga, behi, nahiz beste kabale bat izan diteke, eme ernaria gehienetan, nasai ditezen eta ezkonberriek emaitza hori hartzean, probetxu atera dezaten” (Z.O. 24 B. 412, A. 596).

Hitz hori ez da gehiago ezagutzen baina luzaro iraun zuen ohitura horrek, 1520.urtean Foruan aipatzen baita eta gure askazgoako paperetan eta kontratueta horiek irakurri ditugu. Lehenik Isabela d'Errecart de Peillen, Dagerragoihen Idaunzeko, Idaunze herriko, premuarekin ezkondu zenean, Barkoixe Peilleneneko etxekoek, doteaz kanpo, hitzman zuten bi ergiren ematea: “*Le mesme d'Errecart a promis de bailer à sa dite fille deux petits junes boeufs de dix-huit mois chacun qui seront de la disposition de la dite future épouse*” (1688.eko Otsailaren 7 an).

Etxeko premua, etxen ezkontzera doalarik, emazteak berrogeitabost libera elartzen dizkio, emaztegaiak bi miga eros detzan (1690.ko Urtarilaren 3 a).

3. **Aitzin saroe:** “lur hedadura hori, **aytein sarüe**, zedarriz, mugarriz inguratua da eta hor, lehen helduak, lehen iritxiak abereak bereziki ardiak sar ditzazke”. Oraingo “euskaran” *sare* (sae) goiko mendian, bazka eremu zabala da; artzain-olha bakoitzean bizpalau *sare* berhezten ahal dira. Azkuen hiztegiak “arditegi” esannahiarekin hartzen du. Zuberoan, gure egunetan, ez du erran nahi hori, batere (Z.O. I4, B.230, A.324)

4. **Altxubide:** “*eta altxubide da Mauleko merkatura doan bidea, baita bortura (mendi goihenera) abere taldeak laguntzeko erabilgarri dena ere*”... (Z.O. I3 B. 230-231 A. 324-326)...”

“*Hamalau beso zabaltasun behar du.... altxubide-ak...*” (Z.O. 25 B.662 A. 986)

Lehen oharra, altxubidea erregebidea baino zabalago da azken honek bederatzi beso baizik ez baitu. Bigarrenik hitz hori ez da gehiago erabiltzen bide zaharra, artzainbidea erraiten zaio. Harriet eta Azkuek era *altxo-*, *altxu-*herroa artalde erran nahiarekin ekartzen dituzte eta egia da Oihenarten erran zaharretan batek diola

10. *Aharra ziten altxonak,
ager ziten gazna ohonak.*

(*Atsotizak eta neuritzak* Donostia, 1971, 31.orrialdean) Erran zahar hortako *altxonak*, “artzan mithil, artzai morroi” omen dira Larresoro-k egin oharraren arauera.

* * *

5. Aradera: “... kabaleak, abreak, gozoan erdizka hartzaleari, euskaraz **aradez izena ematen zaio...** eta **hitz horrek ara** “oiharzun” herroa badu...” (Z.O. 19, B. 358, A. 508) (ikus *erkida*)

6. Arbailla: “eskuineko aldetik, Garindaiñe, Urdiñarbe, Müskildi, Pago-la, Mendi, Mendikota, Ozaze, Haunze; ezkerretik Irabarne, Gotaiñe, Doneztebe Zalgize, Iruri.” (Z.O. 3, B. 87, A. 127)

7. Artabe (Aurkibidean, “mesure” irakurtzen da, baina ez da hitz hori orrialde hortan, B.675.delakoan irakurtzen.

8. Baratz ala barats: zeren Mauleko hiria, Züberoa, harresiz, ez inguratua izan arren, erretenez egina da, baratz deritzaie (euskaratik hizkuntza hortan barat ia, etsaiaren geldiaraztea baita)...

Gure ustez, **baratz** hori ez da euskaratik etorria, baina gaskoinetik zuzenka, bearnesek **barat**, **barats** baitiote eradarazko “fossé, foso” dela-koari.

9. Bayle, baile: “Leztarreko Kortean kargadunak dira **bayle messenger de justice**, mezulariekin batean; frantsesez **baillif** deritzaien gisakoak dira, hemengo hizkuntzan **bayle...**”

(Z.O. 4, B. 92, A. 135)

Hitz horrek ez du deusik ikusteko **bayle** fr. “morroin, mutil” hitzarekin baina **baile** (lat. *bajulus*, occ. ital. *baile*, mezulari) hitzetik dator, nahiz Zuberoan kargu hori frantses kargua baino gorago izan eta **baillif du palais**, justiziakoa den, eta etimona bazterturik *messagier de justice* beste kargu bat da.

10. Barhü: “*Maule inguruko herriek Barhu vic-a osotzen dute*” (Z.O. 3, B. 86-87, A. 125-126) **Barhu** hitz horrek **barru**, **barruti** delakoen itxura eta erran nahia berdinak dute; herro berdinarekin badira etxe aurreko korralea, **barrio** eta zaldien tegia, **barriki**; **Barru** soiliik ez da Zuberoan erabiltzen; berdin gertatu da **barren** -ekin, Santa Graziko izen zahar bat *Eiherabarren* da, eta 1385.urtean Bearnoko muga euskaldunean Lexozken **Barhanetxe** irakurtzen da, orain, berriz, Larrainen, Santa Grazin eta hurbil herri bakoitzean **Barnetxe**, nahiz *Etxebarne*, itxurape berriagoak dira. Ez da euskal hiztegietan irakurtzen, **barhu**.

11. Betatü: “norbaiten, herri baten, nahiz herri talde baten jabetasuna izan diteke betatü bat, bedat gaskoinez... “**Bedats boalers**” idi betatü dela-koak Erramü egiñetik Egübeririraino idiei debekatuak dira. Orduan ere, ez da zilegi handik zuhaitz egoiztea betatuko auzokideek beren baimena eman gabe... (Z.O. 15, B. 285, A. 395).

*Betatü ez da euskal hiztegietan irakurtzen, baina Urdaitsen (Santa Graxin) Goiko ibarraren eta behekoaren artean dagoen mendi bizkar bati *Bethatü* deritzaio. Herri hortako erromanelizaren sarreran ate-arlazeko harria berritu denean, herri hortako gizon batek hegi hortatik bizkarrean ekarri du harria gertaera harrian zizelatua delarik euskarazko hitzkin:*

HAU HARBELEK EKHARRIA BIZKARRIAN BETHATE ZOLATIK 1864.ian.

12. **Bizkai edo bizkar sarüe:** “borturako bidean ikusten diren bazka batzu, ezin betatu direnak, **biscal edo biscar sarüe** izenekoak dira” (Z.O. 14, B. 230, A. 324-327).

* * *

13. **Bortü:** “euskaraz Etxamendi-tik bereizteko, **Bortu** hitza erabilten da”. Orain ere, aitak “Zuberoan Artzain” Eusko Folklorerako idatzi zuen artikuluan, Bortü, goi menda da ardentzat egokiena, 1200-2000 metrotaraino menda, berriz, behien beko menda. 800-1200 metrotaraino...” (Z.O. 14, B. 230, A. 324-327). Hiztegietan dago.

14. **Bortüpe, bortübe:** “bortüko zedarritatik beherago diren gaiñak eta bortüko bidean direnak” (Z.O. 14, B. 230, A. 234-237) Hiztegietan eztago.

15. **Bortübetako saroe:** “bortubetaco sarüe izeneko bazkak, bortubetan daude eta ezin dira bethat...” (Z.O. 14, B. 230, A. 324-327).

16. **Boto:** “... euskaraz eta gaztelaniz, **vœu...**” Hiztegietan dago (Z.O. 27, B. 107, A. 156).

17. **Botoi:** “beste norbaiten —gehienetan aitonen seme baten— lurretan etxea ta etxadia jarri dutenak, noiz eta hitzharmen bat egunik izen den zinez eta botoz, emaileen eta hartzaleen artean, botoi hitza euskaraz eta gaztelaniazko boto hitzetik eta biak latinezko **votum...** (Z.O. 27, B. 107, A. 156) “Botoia, gizon librea da nagusia utz dezakena”.

Oihenartek hitz hori aipatzen omen du, norbait botoz lotua den batez erabiltzen dela, dio, botoi. Ez da gaskoin hitza. Lhanderen hiztegian 181.orialdean irakurtzen da. Oihenarten erran zaharrak dio

228 *Her-jauna othoiez dagoenean botoiari, keinuz dauke uheari.*

Bela-k dio botoia bere jaunari fidel egon behar zuela eta batzuetan zerbitzu batzu eman; halaz ere esaera zaharrak dionaz ez den otoitz baizik egiten, nahiz Jaunak uheari makilari so egiten zion.

18. “Degan Parropiako gizonik argiena izan behar du, bere abisu, aholku, ta aginduekin **vic** edo **degaerie** bakoitzean, herriko justiziaren zaintzale buru izateko ta Batzar Nagusietan (Zinbidetan) deputatu izateko. Herriak

izendatuak dira “bozkaz” auteskundez; degan batek hamar parropiaren ordezkari da; kargua ezin du ukatu eta baldin egiten badu idi baten saria isun badu eta herrialde batek *vic batek ez badu izendatzen berdin*” (Z.O. 6, B. 108, A. 157).

Bela-k uste du hitz hori latinetik datorrela, baina gure ustez gaskoinetik hartua, hizkuntza hortan *degâ, decâ* baita gizona eta *degaerie* herrialdea, Zuberoako foruan bezala.

19. **Domec:** “etxeak legez jartzen eta izenak ematen hasi zelarik Zuberoan, herriko etxe ohoragarrienari **Domec** edo **Sale** izena ezarri zioten; Domec, latinezko census dominicatus edo agros dominicatus “chose du seigneur” gisan izan zen. Jakile bezala euskaraz holakoari **Jauregui**, nola **Jaunen egui Jaunegui** -ren lekuaren eta frantsesez “logement du dominateur” ou “lieu de domination” Eta herri hortan aitonen etxe batzu baldin baziren nagusiari, gehienari Domec izena ematen zitzzion, besteari Sala (latinezko aula)” (Z.O. aurk. B. 6, A. II).

* * *

20. **Erkida:** “et partialis pecora dicuntur ea quorum foetus certis portiobibus inter Dominum et pastorem dividuntur, tamquam proscenda data, sed estimata ut in fructu et argumenta habentes quod praetium pecoris excedit, holaz ardiens ilea, gazta ta beste probetxu ta onura txipia erdizka egiten dira, hartziale ta emaileen artean... Holako kabalea erdizka emaitean (euskaraz **erkida**) ez da dirurik sartzen abere buruak elkarren artean baitira, hartziale (euskaraz **arader**) eta emaileen artean. Erkidan arader denak, sosik, dirurik sartu ez duenez gain ezin ditu kabaleak hil, sal, ez beste gisaz erabil, jabearen baimenik gabe... Jon Done Martin batetik bestera doa erkida...” (Z.O. 20, B. 358, A. 508) eta (Z.O. 15, B. 371, A. 526)

Oraingo euskaran zuberotar gehienek gozoalat hartea, gozoalat emaitza deitzen dute (frantsesez *migain*). Tratu hortan beti norbait galtzale zen ez baziren biak, Zalgizek nonbait XVI.mendeko erran zaharra emaiten digu:

16. *Erkida, berho xorriendako.*

(Erkida lurra, sasi txorriendako).

21. **Etxama:** aurkibidean “maison-mère, euskaraz **etxama**, ikus botoi”; gero botoi artikuluetan ez du aipatzen.

22. **Etxamendi:** “bortü ezten mendia” (Z.O. 14, B. 230, A. 324-327).

23. **Gaitzürü.** “frantsesez, cartane, boisseau, litron, bouchet quart de conque; euskaraz *gayıçuru...*”

24. **Gaztelü:** “Ahargotxi mendian, hango gaztelu ondar eta erreteiei *gaçtelaria* deritziae leku hori (euskaraz ga telu tokia baita) (Z.O. aurkezpena B. 5).

25. Gezi: “vassal, basailu hitza oroiterazten du euskarazko **gueci** hitzak, dardo, palanka gisa erabilia eta nonbait diote Galia Zharrean **goessa** ziotela dardoari, hortik beraz “vassal” hitza.” (Z.O. 27, B. 7, A. 13.)

26. Hilak biziari argi “hala dio euskarak frantsesek - le mort saisit le vif - delako artikuluari. Arauki hau egunik izan da ordeinu gabekoaren askazi, hurbilenak, hullanenak ondorioa har lezan, ondoko hori aldekide edo saikets-kide ez izanik ere, izanik ere ezkerreko-haur, atzerritar ala beste, hilak biziaren begiak irekitzen irikitzen baititu, hala dio euskarak **hilac biciari argi**. Ordeinuzko ondorioa deritzionak betebeharrezko eginbidea baldin badu, aldiz Foruzko herritar hontan, **ab intestat** uka diteke, inbentario egin ondoren har, baina erorzketakozorrak eta besteak ordaindu gabe. Halaz ere, baldintza bezala, ondoko jende horrek Zuberoako ohituraz baliatu nahi badu, ondorio horren ardiesteko hil ondoren urtebetean bere burua aurkeztu behar... (Z.O. 27, B. 490, A. 716).

27. Iheska: “aterbe gisa eta bortuetako betatuetan, axolbean hartzeko egiten dena”. (Z.O. 14, B. 230, A. 324-327).

28. Jagues, Jages: “hala erraiten zaio Zuberoan Jaca-ko arditari”. (Z.O. 7, B. 125, A. 182).

* * *

29. Korstobolo: “septem fratrum eguna edo Corstobolo. Egun hau ikusi dudan bezala Uztailaren hameka da (Kristobalen metatesia ta haren lekuaren euskaraz erabilia); egun hortan da bethatü batzuen hogeiaria bortuan” (Z.O. 14, B. 230, A. 324-327).

30. Labaki: “labaquis edo treytins, fournats” Ereitzarako, auzo lur edo lur aske bat garbitzen eta itultzen denean. (Z.O. 13, B. 217, A. 306) Oraingo zuberoeran **labaki**, **llabaki** hitza ezagun da; guti egiten da. Aita zenak etxean ikusi zuen egiten Etxagaraiko Sorhoan, ira ondoak, oteak, sasiak ebaki, metatu, erre egiten ziren, gero lurra itzultzen aratzen nahiz belardi nahiz arto-alor baten egiteko.

31. Larrari: “...hala herri hontako artzain asko eskusatzen dira, artzain olha bakoitzeko eskatzen zaieten ahari **larrari** delakoaren pakatzetik; batzuk sei sos bederatzi diharu turnes (six sols, neuf deniers tournois) ordaintzen, besteek ezer ez, baina Fortaner d'Ira abal -ek eskaturik, Bordeleko parlamentuan erabaki zen, **potestat** buruzagiek zerga horrez askatzeko zuzenbidea zutela; d'Ira abal hori Zuberoako erregeren prokuradorea zen”. (Z.O. 2, B. 68, A. 99).

32. Orda: “Zuberotar Batzarre Nagusiaren biltzeko kanpaina da. Eta hirur besoek bildu behar dutenean Zuberoan Orda Kortea deritzao, su kanpai deiez egunik baita eta euskaraz dei hori **orda baita** (Z.O. 14, B. 99, A. 46). Gure ustez hitz horrek bearses **ourda**, Bigorrako gaskoin **orda** hitzkin

zer ikustekoa du, nahiz itxura, nahiz adieraziaren aldetik. Oraingo zuberoean, “tocsin, rebato” *sü-zeñü, deihadar* erran genezake, orda, galdurik baitago”.

* * *

33. Prim: “ondorioko bezala askazgoako hurbilenaren hartzea” (Z.O. 10, B. 177, A. 240). Orain Zuberoan bereizten dugu sortzez *primatü* dena; alabaren gatik *etxeko-prima* diogu, semearen gatik *etxeko primü*, baina haurrik ezpada hurbilena *primützen* ahal da.

34. Sale: Sala (ikus *Domec*)

35. Sarüe: gorago ikusi dugu hitz hori hitz lotuetan erabilia (ikus aitzin sarue), orain *sare, sae* deritzaio berdin, Bortuan, ez oterik, ez iratzerik, ez berro, ez sasirik, ez dagoen belar hutsezko bazka zabalari. Nahiz ez dakidan ongi nondik datorren hitza, bearnesez erabili izan da *saroi* itxurapean eta orain tokika *sarra, sarrailh* itxurapean.

36. Süküne: “artzainek beren afaria, beren apairuak hartzera ibiltzen diren lekuak *sukune* dira...” (Z.O. 18, B. 230, A. 324-327).

37. Terkoil: “araudi zuzena egin izan da gizon ezkonduen esprabitzeko proban jartzeko, zeren beren nabaskerietan emeak (*primak*) *tercoil* arrak baino gehiago balio duen” (Z.O. 24, B. 390, A. 560).

Beraz kanpotik etorritako gizonak oso fama txarra du, hitzaren azkenak *-oil* salatzen duen bezala eta hitzaren herroa baliman gaztelaniazko *terco*, fr. *obstiné*, baita.

38. Urre: “morlaas sosa edo *urre euskaraz..*” Morlas Bearnoko hirian ateratzen zuten dirua. Zuberoaeraz *ürhe* diogu baina idazle zahar gehienak gisa Jakes Belakoak kontsonante ondoko “h” gehienak ez ditu idazten... Lerro batzu urrunago dio: “Zuberoan, 27 diharü (deniers) balio du, hots lauek bi sos eta hiru diharü turnes (deniers tournois) *edo bederatzi ardit* (liard)”. (Z. O. 7, B. 125, A. 182).

* * *

39. Zainhoa: “fermance vezialère (sic) eta herriko mintzairan *sainhoa* delako kargua gertatzen zaion gizona ezin da, ez Lextarreko Kortean, ez eta Zuberoako beste korte batean epailari izan”. “Herri hau legez jarri zenean kargu horiek agindu ziren, hala etxe batzuen jabeak sortzez, nahiz ezkontzez, nahiz erostez izan beren parropiako auzogoaren berme bezala inardetsi behar duten etagizon horiez baliatzen da norbaitek beste norbait justiziara, ezkiribu gabe, deitzeko. Kargu hau bilaun da, ta beste ohore, abantailletatik batzertua dago halako gizon arartekoa” (Z.O. II, B. 73, A. 105-106).

40. Zinbideta: hitz hori Zuberoako populuaren batzarrea izendatzeko erabilia, Bela-k *Sylviet* etimologia itxurapean ematen du.

41. **Zin egotzi:** “Larraiñe, Urdaits (Santa Grazi) Hauzeko deputatuei lekuko jendeek diote **cin egotçiac** esan nahi baitu zinpean daudenak eta hala Erromatarrek, **conjuratus**, zinkide zioten elkar deitzen zutenak beren egitekoak burutzeko eta delako parropiek deputatu hurak zinkidetzen dituzte beren herri-arazoetan nahaspilarik izan ez dadin, beren egitatetan ez jakinean baizik gerta ez dakien” (Z.O. 3, B. 86-87, A. 125-126).

42. 43. **Züberoa:** “egiaz, euskara jarria den herrialde guzietan eta hizkuntza hortan **Suberoa** dio herriak esan nahi baitu su-beroa (adieraziz “vous, chaud” hitzekin **suberotar** izeneko herritarrek beren jokaeretan bertute bero ta Zabalekoak direla” (Z.O. I, B. 5, A. 13)... “Zuberoak zazpi zati ditu, zazpi vic edo deganerri, Ibar eskuin, Ibar-Exker, Basaburia, Arbailla, Peirie-deko deganerriak, baita Barhuko, Laruntzeko, Arueko, Domintxainekoak. Deganerri bakoitzak urte guziz Maiatz lehenean bere degan edo buruzagia hautatu behar du.”(Z.O. 6, B. 108, A. 157).

Beharbadá, hitz bat edo beste ez dut irakurri, mila ta berrehun orrialde-tako esku idazki hortan; baina uzta hori ez da txarra ta uste dugu beste Foruetan eta beste Edestilari, kondairalarien obretan gehiago lo daudela. Bilduma hau izan dadila erakusteko gure zuberotar arbasoek, beren lege hiztegi xumea euskara soilez egiten jakin izan zutela. Ederregi lizateke, oraingo unibertsitari argiek, lehenagoko artzainek bezainbeste egin balezate, maileguaren erreztasunera, beti erori gabe.

SEGUNDA ADICION
A
MAS VOCES ALAVESAS

Gerardo López de Guereño

A

- ABIBOLLO. Panta rastrera perjudicial entre cereales (Apellániz).
ABIJON. Haces de centeno preparados para hacer *vencejos* (Opacua).
ADORMIJAO. Adormilado (Opacua).
ADRENTO. Por adentro (Maestu).
AGOSTADERO. Temporada de verano en la que por cierta cantidad pastaban en la Sierra las ovejas de otras provincias (Apellániz).
AIRE. Impetu; fuerza (Opacua).
ALAMANISCO. Mantelería al estilo de Alemania (Inv. 1735 Apellániz).
ALAMBRADA. Tela metálica que ponían a los pucheros de barro para evitar roturas (Apellániz).
ALAMBRAR. Colocar la anterior tela metálica (Apellániz).
ALAS DEL CORAZON. Los bordes del mismo en el cerdo (Apellániz).
ALDA. Delantal; regazo (Opacua).
ALFONSINAS. Monedas de cobre con la efigie del rey Alfonso (Apellániz).
ALICANCANO. Travieso; vivales (Opacua).
ALMOHADILLA. Parte del carro que se apoya en el eje (Opacua).

* * *

- ALLIGURRIS. Frutos del espino albar (Quintana).
AMORROCAR. Hablar dos personas en voz baja y muy juntas (Apellániz).
APAGAVELAS. Despectivamente, nariz grande (Opacua).
APERAUCHI. Una planta (Opacua).
ARCAMESA. Mueble: "más una *arcamesa* vieja, en seis rs." (Test. 1722 Anúcita).
ARCAZ. Mueble: "más un *arcaz* sin zerraja, en ocho rs." (Test. anterior).
ARPONES. Barras gruesas de madera que sostienen el carro (Apellániz).
ARRACO. Heredad que no se labra (Opacua).
ARRAPOSADO. Mermarse las espigas del cereal por excesivo calor (Apellániz).
ASPAS. Cuernos del ganado vacuno (Ord. Mun. 1781 Apellániz).

ASTORAR. Por asustar (Opacua).

ATALO. Daño al cocer morcillas. "Deben hervir poco a poco para que no hagan *atalo*" (Apellániz).

ATORRAS. Ropas de mujer (Test. 1722 Anúcita).

AURZAIA. Niñera (San Román de Campezo).

AZULETE, Añil que se usa en la limpieza de la ropa (Apellániz).

AZULETE. Azulejo (Opacua).

B

BABA. Barrillo pegajoso que se forma al licuarse la helada (Apellániz).

BAJERA. Diarrea (Apellániz).

BARREDERA. Manojos de hierba para barrer el horno del pan (Opacua).

BARRERILLA. Tabla que se coloca al frente del pesebre para evitar que se caiga el grano (Apellániz).

BEZA. Arvejuela (Apellániz).

BIDURRI. Ajan; Clemátide, semilla usan niños para fumar (Opacua).

BIRITACO. Chorizos de sábado (Osma).

BIRULO. Rodillo para igualar el suelo de la era (Opacua).

BISUCHI. Planta; Aro común (Opacua).

BIZCOCHO. Flor, campanillas azules pegadas al suelo; se come la raíz del pétalo (Opacua).

BOLÚMBIO. Por columpio (Opacua).

BOQUIRROTAS. Deslenguados: "... que hay algunas personas *boquirrotas* o mal avituadas en sus lenguas..." (Ord. Osma, 1742).

BORRUMBADA. Tormenta; tronada (Apellániz).

BOTIAS. Residuos que quedan al trillar (Opacua).

BRECUL. Planta de la familia de las crucíferas (Apellániz).

BRINZAS. Astillas de madera (Apellániz).

BRUSA. Vulgar por blusa (Virgala).

BURRUBIOTE. Fruto silvestre del madroño (Opacua).

C

CABECILLA. Cabeza de cordero, muy estimada como alimento (Corriente).

CABECILLA. Hierba que suele salir en orillas de caminos (Apellániz).

CABEZA. Espiga del maíz (Apellániz).

CACHABA. Cayado; porra del pastor (Apellániz).

CALAMOCANO. Persona débil, enfermiza (Apellániz).

CALLANDEROS. *Perrechicales* muy ocultos en el monte (Corriente).

CAMBA. Pieza de madera o hierro que unía la reja del arado y la vara que iba al yugo de los bueyes (Apellániz).

* * *

CANTINA. Cantimplora; vasija para llevar leche (Opacua).

CANUDO. Enmohecido (Opacua).

- CUBIERTA. Pequeña manta de lana que se coloca sobre el yugo de los bueyes (Apellániz).
- CANADA. Parte central, interior, de ramas de zarzamora (Apellániz).
- CARDADERA. Tabla larga que en uno de sus extremos tenía una especie de cepillo con púas de hierro para preparar el lino (Apellániz).
- CARMELAR. Hacer trozos el lino al prepararlo para hilar (Apellániz).
- CARNUDO. Tierra mala (Opacua).
- CARRASCA. Lo que queda del lino después de macerado (Opacua).
- CARTOLA. Maderas en escuadra que se colocan a ambos lados de la caballería para transportar cereal, leña, etc. (Apellániz).
- CASCARRUTA. Excremento de oveja (Opacua).
- CASTILLETE. Pieza del molino. "Diez y seis rs. q. costó un olmo para el *castillete* de dho. Molino" (Osma 1807).
- CATAR. Robar. Antiguamente al que *cataba* una colmena le cortaban el brazo derecho (Apellániz).
- CATAR. Arrancar la parte superior del maíz para que madure mejor (Apellániz).
- CENCERRILLA. Campanilla para el ganado (Apellániz).
- CENCERRILLADA. Toque de *cencerrillas* (Apellániz).
- CEPORRO. Dormilón "Duerme como un *ceporro*" (Apellániz).
- CERROJO. Persona de pocos alcances (Apellániz).
- CILINDRO. Maquinilla con dos rodillos entre los cuales pasa la masa preparada para el pan, quedando así más fina (Apellániz).
- CIRRIOLERA. Diarrea (Virgala).

* * *

- CLAVO. Cada una de las púas que lleva la *narrea* de madera (Apellániz).
- COCIDO. Por helado: "Hoy ha amanecido todo *cocido*" (Apellániz).
- COCINO. Recipiente de madera para conservar alimentos: "dos *cocinos* viejos, de aia, que sirven para las carnes y tener sal" (Test. Jócano, 1785).
- COGEDERA. Cestaño de mimbre, forma de huevo, para recoger las abejas que están fuera de la colmena (Apellániz).
- CORAZONES. Hierba cuya semilla tiene forma de corazón, de la que recibe el nombre (Apellániz).
- CORREMONTES. Labor que se hacia por *renque* para recorrer los montes comunales en la caza de lobos, reconocimiento de pastos, etc. (Osma 1785).
- CORRILLO (de...). Una clase de seta (Bernedo).
- CORRUSCAS. Pan muy tostado en sopas de sartén (Osma).
- CORTAMATAS. Instrumento cortante con mango largo que sirve para limpiar de maleza la orilla de caminos y heredades (Apellániz).
- COVANILLA. Cesta de vara de avellano, estrecha y alargada, para llevar basura (Osma).
- CRISMA. Cabeza (Opacua).
- CUARENTENA. Una clase de alubia (Corriente).

CUCHILLAS. Piezas del arado *braban* para levantar la tierra (Apellániz).
 CUJIN. Por cojín: "... ocho rs. del balor de un *cujín*" (Inv. 1753. Apellániz).

* * *

CULANDRON. Despectivamente culo grande (Opacua).
 CULEBRINES. Planta empleada para hacer *barrederas* del horno (Opacua).
 CULTIVADOR. Máquina que remueve y amontona la tierra alrededor de la planta de la patata (Apellániz).
 CUNCUN. Sapo; *zarrapo* (Contrasta).
 CURREALAR. Vulgar por trabajar (Corriente).
 CURRELO. Vulgar por trabajo (Corriente).

CH

CHALITOS. Palmaditas con las manos del nene (Apellániz).
 CHARA. Rama de haya después de podada (Opacua).
 CHARRIPATAS. Subasta patas de cerdo (13 enero) pujando con una cerilla encendida hasta que se apague (Barambio).
 CHATA. Palo corto en el juego del calderón (Corriente).
 CHILLON. Carro con el eje de madera (Corriente).
 CHIQUIS. Habas que llevaban de comida los pastores (Apellániz).
 CHIQUITO. Vaso de vino en taberna (Corriente).
 CHIZADAS. Lombrices (Larrea).
 CHORRETE. Guijarro (Opacua).
 CHULETA. Terrones que salen al *maquinar* (Opacua).
 CHURRAS. Para llamar a las gallinas: "Churras... churras..." (Apellániz).

D

DESMORRAR. Romper los labios o morros (Apellániz).
 DESTILO. Planta dañina (Opacua).
 DESTRIPADOR. Aparato para preparar la tierra antes de sembrar (Apellániz).
 DIENTAL. Pieza del arado *golpino* (Apellániz).
 DISIPELA. Por erisipela (Apellániz).
 DOMINGO (Chorizos de...). Los de mejor caliad (Corriente).
 DUX. Testigo en visitas mojones; se pone uno a cada lado del mojón, y el terreno que queda entre testigo y mojón corresponde al término (Osma).

E

EMBADAJAR. Poner el badajo a los cencerros (Osma).
 ENCANGRENO. Gangrena (Apellániz).

ENCISCAR. Mancharse (Apellániz).

ENCOLADAR. Hacer la colada; lavar la ropa. Obligación del Mayordomo de Fábrica: “*encoladar y limpiar la ropa de lino*” (Lib. Fáb. 1751. Guillerna).

ENGRANE. Ruedecitas de hierro que hacen mover el *cilindro* para pasar la masa del pan (Apellániz).

ENREDOS. Todo lo necesario para la matanza del cerdo (Apellániz).

ENTECARSE. Enfermar el ganado (Apellániz).

ENTEGUILLAR. Colocar el *teguillo* en las habitaciones (Osma 1734).

ESCURRIDERO. Escurreplatos (Apellániz).

ESPADILLA. Una de las piezas del arado *golpino* (Apellániz).

ESPARRAGO. Seta del género “*Cortinarius*” (Navarrete).

ESTOPAZO. Tela gruesa que se fabrica con la parte basta del lino: “... ocho reales del precio de tres varas de *estopazo*” (Inv. 1753. Apellániz).

F

FANDANGUEADOR. Rasqueta para raer la masa de harina que queda pegada a la artesa al preparar el pan (Opacua).

FLOR DE LA ABEJA. Especie de orquídea cuya flor parece una abeja (Apellániz).

FLOR DE PAJARO. Una clase de vegetal (Apellániz).

FURRUNCIA. Tablita con una cuerda a la que hacen girar los muchachos como si fuera una honda (Apellániz).

G

GALAFATE. Esparavanes en el ganado vacuno (Apellániz).

GANCHO. Hierro en forma de S que se emplea en la matanza del cerdo (Apellániz).

GARABASTA. Estopa del lino (Apellániz).

GARLOCHA. Vara que en su punta lleva un pequeño arpón (Opacua).

GARRAPATA. Seta del género “*Clavaria*” (Obécurri).

GARRIGORRIS. Frutos del espino albar (Bernedo).

GASPURO. Una clase de trigo (Apellániz).

GATILLA. Oruga (Osma).

GOMITAR. Vulgar por vomitar (Apellániz).

GORGOL. Envoltura verde de la avellana (Opacua).

GOROSTI. Acebo (Corriente).

GRANILLO. Una clase de tela: “... otro mantel de *granillo* de dos telas de buena calidad” (Inv. 1753 Apellániz).

GROJO. Enebro (Osma).

GÚETO. Juego de muchachos con pipas de melocotón (Opacua).

GURRUFITO. Manzana silvestre (Osma).

H

HABUCHI. Calzón de las habas (Osma).

HAYURNAS. Plantas jóvenes de haya (Osma).

HOLGADERA. Paletilla para palomas que se usan como reclamos al paso de las torcaces (Opacua).

HONDON. Tocón: parte del árbol que queda al derribarlo (Opacua).

HORQUILLO. Pieza de madera con cuatro púas largas que se adosa a la guadaña para segar (Apellániz).

HUSILLO. Una de las piezas de la *paladera* del molino (Apellániz).

I

ICARA. Chopo silvestre (Opacua).

IGUALAR. Llegar un animal a la edad en que se le completa la dentadura (Osma).

IRUJA. Aguardiente muy fuerte, de baja calidad (Apellániz).

J

JAMBRE. Por enjambre: “Peña La *Jambre*” (Apellániz).

JOSPO. Retozo; saltar alegramente (Apellániz).

L

LAMPADILLA. Tela para basquiñas: “Dos basquiñas, una de *lampadilla...*” (*Test. 1722. Anúcita*).

LAMPARON. Tumor en el cuello de los bueyes (Apellániz).

LANTEGUI. Lugar en el monte donde preparan las carboneras (Apellániz).

LECA. Vaina de las legumbres (Opacua).

LENGUANDOSE. Dándose lengüetadas (Leorza).

LIENZUELOS. Servilletas (*Test. Anúcita*).

LUCERO. Pequeña ventana en el tejado (Opacua).

LL

LLABIOS. Seta del género “*Cortinarius*” (Bernedo).

M

MAIZORRES. La caña del maíz sin hojas, ni mazorca (Opacua).

MANILLA. Manivela (Opacua).

MARIPOSERIO. Cantidad de mariposas: “Ya no se ve tanto *mariposerío* como antes (Apellániz).

MARISELVA. Madreselva (Opacua).

MASADA. Por amasada de pan (Apellániz).

MATACABRAS. Viento Norte de la parte de Araya (Opacua).

MATA TOPOS. Hierba topera (Apellániz).

MEDIA LUNA. Instrumento agrícola parecido a la azada con la pala en forma de medio círculo (Apellániz).

MENUCIA. Tripas e hígado del ganado (Opacua).

MENÚGA. Excremento del ganado (Opacua).

MIGUITINA. Pasadera de las *trallas* de las abarcas (Opacua).

MOCHETA. Punta del barreno (Opacua).

MOCHICO. Arbol de poca altura, sin copa (Apellániz).

MOCHO. Una clase de trigo (Apellániz).

MOLENDURA. Por molienda: "cinco fanegas de trigo de las *molenduras* de los Vezinos de Verroci..." (Libro Concejo. 1690. Apellániz).

MONSO. Estropajo (Opacua).

MOÑOS. Conjunto de lino que colocaban en la rueca para hilar (Apellániz).

MORENILLO. Molinillo de la chocolatera (Apellániz).

MORICO. Planta acuática en balsas (Apellániz).

MORRACA. Ser imaginario. A los niños revoltosos se les conmina: "Que va a venir la *morraca*" (Apellániz).

MORREAR. Beber vino (Corriente).

MORTERADA. Mucha cantidad o carga (Opacua).

MUGARZA. Martillo octogonal con picos en sus bases cuadradas que sirve para picar la piedra del molino (Opacua).

MULA. Llaman así al aparato motocultivador (Apellániz).

N

NIDRIO. Amoratado (Opacua).

NITA. Juego de muchachos con monedas (Apellániz).

O

OLMADILLA. Una de las piezas del arado bravant (Apellániz).

OPACHE. Eructo (Opacua).

OROLDI. Musgo (Opacua).

P

PAITO. Por pato, ánade (Apellániz).

PALANCA. Arado usado después del *golpino* y antes del bravant (Apellániz).

PALAZADA. Instrumento de labranza (Apellániz).

PALEAR. Limpiar grano con pala, aprovechando el viento (Opacua).

PALMILLA. Una pieza del molino: "mas veinte rs. que costó *palmilla* y *gurrión* del molino" (Cuentas. 1693. Osma).

PALOMERA. Unión del lomo con la cola en los ganados vacunos (Opacua).

PAMPANO. Pétalo; cada hoja de la corola (Opacua).

PANADEROS. Grillo macho que tiene una P en sus alas (Corriente).

- PANEL. Cesto liso, de poco fondo, empleado para llevar basura (Apellániz).
 PARADA. Depósito reglamentario de sementales (Corriente).
 PARCELARIA. Nombre de los nuevos caminos al hacer la concentración parcelaria (Apellániz).

* * *

- PASO. Pasillo en el interior de las casas (Apellániz).
 PATA DE GALLINA. Hierba rastrera cuya raíz es de malos efectos en las huertas (Apellániz).
 PATATA CULEBREÑA. Tubérculo de la planta “comida de culebras” (Virgala).
 PECHUGADA. Esfuerzo grande (Opacua).
 PEDO DE RAPOSO. Seta del género Lycoperdon (Bernedo).
 PEDREGADA. Granizada; pedrisco (Apellániz).
 PEINE. Horquillo más pequeño para segar menos alto (Apellániz).
 PEINE. Travesaños de la cama del carro (Opacua).
 PELANDRINA. Manera de conservar chorizos: capa hojas finas de maíz; capa de chorizos... Id.; id... hasta llenar cacharro (Mendiguren).
 PELICAN. Animal flaco (Opacua).
 PELOTA. Se dice del horno de cocer pan cuando sale fuera del muro de la casa (Apellániz).
 PICACHON. Pico de cavar (Opacua).
 PICAR. Afilar la guadaña golpeando su filo con martillo (Apellániz).
 PICIA. Falta en acudir a la escuela (Corriente).
 PILANCO. Pila donde escurre la ropa de la colada (Opacua).
 PIPIRRITAS. Amapolas (Opacua).
 PITA. Por pepita. “El rayo es una pita de metal que se hunde en la tierra” (Apellániz).
 PLANCHAS. Piezas del arado *braban* (Apellániz).
 PORRONDOCO. Feo; descuidado (Opacua).

Q

- QUITAVENENO. Cardo corredor; aseguran que es eficaz contra mordeduras de culebra (Apellániz).

R

- RAPERO. A ras del suelo (Apellániz, Opacua).
 RASPA. Escofina basta; lima para madera (Apellániz).
 RASTREAR. Pasar la rastra (Arlucea).
 REDOBLENTES. Grillo macho con una R en sus alas (Corriente).
 REJOLA. Hueco entre dos lastras del río (Osma).
 ROBLILLO. Planta que crece en los sembrados (Opacua).
 ROJIENTO. Que tira a rojo (Apelániz).

ROÑOSO. Pequeño; achaparrado (Opacua).

ROSARIO. Planta dañina cuyas raíces las forman unas cebollitas muy pequeñas (Opacua).

RUEDA. Una clase de tela: "... doce rs. del balor de un mantel de rueda de buena calidad" (Inv. 1753, Apellániz).

S

SABADEÑOS. Chorizos de sábado (Osma).

SVATERRANO. Viento frío que viene de la parte de Salvatierra (Apellániz).

SANGRADERA. Abertura en los caminos para que corra el agua: "mas abriendo las *sangraderas* de los caminos reales" (Cuenta Ayunt. 1690, Osma).

SANTAGADEROS. Mozos que repicaban las campanas por Santa Agueda: "se les dió a los *santagaderos* que tocaron las campanas la noche de Santa Agueda, una cántara de vino" (Libro Cuentas, 1691, Osma).

SANTAGUADEROS. Los anteriores en 1667.

SAPIYERBA. Juego infantil (Opacua).

SEGURANCIA. Por seguridad (Apellániz).

SERUGA. Vaina de las habas (Ordenanzas, 1791, Osma).

SIETE SANGRIAS. Vegetal; Centaurea menor (Apellániz).

SILI. Pajilla de la cabeza de la avena (Opacua).

SOBRADERO. Desaguadero para la salida del agua sobrante en el molino (Apellániz).

SOLDADOS. Sardinas arenques en salmuera (Apellániz).

SOMBRERO. Plancha de hierro que se coloca en el remate de la chimenea para que no penetre el agua de lluvia (Apellániz).

SOSTRA. Remiendo en abarcas (Opacua).

SUELA. Cuartón; maderas del piso (Apellániz).

SUFRIDERAS. Parte del molino: "... un quartón para la *sufridera* de la piedra blanca" (Osma, 1807).

T

TABACO SILVESTRE. Vegetal; buglosa (Apellániz).

TALONERAS. Piezas del arado *braban* (Apellániz).

TANCA. Nicho a los lados de la campana de la chimenea (Opacua).

TARABILLO. Zoquete de madera que sirve para cierre de las ventanas (Apellániz).

TASCADA. Mordisco (Opacua).

TEMPRANILLO. Hijo de moza soltera (Apellániz).

TIQUINOSO. Quisquilloso (Opacua).

TIRAPIEDRAS. *Tirabeque* (Apellániz).

TOMATERO. Pollo joven que está sacando la cresta (Opacua).

TORNO. Aparato para cerner harina (Apellániz).

TORRECO. Boyero que va delante de los bueyes sin domar (Opacua).
TRALLA. Cuerdas de abarcas (Opacua).

TRILLEROS. Persona que colocaba los pedernales a los trillos (Apellániz).
TRIPOTE. Estómago e intestinos del cerdo (Opacua).

TRONERA. Buhardilla (Apellániz).

TRUMPERTA. Seta del género *Psalliot*a (Marquinez).

V

VASIJERO. Vendedor de ollas, cazuelas, etc. (Apellániz).

Y

YEGUA. Madero que sube y baja el rodete, el árbol y la piedra inferior para moler más o menos fino (Osma).

Z

ZARAPOTILLO. Bardana. “*Lappa maior*” (Apellániz).

ZARATERO. Coleóptero: ciervo volante (Opacua).

ZARPADILLA. Agarrada (Osma).

ZAURI. Por zahorí; persona capaz de encontrar agua bajo tierra (Apellániz).

ZURRANDORO. Arbusto pequeño que crece entre las peñas (Opacua).

EUSKALTZAINDIAREN AGIRIAK

EUSKAL AZENTUARI BURUZKO ESKAKIZUN ETA PROPOSAMENA

Gasteiz, 1981-XI-27

*Fr. Luis Villasante
Euskaltzainburua*

Hau da gaur goizean tratatu behar den gaietarik bat. Aspaldidanik dago Euskaltzaindian Bilbo zaharreko euskal irakasle talde baten eskea. Euskaraz mintzatzean erabili behar den azentuari buruz lege edo orientabide batzuk eskatzen dizkigute. Baino oraindik ez zaie erantzunik eman.

Irakasle horiek diotenez, zer gertatzen ari da? Euskaldun berriei gaztelaniaz erabiltzen den azentu berbera emplegatzen dute euskaraz. Eta hori “euskarra kulto”tzat jotzen omen da, gainera. Eta euskaldunek —sortzez euskaldun direnek, alegia—, euskara batua arrotz eta estrainiotzat jotzen baldin badute, horrexegatik omen da, neurri batean behintzat: entzuten duten azentu hori arraro eta bitxi egiten zaielako.

Bai. Azentuari eta ebakiera moldeari ez zaio gure artean kasu gehiegia egin: irakaskuntzan esan nahi dut. Euskaldunak hori berez dakielakoan edo, horren beharra ez da ikusi. Gogoan dut Suzuko Tamurak Leioan esana. Bera ibilia zen euskaraz ikasten, bai Iparraldean eta bai Hegoaldean. Eta akats hau salatzen zuen: zer moduz pronuntziatu behar den —azentua, doinua, ahoskatzea etab.— ez zirela irakasten. Eta gero zer pasatzen zen? Iparraldekoek frantsesa eta Hegoaldekoek espainola bezala ahoskatzen zutela euskara. Eta bitartean denbora guztia gal aditzarekin. “Aditza, beti aditza”, esaten zuen. Ez ote du euskarak ahoskatze modu bat berea? Eta bat baino gehiago baldin badu, ez ote da ordua heldu bat hartu eta hora gomendatzeko? Bestela, aldatmeneko hizkuntzek ito behar gaituzte.

Gainera, orai euskal telebista eta irratiak indar hartzen badute, arrisku berria izango dugu. Horietako hizlariek ahoskatze eta azentu txarra erakusten badute eta jendeak hori kultotzat eta eredutzat hartzen badu, izurritea zabalduko da. Izan ere, jende arruntak horien moldeak ispilutzat hartzen ditu.

Espezialistei bagagozkie —hor da Mitxelenaren FHV— azentua euskaran oihan beltza dela ohartzen zara.

Mitxelenaren obran 4 azentu suerte bereizten dira:

- 1) Erdi eta mendebal aldekoa;
- 2) Zuberoako euskalkiarena;
- 3) Irun, Hondarribia eta Nafarroako bost hirietakoa;
- 4) goi-nafarrarena, bereziki Hegoalderunzkoa.

Segur aski, xehetasunetan sartzen bagara, bada oraino berezitasun gehiago.

Ez naiz espezialista, baina badirudi Erdi eta Mendebal aldeko multzo hori hartu beharko litzatekeela, duen garrantziagatik, hori erakutsi eta zabaldzu. Baina jakina, hemen espezialisten aholkua behar dugu.

Ez dakit, baina azentua eta doinua, hots, entonazioa, uste dut ez direla gauza bera. Hizkuntza bakoitzak bere entonazio berezia izan ohi du. Zein da euskarari dagokiona? Hori erabaki gabe dugu. Oskillasok bere azken liburuau *El Vasco de hoy. Navarro-guipuzcoano y euskara batua*, 3 bolumina, aparteko arduraz aztertzen du euskararen doinua. Izan ere, hizkuntza biziak arrozei irakastean hori ere irakatsi behar zaie.

Azentuaz eta doinuaz gainera, badira ahoskatze kontuan aidean ditugun hari mutur asko, lotu beharrekoak.

Adibidez:

- Euskarazko “z” eta “s”ren ahoskatze zuzena.
- “tz” eta “ts” nola berezi eta ahoskatu.
- “Ez zion”, “ez gara” eta holakoek elkar jotzean nola ebaki.
- “J” nola ahoskatu.
- Maileguzko hitz batzuetan, hala nola, *soziologia, liturgia, higiene, general*, “g” hori (inoiz “j” ikusten da idatzirik) nola ahoskatu.
- Maileguzko hitz batzuetan ikusten da inoiz “x” eta inoiz “s” eta bai “ts” ere idatzirik. Adibidez: *explikatu, examina, exenplu...* Lehenik, nola idatzi behar dira hitz horiek? “X”kin idaztekotan, nola ahoskatu behar da “X” hori?
- “H”, hemen Hegoaldean ere ahoskatu behar da, ala idazteko soiliak utzi? Gaurkoz hobe izango da, nik uste, idazteko bakarrik uztea.
- Maileguzko hitz askotan, euskara zaharrari jarraituz, batzuek “u” bukaera hobesten dute, baina beste batzuek diote hori euskara zaharraren legea dela, baina ez gaurkoarena. Adibidez, *azentu* behar da esan (eta idatzi) euskaraz, ala *azento*? *Katoliko* ala *katoliku*, *exenplu* ala *exenplu*, *adjetibo* ala *adjetibu*, etab. Mailegu zaharretan errespetatu beharko da tradizio zaharra, baina eta berrieta?

Ikusten denez, gauza asko eta asko ditugu zalantzan. Ez bakarrik ahoskatze kontuan, baita idazte kontuan ere. Nik hemen aipatu ditudanak baino gehiago, noski.

* * *

Datozkion eskabideei ahal duen neurrian erantzun behar die Euskal-tzaindiak. Gauzok ongi estudiatu gabe badaude, estudio horiek bultzatu eta ez beti gauzak geroko luzatu.

Guztiok dugu gogoan Dialetkologiazko lezio haietan, aurten Deban eginak. Juan Jose Mogelen mendeurrenaren aitzakiaz egin ziren. Datorren urtean, berriz, haren arreba Vicentaren mendeurrenara dugu. Hau Azkoitian, eta Ekaineko hilabetean, jaio zen. Amigos del País-koei etxea eskatuz, zergatik ez egin bi edo hiru eguneko bilerak gai hauek aztertzeko? Eta gero, azterketa horien fruitu bezala, Euskaltzaindiak argibide batzuk emango lituzke —beharbada probisionalak— batez ere irakaskuntza eta komunikabideen munduan dabiltsanentzat.

Konprenitzen dut Ekaina garai txarra dela irakasle direnentzat. Mendi-bururen mendeurrenara ere bada heldu den urtean. Dena dela, garai batean edo bestean, toki batean edo bestean, ez du hainbeste axola. Kuestioa da premiei erantzuten saiatzea.

Zer deritzozue?

* * *

PERTSONA IZENDEGIAREN HIRUGARREN ARGITALPENA

Gasteiz, 1981-XI-27

J. M.ª Satrustegi

Pertsona Izendegia agortuxea omen dago, berriz ere, eta jendea eskez dator. Euskaltzaindiko ordezkaritzetik sortutako kezka da. Hori dela eta, une honetan pertsona izenen arazoa legez zertain dagoen ikusteko txosten bat eskatu zidan urriko batzarrean Euskaltzaindiak.

Beste argitalpen baten lanak hasi aurretik helburuak finkatzeari oso ongi derizkiot. Procedura mugatzea ere beharrezkoa ikusten dut ez gaitezen itxurakeria hutseko tirabira antzuetan erre.

Izendegi honen aurre-historia XIX. mendeko Egutegietan mamitzen hasten da. Arana-Eleizalderen zerrendak, besteak beste, kontuan hartzeakoak dira, bide berri bat urratu baitzuten. Gogoko ala ez historia da lan hauen eragina eta izan duten ondorioa.

Gure egunetan, 1966.ko "Nomenclátor euskérico de nombres de pila" bildumarekin hasi zen lehenengoz Euskaltzaindiaren izena alor honetan agertzen, babesia emanez besterik ez bazen ere.

1972.ean Iruñean argitaratutako Euskal Izendegiarekin loturik dago, hala ere, geroztik Euskal Herrian gertatu den pertsona izenen aldaketa zabala. Handik bost urteetara, berriztatu eta ugaritu ondoan agertu zen, 1977an, zerrenda honen bigarren argitalpena. Hauxe da hirugarren aldiz kaleratzeko dugun parada.

Datozen denbora berriei egokienik nola erantzun diezaiokeen ikusteko ordua da, beraz denontzat. Negu sarreran ereintza aurreko lurlantzea besterik ez da, nik txosten honekin gaur adierazi nahi dudana.

1. Helburuak

Hamar urtez pertsona izenen aukera eta erabilkeran aldaketa haundiak gerta dira Euskal Herrian. Aitama gazte eta seme-alaben artean edozein belarrik suma dezakeen doinu berrien muga sortu da etxeetan.

Bat batean ez baino sailkaturik etorri dira gauzak, eta egoera bakoitzaren lekuko dira Euskal Izendegiaren argitalpenak. Ikus dezagun nola:

a) *Lehenbiziko argitalpena*: 1972. Giro txarra zegoen euskal gauzenzat. Legez bazterturik zeuden euskal izen gehienak. Erdal itzulpen edo nolabaiteko kidetasunik zuten pertsona izenak ezin ziren erdaraz ezik, Errejistroan sartu. 1957.eko lege gogorra zuten legegizonek buruan harturik, eta batez ere 54. artikulua (1).

Horren arauera, epaile bakoitzak nahi zuena egin zezakeen eta edozein euskal izen erdaratu ohi zuten, Amaia/*Maria Fin*, Ainara/*Golondrina*, Mai-te/*Maria Teresa* eta Iñigo/*Ignacio* lekuo direla.

Euskaltzaindiaren helburua lehenbiziko argitalpen haren denboran euskarako izenak nolabait sartzen joatea besterik ez zen. Ate itxiei argizulo eta zirrituak bilatzea.

Gure izenek legeztatzeko zeukaten bidea oso murritza zen, eta honela baliatu genuen: Herrietako Ama Birjinen izenak bilduz, idazgordailu zaharretakoak jasoz eta, esku zabaleko epaileek han hemenka onartutakoentzok fotoko-piak beste Juzgado batzutara aurkeztuz.

Erdarazko itzulpendunak eraskin antzera sartu ziren liburuskaren azken orriean. Ofizialtasunik gabeko hitzak.

Ohitura garrantzitsu bat sortu zuen zerrenda honek: Euskaltzaindiaren agiria eskatzen hasi ziren Errejistroetako arduradunak. Bi punduren zehaztunsa eman behar zitzaien: izen konkreto hora pertsona izendatzeko egokia zela, eta usariozko erdal izenetan kidekorik ez zuela. Gauza bitxiak ere esan ohi ziren, noski, *Nerea* neska izena, gizonezko *Nereo*-ren parekotzat sartuz eta abar.

Eskarien eraginaz pertsona izenen auziak abiatu ziren gure artean, eta Madriletik etorri ohi zen erabakia. Batzutan onartu arren, beste askotan ez zen baimenik lortzen. Hor dugu *Eneko* izen zaharraren kasua hiru bider Madrilen baztertua.

b) *Bigarren argitalpena*: 1977. Batzuk eta bestek Madrilen emandako urrets etsigarrien ondorioz lortua da erdaldun ez diren izenak ere legez onartzen dituen 1977.eko Erret-Legea (2).

Euskal izenei atea irekitzean, aurreko egoeran sartzerik izan ez zuten izenekin gehituri bigarren zerrenda argitaratzea izan zen Euskaltzaindiaren

(1) Art. 54: “En la inscripción se expresará el nombre que se dé al nacido, que debe ser, en su caso, el que se imponga en el bautismo. Tratándose de españoles, los nombres deberán consignarse en castellano.” (Ley R.C. 8/VI/1957).

Art. 192: “Se permiten los nombres extranjeros o regionales. Si tuvieran traducción usual al castellano, sólo se consignarán en esta lengua” (Reglam. de la Ley de R. C. 14/XI/1958).

(2) “Art. 1.º El párrafo primero del art. 54 de la vigente Ley del R.C. de 8 de junio de 1957, quedará redactado en la siguiente forma: En la inscripción se expresará el nombre que se dé al nacido. Tratándose de españoles, los nombres deberán consignarse en alguna de las Lenguas españolas” ((Ley 17/1977 B. O. 8 de enero de 1977).

zerbitzua. Mitologia, Historia eta Literatur mailako izenekin aberastu zen bilduma.

Madrilgo agintariei aurkeztu genien luburuska, denbora berean, eta ofizialki ontzat eman zuten geroztik Juzgadoetako arduradunek. Itzal haundia eman zion legegizonen aurrean Euskaltzaindiari, legezko behar gorria sortzean erantzuna eskura eman bait zien. Juzgado gehienetan egia eta fedea bezala ibili ohi zuten Euskal Izendegia. “Euskal izen jatortzat Euskaltzaindiak bere bigarren argitalpenean ezarritakoak bakarrik onartzen dira, eta berrian emandako grafiaz”, idatzi zidan Gasteizko Auzitegiko arduradunak.

Zerrendaren helburua egoera berrian euskal izenen bila zebiltzanei auke-ra eta erraztasuna ematea zen, alde batetik, eta legegizonei beren eginkizuna betetzen laguntza.

Euskaltzaindiak, beste alde, ez zuen ordu arte bezala izen bakoitzaren-dako agiri bat egiten jarraitu beharrik; legez onartua zelarik bere zerrenda, liburuska zen lekuko jatorrena. Lan zama haundia kendu zuen horrekin gai-netik.

Bi lanbide berri sortu zitzakion, orduan, Euskaltzaindiari: Euskal Izendegian agertzen ez ziren hitzak, legegizonen eskariz, pertsona izen egokiak zirela baieztea; eta izenak aldatzeko arazoan kidetasuna aitortzea. Izen aldatzte kontuan, batez ere, lege aldeko ikuspegia zaindu behar zen. Erret-Legeak, aurretik ezarritako izenak aldatzeko eskubidea ematen du. Bainan, Ignacio ez da Iñigo-ren kide, edo Maria Teresak ez du Maitekin zerikusirik. Gure agiriez agerpena, orduan, Errejistrotako arduradunek beren kontu sortutako kideta-suna, une hartako eritziak kontuan izanik aldatu behar zela adieraztea zen.

c) *Hirugarren argitalpena.* Bosgarren urtera doa Euskal Izendegiaren bigarren zerrenda eta bere egitekoa bete du. Pertsona izenen legezko mugak, beste alde, ezeztatu dira gurasoei berek nahi duten izena ipintzeko eskubidea ematean, eta ia hesi gabeko eremu bihurtu da izendegiarena (3).

Bilduma berriaren helburuak, beraz, ezin dira orain artekoak izan, eta legearen ikuspegi zabala kontuan dela beharko du Euskaltzaindiak bere lana burutu. Pertsonarentzat desegokia ez den edozein izen ontzat ematen du lege berriak, hiri izen eta toponimiakoak barne direla (4).

(3) “El principio general es el de libertad de los padres para imponer al nacido el nombre que estimen conveniente y la excepción son los límites y prohibiciones contenidos en los artículos 54 de la Ley del Registro Civil y 192 del Reglamento del R.C. y que tienen su justificación en el respeto a la dignidad de la persona del nacido y en la necesidad de evitar confusiones en su identificación” (Circular 2.7.1980. B.O. 5.7.1980).

(4) “Artículo sexto. Como consecuencia de los criterios expuestos y conforme a la doctrina de este Centro, puede señalarse por vía de ejemplo, que son admisibles los nombres extranjeros que no tengan equivalente onomástico usual en las lenguas españolas; los de personajes históricos, mitológicos, legendarios o artísticos, bien pertenezcan al acervo cultural universal, bien al de determinada nacionalidad o región española, los geográficos que, en sí mismos, sean apropiados para designar persona y, en fin, cualquier nombre abstracto, común o de fantasía, que no induzca a error en cuanto al sexo.” (B.O. 5/7/1980).

Aldaketaren garrantziaz kontura gaitezen, egoera bakoitzean gure joka-bidea honela izan da: legez atea itxiak zirelarik, 1972ko bilduma bultzatzaitaile gertatu zen eta aurrelari, gurasoei begiak eta Juzgadoetako atea irekiz. Legezko baimenaren ondotik, 1977koak aurrelari izan beharrik ez zuen eta izen euskaldunen bila zebiltzan gurasoen lagungarri gertatu zen. Edozein izen ipintzea gurasoen esku utzi duelarik lege berriak Euskaltzaindiaren erantzunkizuna beste maila batekoa da.

Nik honela mugatuko nuke Akademiaren lana:

I. Hizkuntzarekiko arauak betez hitzen joskera, idakera eta jatortasuna zaintzea.

II. Izen egokien gomendioa egitea orain arte bezala. Noski gurasoek legez duten eskubide zabalari eragozpenik jarri gabe, bere bilduma osotzen eta egokitzen ahalegindu behar luke.

III. Izen trakets eta hizkuntza aldetik desegokiak ez lituzke ontzat eman behar, desegokitasuna salatuz.

IV. Behin behingo izen arraro eta egosgaitzak ere ez lituzke, nahi eta ezpada, Izendegian sartu behar. Geroak esango du zer harrera duten herrian, eta usarioak erakutsiko dio zer egin.

Une bakoitzeko aldaketak kontuan harturik, Izendegiaren oinarrizko egitura lehengo ildo beretik eramango nuke nik. Eta helburu nagusia gogoratuz:

— Izendegi honen asmoa ez zen egutegi orokorrean sartzen diren izen guzien bilduma izatea. Euskal izenen kopurua mugatua da.

— Munduan zehar ahotan dabiltsan izenen itzulpen edo euskaratze aspergarria ere ez. Bitxikeria egosgaitzen aldia aspaldi gainditua du gure herriak.

— Aintzinako zaharkerien xinta-minta eta aldaketa guztien bilduma egiterik ere ez genuen nahi. Ikertzaileen lantresnak dira horiek, herriarentzat deilarik Izendegia.

Bigarren argitalpenaren hitzaurreak dioenez, “geroari begiratuz Euskaltzaindiak bere gain hartu duen eginkizuna, izen gaurkotuekin pertsona izendegi euskalduna egiten joatea da; herri joera jatorrei beti irekia, hala nola gure arbasoen kultur emaitza den kondaira, literatur, mitologia eta herri ohiturei. Gero egiten joango den liburu irekia izango da, beraz”.

Gaurkoz helburu hau aldatu beharrik ez dut ikusten. Euskaltzaindiak esango du zer deritzon honi.

2. Edukina

Birrargitaratze honetan zenbait gehigarri sar genezake. Atal bakoitza honela ikusten dut.

Hitzaurrea. Agerpen labur baten ondotik, 1980.eko lege berria hitzez hitz eta hiru hizkuntzetan joan beharko luke.

Izen zerrenda. Zuzenketak baharrezkoak izan ohi dira horrelako lanean, eta eskuartearen ditugun beste izen batzuekin gehitu beharko da Izendegia.

Itzulpendunen eranskina. Asko dira izen erdaldunen itzulpen bila dator zigunak. Kidekoen *erdara/euskara* izen lerrokada azken orriean emateari oso komenigarri deritzot. Lagungarri gerta daiteke askorentzat.

Bigarren eraskina. 1977.eko hitzaurrea Erret-lege garrantzitsu baten agerpena denez, dagoen-dagoenean eranskin gisa ematea proposatuko nuke. Eta oraiko lege berriak aipatzen dituenez 1957.eko 54 artikulu oso entzuna, eta orduko Erreglamenduko 192 ere sar nitzake. Pertsona izenen legezko desegokitasuna zertan datzan jakiteko beharrezkoak dira. Pundu honetatik etorriko zaizkio Euskaltzaindiari biharko egunean zenbait galdera, *Ero, Alu eta Izortze* bezalakoekin.

Euskara. Hasieran erdaraz adierazitako zenbait agerpen, bigarren aldian euskaraz eman genituen. Badira, hala ere, aldatu beharrak. Bertan agertzen diren herri izenak, esate baterako, Udalen izendegia amaitu gabe zegoelako betiko eran ipini genituen. Euskal ortografian eman beharko dira orain.

Azala. Liburuskaren azalak badu bere garrantzia. Beste bien marrazki berarekin utziko nuke nik margoak aldatuz, jendeak antza eman diezaion bainan, denbora berean, erraz besteengandik bereziz.

Hain harrera zabala duen lan batek zehatz-mehatz pundu guziak aztertzea merezi du.

3. Procedura

Euskaltzaindiak Elkargo instituzionala danezgero, bere lanen prozedura ongi zaindu beharra du. Gogoko zaizkion lan-egiturak aukera ditzake, noski, egokienik deritzaion eran oneritzi hutsa ala ofizialtasun osoa emanez. Zalantzarak gabe.

Pertsona Izendegiaren birrargitalpen honi dagokionez, honako prozedura proposa niezaioke:

Arduradun bakarra. Batzorde baten esku utz lezake Euskaltzaindiak lanaren erantzunkizuna, edo horretarako izendatu pertsona baten gain. Iku-siak ikusi, batzorde lana ez da gai honetan emankor eta eragingarri gertatu. Buru belarri lanari lotuko zaion norbaiten bizkar utziko nuke eginkizun hau.

Euskaltzainen begirada. Jorra, beste alde, beharrezko da honelako lanetan. Izen bat aukera ala beztertzea, indar gutxiko hari mehe batzuren bai-

tan egon ohi da askotan, eta Euskaltzaindiak berak ikusi behar du une bakoi-tzean komeni dena.

Hori egiteko bidea, beste onartze-osoko edozein lanetan egiten duenaren antzekoa da: plangintza aurkeztu, oharrak jaso, lana burutu eta azken onar-pena lortu, hilabeteko epea urrats bakoitzaren azterketarako emanez. Ofizialtasun mailan eskatzen diren baldintza guztiak bete beharko dira, alegia.

Txosten honen plangintza, esate baterako, Euskaltzaindiak gaur ontzat emango balu, hilabete osoa dute euskaltzainek oharrak didaltzeko. Euskal Izendegiaren ale bana ematea ere eskatuko nuke hari bidenabar zuzenketak egin diezazkionte.

Oharrak jaso ondoan lana burutzea izango da bigarren urratsa. Zuzenketak egin eta gehigarri guztiekin zerrenda ekarri beharko da Euskaltzaindiaren batzarrera. Lehen bezala gelditzen direnak aurkeztu beharrik ez dago. Berriz ere hilabeteko epea izango dute euskaltzainek oharrak egiteko.

Azken orraztapenaren baimenarekin bidaliko litzateke inprimategira Euskaltzaindiaren bilduma ofizial dela adieraziz.

Plangintza honen ordez beste bat hobea balitz, hemen aipaturiko prozedura jarraitu behar izango luke ofizialtasuna lortzekotan.

Hau da Euskaltzaindiaren lehen mailako onartzea.

4. Zabalkundea

Pertsona Izendegia argitaratu nahi lukeenik bada Euskal Herriko entrepresetan. Harrera ona izan ohi du herrian. Berak nahi duenari emateko esku-bide osoa du Euskaltzaindiak. Lekukoen argitalpenak edo zabalkunde gutxi-ko beste ekintzaren bat egin duenari eskaintza ere aipatu izan da noizbait.

Harremanetan sartzerakoan oso kontuan eduki behar ditugun pundu batzu badira, orain arte izan ditugun zenbait eragozpen zuzen ditzagun.

Banaketa. Aurreko argitalpen biak bankuetxe batek egin zituen bezeroei doan emateko. Euskaltzaindiari nahi hainbat bidali ohi zizkion, noski, eta banaketa nagusia ordezkaritzetan egin izan da.

Liburu dendetan aurkitzerik ez zegoela esan nahi du horrek, eta banaketa aski arraroa gertatu da. Eragozpen haundia zabalkunde mailan. Nolabait liburu dendetara helarazteko bide bat lortzen ahalegindu behar genuke hemendik aurrera.

Argitaletxeari esan diezaioketu haste hastetik, bezeroei berak doan emango badie ere, liburudenden bidez banaketa egin nahi genukeela eta horretarako zer-edo-zer ordaindu behar izango dutela erostunek. Argitale-

txearen mesedetan izango da, beste alde, bezero ez dituen jendeetara helduko bait da bere izena.

Kopurua. Berrogeita hamar eta hirurogei mila ale atera ziren lehenbiziko argitalpen bietan. Nere ustez, ez da aski. Guk geuk hogeita bost bat mila beharko genituzke beste bost urtez dendetara banatzen joateko. Bat batean bankuetxe batek ematen dituen liburuak ez dira ongi jasotzen, eta behar ordua datorrelarik eskuratzerik ez. Gero banan banaka joaten diren horiek dute beren eginkizuna betetzen. Ordezkaritzetako langileek badakite horren berri.

Kontuan izan dezagun gainera, ehun mila ale argitaratu zituela Bizkaiko Aurrezki Kutxak norbaiten Izendegia banatu zuelarik. Euskal Herri guztira-ko ez da gehiegi kopuru hori.

Lansaria. Euskal Izendegiak inork uste baino ordu gehiago darama berekin. Gutxi edo asko, urte guzikoa lana da izenen berri batzuei eta besteei ematea. Hemen dut bost urte hauen lekuoa, hartutako gutunen bilduma.

Galdera gehienak, horrelako izen nondik datorren eta zer esan nahi duen jaziteko izan ohi dira. Azken aldi honetan Euskal Herritik bakarrik ez, Estaduko beste lurralte batzutatik ere badatoz galdezka.

Argitalpen bakoitzari buruz, beste alde, idazgordailu honetan dauden ohar guztiaik ikus behar dira eta sailkatu. Txosten honetatik hasi eta azken onarpena lortu arte ia hiru hilabeteko lana izan daitekeela uste dut.

Hori guztia egin behar izan nuen duela bost urte eta inork ez zidan mekanikaren zintarik ere ordaintzen lagundu. Hori da, beste alde, gutxiena. Nik dakit zer eskerra jaso nuen gero, eta horrek nau zinez nahigabetzen.

Ez dadin berriz horrelakorik gerta, lana neurri batean ordaintza eskatuko nuke beste edozein eginkizun bezala. Eta aurrez ikusi behar da horren etorkia.

Nik esango nuke, liburu dendetan saldutakoengandik eman behar litzaiokeela egileari bere lansaria. Ihuntzian idiora ez omen zaio muturrekorik ezarri behar, eta langileari zor zaio bere saria.

Ez dut niregatik esaten; edozeinentzat balio du.

HONDARRIBIKO BILERA BEREZIAK

1981-XII-28-29

*Fr. Luis Villasante
Euskaltzainburua*

Hasierako hitzak

Euskaltzaindiko lagunak: Agur!

Azkenaldi honetan badira gure artean bi gai edo puntu, aski larriak eta auzipean daudenak. Noizbait irteera bat eman beharko zaie. Eta hain zuzen, horretarako jarri ditugu bilera berezi hauek: hemen soseguz, patxadaz, banabanka bi gauzaok erabakitzeko. Erabaki aurretik, ordea, iritziak beharko dira entzun, elkar hizketa egin, eta giro egoki batean eta guztion artean zer komeni den, ikusi.

Bi puntuok zein diren badakizute jadanik:

1. Lehenbizikoa: Hiztegi berezituena. Eusko Jaurlaritzako Kultura Sailburu den Ramon Labaien jaunak ofizio edo eskutitz bat egin digu (1981-XII-1) (1). Bertan esaten du hiztegigintzan ari direnen diru-eskariak izaten dituela. Hiztegiok guztiz desberdinak eta kontrajarriak ere izan ohi direla. Eskabide horiei erantzuna eman aurretik, eta Estatutoan Euskaltzaindia aholkuemaletzat hartu denez gero, Instituzio honen erizpideak jakin nahi dituela. Eskutitz honetako azken lerroak uste dut direla gurekin zer-ikusi gehienatutena. Hona hemen hitzez-hitz:

“Zentzu honetan, beraz, interesgarri bezain beharreko dakigu ke hiztegi koko gure jarrera nola izatea nahi zenuketen adieraztea, euskara normaltzeko, finkatzeko eta gizarteratzeko hildo berdinez abia gaitezen.”

Eta ez hori bakarrik. Hezkuntza, Unibertsitate eta Ikerketa Sailak ere “Euskara Zerbitzuaren Aurkezpena. Lan-programa” delakoa bidali digu. Hor ere azken urteotako hiztegiak aipatzen dira eta Euskaltzaindiari eske bat egiten zaio:

(1) Eskutitz hau baino lehenago iragarki bat agertu zen periodikoetan, Eusko Jaurlaritzako Kultura Sailak jarria. (Ikus, adibidez, *Deia*, 1981, Maiatzak 14). Bertan dei bat dator hiztegi berezitu batzuk egin daitezen. Eta beste baldintzen artean, honako eskatzen da: Euskaltzaindiaren aholkularitza.

“Gauza ezaguna da, dena dela, saio hauek sortu dituzten hobekuntzak hain begien bistakoak izanik ere urrutি gaudela oraindik jakintza sail eta irakasmaila desberdinetan batasunbide orohartzaile batera iritsi izatetik. Are gehiago: zuzenean edo zeharbidez gai honekin dihardutenen artean dauden oinarrizko eritzi-desberdintasunak, inoiz ez bezalako gordintasunez ari dira azkenaldi honetan kaleratzen. Euskara Zerbitzuak, guzti hori gogoan izanik, eskabide estua egiten dio Euskaltzaindiari gaia bere orokortasunean azterdezan eta, berari legokiokeen neurrian, arazo larri honen konponbiderako proposamendu eraginkorrik era ditzan.”

Aipatu ditudan bi pasarte hauetan uste dut guztiz garbi azaltzen dela Eusko Jaurlaritzak eskatzen diguna. Batasun eza nabaitzen da irakaskuntza eta jakintza saileko terminologian. Horrek bere ondorio larriak ditu. Zer egin gaitz hori erremediatzeko? Nola jokatu behar duen galdetzen digu.

Labaien jaunaren jarrerari guztiz jatorra deritzot. Gobernua Administratzaile da baitipat. Hiztegi bat ona ala txarra den epaitzeko, bera ez da nor. Orduan normala da hartako jarria den Instituzioari aholku edo iritzi eska tzea. Guk, Pilatosek bezala, eskuak garbitzen baditugu, ez dakit geure eginbidea betetzen dugun.

Hezkuntzako Euskara Zerbitzuak, berriz, zerbait gehiago nahi lukeela dirudi, hots, batasun ezaren konponbiderako proposamendu eraginkorrik Euskaltzaindiak eratzea.

Horra, bada, bi puntuetarik lehenbizikoa zertan den garbi adierazia.

2. Bigarrena: Euskal Irakasle Titulu edo, orain esaten den bezala, Euskararen Ezagupen Agiria emateari Euskaltzaindiak utzi behar ote dion, ez dion. Eta uztekotan noiz (orai edo pixka bat geroago), non (Komunitate autonomoan soilki, ala Euskal Herriko hedadura guztian), eta zer baldintzakin (transferentzia egin behar bada, ez ote dira hari-mutur batzuk lehenik ondo lotu behar?). Uste dut hauek direla galderak.

Arazo honen historia laburra egin dezadan. Oker ez banaiz, 1972. urtean erabaki zuen Euskaltzaindiak euskal irakasle tituluak sortzea. Garbi ikusten zen orduan, irakaskuntza bultzatu ezik, euskarak ez zuela irauteko biderik. Hizkuntza honentzat eskolako ateak itxiak zeuden. Beste alde, irakasleak non ziren? Eta irakaslerik gabe, eskolarik ez. Behar zen zerbait egin. Garai hartan bestek ezin egin zezakeen, eta orduan Euskaltzaindiak beregain hartu zuen zama hau.

Denek bazekiten, noski, egoera normal batean Hizkuntz tituluak emate hori ez dela Akademiaren zeregina (2). Eta egoera normaltzen zen ber, zama edo lanbide horretarik gure Euskaltzaindia arindu beharko zela. Galdera hau da: Ez ote da ordu hori jadanik heldu?

(2) Hori gora-behera, gogoan har gure Arautegiak bere lehen artikuluan Euskaltzaindiaren xedeen artean honako hau jartzen duela: “j) expedir los oportunos títulos y certificados”.

Oker ez banaiz, lau mila diploma banatu dira titulu hau sortu zenetik; zortzi mila etsamina egin ere bai. Gaur egun, ordea, Ipar aldean, Bordeleko Unibertsitatearen babespean sortu da euskararen diploma. Komunitate autonomoan Eusko Jaurlaritzak, dirudienez eta bidezko denez, titulu emate horren arazoa bere gain hartu nahi du. Baino Nafarroa ere hor dago. Uste dut denok gatozela bat puntu honetan: arazo hau, goizago edo beranduago, Euskaltzaindiak utzi behar duela. Kuestioa da noiz, non eta nola. Ez dezagun ahantz Euskaltzaindiaren lur eremua Komunitate autonomoarena baino zabalagoa dela.

Ekainaren 23an Zuzendaritzako bilera egin zen Donostian. Eta han erabaki zen, inork kontrarik egin gabe —“nemine discrepante”, alegia—, tituluak emateari uztea. Aitorru behar dut forma aldetik egon zirela agian akats batzuk: 1) Aurretik ez zela gaia iragarri, eta bilerara joan ginenok horrelako erabakikizuna —nolabait esan— aurkeztuko zela ez genekiela. Baino, beste aldetik, inork ere ez zuen kontrako iritzirik agertu. 2) Irakaslego batzordeari ez zitzaiola aldez aurretik bere iritzia eskatu. Ez dut esaten nahi-eta-ez hori egin behar zenik, baina arrazoizko dirudi. 3) Horrelako erabaki bat hartzeko Zuzendaritzako soila gai ote den, ez dakit. Nolanahi ere, Euskaltzaindiko batzarre osoa edo Plenoa da, duda gabe, horrelako erabakiak hartzeko gai. Hurrengo batzarrea Maulen egin zen, eta han gai hau ez zen ukitu ere. Uztai-lekoan, bai, ukitu eta eztabaидatu zen. Baino batzarreak Zuzendaritzak hartzako erabakia ez zuen deuseztatu. Zehaztasun edo xehetasun batzuk jarri zizkion bakarrik. Batzarre honen agiria Euskera-ren azken zenbakian duzue (3).

Gero, berriz, Urriko batzarrean Irakaslego batzordeak bere txosten edo dossierra aurkezu zuen, auzi honi buruz bere ikuspuntuak azalduz.

Azaroaren 13an Zuzendaritzako bilera egiten da. Bertan Satrustegi jaunak “Irakaslego batzordearen dossier-txostenari ohar zenbait” izeneko beste txosten bat aurkezten du.

Uste dut funtsean akort gaudela guztiok: Euskaltzaindiak zeregin hau utzi behar duela. Baino xehetasunetan edo puntu partikularretan ez datozen guztiok bat.

Jaunok, irteera bat eman behar zaie bi auzi hauei. Eta irteera bat, ahal dela, ona, ez nolabaitekoa. Horretarako iritzia behar dira entzun —egia da batzuenak entzun ditugula, baina beste batzuenak ez—. Erabakia, berriz, euskaltzain osoek bakarrik hartuko dute, Arautegiak agintzen duenez.

* * *

Bihur nadin hiztegien gaira, gaurko gaia da eta.

Hiztegia Euskaltzaindiaren zeregin nagusienetako dela ezin uka genezake. Egia da hiztegi berezituez edo espezializatuez dela oraiko kontua, hots,

(3) Ikus E (1981), 789.

Irakaskuntza, Jakintza eta Administralgo sailean erabili behar diren hitzena; baina sail horren ardura ere Euskaltzaindiak nolabait izan behar du. Bestela gertatuko da —eta gertatzen ari da, entzun duzuenez— batasun ezagatik anarkia, nahaspila eta kaos izugarria sortzen dela. Eta erabili behar diren hitzetan batasunik ez dagoelako, porrot egin dezakete Irakaskuntza eta Jakintza sailen gaur egiten diren saioek. Gainera, Irakaskuntza eta Jakintza sailaz landara, hor da Administralgoa, eta, hitz batez esateko, euskarari ofizialtasuna aitortzetik heldu zaizkion premia berriak. Mundu izugarri zabala da hau. Euskara ez da erabilia izan orai arte eremu horietan, ez dago beraz trebatua, eta hasiberri honetan anarkia zerbait egotea ez da batere mirakuilu.

Euskaltzaindiak, berak bakarrik, itsaszabal hau lant dezakeela eta osoki ingura eta besarka dezakeela pentsatzea, amets egitea da. Utzi behar du saioak egin daitezten. Bainan beharbada koordinaketa modu bat bilatu beharko luke, lan guzti hau batasun orokor baten barnean egin dadin. Gainera, ez dugu ahantzi behar Eusko Jaurlaritzaren eskabide formal bat dugula. Eskabide hori aintzat hartu behar dugu.

Inoiz esan da gure artean Jakintza eta Ikerketa munduan egunoro asmatzen diren hitz berrien arta izatea ez dagokiola Akademiari; hitz horiek espezialistik asmatzen dituztela, eta kitto. Bainan hau erdizkako egia baizik ez da. Hain zuzen, azken hilabete hauetan zabaldu da Prentsan Real Academia Española 10 leku berrirekin gehitu duela akademiko kopurua, eta 10 akademiko berri horien zeregina honako hau izango dela: gaztelania hizkuntzari espezialisten munduko terminologia nola harrarazi aztertzea (4). Hamar akademiko berri horien artean Prados Arrarte da bat.

Lekutan gaude gu! Maila askoz apalagoko terminologia da euskarak etxekotu behar duena: gizarte hiritartu eta moderno batean beharrezkoan dena eta Irakaskuntzako eta Administralgoko mundu arruntean erabili ohi dena. Asmatzaile edo ibentoreek berek asmatzen dituztela hitzok esatea eta arazoan haien esku uztea, “Gauza egin gabe geldi bedi” esatea bezalaxe da.

Hiztegi berezituen arazo hau Euskaltzaindiko batzarreetan behin eta berriz tratatu da, baina gaur arte zer egin behar den ez dugu aurkitu. Iraileko batzarrean nik txosten edo proposamen bat aurkeztu nuen. Proposatzen nuen, alegia, Euskaltzaindi barruan bi edo hiru So-egile —nolabait esan—izendatzea, eta hiztegioi buruz iritzi ematea horien esku uztea (5). Gauza eztabaidean zen, baina ez zen deus erabaki, eta auzia mahai gainean gelditu zen. Urriko batzarrean berriz ere eztabaidean zen; gainera, zenbait euskaltzai-

(4) Orai berriki Madrilen egon ginenean galdeitu nion hau Alonso Zamora Vicente jaunari, eta baitetz, hala zela esan zidan.

(5) Bainan ez dakit zama astunegia hartzea ez ote den. Euskaltzaindiak arau nagusi batzuk aitzinetik emanak ez baditu, so-egile horiek nola bete dezakete beren lana?

nek izkribuz beren txostenak ekarri zituzten: Juan Martin, Mitxelena, Krutwig eta Altunak.

Badirudi minimo batean ados gaudela guztiok: Euskaltzaindiak erabaki dituen gauzak gordetzen dituela —edo ez dituela gordetzen— hiztegi batek: hori guttinaz esan dezakegula. Soluzio hau erraza da, baina badirudi guttiegi dela.

Agian Euskaltzaindiak formula bat bilatu beharko luke honelako eskabideei erantzuteko. Esate baterako, hau, edo honen antzekoren bat:

“Euskaltzaindiak uste du Uzei-ren (edo beste talderen baten) hiztegiak, oro har, probetxuzkoak izan daitzkeela euskararen egoera honetan. Horrek ez du esan nahi, ordea, hango hitz denak, bana-banaka hartuz, egokiak direnik.”

Badakit hori ere guttitto esatea dela.

Orientabide jeneral batzuk emango balitu Euskaltzaindiak alor horietan dabiltsanen lana nolabait gidatzeko: agian hori izango litzateke onena, ahal balitz. Baina zaila eta arriskutsua izango da.

Gida moduko arau batzuk hartuko balitu Euskaltzaindiak, orduan errazago izango litzaioke gero egiten diren saioetarik zein diren gomendagarri esatea ere.

Egia da Euskaltzaindiak gaur arte erabaki guti hartu dituela hiztegiari buruz. 1959ko Apirilean eman zuen bat: “Euskal hitzak zein diren jakiteko bidea” (6). Bilbon egindako Biltzar Agiri baten ondorioa izan zen erabaki hura. Ondo gogoan dut zer-nolako iskanbila sortu zuen, baina uste dut guztiz beharrezkoa eta probetxuzkoa izan zela. Gero, Batasunerako hiztegia (7). Geroago, Zortzi Urte arteko Ikastola Hiztegia (8). Eta hori uste dut izan dela guztia.

1959ko Agiria atera zenean bizi zen oraino Altube jauna. Eta hauxe esan zidan: “Ez duzue deus berririk esan. Nik neure lanetan hori aspaldi esana dut”. Eta bai, halaxe da.

Besteak beste, Altubek badu lan bat, berak asko estimatzen zuena, Eusko Ikaskuntzak Gernikan 1922an egindako Biltzarrerako prestatua. Honela du titulua: “Euskel-Itz Barrijak. Eurok eraltzeko, erderaaak zetara lagun egin bear deuskuen”. Lan mamitsua da. Euskal hiztegiaren landan azaltzen diren istilu eta zoko-moko guztiak aztertzen eta argitzen ditu. Nik ez dut astirik lan

(6) “Declaración de la Academia de la Lengua Vasca acerca del vocabulario del euskera”, E (1959), 214-217.

(7) Ikus E (1968), 251.

(8) Ikus E (1975), 7-153.

horren edukina hemen puntuz-puntu azaltzeko; behin baino gehiagotan egin izan dut, gainera (9).

Altuberen lan hau, izendatuki aipatzen ez badu ere, Azkueren hiztegiaren kritika da, eta beren ustez purismo kontuan purista neurrizko edo moderatu direnen kritika. Horien ikusmoldeak okerrak eta euskararentzat kaltegarriak direla erakutsi nahi du.

Lan horretan kultura eta jakintza saileko hitzen arazoa ere ukitzen du. Altubek dioenez, esparru honetan bada terminologia internazional bat, funtsean greko eta latinetik hartua, eta hizkuntza bakoitzak hartu ohi duena, ortografian eta bukaeran aldaketa batzuk eginez. Altubek uste du bide hori hartu behar duela euskarak ere. Sobra ere badaki, ordea, bere garaiko euskal idazleak urrun zebiltzala hortik.

Kampion-Broussainen txostenean argi eta garbi esaten da euskarak ez duela hortik joko, hots, zientzi hitzak euskal gordailuko sustraietik eratuko dituela (10). 1920ko Abenduan Americo Castro jaunak hitzaldi bat egin zuen Bilbon eta uste dut horri erantzun nahi izan ziola harako hora esan zuenean: hori zela “lo mismo que querer vaciar el Nervión con unos cuantos cubos” (11).

Altubek honela epaitzen du garbizale horien jokaera: “Bakar-bide oriartzea —dio— iñoiżkorik kaltegiñena, oraintxe litzakigu zuzen ere” (12).

Jakina denez, Grezia izan zen Zientziaren sehaska edo sorleku. Grezitarek, nola lehenak ziren, beren hizkuntzatik moldatu zituzten hartako hitzak. Gero Erromak, latina kultur tresna egin nahi izan zuenean, ez zen hasi dena berriro egiten; grekoz egina zegoena etxera aldatu zuen. Eta latina dela bide, gauza bera egin dute gero Europako hizkuntza landu guztiekin, nahiz eta ez denak neurri berean. Gaur ere jakintsuek grekoaren bide horretara jotzen dute beren hitzak moldatzeko eta hitzok gero hizkuntza landu guztiekin onartzen dituzte. Errepide orokor horretarik euskara saihestea, hilobira bultzatzea izango litzateke. Horrekin, ordea, ez dugu ukatzen euskararen ernal iturria ere baliatu behar ez denik. Eta guttiago oraindik, euskara gaizki erabiltzea bedeinkatu behar dugunik. Ez ditzagun gauzak nahas.

Baina, jakina, maileguzko hitzak izango badira ere, oraindik gauza asko erabakitzeko dago: hitz horien ortografia, bukaera, multzo barneko hitzen ordenantza, etab.

* * *

(9) Ikus E (1963), 293; (1971), 77; (1979), 611.

(10) CAMPION (ARTURO)-BROUSSAIN (PIERRE), “Informe a la Academia de la Lengua Vasca sobre unificación del euskera”, E (1922), 1 z., 4-17. Urte honetan agertu zen lan hau **Euskera-n**; baina lehenago egina da eta liburuxka berezi batean argitarazia.

(11) AMERICO CASTRO, “El elemento extraño en el lenguaje”, *Curso de Lingüística*, Eusko Ikaskuntza, 1921.

(12) ALTUBE, o. cit., 88 or. (Tercer Congreso de la Sociedad de Estudios Vascos, Guernica 1922.)

Egun hauetan egin ditzagun, bada, geure elkar hizketak, eztabaidak etab. anaikiro, soseguz, bake onean, behazunik gabe, argia euskararen onerako bilatuz. Besteren iritzian egon daitekeen egi puska jasotzeko beti ere prest gaudela. Eguberritako giro anaikorra ahantzi gabe.

Erabakiren bat hartzeko, bototara jo beharra gerta daitekeena da. Nik, egia esan, besterik ezean bakarrik joko nuke horretara, zeren mingoxtasuna utzi baitezake galtzailearen gogoan. Bainaz auzia finitzeko beharrezko gerta badadi, aukera hori ere hor dago.

EUSKALTZAINDIAREN ADIERAZPENAK:

1. HIZTEGIGINTZAZ

Hondarribian, 1981eko Abenduaren 29an bildurik, Euskaltzaindiak honako hau aditzera ematen du: Euskaltzaindiak literatura eta gramatikaz beste alde, hiztegi lana du bere eginkizun nagusienetarikoa.

Hizkuntzarekiko plangintza orokor baten barnean sartua aurkitzen da hiztegintza, eta Euskaltzaindiak erantzun egokiak eman nahi dizkio honi.

Langintza horretan ordea, maila bat baino gehiago bada eta beren arteko lehentasuna kontutan eduki behar du. Euskal hiztegietan, adibidez:

- *Orokorra.*
- *Hiritartua.*
- *Espezializatuak.*

1. Hiztegi orokorrean, Euskaltzaindiak aspaldidanik hasiak dituen lanak aurrera daramatz ahalik eta lasterren buru emateko asmoz.

2. Bilera honetan beharrezkoa ikusi da batzorde bat sortzea, horretarako behar diren gaiak, ahalak eta lankideak biltzeko.

3. Zuzenean ez da Euskaltzaindiaren lana, beste edozein hizkuntzatan ere ez den bezala, hiztegi espezializatuen sortzea eta banan banako azterketa egitea, hizkuntzari eta euskararen egiturari dagozkion funtsezko puntuak zaintzea izan ezik.

Hitz teknikoetan Euskaltzaindiak pozik ikusten du grafia gai orokortean erabakiak daudenek harrera ona izan dutela. Erabaki gabe daudenak lehenbaitlehen argitzen ahaleginduko da.

Ezin hobeki deritza Euskaltzaindiak edonork taldeka nahiz bakarka arlo honetan lan egiteari.

Adierazpen hau sinatzen dute: Fr. L. Villasante, Euskaltzainburuak; P. Altuna; X. Diharce-Iratzeder; J. Haritschelhar; J. Hiriart-Urrutty; A. Iri-goyen; E. Knörr; F. Krutwig; P. Lafitte; E. Larre; L. Mitxelena; P. Ondarra; J. San Martin eta J. M. Satrustegi, idazkariak.

2. EUSKARAREN GAITASUN AGIRIAZ

Hondarribian, 1981eko Abenduaren 29an bildurik, Euskaltzaindia orain arte eman dituen tituluei buruz ondorio hauetara iritxi da.

Gauza jakina da Euskaltzaindiak eginbide hori hartu zuela 1972garrenean Euskal Herriaren egoera eta sail horretako premia larria ikusirik.

Oraingo egoeraren aurrean argi ikusten du orain arte ematen ari den euskararen ezagupen agiria etorkizunean ez duela eman behar Euskal Herriko irakaskuntza euskararen aldetik bideratzen den neurrian.

- a) Iparraldean nola joka bertako euskaltzainen baitan utzi da.
- b) Nafarroari dagokionez lehen bezala jarraituko du oraingoz.
- c) Euskal Herriko Komunitate Autonomoaren eremuan honelako agiri horiek ez dituela aurrera ematen jarraitu behar uste du, ondoko puntu hauek bete ditzan eskatzen diolarik Eusko Jaurlaritzari, lehen eta geroaren artean inolako etenik ez urradurarik gerta ez dadin:
 - Euskaltzaindiak orain arte izan duen gutieneko mailari eustea.
 - Idatz arauak errespetatzea eta ortografia bakarra izatea hizkuntzarentzat eta euskalki guztientzat.
 - Euskara batuaren arauak jakin daitezen eskatzea.
 - Titulua edonori irekia izatea bai irakaskuntzan bai bestelako lanbidetan arituko denari edota edozein arrazoigatik bere burua hobeki hornitu nahi-ko duenari.
 - Aurten jende asko agiri hori eskuratzeko ikastaroak egiten ari denez gero, Eusko Jaurlaritzari eskatzen dio berak azterketak antolatu eta agiri horiek eman ditzan, luza gabe bere erabakia ageraraziz.

Adierazpen hau sinatzen dute: Fr. L. Villasante, Euskaltzainburuak; P. Altuna; J. L. Davant; X. Diharce-Iratzeder; J. Haritschelhar; J. Hiriart-Urruty; A. Irigoyen; E. Knörr; F. Krutwig; P. Lafitte; E. Larre; L. Mitxelena; P. Ondarra; J. San Martin eta J. M. Satrustegik.

**EUSKALTZAINDIAREN
BATZAR-AGIRIAK**

1981-IX-25

Donostiako Diputazio Jauregian, 1981.eko irailaren 25ean, arratsaldeko 4etan hasi du Euskaltzaindiak hileroko batzarra. Bildu dira: L. Villasante buru, J. Haritschelhar buruordea, P. Altuna, F. Krutwig, E. Larre, J. San Martín, F. Ondarra eta J. M. Satrustegi euskaltzain osoak. J. M. Aranalde, N. Alzola, J. A. Arana, M. Atxaga, X. Garmendia, J. Intxausti, L. M. Mugica, P. Charriton, J. L. Lizundia eta A. Zatarain euskaltzain urgazleak.

Euskaltzain osoen bilkuran egon dira, beste alde, eta arratsaldean etorriek ez dute izan, J. L. Davant, Iratzeder, A. Irigoyen eta L. Michelena jaunak.

J. Hiriart-Urruty, E. Knörr, P. Lafitte eta P. Larzabal jaunek ezin etorría adierazi dute.

Ohi den otoitzarekin hasi da batzarra.

Uztaileko agiria onartu da.

Etienne Salaberry, Tene Mugica euskaltzain ohorezkoen, eta Imanol Berriatua euskaltzain urgazlearen hil berriak eman dira. Hartu diren gutunen artean, Karlos Garaikoetxea Eusko Jaurlaritzako Lehendakariak Tene Mugica eta Imanol Berriatuaren galtzeagatik dolumina agertu du, eta M. Gómez de Pablos Iberduero entrepresaiko arduradunen buruak Imanol Berriatuarena.

Goizeko bilkuren berri

1. Asturiasko Hizkuntz Akademiaren gutun bat hartu da Euskaltzainburua Elkargo haren ohorezko partaide izandatzen.

2. Gipuzkoako Diputazioak sortu berri Hizkuntz Kontseilaritzan parte hartzera deitua izan da Euskaltzaindia. Elkargo mailan ez bainan, Jagonsailako batzorderen bat hala nola Bertsolaritza batzordea, barne egotea erabaki da.

3. Urriaren 3an, larunbatarekin, Euskaltzainburugoa, euskaltzain osoak eta batzordeburu edo berorien idazkariak, Durangon goizeko 9 etan bilduko dira, eskuarteko lanen egoera ikusi eta datorren urteko behar nagusien kopuruia zehazten joateko.

4. Hiztegi espezializatuen eta Euskaltzaindiak eman diezaikeen babesaren arazoa eta erantzunkizuna, hobeki zehazteko utzi dira. Urriko batzarean erabakiko da.

5. Azkue Bibliotekako arautegia eginik dago eta jaso diren oharrak kontuan harturik, onartua izan da. Euskaraz, gaztelaniaz eta frantsesez argitaratuko da.

6. “Txomin Agirre” nobela sarirako epaile hauek izandatu dira: F. Krutwig, J. San Martin, eta A. Irigoyen. “Mikel Zarate” saioen sarirako, berriz, F. Ondarra, P. Charritton eta X. Garmendia.

Txostenak

L. M. Mujikak “Hitz exozentrikoak euskal lexikoan” aztertu ditu. Bere esanahi jatorrizkoz beste alde hitzak izan ohi dituzten esaera oso ezberdinak azpimarratuz taxtutu du bere lana.

Txomin Peillen jaunaren kezka, orain arte ezagutzen ditugun antzerki horiek ote ditugun euskal literaturan zaharrenak. Zenbait pastoral eta beste lan batzu ez ote ziren lehenago sortu? Balegoke horretan ere aztergai ederrik.

Herri izendegia. J. L. Lizundiak, Herri izendegiari buruz egindako lanen berri eman du. Udalena egin zen lehen, eta herriska eta auzoena orain. Araba, Bizkaia eta Gipuzkoakoak zenbait herrialde eta bailaretan amaituak dira.

Euskaltzainburua
Fr. LUIS VILLASANTE

Idazkaria
JOSE M.ª SATRUSTEGI

1981-X-30

Donostiako Diputazio Jauregian, 1981.eko urriaren 30ean, arratsaldeko 4etan hasi du Euskaltzaindiak hileroko batzarra. Bildu dira: L. Villasante buru, J. Haritschelhar buruordea, P. Altuna, X. Diharce, J. Hiriart-Urruty, A. Irigoyen, F. Krutwig, P. Lafitte, F. Ondarra, J. San Martin, J. M.ª Satrustegi eta A. Zavala euskaltzin osoak. N. Alzola, P. Andiazabal, J. A. Arana, J. M.ª Aranalde, M. Atxaga, P. Charritton, J. Etxaide, E. Etxezarreta, J. Fz. Setien, S. Garmendia, J. Goikoetxea Maiza, J. M.ª Iriondo, X. Kintana, J. M.ª Lekuona, J. A. Letamendia, J. L. Lizundia, P. Uribarren eta J. J. Zearreta euskaltzain urgazleak.

Goizeko euskaltzain osoen bilkuran egon dira, beste alde, eta arratsaldean etortzerik ez dute izan, J. L. Davant eta E. Larre jaunek.

E. Knörr, P. Larzabal eta K. Mitxelena jaunek ezin etorria adierazi dute.

Ohi den otoitzarekin hasi da batzarra.

Lehengo hilabeteko agiria onartu da.

Goizeko bileren berri

Hiztegi espezializatuak. Luze doa Euskaltzindiari dagokion Hiztegi Espezializatuen aholkua nola behar lukeen erabakitzea. Gai korapilotsua. J. Intxaustiren gutun atzeratu bat irakurriz hasi da euskaltzainburua. J. San Martinek bere txostenia irakurri du gero: lanen garantia eta metodologia aurrez nolabait segurtatzea komenigarri ikusten zuen. Euskaltzaindiaren zoin mailatako onarpena eraman behar duten ikusi beharko da gero eta epe baterako mugaturik, behar bada, finantzabidea ere zehatztuz. Mitxelena jaunaren gutuna irakurri du gero Villasante jaunak arazo honetan haren ikuspegia jakineraziz. Krutwig eta Altuna euskaltzainek ere beren oharrak idatzirik ekarri dituzte. Eztabaida luze eta bizi baten ondotik, batzarkideek dituzten oinarrizko eritzi berdinak azpimarratu dira aterabide baten bila urratsak ematen hasi nahiz. Bizzahiru eguneko bilera batean gaia ongi aztertu eta erabakitzea ere aipatu da. Baikorra izan da lana eta nola edo hala zerbait erabaki beharko da.

Euskeria aldizkaria. Agortuak diren ale guzien birrargitaratzeko argitaltexe baten eskaintza genuen orain arte eskuartean, eta beste proposamen bat hartu da egun. Biak ikusi eta beste bilera batean erabakitzeko utzi da.

Pertsona Izendegia. Agorturik edo oso murrizturik dago bigarren argitalpena eta jendea eskez datorkigu. Gaiari dagokion legea aldatu dute, beste alde, eta egoera berri batean aurkitzen gara. Datorren batzarrerako txosten bat eskatu zaio Satrustegiri. Beste nornahik ekar ditzake noski bere oharrak.

IKER eta JAGON argitalpenak. Gernika-Leioako Jardunaldiaren lanekin datorren azaroen aurkezteko gertu dago IKER-1. Lafitte euskaltzainaren omenaldi liburia izango da IKER-2. J. San Martinen asmoari jarraituz, Iparragirreren mendeurrenez gertatua zen liburuarekin Jagon Sailako bildumari hasiera ematea erabaki da.

Oinarrizko Euskara. Azkenekoz, Iberdueroren Euskal Mintegiak Bilbon Urriaren 23an Imanol Berriatuari egin dion omenaldia mintzatu da idazkaria. Orain arte batzorde honek egindako lanari nolabait jarraipena eman nahi zaio, eta Berriatuaren izena eramango duen kultur ekintzaren bat sortzeko asmorik ere badago.

Irakaslego Batzordea. Eguerdi aldera, Irakaslego Batzordeak bere dossier-txostena aurkezu dio Euskaltzaundiari. A. Irigoyen euskaltzainaren sarrera-hitz batzuren ondotik X. Mendigurenek egin du dakarten idazkiaren laburpena. Funtsean, Irakasle Gaitasunaren Agiria ematen jarraitu beharko lukeela Euskaltzaundiak uste dute aho batez batzarkideek, eta hartu berri den titulurik ematen ez jarraitzeko erabakia berrikustea eskatzen da. Ahalik lasterraren erantzuna ematea ere aipatu dute. Euskaltzain osoen eskuetan gelditu da dossierria eta erantzungo zaie.

Dialektologi Batzordea. J. A. Letamendiak eman du batzorde honen berri. Euskalki bakoitzaren eremuan herrien hautaketa egina da, eredutzat zenbait harturik. Kontuan izan dira beste bereiztasun batzu ere. Oraikoz lexiko gaietan hastea errazago ikusi da, gero beste gai batzukin jarraituko bada ere.

Literatur Batzordea. Madrilen egin den hizkuntza ttipien Kongresoaz mintzatu da, azkenik, Krutwig euskaltzaina. "Les problemes de la critique litteraire en basque" gaiaz mintzatu ere eta sortu gogo den literatur aldizkariaren berri eman die batzartuei. Idazlanak eskatu dizkie eta bidaltzeko prest daudela esan du.

Txostena

Juan M.ª Lekuonak "Bertsolarien estrofa motak Hegaoaldeko usarioetan" aztertu ditu txosten mamitsu batean. Eztabaida aberatsa sortu du eta benetan argigarria izan da bere lana.

Bertsolari Batzordeko idazkari den J. M.ª Iriondok bertsolariekin egindako bileraren berri eman du. Datorren urteko saioen egutegia prestatzen ari dira.

Goizean bertan norbaitek aipatua zuen Euskaltzaindiak noizbait egin beharko lukeen bertsolaritzaren synposioa.

Eta besterik gabe amaitu da batzarra.

Euskaltzainburua
Fr. LUIS VILLASANTE

Idazkaria
JOSE M.ª SATRUSTEGI

1981-XI-27

Gasteizen Arabako Foru Diputazioaren Jauregian, arratsaldeko lauretan egin du Euskaltzaindiak hileroko batzarra. Bildu dira: L. Villasante buru, J. Haritschelhar buruorde, P. Altuna, A. Irigoyen, E. Knörr, P. Lafitte, E. Larre, L. Michelena, F. Ondarra, J. San Martin, J. M. Satrustegi eta A. Zavala euskaltzain jaunak. J. A. Arana, I. Baztarrika, P. Charritton, X. Garmendia, P. Goenaga, J. Goikoetxea Maiza, X. Kintana, J. A. Letamendia, J. L. Lizundia, J. A. Retolaza, K. Rotaetxe, M. M.ª Ruiz Urrestarazu, eta J. J. Zearreta euskaltzain urgazleak.

A. Irigaray, J. L. Davant, X. Diharce, J. Hiriart-Urruty, P. Larzabal euskaltzain osoek, eta aita Jorge Erriezuko euskaltzain ohorezkoak ezin etorría adierazi dute.

Ohi den otoitzarekin hasi da batzarra.

Azken batzarreko agiria onartu da.

Goizeko bilkuren berri

Hiztegi berezien arazoa aztertu eta Irakaslego batzordeari erantzuna emateko egitekoak diren jardunak, datorren Abenduaren 28 eta 29an egingo dira Hondarribian.

IKER I, Leioako Jardunaldien liburua, gaur arratsaldeko seietan Gasteizen aurkeztuko da. Abenduaren 4ean, Madrilen eta ondoko hamaikan, Barzelonan egingo da aurkezpen bera.

Euskararen ahozkatze eta azentuaz kezka larria agertu dute batzartuek. Gaur eguneko komunikabideek hizkuntzaren etorkizunari buruz duten garrantzia kontuan izanik, zerbait esan behar luke Euskaltzaindiak, gaizki dagoena adieraziz, besterik ez bada ere. Iker lanerako jardunen premia ikusi da.

Argitalpenak. Euskera aldizkaria egun hauetako batez agertzekoa omen da. Lehen urteetako ale agortuak birrargitaratzeari buruz eskaintza bi jaso dira eta, baldintza guztiak ikusi ondoan, SENDOA Argitaletxearen esku uztea erabaki da. J. San Martin arduratuko da horren jarraipenaz.

IKER 2 liburuaren asmoak agertu dira. Euskaltzaindiak Lafitte euskaltzainkideari egiten dion omenaldia izan nahi du. Batzorde batek hautatuko

ditu idazleak eta gomitak eginen. Lanen epeak ere batzorde berak ezarriko ditu. Lan bakotza gehienez hogei bat orrialdekoa izango da. Horretarako batzordea, hau izango da: L. Michelena *Iker Sailburua*, J. Haritschelhar, J. San Martin eta E. Knörr.

Lekukoak. Datorren urterako gertu dauden Lekukoen liburuak aipatu dira, diru laguntza lortzen joateko asmoz. Oraikoez beste alde, diru iturri berriak lortu beharra ikusi da.

Dialektologia. J. A. Letamendiak eman du batzorde honen berri. Giza gorputzari buruz egindako itaunketen zerrendak jaso dira alde batetik, eta premiazkoen ikusten diren liburuuen eskuratzea erabaki da beste alde. Tresnak erosi eta datorren udaldian egingo da lehen bilketa.

Txostena

Pertsona Izendegiari buruz irakurri du J. M. Satrustegik bere txostena. Legezko egoera ezberdinean egin ziren aurreko argitalpen biak eta, gurasoei eskubide osoa aitortzen dien lege berriaren garaian plazaratuko da hirugarren hau ere. Hori dela eta aintzin asmo batzu agertu ditu. Oharrak egiteko hilabete biko epea eman zaie euskaltzain guztiei.

Eta besterik gabe amaitu da batzarra.

Euskaltzainburua
Fr. LUIS VILLASANTE

Idazkaria
JOSE M.ª SATRUSTEGI

1981-XII-29

Hondarribian, 1981.eko Abenduaren 29an, arratsaldeko lau t'erdietan egin du Euskaltzaindiak urte amaierako batzarra. Udaletxeko aretoan bildu dira: L. Villasante buru, J. Haritschelhar buruorde, P. Altuna, J. L. Davant, A. Irigoyen, E. Knörr, F. Krutwig, P. Lafitte, L. Mitxelena, F. Ondarra, J. San Martin eta J. M.ª Satrustegi euskaltzain osoak. N. Altzola, J. A. Arana, J. M.ª Aranalde, M. Atxaga, J. G. Etxebarria, J. M.ª Etxaburu, P. Goenaga, J. Goikoetxea Maiza, X. Kintana, J. L. Lizundia, J. A. Loidi, J. A. Mujika eta J. J. Zearreta euskaltzain urgazleak. E. Larre eta X. Diharce jaunek aurreko bilkuretan egon arren, honetan gelditzerik ez dute izan.

H. Hiriart-Urruty, A. Irigaray eta P. Larzabal jaunek bere ezin etorria adierazi dute.

Ohi den otoitzarekin hasi da batzarra.

Fernando Artola "Bordari", Hondarribiko euskaltzain urgazlea eba-kuntza baten ondorez gaixo dagoela adierazi du euskaltzainburuak, osasuna opatuz.

Eskuarteko gorabeheren artean, Eusko Jaurlaritzako Kultur Kontseilatik egingo dituen liburu erakusketen berri jaso da. Euskaltzaindiari bere liburuen zabalkunderako stand bat doan eskaini zaio. Gogo onez hartzen da eskaintza eta eskertzen.

Euskaltzainen bilkurak

Atzo egun osoan eta gaur goizetik lanean dihardun dute euskaltzainek, bi gai soilik aztergai harturik: euskal hiztegiak eta irakasle gaitasun agiria.

Hiztegiak

Atzo, Abenduak 28, L. Villasante euskaltzainburuaren aurkezpen txostenarekin hasi zen bilkura, goizeko hamaika t'erdietan. Prozeduraz mintzatu zen J. L. Lizundia eta Urriko batzarrean gai honetaz esandako laburpena egin zuen J. M.ª Satrustegi idazkariak. A. Irigoyen jaunak txosten bat ekarri zuen hiztegiei buruz bere ikuspegia agertzeko. Hiztegigintzak lehentasun bat

duela Euskaltzaindiaren eginkizunetan, esan zuen, eta gaizki sortutako hitzei dagokienez salaketa egin behar lukeela.

Hamabi t'erdietan hasi zen bigarren saioa. Hiztegigintzan ari diren zenbait jaunekin harremanak ukantzen dira. Etorri ziren: Jesus M.ª Goñi "Elhuyar"-koia, Joseba Intxuasti, UZEIkoa, Xabier Kintana, L. M.ª Mujika eta Ibon Sarasola. P. Mujikaren hutsunea azpimarratu zen. Bakoitzaren agerpenak jaso ondoren elkarritzketa sortu zen ikuspegি ezberdinak bateratzeko. Erabaki gabe dauden pundi zenbait argitu beharra ere ikusi da. Baikor gertatu zen bilera.

Arratsaldean, euskaltzain osoak bakarrik bildu ziren eta honako ondore hauetara heldu: a) Hiztegi orokorra eta hiritartua, edo gaurkotua, Euskaltzaindiaren eginkizunetan sartzen dira. b) Espezialdua sortzea, ordea, ez da zuzenean bere egitekoa. c) Ezin hobeki deritza Euskaltzaindiak edonork taldeka nahiz bakarka arlo honetan lan egiteari, eta d) Hiztegigintzarako batzorde bat sortu beharra ikusi da. Eta lehenbaitlehen sortu ere.

Euskararen gaitasun agiriak

Gaur goizean, Abenduak 29, bigarren gaia aztertu da. Euskaltzaindiak hutsune haundia bete du irakasle tituluekin zenbait urtez. Egoera honetan, hala ere, bada horretarako beste biderik Euskal Herriko Komunitate Autonomoaren eremuan eta bai Iparraldean. Nafarroa gelditzen da, gaurkoz, txintxilika.

Euskal Herriko Komunitate Autonomoaren eremuan bere esku uzten da, beraz, eginkizun hau, etendura eta urradurak gabe alde batetik, eta orain arteko maila minimoak zainduz aurrera eraman dezan eskatuz. Bordeleko Unibertsitateak Baionan sortu berri duen eskola kontuan izanik, Iparraldeko Euskaltzainen gain gelditzen da komeni den erabakia hartzea. Nafarroan orain arte bezala egingo dira azterketak.

Gai hauei buruz egindako adierazpen bi irakurri ditu gero idazkariak. Adierazpenok aurreragoko orrialdeetan aurkituko dituzu.

Txostenak

J. A. Mujikak "(e)la eta beste konpletibatzaileak" gaitzat harturik irakurri du bere txosten mardula. Idazle zaharren lanetan oinarriturik eman dituen argibideak arretaz jarraitu dituzte entzuleek. Gramatika batzordeak aurrera darama eskatu zaion azterketa lana.

J. L. Lizundiak datorren urteko batzar egutegia irakurri du, lau euskal idazle edo euskalarien mendeurrenenak ditugula azpimarratuz: Lopez ostibarta-

rrarena, Vicenta Antonia Mogel azkoitiarena, Aramaioko Pedro Ignacio Barrutia, eta Oiartzungo Sebastián Mendibururen. 1882an Bilbon ospatutako “Fiestas Euskaras” ere aipatu ditu. Gertakizun horien inguruan ibilikodira, beraz, datorren urteko batzar bereziak.

P. Lafitte jaunak idatzitako txosten laburra irakurri du gero euskaltzainburordeak. Egiategik ematen dituen berriak kontuan harturik, hainbat argitalpen izan dituen “Exerzizio izpiritual” Pedro Argain batek egin zuela adierazi du.

Eta besterik gabe amaitu da batzarra.

Euskaltzainburua
Fr. LUIS VILLASANTE

Idazkaria
JOSE M.ª SATRUSTEGI

BATZAR TXOSTENAK

LITERATUR SAILA

EGIATEGI: EUSKAL BIBLIOGRAFIAREN OSATZALE

Hondarribia, 1981-XII-29

P. Lafitte

Ondarreko *Euskera* aldizkarian Aita Casenave Harigile urgazlearen txosten eder eta jakingarri bat irakur daiteke, hemezortzigarren mendeko Egiategi-ren euskarazko esku-idazkiez.

Pasarte batean aipatuak zaizkigun filosofo xiberotarrak begiraenean zauzkan zenbait euskal-liburu.

Euskal-bibliografiari buruz iduri zait ekartzen daukutela zenbait argi berri.

Hasteko, badakizue *Exercicio izpirituala* izeneko eliza liburua 1716-etik 1937-rat 83 aldiz bederen argitaratua izan dela. Orai arte Vinsonekin uste ginuen obra hori sortu zela 1716-ean. Bainan huna nun *Egiategiri* eskerrak jakiten dugun, *Pedro Argain* baten obra dela eta 1686-ean agertua. Idazle horren izenik ere ez ginakien.

Aipatzen daku bertzalde 1642-ko liburu bat: *Marinearen eginbidiaz* eta egilea ere izendatzen: *Saro de Laburtarena*. Nik segurik ez ditut bertzne hunuh kausitu ez titulu hori ez deitura hori.

Oihenart handiaren *Gaztarua neuritzetan* nork ez zuen ezagutzen?, bainan *Egiategik* erakasten daku agertu zela ere 1664-ean poeta beraren *Zahararoa neuritzetan*.

Haatik hutsean atxemaiten dugu *Geroko gero* argitarapena 1641-ekotzat emaiten duelarik alabainan. Axularren liburuaren ateratzeko hiru baimena emailek 1642-an izenpetu zuten nork bere ageria eta *Gero* argitarapenak 1643-ko urtegarrena bardakar. Baditeke Egiategi-ren eskuzko xifrea ez den xuxen irakurtu.

Casenave jaunak, idazle eta obra horietaz Egiategi-ren irakurgaietan aipu ditu *Chourio*, Joanes Etcheberri Ziburukua, Beriain eta Joanes Leizaraga. Bainan aitortzen du bertzerik ere badirela izendaturik.

GRAMATIKA SAILA

-(e)LA ETA BESTE KONPLETIBATZAILEAK

Hondarribia, 1981-XII-29

Jose A. Mujika

1. Aurkezpena

1.1. Aditz izenkiren batez egiten diren perpaus konpletiboak (“*zuk irabaztea nahi dut*”; “*irabazi nahi dut*” etab.) alde batera utzirik, pertsonaz eta barrez jokaturiko aditza daramatenak aztertuko ditut ondoko leroetan.

Horiek ere, ordea, ez denak. Izan ere, *nahi-agintekoak* (“*joan dadin nahi dut*”; “*joan dadila eskatu diot*” etab.) eta *galderazkoak* (“*nor dabilen galdegin dut*”; “*inor dabilenez galdegin du*” etab.) ez ditut hemen aztergai hartuko.

Hau da, *adierazgarrien* sailera mugatuko da nere azterketa (1).

Eta adierazgarrien sail berezi horretaz aurkeztu nahi ditudan azalpenean barrena abiatu baino lehen, beraiek osatzeko euskarak erabiltzen dituen morfemak aipatuko ditut jarraian, oraingoz, lehen aurkezpen honetan, euskalaren historian beharbada gertatu diren aldaketak eta euskalkieei zor zaizkie-nak kontutan hartu gabe, hau da, denak sistema bat eta berarena bailiran.

Morfema bakoitzeko adibideren bat edo beste emango dut, zerrenda oso eta beteagoak ondoko atal berezietarako utziz.

1. -(e)LA

(1) Ta eurac uste davee, Aingerubac baixen garbi dagozala (B) (F. Bartolome, 183).

(1) Lan honen laburpena Euskaltzaindian irakurri nuanean, nik *deklaratibo* izentatzen nituen perpauso i euskal deitura egokia emateko *adierazi* aditzaz ederki balia daitekeela ohartarazi zidan Mitxelena jaunak. Haren oharra aintzat hartu nuen, baina egiteko hauetan trebeegi ez naizenez zalantzan egon naiz *adierazgarri*, *adierazpene(z)ko...* (ez adierazkor = expresivo) edo antzekoen artean zein hobetsi. Azkenean, bat behar eta, lehena aukeratu dut.

2. *Ezen/eze/ezi/ze ...-(e)LA*

(2a) Eguiaz erraiten drauquet, ecen çuetaric batec tradituren nauela (Leizarraga, Mt 26,21).

(2b) (...) baesan ece bere arma/çarrac ausi ta letorrela (B) (TAV 160).

(2c) Seguraçen citut eci guiçon terrible bat dela (BN) (TAV 155).

(2d) Azquenez, jaquin beózu, ce, celaco dan vicitzá, alacoa dala erio-tzeá (B) (Añibarro 83).

Egia esan, hau ez da atal berria eskatzen duen morfema berezia; aurreko morfema bera da [-e)LA], aurretik *ezen* partikula espletiboa daramalarik.

Ezin da, bestalde, isilean gorde badirela han eta heme *ezen* hutsaz egini-ko konpletiboak edo konpletiboen antzekoak. Hala nola, besteren artean:

(2e) (...) eta egun erraten digu guri ece (...) preceditu beardute señale formidablebazuec (GN) (TVTE 383).

(2f) Jauna, nic estáquit deus onguiric nitas, solamente ezi egunóro lane-rá baño lén noáie Elizará ofrecicerá nere lánac (GN) (Lizarraga I 354).

(2g) Barri dogu ce / Angueru mila / Gure menditic / Igaro dira (B) (TAV 139).

3. *Nola/zelan ...-(e)N*

(3a) yaquin zazu nola nizen peril handitan (L) (DV 1664 535).

(3b) Adierazoten dau, celan bere borondatez, ta gurariz opa-zan Jesu Cristo Eriotzara (B) (Añibarro 102).

Hemen ere badira joera nagusitik saihesten diren testuak eta -(e)N morfemaren ordez -(e)LA konpletibatzale nagusia hartzen dutenak, horrelako perpausen konpletibotasunari zehar bidezko frogak eskainiz:

(3c) (...) eta dakusute, nola zuen aurrean galdeak eginda, zuek egozten diezuten utsegiterik arkitzen ez diodala (G) (Lardizabal 124).

(3d) Bazenki bai, zelan (...) ezin ioan izan nintzala Galotarretara (B) (Mogel 148).

Tartasen Ontsa-n *nola...bait-* egitura duen kasu bat aurkitu dut:

(3e) (...) guri erakhusteko, nola atzodanik egündraiño, egundanik bihar-draiño, arte hora baita labür eta hertsí (Z) (Tartas 35) (2).

4. -(e)NA

(4) Oneec autor davee, piestaac, eta erromedijac, eta biguiraac, eta saraubac chaarrac diriana (B) (F. Bartolome 195).

(2) Ikus Leizarragaren beste hau ere: (...) sendi eraci liececat, nola hora baithâ desplegatu behar baitzen Iancoarê resumarê verthute eta puissance gucia (Leizarraga 14).

5. -(e)NIK

(5) Ezdogu iracurten Jesucristo olgau zanic (B) (F. Bartolome 190).

6. -(e)N + Izena

(6a) Jesus-ek ikusiren bat emango zien uste oso-osan (G) (Lardizabal 148).

(6b) baña goseateak zekarzkienetaraño iritsiko etziran bildurrak eman zien (G) (Lardizabal 185).

(6c) eta ezertarako balio ez zuen irudipena jarri zitzaison bizitzako azken aldera (Deia, 1981.eko uztailaren 28a, 4. or.).

(6d) artu zutenean San Pablo urreratzen zitzayen albista (G) (Lardizabal 221).

Azken sail honetako menpeko perpausak berez eta estu harturik izenaren osagarri dira, ez aditzarekiko konpletiboak. Konpletiboen artean sartu ditut, halere, hauekin zerikusi hertsia eta ukaezina baitute, beherago ikusiko dugun bezala.

Hona, beraz, morfema konpletibatzale hauen eskema:

-(e)LA	<table border="0"> <tr><td>ezen</td><td></td></tr> <tr><td>eze</td><td>...-(e)LA</td></tr> <tr><td>ezi</td><td></td></tr> <tr><td>ze</td><td></td></tr> <tr><td colspan="2"><hr/></td></tr> <tr><td>ezen</td><td></td></tr> <tr><td>eze</td><td>∅ (?)</td></tr> <tr><td>ezi</td><td></td></tr> <tr><td>ze</td><td></td></tr> </table>	ezen		eze	...-(e)LA	ezi		ze		<hr/>		ezen		eze	∅ (?)	ezi		ze	
ezen																			
eze	...-(e)LA																		
ezi																			
ze																			
<hr/>																			
ezen																			
eze	∅ (?)																		
ezi																			
ze																			
Nola Zelan ...-(e)N	<table border="0"> <tr><td>nola</td><td>...-(e)LA</td></tr> <tr><td>zelan</td><td></td></tr> <tr><td colspan="2"><hr/></td></tr> <tr><td>nola</td><td>bait-</td></tr> </table>	nola	...-(e)LA	zelan		<hr/>		nola	bait-										
nola	...-(e)LA																		
zelan																			
<hr/>																			
nola	bait-																		
-(e)NA																			
-(e)NIK																			
-(e)N + Izena																			

1.2. Morfema konpletibatzaile hauek direla eta, euskal testuetan barrena abiatzen den azterzaile ohartuari susmo bat etor dakioka, lehenago edo beranduago, gogora. Eta ondoko irakurketa sakonagoak ez du hasierako susmo apala ezeztu eta oinarririk gabe uzten.

Honela ager daiteke susmo hori: -(e)LA morfemaren eta beste konpletibatzaileen erabil arauak ez dira batera maila berekoak; morfema horien era-bilerak ez ditu, alegia, eremu osagarriak mugatzan eta berezten. -(e)LA morfema, izan ere, konpletibatzaile nagusi gisa erabiltzeko joera dago, hau da, beste konpletibatzaileak euskalkiren batean edo gehiagotan testuinguru jakinetan erabiltzen diren bitartean, -(e)LA testuinguru guztieta, edo gehienetan bederen, erabiltzeko joera dago. Edo, are bestela esanda, -(e)LA beste konpletibatzaileekin, gehienetan behintzat, truka daiteke eta haien lekuaren erabil, ez ordea alderantziz.

Hitz batean esanik: beste konpletibatzaileak kasu jakinetan bakarrik erabiltzen dira; -(e)LA, berriz, bai horietan eta bai bestelakoetan ere.

Susmo hori testuetan, testu idatzietan hain zuzen, frogatzen eta sendotzen saiatuko naiz lan honetan eta ñabardura guztiak gogoan harturik areago zehazten eta behar den neurrian aldatzen. Hori du txosten honek helburu.

Eta horretarako konpletibatzaile guztiak banan-bana aztertuko ditut eta -(e)LA morfemarekin erkatuko.

2. Ezen ...-(e)LA eta -(e)LA

2.1. Konpletiboaren aurrean *ezen* partikula, bere era desberdinietan, ezartzeko joera ez da euskalki batera edo bestera mugatzan. Zabalagoa da. Sarrerako atalean L, B, eta BN euskalkietako adibideak eman ditut. Hona beste zenbait:

- (7) Baiña enzunic ezen hiltzela (L) (Axular 279).
- (8) Bada consideratubezate ece obe dela confesacea (GN) (TVTE 383).
- (9) Badio, ecen jaten-degulá (G) (Larramendi 307).
- (10) (...) eta zure ametsian iduri ezi, gizon poxant bat, jaun handi bat zirela (Z) (Tartas 92).

A. Villasantek dioenez, lagunarteko bizkaieran maiz erabiltzen da gaur egun ere partikula hau. Idatzian, berriz, Iparraldeko euskalkietan baizik ez omen da erabiltzen eta horietan ere ez lehen bezain maiz (Villasante I 52). Lafittek lehengo denboretara mugatzan du partikula honen erabilera (Lafitte 400).

Hemengo testuei dagokienez, Kresalaren kasu bakarra da nik aztertu ditudan testuetan azkena:

(11) Bai, izenak artu ditu, ta esan dau eze biar *dantzan* egin bearko dozuela (B) (D. Agirre 68).

2.2. Mateoren ebanjelioa aztertuz, konpletiboa *ezen* partikula Leizarragak noiz eta nola erabiltzen zuen zehatz adierazten saiatu nintzen Arrasateko Biltzarrean aurkezturiko txosten batean (Mujika 600-607).

Txosten harten berean, eta hori da orain axolarik handien duena, *ezen* hori ezar edo utz daitekeen espletibo hutsa zela esaten nuen, aditz nagusiaren ondoko zenbait konpletiboren haseran eman daitekeen —eta ez nahitaez ezaurre behar den— lagungarria zela. Bestela esanik, -(e)LA dela egiazko konpletibatzailea eta *ezen*, berriz, aukerako lagungarria, espletiboa. Edozein kasutan -(e)LA hutsa nahikoa dela.

Eta hori frogatzeko honako argumentuak ematen nituen:

a) Ebanjelioetako testu paraleloak batean espletiboa eta bestean gabe itzultzen ditu Leizarragak:

(12a) *badaquiue udá hurbil dela* (Mat 24,32).

(12b) *badaquiue ecen udá hurbil dela* (Mc 13,28).

Bai griegoz eta bai frantsesez ere testu bera dator bi pasarteotan.

e) Paralelo ez izan arren, erabat berdinak diren testuak bietara ematen ditu Leizarragak euskaraz:

(13a) *Baina nic erraiten drauquet, ecen no ere...-(e)LA* (Mt 5,22).

(13b) *Baina nic erraiten drauquet, Norc ere ...-(e)LA* (Mt 5,28).

* * *

Orduko froga horiei, beste batzuk erantsi diezazkieket orain.

c) *Viva Jesus* dotrinaren testuok:

(14a) *Cer esan guredau sinistu eiten dot Espiritu Santuegan?*

Esanguredau Espiritu Santu Iaune Trinidede Santissimeco irugarren per-sonea dala Iangoico (V. J. 90).

(14b) *Cer esanguredau Pecatuen parcaciñoeac?*

Esanguredau esse Becatari Iancoicoagana biortn (sic) ditesanay (...), parcatuco deusteela pecatuec (V. J. 91).

d) Axularren testuok:

(15a) *Badirudi haur eman nahi zuela aditzera Spiritu Sainduak berak* (L) (Axular 51).

(15b) *Badirudi ezen haur eman nahi zuela aditzera Spiritu Sainduak* (L) (Axular 27).

(16a) Ikhusirik galduak goazilla (L) (Axular 46).

(16b) ikhusirik ezen urak hartzera zeramala (L) (Axular 142).

(16c) ikhusirik bere pena iraganez eztutela batere probetxurik (L) (Axular 389).

(16d) ikhusirik ezen bekhatu hunek, bat bedera bere adimenduan barrena itsutzen zuela (L) (Axular 230).

(17a) zeren etzuen uste ezen erreginak halako iokorik iokatu zukeiela (L) (Axular 267).

(17b) Eztut uste presuna zaharrak, probetxu anhitz izanen duela (L) (Axular 119).

(18a) diozu ezen (...) enplegatuko ditutzula (L) (Axular 43).

(18b) diozu sinheste (...) gehiago dugula (L) (Axular 98).

e) Tartasen beste testu hauek:

(19a) eta zure ametsian iduri ezi, gizon poxant bat, jaun handi bat zirela (Z) (Tartas 92).

(19b) iduri baita, bere artian kontrario direla, eta elgarren artian, elgar ezin eguarten dütela (Z) (Tartas 101).

f) Goi nafarreraz idatziriko sermoi batzuetako testuok:

* * *

(20a) bada dio San Gregorioc, ece egorrericodituela Jangoicuac preparatu gaicen Juiciora (GN) (TVTE 383).

(20b) Orgatic dio Davidec, laster eguiten duela oreñec vezala (GN) (TVTE 380).

g) Añibarren testuok:

(21a) Azquenéz, jaquin beózu, ce, celacoa dan vicitzeá, alacoa dala eriotzeá (B) (Añibarro 83).

(21b) Onetaraco, jaquin bear dozu; mandamentu santu onen contraco becatu guztiac, diriala berez mortal, edo eriotzcoac (B) (Añibarro 135-6).

h) D. Agirreren testuok:

(22a) (...) ta esan dau eze biar *dantzan* egin bearko dozuela (B) (D. Agirre 68).

(22b) Esan deust niri andreak berorrek ezeustala ezer ukatuko (B) (D. Agirre 162).

Gogoan hartu behar da goiko testu hori dela, *ezen ... (e)LA* egiturari dagokionez, Kresalaren kasu bakarra.

i) Aurreko atalean aurkezturiko testuek eskaintzen duten lekukotasunaren ondoan partikula honen erabilera orokorrak ematen digu hurrengo frogak: *ezen* ez da subjuntiboetan erabiltzen ez eta adierazgarrietan ere ondoko kasuetan:

- konpletiboa nagusiaren aurrean doanean.
- nagusiaren ondoan joan arren:
- Nagusiak *ezen* ilatibo-kausala daramanean.
- Osagarri konposatuak galerazten duenean.
- Beste -(e)LA konpletiboaaren menpeko denean.

Bestelako kasuetan erabil daitekeela dirudi.

-(e)LA soila, berriz, erraz ikus daitekeen bezala, bai kasu horietan bai bestelakoetan ere erabiltzen da.

j) Azkenik eta zehar frogak baizik ez bada ere, gramatikarien iritzia ekantriko nuke, denek era batera edo bestera *ezen* aukerakoa dela aitortzen baitute. Hona aipamen batzuk:

Larramendik: “Estas oraciones (...) se hazen *también* con partículas correspondientes al *que* del Romance, y son *ecen, ece, ce*” (Larramendi 307).

Azpimarratua nerea da. *También* horrek aukerako egitura dela garbi adierazten du.

* * *

Villasantek: “Ax. emplea muchas veces la partícula introductoria *ezen, aunque no siempre*” (Azpimarra nerea; Villasante I 51-52).

Lafittek: “Les anciens auteurs commençaient volontiers par *ezen* ou *baizik-eta* les propositions subordonnées complétives en *-la*” (Azpimarra nerea; Lafitte 400).

Nabarmenago Azkuek:

“Zeren iduritzen zait ezen oraino bizi zarela, porque se me figura que todavía vivís (Axul. 3.ª XIII-20).

Doble extranjerismo: *zeren* (...) y *ezen* que. La locución neta es: Oraino bizi zarela iduritzen baitzait.” (Azkue 491).

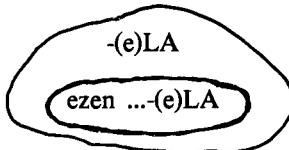
Honenbestez, frogatu nahi nuena baiesteko lekukotasun-aski badagoela uste dut: *ezen ...-(e)LA* kasu batzutan erabil bidaiteke (2) ere, alegia, -(e)LA soila bai horietan bai besteetan ere erabiltzen dela; azken hau dela bi egitura horietan konpletibatzaile nagusia.

(2) Edo hobe behar bada “bazitekeen” esatea.

Morfema hauen erabilera grafikoz adierazteketan, ez litzateke honela itxuratuko

beste honetara baizik

2.3. Eraskin laburra:

horiek horrela eta jarritako helbururako esateko nuena esanik, zer esan orain *ezen* hutsaz, ondoko -(e)LA gabe alegia, ematen diren perpusez? Orduan ere espletibo hutsaren aurrean al gara? *Ezen* horrelakoetan egiazko konpletibatzailea ote?

Gramatikari gutxik hartu ditu kontuan horrelako kasuak. Lafittek, oraintsu ikusi dugun bezala, konpletiboen *ezen* partikula -(e)LA morfemaren lotzen du (ikus aip. lek.). Villasantek ez dio ezer honetaz, baina *ex silentio* frogatutako erabiliz, badirudi konpletiboa beti *-la* eskatzen duela suposatzen duela (ikus aip. lek.).

Mitxelenak zerbait badio:

“No hay duda posible, contra lo que piensan algunos, sobre el carácter popular, no culto, de esta partícula. Puede incluso emplearse ante palabras citadas en forma directa (...), como en este ejemplo de Ataún: *Esa ementzion ze Iru zaldi zeuzkeat nik.* ‘Dicen que le dijo que Tres caballos tengo yo’ ” (TAV 146).

Mitxelenak, beraz, horrelako perpausak ez ditu menpekotzat hartzen, “forma directa” direla bait dio. Eta itxuraz ez zaio arrazoirik falta. eskaini duen adibidean aditza mintzalaguna aipatzen duten alokutibo horietako bait dugu eta perpausa menpekoa balitz ez litzateke horrela izango. Dena den, ez da hau arazo hori sakonago aztertzeko lekua.

-(e)LA gabeko egituraren adibideak ugariak dira; ez behintzat bakan-bakanak. Ikus, esate baterako sarrerako atalean (2e), (2f) eta (2g) adibideak. Edota beste hauek:

- (23) Inok zebez aurki gero / ze aldia eldu doa
nayde diga luego después / que el tiempo suele llegar (B) (RS 4596,
12-3).

(24) Naidiotet advertitu ece ala nola (...) ala errantedigu (sic) egungo egunean guri (GN) (TVTE 383).

(25) Gixonak esa'eutzen ze, mesede eiñ berak da ia bera jango eban (B) (Barandiaran 244).

3. Nola/zelan ...-(e)N eta -(e)LA

3.1. Oso kasu bakanetan ezik, azterzeke utzi dituzte gramatikariek *nola ...-(e)N* egitura duten konpletiboak. Lafittek bai, aipatzen du egitura hau eta ondoko adibideok ematen ditu:

(26) Erran daut nola zaldiz jina den, il m'a dit qu'il est venu à cheval (N-L) (Lafitte 395).

(27) Erran dautzu nola jendarmek kolpaturik bildu duten, il vous a dit que (litt.: comment) les gendarmes l'ont trouvé couvert de blessures (N-L) (Lafitte 448).

Altunak, bere aldetik, Etxeparerengan aurkitu dituen kasuak aipatzen ditu (Altuna I 176). Eta neronek ere Leizarragaren Mateo ebanjelioan aurkituriko kasu batzuk aurkezten ditut gorago aipaturiko artikuluan (Mujika 612-4) (4).

3.2. Konpletibo mota hau ere ez da euskalki batera edo bestera mugatzan. Sarrerako atalean aipaturiko kasuak (L, BN, B) gutxi ez direla, erraz luza daiteke testuen zerrenda:

(28) izánze S. Gabriel Aingerua Jangoicoac bialiric anunciatzerá nola bearzan izán Jangoicoen Ama (GN) (Lizarraga II 218).

J. M. Satrústegui-k, testua argitaratu duenak, honako itzulpena eman dio: fue el arcángel San Gabriel, enviado por Dios a anunciar que iba a ser Madre de Dios (*ibid.*).

(29) Emausko bi ayek gero bereala zearo esan zieten bidean igaroa, eta nola Jesus ogia ebatitzean ezagutu zuten (G) (Lardizabal, 149).

(30) sogizu nola Apostoliak, loa, eta herioa biak baten hartzen dütian (Z) (Tartas 68) (5).

Zenbaitetan, egia da, eztabaidergarri gerta daiteke, testu idatzietan batez ere, perpaus bat zehar galderen sailean ala adierazgarrienean sartu behar den

(4) F. Altunak esan didanez Lafon-ek ere aipatzen ditu lanen batean edo bestean.

(5) Euskalkietan ezezik, denboran ere nahiko zabaltzen dira egitura honen lekuoak. Iku, dagoeneko, XVI mendean Etxepareraren eta Leizarragaren kasu ez bakanak. Edota 1609.eko Iruñeko poesian irakur daitekeen hau: (...) oroyt caite / Nola bertce ortcegunean / Onen artean eman çuen / Gaysto batí oguian. (TAV 115). Eta hortik aurrera, noski, noiznahi.

erabakitzea, hots, gertakariren batez ala beronen nolakotasunaz ari den zehatz mugatzea. Antzeko zerbait gertatzen da zenbait izenekin: *-era* atzikzia daramatenekin esate baterako, honek “manera” eta “acto” adieraz bait ditza-ke (Villasante II, 71).

3.3. Lan honen helburuari jarraikiz, -(e)LA atzikzia konpletibatzale nagusi dela frogatu behar dut eta, beraz, *nola* ...-(e)N azaltzen den testuetan eta testuinguruetaen -(e)LA ere ager daitekeela, nahiz eta alderantziz gauza bera ez gertatu. Hona, bada, froga edo bederen frogabide zenbait:

a) Hasteko, aztergai ditugun bi konpletibo motak koordinaturik edo ius-taposizioan ematen dituzten zenbait testu aipatuko ditut:

(31) Profeta sagraduak eskribidu eben,
Nola zan Jaun andi bat jaioko Belenen;
Bera zala izango Salbadorela,
Desegindu egian gure kulpea. (B) (TZ 19) (6).

(31b) Eta aditu zutenean, Kornelio bere aide eta adiskideakin Zesarea-n batayatua izan zala, eta nola San Pedro-k erabaki zuen, Gentillak ere kris-tautzara artu zitezkeala (...) (G) (Lardizabal 183).

(32) Iakin eragin beariko iako, zelan bere *soldau* zar ta berriak eztirean aspertu ez aseten (...). Emen bakarrik bilatuten dala eriotzea emotea (...) (B) (Mogel 151).

(33) Bai; esaiozu nola arrapatu nai izan zenduan, baña iges egiñ zizula (G) (Urruzuno I 105).

* * *

Testu hauetako bakoitzean bi konpletibo desberdinek aditz nagusi bera dute, lehen testukoek *aditu*, bigarrenekoek *iakin eragin* eta hirugarrenekoek *esan*. Konpletiboen lekua, joskerari dagokionez ere (galdegaiari etab.), bera da. Honek zera esan nahi du nere ustetan: aditz horiek eta leku honetan *nola* ...-(e)N bezala -(e)LA ere erabil daitekeela eta ez aditzaren esanahiak ez joskerak ez dutela -(e)LA erabat galeraziz *nola* ...-(e)N derrigor eskatzen.

b) Azalpen berbera dator gogora Leizarragaren ondoko testu parale-look irakurrita:

(34a) Encun ukan duçue ecen lehenagocoey erran ican cayela (Leiza-rraga MT 5, 27,33).

(34b) Encun ukan ducue nola erraniçâ içâ çayê lehenagocoey (Leizarra-ga Mt 5,21).

Gogoan har bi perpaus horiek testu beraren itzulpen direla. *Ezen* parti-kula agertzeak ez luke eragozpenik sortu behar, aurreko atalean espletibo hutxa dela frogatu bait dugu.

(6) Barrutiaren Acto para la Noche Buena-tik jasoa.

c) Erabat paralelo ez badira ere, aski hurbilak dira ondoko testuak eta gure xederako baliagarriak:

(35a) Gomuterazoten dau, celan, Cristo gueure Jaunac garbitu cituan bere Icasleen oñac (B) (Añibarro 105).

(35b) Gomuta zaiteze zeuen eskumeetan daroazuezala ondasunak ugari (B) (Mogel 148).

Edota idazle bakar eta berarenak:

(36a) Daracuzcu, celan becatar(i) asco jatsi-cirian Calvario(r)ic (B) (Añibarro 117).

(36b) Bascust enasala, ezpada lurreco ar zantar billau prestuez bat (B) (Añibarro 120).

(37a) (...) erakhustera eman Ephestion zenbat maite zian, eta nola bere büría bezanbat estimatzen zian (Z) (Tartas 111).

(37b) Baina Jesùs gure Jaunak erakhustera eman dü bere pasionian, bere büría bezanbat, eta gehiago maite güntiala (Z) (Tartas 111).

d) Azkenik, frog-a-frogatzat hartu ezin bada ere esandakoa sendotzera datorren zerbait aipatuko dut: *nola ...-(e)LA* egitura duten perpausak.

* * *

Egitura horretako perpausak ugari ez badira ere, ez dira eztare kasu bakan-bakanak. Sarreran aipatukoez beste (G, B), ikus:

(38) Geruanen jakiñ neban zelan soldautzie etorri eran Apirka'ko tokamena eldu jakola (B) (Arrizabalaga 51).

(39) Da laster hedatzen / Berria, nola zezen bat orai gudukatua izanen / Zelhaian dela (L) (Borda 502).

(40) Nafarroako historian (...) edireten da, nola Charles Duc de Bourbon, prinze handi batek (...) gerla denbora lüez bere erregeari eta bere erresumari egin ziala (Z) (Tartas 21).

Egitura honen azalpenak erraza dirudi. Bi egiturak, aztertzen ari garen biek hain zuzen, topo egin dute eta bien artean osaturiko egitura nahasia eman (7).

Perpausa, *nola ...-(e)N* egituraz hasi, gero aldatu eta -(e)LA egiturara jotzeak lerro hauen tesia frogatu besterik ez du egiten, egitura hura erabil daitekeen testuinguruetaan beste hau ere erabil daitekeela alegia, hura dagoen lekuau hau ere eman daitekeela, alderantzizkoa egia ez bada ere.

(7) Aukeratu dudan helburutik at geratzen denez, ez naiz hemen noski egitura hori gramatikala denentz aztertzen hasiko.

3.4. Eraskin laburrak:

txosten honen xede nagusiaren inguruan esateko nuena esan ondoan, *nola ...-(e)N* konpletibatzalea dela eta, bi eraskin labur aurkeztu nahi nituzke azkenik: konpletibatzale horren erabiltze mugaz lehena eta itxura berdineko galderaz berezten denez bestea.

3.4.1. *Nola ...-(e)N* konpletibatzalea noiz erabil daitekeen arau semantikoek agintzen dute. Edozein aditz nagusik ez dezake horrelako konpletiborik eraman: uste-eritzi-irudizkoek, adibidez, ez dute onartzen. Jaso ditudan testuetan honako aditz nagusiak ageri dira: ikusi, begiratu, so egin, kontenplatu, erakutsi; entzun, aditu, adierazo, aditzera eman; esan, deklaratu, predikatu, anuntziatu, adbertitu; ikasi, irakatsi; irakurri; jakin, ezagutu, ohartu; pentsatu, konsideratu; oroitu, gomutatu, gogoratu, gogoan eduki; testifikatu, testigo (izan), aboatu, sinetsi; miraz egon, senditu; berria hedatu, jazoera aitatu; ediren; (horra...).

Eta aditz horiek adiera desberdinak dituztenean, egitura honekin konpletiboaren egia suposatzen denean erabiltzen dira, ez bestela. “Pentsatu”, esate baterako, bi adieratan erabil daiteke: (A) pentsatu = imajinatu; (B) pentsatu = kontutan hartu. Hona neronek asmaturiko bi adibide:

- (41a) Pentsa ezazu XVI mendean gaudela (A).
- (41b) Pentsa ezazu egunak 24 ordu baizik ez dituela (B).

* * *

Nola ...-(e)N konpletibatzalea bigarren kasuan baizik ez da erabiltzen, hau da, konpletiboaren egia presuposatzen denean baizik:

- (42a) Pentsa ezazu nola XVI mendean gauden (A).
- (42b) Pentsa ezazu nola egunak 24 ordu baizik ez duen (B).

Ikus, esate baterako, testu hau:

(43) Lembicico Misterio Gloriozcoan pentsatzen da, nola irur garren egunean ilqui cen Jesus glorios (GN) (Adoaingo Esteban 300).

Eta beste honekin erka:

(44) Irur garen Misterioan contemplatzen da, nola Jesucristoc igorri zuen Izpiritu Saindua Mendecoste egunean (GN) (Adoaingo Esteban 301).

“Pentsatu”, beraz, gertatutzat ematen den zerbait “kontenplatzeari” esaten zaio testu horretan, ez zerbait “usteari” edo “imajinatzeari”.

Ondoko testuok agertzen dute ederki hau dena:

(45) Isten ditut bada aitatu baga *jazoera* zarregiak, zelan Q. Servilio Ahalk il eban bere eskuz Sp. Melio (B) Mogel (153; azpimarra nerea).

(46) Da laster hedatzen / *Berria*, nola zezen bat orai gudukatua izanen / Zelhaian dela (L) (Borda 502; azpimarra nerea).

(47) *Testigo* concienciac nola, bacarric daudelaic ere datorzquioten gogoracio gaichstoac (GN) (Lizarraga II 222; azpimarra nerea).

Konpletibo mota honen bidez “jazoerak”, “berriak” eta “testifika” daitzekeen gertakariak ematen dira aditzera. Horregatik agertzen zaigu horren maiz eta ugari *nola ...-(e)N* egitura testu narratiboetan (“kontatu zigun nola...”), gertakaria ez diren bestelako egiai ere emateko erabiltzen den arren.

Inguruko erderetan berdintsu gertatzen dela dirudi. Ikus, adibidez, M. Grevissek *comme quoi* konpletiboez ematen dituen adibideak (Grevisse 1034-5):

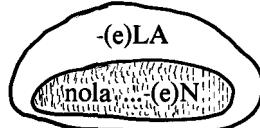
(48) Vous savez COMME QUOI je vous suis tout acquise.

(49) Quand Germain raconta COMME QUOI il avait été forcé de ramener la petite Marie.

Labur bilduz, beraz, hau esan daiteke: *nola ...-(e)N* egitura, konpletiboen egia presuposatuz horri buruz zerbaite esaten denean erabiltzen da; -(e)LA, berriz, bai horrelakoetan bai bestelakoetan. Grafikoz adierazteketan, hemen ere, bide zuzena ez litzateke hau:

beste hau baizik:

Bi egituren arteko aldea, behar bada, ñabardura honetan dago: *nola...-(e)N* egiturak egiaren presuposizioa markatu egiten du berez eta ezin bestean; -(e)LA morfemak berriz alderdi hori markatu gabe uzten du, ñabardura horrekiko neutroa bait da.

3.4.2. Azken arazo bat atal honi amaiera eman aurretik: nola berezten dira, batere berezten badira behintzat, *nola ...-(e)N* zehar galdera eta *nola ...-(e)N* konpletiboa?

F. Altunak dioenez, Etxeparek oso zehatz berezten ditu bi perpaus mota horiek, aditza perifrastikoa denean behintzat: konpletiboeak adizki laguntzai-lea nagusiaren aurretik daramate (*nola duyen eguin*); galderak alderantziz.

Idazle gehienetan, ordea, ez da horrelakorik somatzen (8).

(8) Ikus, haatik, gorago aipatu dudan Barrutiaren testua.

Neure eta neure inguruko euskara ustez behintzat arretaz aztertu ondoan, susmo apal bat aurkeztera ausartzen naiz, ondo jakinik noski hori besterik ez dela, hots, sendotu bezala deuseztu ere egin daitekeen ustea.

a) Gure euskaran, batetik, zehar galderan aditza ondo-ondotik jarraiki-
tzen zaio *nola* galdekariarri:

(50a) Badakit nola ibili zinen Donostian.

(50b)* Badakit nola Donostian ibili zinen (zehar galdera bezala ez gramatikala).

Konpletiboa, berriz, lasaiagoa da horretan.

Iazle zaharren kasuan, egia da, iritzi horrek ez du balio handirik, ez bait dira horren estuak galderaren ordenari dagokionez.

* * *

b) Bigarren aldea gure euskaran —eta “gure” diodanean Donostia aldean normalean entzuten dudanaz ari naiz—, oso oker ez banago, prosodian gertatzen da: zehar galdera eta konpletiboa ez dira erabat berdin esaten. Zehar galdera etenik gabe ematen da eta konpletiboan —zenbaitetan behintzat— *nola-ren* ondoan pauza edo eten moduko bat egin da. Eta menpeko aditzaren azentua ere, behar bada, diferente ematen da:

(51a) Esan digu nola erori dèn (galdera: zer gisaz erori den).

(51b) Esan digu nola / erori dén (konpletiboa: erori dela).

Ez dakit bigarren kasuko etena beti ematen denentz. Susmoa dut, ordea, lehen kasuan, enfasi berezietan edo ez bada behintzat, erabat ezina dela, konpletiboan gertakizun den bitartean.

Eten hori ez da derrigor *nola-ren* ondo-ondoan ematen. Honen ondotik eta etenaren aurretik beste elementuren batzu ere sar daitezke, galdegaia eta aditza etenaren ondotik doazelarik: “Kontatu zigun nola atzo Mikel / basoan galdu zen”; “kontatu zigun nola atzo Mikel basoan / galdu egin zen”.

Horren arrazoia hau da behar bada: zehar galderan, *nola* egiazko galdekarria da eta perpausaren itxura prosodikoa aldatu egiten du. Konpletiboa, berriz, ez dago egiazko galdekaririk eta perpausak adierazgarriaren itxura prosodikoa —galdegaiaren aurreko etena etab.— gorde egiten du.

Dena den, guretik at eta gurean ere, bestelako egiturak ere eman daitezkeela garbi dago. Hona, estate baterako, Lekuonak aipatzen duen Txirritaren hau: “Ta pozik nago ikusirikan pakean nola gabiltzan” (Lekuona II 140).

4. -(e)NA eta -(e)LA

4.1. -(e)NA konpletibatzailea ez zaie noski oharkabean pasa gramatikariei. Gramatika asko morfema hori erabiltzen ez duten euskalkietan eginak

direnez, ordea, ez da luzeegia ez beteegia morfema horren gorabeherak batera edo bestera aztertu dutenen zerrenda.

Labur bilduz, hona batez ere bizkaieraz erabiltzen den -(e)NA morfemaz agertu izan diren eritzi batzuk:

— Morfema hau “saber, asegurar, negar, creer, conocer, ver, decir” eta antzeko aditzekin erabiltzen da eta “el hecho de que” esan nahi du (Azkue II, 66).

— “De este afijo inquisitivo *n* se originan *na* y *nik* significando ‘que’: el primero en afirmaciones; en casos no afirmativos el segundo. Son elementos que se oyen principalmente en B, en Goieri de G y hasta en el Roncal. Se usan con verbos de juicio como “saber, asegurar, negar, creer, conocer, ver, decir” (Azkue I, 373).

— Konpletiboa galdegai ez denean erabiltzen da -(e)NA. Badira, halere, salbuespenak: galdegai ez izanik ere zenbaitetan -(e)LA erabiltzen da, konpletiboaaren egia suposatzen ez denean hain zuzen (Altube 120-1).

— Konpletiboa galdegai ez denean beti -(e)NA, bestela beti -(e)LA: arau hau bizkaieraz “ondo atxikitzen” omen da (Txillardegi 396).

— Konpletiboa mintzagai denean, -(e)NA morfemaz ematen da (Altuna II, 10,12).

* * *

4.2. Hasteko, berriro zera esan behar da, morfema hau ez dela euskalki denetan erabiltzen. Izan ere, bizkaierara mugatzen dela esan daiteke.

Egia da erronkarieraz testu batean ere dokumentaturik dagoela:

(52) Artaz ekustan dud antzinatan diona uskarazko lan andi damanean (R) (Azkue II, 66).

eta bazterrak erdigunearen aurka bat egiten dutenean euskararen historiarako oso gogoan hartzekoak direla.

Egia da orobat gipuzkeraz ere han-hemen erabiltzen dela, bertsolarien ahotan adibidez inoiz entzun daitekeela —batez ere punturako baliagarri denean— eta zenbait idazleen lanetan ere, Iztuetarenetan adibidez, irakur daitekeela. Azkuek Iztuetaren eta Lardizabalen kasuak aipatzen ditu (9). Nik, egia esan, azkenaren *Testamentu Berriko Kondaira edo Historia-n* ez dut horrelakorik ikusi. D. Manuel Lekuonaren lanetan ere maiz irakur daiteke morfema hori (10).

(9) “Lardizabal e Iztueta, hijos de Goiei (G), traen varios ejemplos de este *na*” (Azkue I, 373).

(10) D. Manuel Lekuonaren kasua, ordea, aski berezia agertzen zaigu zenbait aldetatik. Batetik, badirudi -(e)NA morfema erabiltzeko joera ez datorkiola etxearen ikasi zuen euskalkitik, gizon “ikasia” izanik gerotzik hartu zuela alegia. Bigarren, bizkaierazko testuetan ez bezala,

Bi datu horiek, ordea, ez dute egoera gehiegi aldatzen: lehenak hipotesiei, ez besteri, ematen bait die bide; eta bigarrenak, berriz, morfema hori bakanago edo bederen ez modu erabat iraunkorrez gertatzen denez, gipuzkeraz inoiz ere beharrezko ez dela garbiro adierazten du, hots, gehienaz ere zenbait kasutan eta eskualdetan, aukerako eta ez areago dela (11).

4.3. Horiek horrela, gatozen lan honetan axola zaigun puntura: -(e)NA morfemak ba ote du, bizkaieraz noski, -(e)LA morfemak galerazia dùen eremu propiorik ala orain arteko konpletibatzaleez esandakoa esan behar ote da honetaz ere, hau da, -(e)NA morfema kasu berezietan erabil daitekeela eta - (e)LA berriz bai horietan bai bestelakoetan ere erabiltzen dela?

* * *

Azken honen aldeko froga edo frogak usteko zenbait aurkeztuko dut ondoko lerroetan lan honen tesi nagusiaren ildotik:

a) Ondoko testuetako bakoitzean bizpahiru konpletibo ditugu koordinaturik eta —hauxe da benetan ohargarri— aditz beraren pean eta joskeraz den bezanbatean leku berberean dauden arren, batzük -(e)NA morfema hartzen dute, besteek -(e)LA hartzen dutelarik (12).

(53) Baquijee cristandadeco Aguintari Jaunac, lecuban lecuban dagozana nasajac, Jaungoicuaren bildur bagacuac (...); ta asco izan arren ceruraco deitubac, guichi izango diriala ceruracuac (F. Bartolome 149).

Testu honetan hau da konpletiboen ordena: *jakin...-(e)NA eta...-(e)LA*. Ondokoa alderantziz da:

(54) Ezda errez sinistuten, Sacerdote Jaunac, ta religiosuac, eureen estandu santubagaz aaztuta (...) saraubeetan dantzan eguiten daveela. Ta ezda, orraco, esandirian, piestetara, ta erromedieetara, juanda, guizon, ta emacumeñ artian, nesca, ta mutilen artian naastian sartuta, olgueetan ibiltzen diria na bere (F. Bartolome 168).

Ondoko testuan, berriz, konpletiboen katea luzatu egiten da: *jakin...-(e)NA ta -(e)NA; Baita...-(e)LA ta -(e)LA*:

(55) Baita da eguija (...) Ondo daquijela (...) eurai bere sarritan, edo gueijeanian, edo beti esan deutseezana, ta eguin deutseezana pecatu zatar, loi areec guztiac. Baita: ez guichitan, ezbada gueijeanian, ta gueijenac beti, eurac bere

irudi, uste eta antzeko aditzen ondoan ere erabiltzen du. Hirugarrena, kontestu beretan edo beretsutan -(e)LA nahiz -(e)NA erabiltzeko joera beste idazleengan baino nabarmenagoa du Azkenik, D. Manuelsen obra oso-osoa irakurri ez badut ere eta datu berrien aurrean eritzia aldatzeko prest nageela garbi utzirik, hau esatera ausartzan naiz: inoiz (1960. urte arte edo) morfema hori maiz erabiltzen bazuen ere, ondoren joera hori moteltzen joan zaiola ia erabat itzali arte. Guzti honek D. Manuelsen lekukotasuna *cum mica salis* hartzera bultzatzen gaitu noski.

(11) Testu idatzien arabera beraz ez luke inork Mitxelenarena úkatuko: morfema horren erabilera euskalkiz mugatua dela alegia (TAV 99-100).

(12) F. Bartolomerenak Altunak ere aipatu ditu (Altuna II, 8).

esan ditubeela loquerija areec; ta besteen esanagaz, ta eguinagaz barre eguinda alegrau diriala (F. Bartolome 99-100-101).

XVIII mendeko *Gabon Sariak* delakoan honako testu hau irakur dezakegu (...-(e)NA jakin ta...-(e)LA):

- (56) Artzaitzat zendozena
 Aintziña gengian,
 Lenagoko gizonai
 Maiz aditurikan:
 Ta aiñ maite artaldea
 Izango dezula,
 Non ta azkenik bizitza
 Kastauko zaitzula (TZ 67).

Eta hona, azkenik, D. Manuel Lekuonaren testu hau (*aitortu...-(e)NA, -(e)LA...:*):

(57) (...) zenbait Buruzagiren aotan Livio'k ipintzen dituan itzaldi eleganteak, guztiok aitortzen dute baita "historia jator" ez dirana, ez dirala Buruzagi ayek esan bezelakoak; gerraz geroztiko "buruzko sorkariak" dirala (Lekuona I, 1, 128) (13).

* * *

Testuok patxadaz irakurrita, oker ez banago, zenbait ondorio zehatz ateria daiteke: a) aditz nagusia honakoa edo holakoa izateak ez du nahitaez ete derrigor -(e)NA morfema eskatzen; goiko testuetan ageri diren *jakin, sinetsi* eta *aitortu* aditzek bai -(e)NA bai -(e)LA erabiltzen dute; b) konpletiboa galdegiak izan edo ez izatetik ere ez dator -(e)NA derrigor erabili beharra; goiko testuetan, oso oker ez banago behintzat, leku berbera betetzen dute galdegaitasunari dagokionez -(e)LA zein -(e)NA konpletiboeak; c) konpletiboa egiarekiko jarrerak ("el hecho de que...") ere ez du derrigor -(e)NA eskatzen; goiko testu bakoitzeko konpletiboa guztiek egiarekiko jarrera bera, presuposatuta bera, dutela dirudi eta, halere, batean -(e)LA eta bestean -(e)NA darabilte.

Mintzagaiari dagokionez gauzak ez daude hain argi. Batetik mintzagaitasunaren gorabehera zehatzago aztertu beharra dago. Bestalde oso zail geratzen zaigu puntu mehe hau (54), (55), (56) eta (57) testuetan bereztea. Testu horietako bakoitzean -(e)NA konpletiboa mintzagai ote eta (e)LA konpletiboa ez? Hori esateak testuak gehiegi behartzea dirudi. Konpletiboa mintzagai izanik ere, beraz, badirudi -(e)LA nahiz (e)NA erabil daitekeela.

b) Bigarren froga gisa autore bat eta beraren testu paralelo zenbait —edota paralelo antzekoak— ekarriko ditut:

(13) Hauen ondoan aipa daiteke, behar bada, oso ondo aztertzen ez dakidan Iztuetaren testu hau ere: Aurra maitea, zerorrec daquizuna da / gauzarican oberena dala guizona; / indarrac berac diuana, / ba daquizu bada nai izeeco dana (Iztueta 112).

F. Bartolomerenak:

(58a) Gauza jaquina da, gentilac edocein izate artutene eveena Jaungoicotzat (F. Bartolome 140).

(58b) Bada gauza jaquina da, guraso, ta ume ascoren arteco baque chaarrac, asarriac, bidauc, ta, eurac esan oidaveen legueez, impernucuen vizitzia echian diriala piesta madaricatubac gaiti (F. Bartolome 58).

(59a) Bainola olgau biar dana; edo, gaztiac olgau biar daveena, ez deuscu inoc eracusten (F. Bartolome 189-190).

(59b) Bacocha bere laneetan cansauta daguanian, pusca baten jocuan olgueetia, berez pecatu dala, ez dau inoc esaten (F. Bartolome 29).

* * *

J. A. Mogelenak:

(60a) Nik eztakit, baiña bai zeu aitatutene zaituana, ta Deabrua baiño gaizto gogorragotzat zaukazana (Mogel 32).

(60b) Nik eztakit erdaldunen barririk, baina bai zapatearen izena euskal-lerrietako dala (Mogel 59).

Añibarrorenak:

(61a) Arguiro dázaut, condenáuко nasana, ondutene ezpanas (Añibarro 53).

(61b) Bazaut, guztiz esainduri, loituric, beartsuric, ta gaisoric nagoala (Añibarro 159) (14).

D. Agirrerenak:

(62a) (...) badakit Gipuzkoako izkuntzearen utsuneak billatuko ditudana (D. Agirre 10).

(62b) Nik badakit irakurleak eurak daukezelera erru andiak (...) irakurle-rik geienak erbesteko izkira-legeai lotuegiak dagozala... (D. Agirre 11) (15).

(14) Iztuetaren hauet ere erantsi daitezke:

Badaquit ona ez dana nic jocalarie (Iztueta 164)

Paulo Urribarriko / gogoangarria / badaquit ceradela euscaldun garbia (Iztueta 73)

Eta:

(...) zu penaturican icustea / ba daquizu dala neretzaco iltzea (Iztueta 110)

(...) / ba daquizu dirana / zure gazte-lagunac (Iztueta 114).

Eta:

Dendari abilla ta / Arotz jaquintsuna / Badaquigu Errira / Etorri zaizcuna (Iztueta 138)
Villafranca-co erri / prrestu ta leyala / ba daquigu guztio / Guipuzcoan dala (Iztueta 135).

(15) Konpletibo luzeetan nahiz konpletibo kate luzeetan -(e)NA baztertuz -(e)LA morfemaren aldeko joera sala dezakete adibideok. Puntu honec, halere, azterketa patxadatsuagoa merezi luke.

(63a) Danok dakigu eskari batetik bestera ezbardintasun andia egoten dana (D. Agirre 19).

(63b) Danok dakigu iru eratako izketaea egiten deutsagula euskaldunak elkarri (D. Agirre 12).

(64a) Ezagun da bai argizari jaleok ni lez *estranjerian* ibilli eztirana (D. Agirre 132).

(64b) Ezagun zan, urriñetik be, erri txikiren bateko ezkonbarriak zireala (D. Agirre 201).

Urruzunorenak:

(65a) Ezagun da, seme, gaztea zerana (Urruzuno I, 103).

(65b) Ezagun da lantzetaz erdi-erdian jo dedela (Urruzuno II, 76).

(66a) Banekien oetik ziñana (Urruzuno I, 42).

(66b) Badakit gizon ondraduak zeratela (Urruzuno I, 17).

(67a) Egia da, zaldi bat ostu dezuna? (Urruzuno I, 87).

(67b) Pekatu egifñ eta anima / sarri dedala zikundu, / egia da (Urruzuno I, 128).

* * *

F. Bilbaorenak (16):

(68a) Nik badakit nire irakurle guztiei begi-begiko jakezana zangurru ta karramarru egosiak (Bilbao 239).

(68b) Nik badakit otso-kontuak bildur emoten deutsiela nire irakurleei, batez be ume diranei (Bilbao 53).

(69a) Baekian berak, nahiz gero, ardura asko barik be, Garbineri hazur bedeinkatua atarako eutsona (Bilbao 228).

(69b) Baekian txarrean hasten bazan, ez ebala esku-oinokaz gauza onik izango (Bilbao 208).

(70a) Ez dakit nik zein herritan bizi zirean. Bizkaian bizi zireana bai (Bilbao 263-4).

(70b) Nik ez dakit. Bain (...) batak eta besteak bizimodu hobea izan ebela, hori badakit, bai (Bilbao 29).

(71a) Zihur nago arrazoia emongo deustana (Bilbao 49).

(16) Morgako F. Bilbaok 1954.ean idatzi zuen bere ipuin bilduma eta 1973.ean argitara eman. Honek, Markinako J. J. Arribalagak ez bezala, aski maiz darabil -(e)NA morfema konpletibatzalea. Oker zenbatu ez badut, hona zenbat aldiz eta zein aditzekin erabiltzen duen: *jakin* 18 aldiz; *zihur egon* 3; *esan* 1; *egia izan* 1; *ezagun izan*. Eta erabilera ugari honek esan-guratsuago egiten ditu goian aipaturiko testu paralelo antzekoak.

(71b) Eta ia zihur nago ez direala buru bagako (Bilbao 73).

(72a) Zihur-zihur nago San Pedrok hurrengo kerizak horrenbeste kosta barik jan ebazana (Bilbao 113).

(72b) Eta zihur-zihur nago harek ez eukala ez emazterik ez emaztegai-rik be (Bilbao 80).

M. Lekuonaren lanetan zernahi aditzen inguruan bil daiteke adibide franko (17):

(73a) Eta esan-bearrik eztago olako zatiak geiago ta geiagotu litezkeana nai izan ezkerro (Lekuona III, XXIX).

(73b) Esan bearrik ez dago, azkar asko uxatu ta aienatu zirala Teatro guzitik tristezi-aireak (Lekuona II, 142).

(74a) Ez al-dakizu, ba, ni aztie naizena? (Lekuona II, 38).

(74b) Ez al-dakizu Artxintxar, gezurti aundi bat besterik ez dala? (Lekuona II, 42).

(75a) Uste nuan ba nik, oraindik ere Kayet zure gustukoa zana (Lekuona II, 62).

(75b) Uste nuan illobarekin aterea ziñala (Lekuona II, 91).

(76a) Ba'dirudi oso-osoa etzerana ere (Lekuona II, 94).

(76b) Ba dirudi, kanta ortan zernai esaten dala (Lekuona I, 57).

* * *

Bigarren froga honen ondorioek lehenean ateratakoak sendotu eta indartu besterik ez dute egiten: ez aditz nagusiak, ez galdegai izateak, ez egiaren suposaketak ez dute derrigor -(e)NA konpletiboa eskatzen.

Eta mintzagaitasunari buruz zer esan? (67b) testua, adibidez, bertso sail luze bateko bigarrena da eta lehenak dioenaz ari da, hots, konpletiboa dirudi perpausaren mintzagai eta halere -(e)LA darabil, ez -(e)NA. (62a) eta (62b) berdintsuak dirudite mintzagaitasunaren aldetik eta orobat (63a) eta (63b).

Bada ordea testu zerrenda honen inguruan azpimarratu nahi nukeen zer-bait: adibide paralelo edo paralelo-antzekoen kopuru handia. Izan ere, -(e)NA morfema erabiltzen duten idazle denek —nik aztertu ditudanek bai behintzat— -(e)LA ere erabiltzen dute kontestu beretan edo, bederen, beretsutan. Idazleotan bitariko adibideak ditugu (18). Non gelditzen da, beraz, -(e)LA eta -(e)NA

(17) Gorago esan dudanez Lekuonarenak ez dirudi -(e)NA morfemaren erabilera lekukotasunik fidagarriena. Halere, erabilera bikoitz honetan besteekin bat datorrenez, haren lanetan dozenaka ageri diren adibideetatik zenbait jaso ditut hemen. Gehiago ere aipa zitekeen: II 70 - III XX; II 111 - I,121; II 142 - I 76; II 14 - II 46; II 117 - II 139; I 120 - I 85; III XIV - III XI; III XVI - I 91 etab.

(18) Eta ez da zilegi era batekoak nabarmenagotzeko bestelakoak isiltzea.

morfemen arteko aldea, galdegaitasunaren arabera, bizkaieraz “ondo atxikitzen” dutelako hora?

c) Leku-aldiez urrunago gertatzen diren adibideak ugari dira, baina berauen frogua indarra oso handia ez denez ez ditut hemen zerrendatuko (19). Bizpahiru adibide emango ditut bakarrik, eman daitezkeen beste askoren eredu:

- (77a) Baquit orain ondo il bear dodana (XVII mend. oler. 63).
- (77b) Baquit gura eztozula becateria galdu dedin (Añibarro 147).
- (78a) Vaquicu zurea orain gustiau nasana (XVII mena. oler. 64).
- (78b) Badakizu gatx luzeak asko daroala (Mogel 48).
- (79a) Ondo daquijela (...) luxurijaren sutegui, ta ats ziquin au guztiau, ta guejago icusico daveena (F. Bartolome 100).
- (79b) Markiñarrak (...) ondo baiño obeto dakigu saniau leikezela onek ur ikusgarrixok (Arrizabalaga 125).
- (80a) Berrogei ez, baiña ogetamar urtetik gora, bai izen leikez eta izen be izengo die, arek “kartilla” umienak, janari eta edari eratzeko ipiñi ziena (Arrizabalaga 62; ikus, baitare, 127).
- (80b) Denporatxua da gure familiko bi hil ebazala (Bilbao 284) etab.

* * *

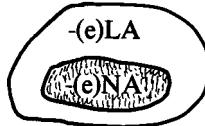
d) Bada frogatu nahi dudanaren lagungarri baizik ez den beste zerbait ere eta azkena aipatzen dudan arren ez da, behar bada, froguen artean ez ahulena ez azkena. Idazleen artean —idatziez ari bait naiz—, eta lehen begiradan bederen jakinaren gainean bilaturiko estilo hutsari egotzi ezin dakizkiolarik, alde nabarmenak daude -(e)NA morfemaren erabilera dagokionez. F. Bartolomek, esate baterako, aski maiz darabil (*Eascal-errijetaco olgueeta, ta dantzeen neurrizco-gatzozpinduba liburuan berrogei bat aldi*); Añibarrok gutxiagotan; J. A. Mogelek, berriz, ia inoiz ez (*Peru Abarka-n behin edo beste baizik ez, nik irakurri dudan testua Mogelen orijinalari zuzen jarraiki bazaio behintzat*). Eta F. Bartolome eta J. A. Mogel, edozeinek dakienez, leku-aldi beretsukoak dira.

Gure egunotako bi obra ere erkatu ditut: J. J. Arrizabalagarena bat eta F. Bilbaorena bestea (1). Markinarrak ez du inoiz, gorago aipaturiko testuetan ezik, erabiltzen. F. Bilbao morgarrak, berriz, nahiko maiz darabil.

e) Gauzak horrela, honako ondoriora iritsi gaitezkeela uste dut: Nik aztertu ditudan testuetan, hots, batez ere joan den mendearen hasieratik honako testuetan, -(e)NA konpletiboa kasu jakin batzutan eta behar bada

(19) Ikus bibliografian.

zerbait markatzeko (20) erabiltzea *aukerakoa* dutela bizkaieraz, ez derrigorrezkoa, eta hizkuntzak eskaintzen duen aukera honetaz maizago edo bakanago baliatzea norberaren joeraren eremuan sartzen dela, subeus kalkiek eta barietateek ere, behar bada, eragina dutelarik. Grafikoa beraz, hemen ere, honakoa litzateke:

4.4. Eta lan honen xedeari zuzenean zegokiona ahal izan dudan bezala aipatu eta agertu ondoan, *excursus* labur batzuk egin nahi nituzke hemen ere, erabiliriko gaiaren inguruko arazo zenbait aipatzeko.

4.4.1. Lehenean, Txillardegik -(e)NA eta -(e)LA morfemen erabiltze araez dioena aztertuko dut. Txillardegik dioena, labur bilduz, hau da:

“Bizkaieraz bederen (baina Gipuzkoan ere maiz entzuna) ongi atxikitzen da *-na* = *-la* liferentzia” (Txillardegi 396). Eta zein da diferentzia? Hona: baiezko konpletiboa perpaus nagusiaren galdegaia denean *-la* morfema erabiltzen omen da; galdegai ez denean, berriz, beti *-na*.

* * *

Gorago eman ditudan konpletibo koordinatuak, testu paraleloak, idazle askorengan soma daitekeen -(e)NA morfemaren maiztasun eskasa edota erabateko falta etabar arau honen estutasunaren aurka nahiko argi mintzo dira, testuinguru berberean batzutan -(e)NA eta besteetan -(e)LA aurkitzen baitigu.

Batez ere ez dirudi egia galdegai izan ezean baiezko konpletiboa beti -(e)NA morfema daramanik. Ez da batere lan nekeza galdegai ez izanik ere -(e)LA morfema daramaten konpletiboa edozein idazle bizkaitarren lanetan aurkitzea.

Hona begirada arinez bilduriko zenbait adibide:

a) Konpletiboaren alboan galdegaia ezezik galdekariren bat daramaten perpausak aipa daitezke lehenbizi, berez “baiezko” ez badira ere. Hona batzuk:

(81) Celaan jaquingodogu jangoicoac dinoala? (Viva Jesus 90).

(20) Zein kasutan den aukerako esatea eta zer markatzeko erabiltzen den zehatz erabakitzea ez da erraza. Gauza bat dago, halere, ukatu ezina: nik azterturiko testuetan (ikus bibliografia) 114 kasu aurkitu ditut honela banatuak: *jakin* 58 (erdia baino gehiago); *ezagutu*, *ezagun izan* 10; *egia izan* 5; *ikusi* 4; *ez ukatu* 4; *erakutsi* 3; *zihur egon* 3; *esan* 8 (horietarik 5 Lekuonarenak); *sinetsi* 2 etab. *Jakin* aditzaren maiztasun nabarmenak arazoa bide semantikoz argitzen eraman gaitzake, faktibotasunaz esate baterako. Horrek dirudi azalpen biderik aproposena. Bada, halere, itxuraz horren aurka mintzo den zenbait testu...

(82) Nori eguño etorri lequiquion burura mesede aundi au eguingo ceus-tazula? (Añibarro 163).

(83) Zelan probau niri neuk bota eragin nebala? (Mogel 48).

(84) Da gañera, zeñek esan deutsu zuri nai ta naiez ikasi bear dogula guk Gaztelako izkuntzea? (D. Agirre 101).

(85) Nondik nora dakina hik maltzur zan denganiño hori “beste mun-duko” gizonen bat izan donala? (Bilbao 97).

b) Baiezktasuna markatzen duen *ba* galdegaiaren ondoan -(e)LA konpletiboa daramatenak ere ugariak dira:

(86) Bacust enasala, ezpada lurreco ar zantar billau prestuez bat (Añi-barro 120).

(87) Bai, Peru, bazaut uts egin nebala (Mogel 116).

(88) Nik badakit esker asko zor deutsiedala neure gurasoai (D. Agirre 119).

c) Bestelako galdegaien bat izan eta halere -(e)LA konpletiboa darama-ten perpausak aipa daitezke ondoren:

* * *

(89) Bati baiño geiagori entzun deutsat, baserritarretan dagoala euskera garbia (Mogel 49).

(90) Berberak adierazo eban, etzala ez egiaz zorionekoa (Mogel 154).

(91) Berak esan deusku Mañasi nai leukiala emaztetzat (D. Agirre 136).

(92) Taketa alkate irten dala, orain det jakiten (Urruzuno I, 66).

(93) Oraintxe gogoratu eban sagardo barrikea idigita itxi ebala (Bilbao 167).

(94) Denporatxua da gure familiko bi hil ebazala (Bilbao 284).

d) Txillardegik dioenez -(e)LA konpletiboa galdegai da eta orobat -(e)LAKO kausala. Zer gertatzen da biak daramatzaten ondoko perpausetan? Zein da galdegaia?

(95) Ta esaten da me iruten dabela, txito zuurra ta arte andieatakoa dalako (Mogel 126).

(96) Zuk barriz diñozu astaki bat izango dala, dongaro ianzten dalako (Mogel 18).

(97) Barregarri egoten dala erri au, diñoe alboerritakoak, leioetan ain-bestе zapi euki oi ditualako (D. Agirre 21).

Egia esan Txillardegi puntu honetan maisua bera baino are maisuzaleago agertu zaigu, Altubek galdegaitik landa ere -(e)LA erabil daitekeela —esahnahia zertxobait aldatuz, hori bai— onartzen bait zuen (Altube 121).

4.4.2. *Bazterreratze araua.*

Ez da erraza beti, hitzen ordenaren arabera behintzat, galdegaiaren orapiloa lehen begiradan askatzea. Esaldi laburretan, osagarri zuzena galdegai denean gehienetan aditzaren aurrean joaten bada ere, osagarri hori konplejoagoa denean —konpletiboa denean estate baterako— eskuinera, perpausaren muturrera pasatzeko joera handia du.

Joera honen berri ere ematen digu Altubek:

“Hay que reconocer que tratándose de oraciones con miembro inquirido largo y complejo, aun en el lenguaje hablado se infringe con frecuencia la regla establecida cuando el verbo de la oración expresa ideas tales como *decir*, *contestar*, etc.; así es muy frecuente oír frases como las siguientes:

- a) =Amak *esan dit* “biyar lan asko daukala eta ezin eterri al izango dala” (Altube 11).

* * *

Idatziari dagokionez eta galdegaiaren “arauari” kasu gutxi eginaz —gutxiegi behar bada gramatika arauemaile, edota asmatzaile, zenbaiten gustorako—, konpletiboa, batez ere konpletibo luzea, aditzaren ondoan ematea aurrean ezartzea bezain normalago dela esan behar da.

Joera hori gainera, agian, beste hizkuntzetan ere gertatzen omen den arau zabal baten ondorio baizik ez da. Eta “omenka” ari naiz bestek esandakoan fidaturik mintzo nait naiz, aise uler daitekeenez:

“(...) esto puede explicarse por un principio general que parece afectar a todas las lenguas del mundo y que enunciaré de la manera siguiente:

Las construcciones autoincrustadas tienden a convertirse en ramificadas.

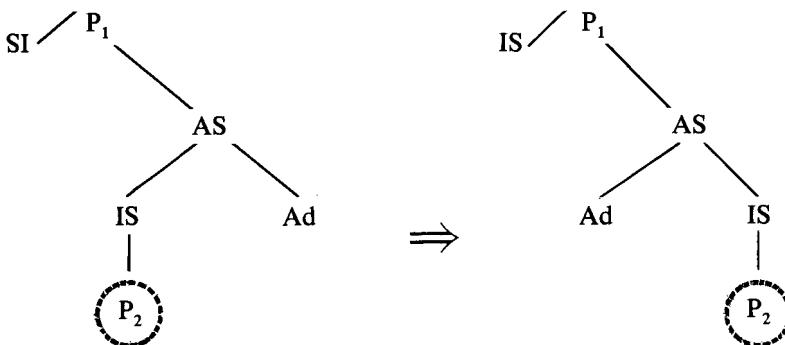
Las construcciones autoincrustadas son, por ejemplo, las del tipo $[_0X [_0Y] Z]$ y ramificadas son las del tipo $[_0X [_0Y]]$, o bien del tipo $[_0Y] [_0X]$.

(...)

Ese principio puede también verse como una tendencia a poner al final de la oración aquellos elementos que contienen más elementos léxicos” (D’Intron 132-3).

Izen egokiagorik asmatu arte —eta, egia, ez dut uste zailegi denik— “bazterreratze araua” izenaz ezagutu dezakegun lege honen eraginaz sujetoa eta

aditzaren artean kokaturiko perpaus konpletiboa perpausaren azken bazte-rrera lekualdatzen da:

Adibidez:

(98a) Agure ta atsoak esaten euskuen *kredo barria* ikasten genduala (Mogel 112).

Lekualdaketarik gabe:

(98b) Agure ta atsoak *kredo barria* ikasten genduala esaten euskuen.

(99a) Alperrik da esatea osoro ta geiago ezinean maitetutene dituela euren umeak (D. Agirre 115).

Bazterrateratz aldaketarik gabe:

(99b) Alperrik da euren umeak osotoro ta geiago ezinean maitetutene dituela esatea.

* * *

Konpletibo asko —gehienak?—, gorago esan bezala, gisa honetakoak dira eta adibideen zerrenda batere nekerik gabe eta nahi adina luza daiteke.

(100) Ezda asco aobetian esatia (...) *pecatu mortaleco occasinoe urecuac diriala* (F. Bartolome 44).

(101) Oni eranzuten badeutsazu, esango dot abadeok baino euskera geiago dakizula (Mogel 121).

(102) entzun dabien radixo ori ekarteko asmuetan gabizela (Arrizabalaga 70).

(103) Uste izango eban Peru txarri-jana egosten egoala (Bilbao 44).

Bazterrateratz delako arau nagusi honi antzeman orduko badira, sakontze lanei tarte berezirik eskaini gabe ere, berehala batean eta besterik gabe esan daitezkeen zenbait gauza:

a) Ezin da, erraz-erraz eta bestelako frogarik gabe, bazterreratzetik lege hori joskeran sarturiko erdarakada denik esan. Izan ere, erdaraz osagarri zuzena aditz ondoan doa normalki, bakuna nahiz konplejua izan: “He dicho eso”, “He dicho que es tarde”. Euskaraz, berriz, osagarri bakuna eroso dago bere aditz aurreko lekuaren, konplejoa erraz muturreratzetik den bitartean:

(104) Antoinet Beste aimbeste dino (F. Bartolome 174).

(105) Dinot, bada, piestara duazan guztiak, diriala ainbat onduen apaindubac (F. Bartolome 51).

b) Askotan, arau nagusiagoak tarteko direla, bazterreratzetik hau ezinezko gertatzen da. Esaterako, eta adibide hutsa da, konpletiboaren nagusia hitz anaforikorik gabeko erlatiboa denean —hots, “lege zaharreko” edo “lege garbiko” erlatiboa denean— Leizarragak konpletiboaren erlatiboa aurrean ematen du:

(106) (...) Sadduceuac, resurrectioneric eztela dioitenac (Mt 22,23).

(107) Gucaz egunen ciradela preparatu eta ordenatu cituen obra onez (Sar 29).

Erlatiboean, gisa denez, erlatiboaaren morfema daraman aditzak hartzen du bere eremuaren azken lekue eta konpletiboa, ezin bestean, aurrean doa (21).

* * *

c) Zenbaitetan bazterreratzetik dena ez da perpaus osoa, konpletibo osoa gure kasuan, haren zati bat baizik, lekualdatzea perpaus nagusiaren gaindi esaldi osoaren muturrerainoko gertatzen delarik:

(108) Ametsa zala ezan laikan, aiñ ederto jokatzia (A. Onaindia, in Arrizabalaga 11).

d) Konpletiboak ezezik, beste perpaus eta sintagma konplejuak ere arau berberaren pean dabilta (eta konplejotasuna luze-laburretik bezala pisu semantikotik ere etor daiteke).

Konparatiboetan, esate baterako, txertaturiko perpaussetik geratzen diren puskak —eta barka espresioa— perpaus nagusitik kanpora eman ohi dira askotan.

(109) Egun bigarreneko esango dózu, oiñetako orreek obeagoak direala zuen zapata asmo barrikoak baino (Mogel 78).

Besteak beste direla, ikus dezagun zer gertatzen den konpletiboa eta haren barruan txertaturiko konparatiboaren artean. Hona txertakuntza:

Oiñetako orreek [zuen zapata asmo barrikoak baino] obeagoak dira.

(21) Adibideka ari naizenez, hor uzten dut arazoak, baina izango ditu bazterreratzetik haren bestelako mugak ere noski.

Eta hortik gero txertatuaren lekualdatzea. Lekualdatze hau, ez da esan beharrik, aski maiz gertatzen da.

Gauza bera gerta daiteke perpaus baten, are perpaus txertatu baten, sintagmaren bati dagokionez:

(110) Neuk emoten deutsut *berbea* urtengo dogula *lauzuri bere pagau baga* (Mogel 44).

(111) Badakit erdiz erdi artutene zaituala *ipuin onen esangureak* (Mogel 65).

(112) Esan iaku onuntz etorri dala *barberu ondo apaindu bat* (Mogel 133).

(113) Au gaiti pensau dot, azartu biar dodala, *nasteco dantzeen bereno madadicatuba azaldeetara* (F. Bartolome 10).

(114) Barregarri egoten dala *erri au*, diñoe alboerritakoak (D. Agirre 21).

* * *

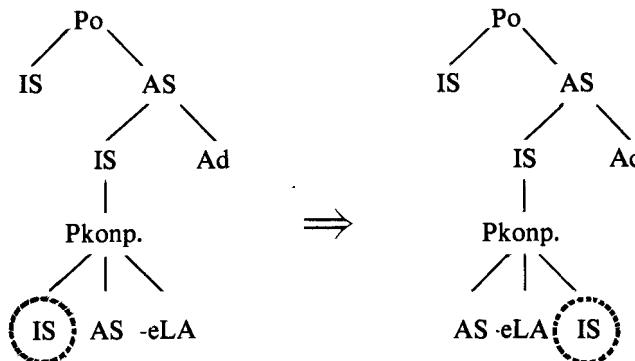
Horrelako zerbait gertatzen da F. Juan de Zumarragaren testu zaharrauen zenbait pasartetan:

(115) Cerren mylla bider gueyago dala *dan vaño* esango dabeen (Zumarraga 10).

(116) Mjlla ducat bidaldo du itugula *urte onetan* njc uste (Zumarraga 11).

(117) Obato lagunetan caytuela *munsarasco seme lealoc* ençuten dot (Zumarraga 12).

Testu hau argitara eman dutenek ondo azpimarkatu dutenez, konpletiboa aditzaren aurrean doa. XVI mendeko lekuoko zahar honetan, beraz, ez da gertatu aipaturiko konpletiboen lekualdatzea; bai, ordea, konpletiboen barnean sintagma batena (azpimarratu dudana, hain zuzen), hau da, sintagma horiek perpausaren azken muturrera ez bada, beren eremuarenera behintzat mogitu dira. Eta hiru testuetan, hain justu, gauza bera gertatzen da. Ikus azkenaren eskema:

4.4.3. -(e)N menperatzailea: anbiguotasun kasu bat. Erlatiboa eta izenaren osagarria.

Demagun honako testua:

(118) Ez da gatx igarten azeriak nahi ebana (Bilbao 36).

Perpaus hori bi eratara uler daiteke. Bata, normalena eta testuan duena, erlatiboari dagokiona da: "No es difícil adivinar lo que quería el zorro".

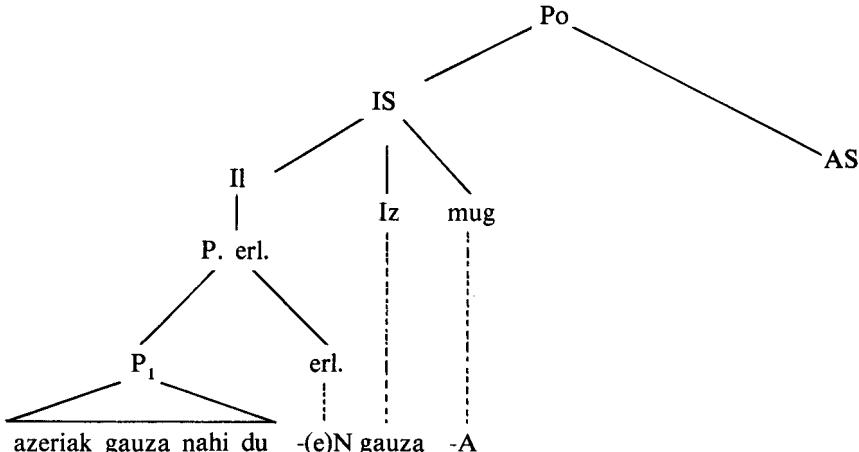
Baina bestera ere uler daiteke, menpeko alegia konpletibotzat hartuz: "No es difícil adivinar que el zorro (lo) quería".

* * *

Axalean berdinak diren egitura hauetan sakonean aski diferentes ditugu. Non dago aldea? Bietan -(e)N perpausa isilpean gorderikoz baten osagarria da, izenlaguna. Erlatiboaren kasuan izen nagusi hori menpekoan ere agertzen da biak, nagusia eta menpekoan dagoena korreferenteak direlarik.

Ez da gatx igarten "gauza" —azeriak "gauza" nahi eban (22).

Bi "gauza" horiek errealitate berbera adierazten dute. Ezezkoa alde batera utziz eta gauzak erosago azaltzeko iraganetik orainaldira pasata hona perpausaren eskema:

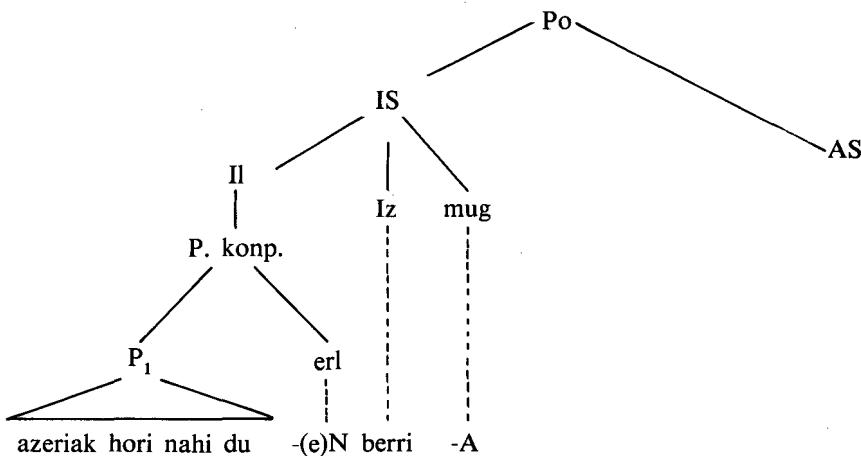
- ⇒ azeriak nahi duen gauza (erlatiboaren izenaren elipsia: beharrezko).
- ⇒ azeriak nahi duenA (izen nagusiaren elipsia: aukerakoa).

(22) Hemen, eta gerokoetan ere gutxi gorabeheraka ari naiz, noski, isilpeko izena argitara ekartzerakoan, ezinezkoa bait da zein izen den zehatz-mehatz jakitea. Gutxi gorabehera zein den erabakitzek, ordea, ez dirudi oinarririk gabea.

Konpletiboaren kasuan, berriz, izen nagusiak ez du menpekoan korreferenterik, hots, ez dago bi izen korreferenteren arteko erlatibotasunik:

Ez da gatx igarten azeriak hori nahi eban berriA (23).

Hona, beraz, eskema, aipaturiko aldaketak gogoan harturik:

⇒ azeriak hori nahi duenA (izen nagusiaren elipsia: aukerakoa).

⇒ azeriak nahi duena (menpeko izenaren elipsia: aukerakoa).

* * *

Bietan, beraz, menpeko perpausa isilpeko izen nagusi baten osagarria da. Baina erlatiboa izen hori menpeko perpusean ere ageri da, osagarri zuzen bezala, biak korreferente direlarik. Konpletibo edo osagarri soilean, berriz, izen nagusiak ez du menpeko perpusean korreferenterik eta han, osagarri zuzen bezala, beste izen bat ageri da.

Eman dezadan beste adibide bat, neronek asmatua, gauza zehatzago azaltzeko: "Esan duzuna entzun dut".

Hona lehen adiera, erlatiboarena:

AlbisteA entzun dut —*albistea* esan duzu

⇒ [albistea esan duzu] -N albisteA entzun dut

⇒ Esan duzun albisteA entzun dut
"He oido la noticia que has dicho".

(23) "Berria" diot isilpeko izena argitara ekarriz. Ez dakit hori den egokiena, "albistea" edo antzekoren bat ere izan bait daiteke. Gazteleraz "el hecho" izango litzateke.

- ⇒ Esan **duzunA entzun dut**
 “He oido el/la/lo que has dicho”.
- Hona bigarren adiera, osagarri soilarena, erlatiborik gabea:
- Albiste**A entzun dut** —gezurra esan duzu
- ⇒ [gezurra esan duzu] -N albiste**A entzun dut**
- ⇒ Gezurra esan **duzun albisteA entzun dut** (24)
 “He oido la noticia de que has dicho mentira”.
- ⇒ Gezurra esan **duzunA entzun dut**
 “He oido (el/la/lo de) que has dicho mentira”.
- ⇒ Esan **duzunA entzun dut**
 “He oido que lo/la has dicho”.

Erlatiboa ezin daiteke beste IS eman, nagusiarena berbera bait da eta isilpean utzi behar da derrigor:

- X esan **duzun X entzun dut** ⇒ esan **duzun X entzun dut**.
- Eta gero, nahi bada, nagusiarena ere isilpean utzi daiteke, mugatzalea -(e)N morfemari pasatuz:
- esan **duzunA entzun dut**.

Konpletiboa, berriz, menpekoaren IS eta nagusia diferenteak dira:

- X esan **duzun Y entzun dut** (25).

* * *

Eta gero, nahi bada, izen nagusia isilduz:

X esan **duzunA entzun dut**

Eta gero, nahi bada, menpekoaren izena isilduz:

esan **duzunA entzun dut**.

Horra hor konpletibo soilaren eta konpletibo erlatiboa arteko differentzia. Horregatik ez zait egoki iruditzen konpletiboen -(e)NA morfemari erlatibo deitza (26), hor ez bait dago erlatiborik.

(24) Egitura honen frogua Lardizabalen ondoko testuan ikus daiteke: “Artu zutenean San Pablo urreratzen zitzayen albista” (Lardizabal 221).

(25) Edo jeneralogo:

erlatiboean: [... X ...] -(e)N X

osagarri soiletan: [... X ...] -(e)N Y.

(26) Ikus TAV 100. Egia da halere, egileak berak ohartarazi zidanez, testu horretan *relativo* hitza komatxoen artean ematen dela.

Eta hau dena asmaturikoa ez dela idazle bat eta beraren bi testu hauek frogatzen dezan:

(119) Egia da, dinoinez, duende zareana? (Bilbao 195).

Perpaus hau zalantzak gabe konpletiboa da: “Es verdad que eres un duende?”

(120) Egia zan inotsena (Bilbao 225).

Goikoa bezala konpletiboa balitz —eta teoriaz izan daiteke—: “Era verdad que les decía”.

Baina erlatibotzat hartuta —eta hala da testu horretan—: “Era verdad lo que les decía”.

Egitura bera, hortaz, bi adieretan dokumentaturik dago: (119) perpaus-sean osagarri soila dugu eta (120) adibidean osagarri erlatiboa (27).

Diferentzia bera eta azkenean anbiguotasun bera gerta daiteke, zenbait aditzekin eta zenbait kasutan, partitiboan:

(121) Eleizpean egozan hareik ez eben usmau be “Txinpasek” inotsenik (Bilbao 81).

Hemen “lo que les decía” da, baina “que les decía” ere izan daiteke (28).

BIBLIOGRAFIA ETA LABURPENAK

ADOAINGO ESTEBAN: José María Satrústegui, *Adoaingo Esteban agurgarriraren esku-iskribu bat* (FLV 29, 1978, 299-306).

ALTUBE: Altube'tar Seber, *Erderismos* (Bilbo, 1975²).

ALTUNA I: Francisco María Altuna Bengoechea, *Versificación de Dechepare. Métrica y pronunciación* (Mensajero, Bilbao, 1979).

ALTUNA II: Patxi Altuna, *Fray Bartolomez puntu batzuk* (Euskera, 1981, 367-377).

(27) Anbiguo gerta daiteke, baitare, Iztuetaren beste testu hau: (...) nic daquidana ceur-choc / jaquingo dezu (Iztueta 65) (que yo lo sé / lo que yo sé).

(28) Honenbestez esana dut -(e)NA eta -(e)NIK morfematan -(e)N menperatzalea (noiz osagarri soila noiz, izen korreferenteak direnean, osagarri erlatiboa) gehi -A mugatzalea edo -IK partitiboa dugula. Gauza bera ote -(e)LA = -(e)N gehi -LA?

Esan daiteke, baitare, -(e)N-A konpletibatzalean isilpean geratu den izenak (berri, albis-...) emango ligukela konpletibatzale hori aukerako zein kasutan den erabakitzeko bidea.

- ANIBARRO:** A. Fr. Pedro Antonio Añibarro, *Escu-Librua, ta berean eguneango cristiñau-cereguināc* (Hordago, 1978).
- ARRIZABALAGA:** Juan José Arrizabalaga, "Markiña zarra kontu kontari" (Ermuko Onandia-argitaldia, 1978).
- AXULAR:** Pedro Axular, *Gero* (Jakin, Oñati, 1976).
- AZKUE I:** Resurrección María de Azkue, *Morfología Vasca* (La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao, 1969).
- AZKUE II:** Resurrección María de Azkue, *Diccionario Vasco-Español-Francés* (La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao, 1969).
- BARANDIARÁN:** J. M. de Barandiarán, *Obras completas, II* (La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao, 1973).
- BILBAO:** Félix Bilbao, *Ipuin barreka* (E. F. A., Arantzazu, 1973).
- BORDA:** Pierre Lafitte, *Les hexamètres de B. Borda* (FLV 30, 1978, 493-523).
- D. AGIRRE:** Domingo Agirre, *Kresala* (Arantzazuko frantziskotar argitaldia, 1967).
- DEIA:** Egunkaria.
- D'INTRONO:** Francesco D'Introno, *Sintaxis transformacional del español* (Cátedra, Madrid, 1979).
- DV 1664:** José María Satrústegui, *Documentos vascos del año 1664 en un proceso matrimonial de Oyarzun* (FLV 33, 1979, 529-548).
- F. BARTOLOMÉ:** Aita Prai Bartolomé Santa Teresa, *Euskal-Errijetaco Olgueeta, ta Dantzeen neurriko-gatz-ozpinduba* (Hordago, 1978).
- GREVISSE:** M. Grevisse, *Le bon usage* (Gembloux-Duclout, 1964⁷).
- IZTUETA:** José Garmendia Arruebarrena, *Iztueta'ren Olerkiak* (Kardaberaz Bilduma, Tolosa, 1978).
- LAFITTE:** Pierre Lafitte, *Grammaire basque (Navarro-Labourdin littéraire)* (Bayonne, 1962).
- LARDIZABAL:** F. I. de Lardizabal, *Testamentu Berriko kondaira edo historia* (Bilbao, 1957).
- LARRAMENDI:** Manuel Larramendi, *El imposible vencido* (Hordago, 1979).
- LEIZARRAGA:** Joannes Leizarraga, *Jesus Christ gure Iaunaren Testamentu berria* (Hordago, 1979).
- LEKUONA I:** Lekuona'tar Manuel, *Idaz-lan guztiak L. Aozko Literatura* (Kardaberaz bilduma, Donostia, 1978).

- LEKUONA II: Manuel Lekuona, *Bi antzerki ta itzaldi bat* (Itxaropena, Zarautz, 1965).
- LEKUONA III: Manuel Lekuona, *Gero⁴*, Aitzin-solas (Zarautz, 1954).
- LIZARRAGA I: J. Apecechea Perurena, *Tratado sobre el matrimonio, de Joaquín de Lizarraga (año 1782)* (I) (FLV, 29, 1978, 339-360).
- LIZARRAGA II: José María Satrústegui, *Nuevo documento no catalogado de Joaquín Lizarraga sobre los bailes* (FLV 23, 1976, 205-236).
- MOGEL: Juan Antonio de Moguel, *Peru Abarka* (La Gran Enciclopedia Vasca, 1970).
- MUJIKA: José Antonio Mujika, *Zenbait konpletiboren azterketa J. Leizarragagan* (Euskeria 25, 1980, 597-629).
- RS 1596: Julio Urquijo, *Refranero vasco I y II* (Auñamendi, Zarauz, 1964).
- TARTAS: Juan Tartas, *Ontsa hiltzeko bidea* (Jakin, Oñati, 1975).
- TAV: Luis Michelena, *Textos arcaicos vascos* (Minotauro, Madrid, 1964).
- TVTE: Manuel de Lekuona, *Textos vascos del siglo XVIII, en Tierra de Estella* (FLV 15, 1973, 369-390).
- TZ: *Teatro Zaarra* (Auspoa, Tolosa, 1965).
- TXILLARDEGI: Txillardegi, *Euskal Gramatika* (EV, San Sebastián, 1978).
- URRUZUNO I: Pedro Migel Urruzuno, *Ur-zale baten ipuiak* (Auspoa, Tolosa, 1965).
- URRUZUNO II: Pedro Migel Urruzuno, *Iru ziri* (Auspoa, Tolosa, 1965).
- URRUZUNO III: Pedro Miguel Urruzuno, *Euskalerritik zerura* (Auspoa, Tolosa, 1961).
- VILLASANTE I: Fr. Luis Villasante, *Sintaxis de la oración compuesta* (E. F. A., Oñate, 1976).
- VILLASANTE II: Fr. Luis Villasante, *Palabras vascas compuestas y derivadas* (E. F. A., Oñate, 1974).
- VJ: L. M., *Un catecismo vizcaíno del siglo XVII* (BAP, 1954, 85-95).
- XVII mend. oler.: José María Satrústegui, *Poesía sentimental en dialecto vizcaíno (s. XVII)* (FLV 28, 1978, 63-65).
- ZUMÁRRAGA: Antonio Tovar, Enrique Otte y Luis Michelena, *Nuevo y más extenso texto arcaico vasco: de una carta del primer obispo de México, Fray Juan de Zumárraga* (Euskeria, 26, 1981).

PATXI LASA JAUREGI-RI ERANTZUNEZ

*Txillardegi
(Los Angeles, 1982ko Otsailaren 8)*

EUSKERA-n, XXVI, 1981, 67-91 orr., *Mugagabea eta beste zenbait gauzatxo Juan Tartasen 'Ontsa hiltzeko bidean'* deritzan artikulua dator, Patxi Lasa Jauregik sinatura.

Oso interesgarria eta beharrezkoa iruditzen zait horrelako lanak egitea.

Kasu honetan nire iritzi batzuk bereziki aipatzen dituenez gero (ikus 67-68 orr. batez ere); eta azterketaren ondorioztat ematen dituenak (ikus 78.orr. oharra) zuzenak ez direnez gero, lerro hauek hurrengo EUSKERA-n argitaratzea eskertuko nizueke.

“*Mugagabea numeralekin*” deritzon pasartean (76-78 orr.) 25 adibide ematen ditu P. Lasak.

Denek ez dute balio, ordea, “*Mugagabea numeralekin*” arazoa argitzeko.

4, 7 eta 21 adibideak *deklinabideari* dagozkio, eta ez aditzarekiko komunztadurari.

1, 6, 9, 12, 13, 20, 22 eta 24 delakoak, *pluralak* dira, eta ez mugagabeak.

Beraz: 14 adibide gelditzen dira.

Hona hemen zerrenda:

2.—*Ediren DUZU LAUR kapitulu*

3.—*BADIZU BI gauza*

5.—*Bi bekatu... BAITZUTIAN kometitu*

8.—*BI ithurri... egin ZIALA*

10.—*eman ZIAN... ZAZPI seme eta HIRUR alaba*

11.—*eman ZERON... ZAZPIMILLE ardi*

14.—*MILLA mesperexu... egin ZION*

15.—*MILLA injurio eta MILLA mesperexu egin ZIAN*

16.—*HIRUR gauza gomendatzen DRAUZIET*

17.—*BI gauza behar DA*

18.—*Ikhusi DU BI sagu*

19.—(Ez dakigu plurala den: esaldi osoa behar)

23.—Behar ZIAN BI kondizione

25.— BADU gure etsaiak MILLA artifizio

19.—horretaz irizpide sendorik ematerik ez baitago (itxuraz plurala da, baina aditza singularrean), hau dugu:

BATETAN (5), aditza pluralean (ez ote da errelatiboa?).

HAMAHIRUTAN, aditza singularrean.

Hitz batez, % 93-tan mugagabearekin aditza *SINGULARREAN*. Askotan idatzi izan dudanaren arauera.

78.orr.ko Oharra, beraz, egiaren kontra idatzia da.

Besterik gabe, agur!

BERTSOLARITZA SAILA

BERTSOLARIEN ESTROFA-MOTAK HEGOALDEKO USARIOAN

Donostia, 1981-X-29

Juan M.ª Lekuona

Euskarazko herri-poesian azaltzen den estrofen mundu zabal eta nahasiaz mintzatzerakoan, bertsolarien estrofez eta Hegoaldeko usarioari jarraituz hitzegingo dugula esaten badugu, bi mugaketa oso garrantzizkoak ezartzen dizkiogu gaiari.

Alde batetik, kanpoan gelditzen dira mila ñabardurez josiak agertzen zaizkigun kantutegi zaharretako estrofa-motak. P. Lafittekin esaten digunez, eta maite-kantuez bakarrik ari delarik, hau dio:

“Kontatu ditut 24 bertsu mota, eta 16 neurtiz mota; baditake ez nintzaien deneri ohartu” (I).

Beraz, kantutegietako mundua baino mugatuagoa dela esan behar, guk oihan zabal horretan markatu dugun barrutia.

Bestalde, Hegoaldeko usarioari bakarrik atxikitzeak ere, gaiaren luze-zabala urri dezake, noski, mugaz-honantz hainbeste estrofa-mota ez daudenez. Baina ugaritasuna urritzeaz gainera, bigarren mugaketa da, gaia nola ikusten den, gauza hauek ikusteko eta erabakitzeko bi tradizio daudenez mugaren bi aldetan. Bi oharkizun hauek J. Haritschelharrek egiten dizkigu bere liburu baliotsuan (2).

Bi mugaketa hauek egin ondoren, diogun orain gure helburua: Hegoaldean irakaskuntza-mailan erabili ahal izateko sistematizazio-lana egin nahi genuke, arloari dagozkionetan. Oinarri hartuko ditugu mugaz-honanzko usarioa, jendaurreko bertsogintzaren eta bertso-papereren inguru bizi ohi dena, eta beste ikerlarien lanek osatzen dutena ere bai, bakoitzak bere arloan.

* * *

(1) P. LAFITTE, *Amodiozko kantuak Lapurdin, Baxenabarren eta Ziberuan*, in “*A los 100 años de su muerte*, Bilintx (1831-1876), Donostia, 1978, 36 or.

(2) J. HARITSCHELHAR, *Le poète souletin Pierre Topet-Etchahun (1786-1862)*, “*Cíno del Duca*”, Biarritz, 1969, 507 eta 478 or.

Estrofareni ezaugarriak bereizteko, ez daukagu herriaren iritziekin eta sistemekin bakarrik ibiltzerik. Praxi aldetik doinuak ematen digu irtenbide: airea aipatz gero, estrofareni neurkera nolerebait zehaztua daukagu. Hori bai, doinuaren deitura konkretuak zaitasunak sor ditzake, euskalki eta bailarra desberdinaren deitura konkretu hori izenburu desberdinez ematen denez. Dena den, herriaren jokabide honek ibilbide oso mugatua du irakaskuntzan, eta zerbaitek zehatzagoa bilatu beharra dagoela bistean da.

Hegoaldeko usarioan, bestalde, bertso-zaleek ba dute doinuaren aipamen konkretua baino zerbaitek abstraktoagorik, gero ikusiko dugunez. Hor daude zortziko txikia, zortziko nagusia, hamarreko txikia, hamarreko nagusia, bederatzi puntuko, zortzi puntuko, kopla eta abar. Oso estimagarriak dira izen hauetak. Baina zerbaitek osoagoa nahi litzateke, zerbaitek sailkatuagoa, zerbaitek sitematuagoa. Eta hauxe izan da gure helburua: ezaugarri berdintsuen arabera multzoak osatu, eta multzo hauetako adibide desberdinei izen egokiak biltzen saiatu, izenak izana aditzera ematen duela.

Lan-metodoa osatzeko, Hegoaldeko usarioan nahiko zehaztuak dauden xehetasunak hartu ditugu abiatantu: bai estrofa-moten aldetik, bai hauetako izendatzeko erabilten diren deituren aldetik. Hortik abiatuz, logikaren amorez ahal dela, edota literatura mailako kidetasunaren amorez, beste izen batzuk ere ezarri ditugu, nahiz eta herriaren onarpenik ez duten.

* * *

Sailkapena egiteko, beharrezkoa iruditu zaigu puntu hauetako kontuan edukitzea: bertso-lerroen silabak eta egitura erritmikoa, errimen lekua eta ugari-tasuna, estrofak idazkerarako ematen dituen posibilitateak, eta estrofak moldiztegian hartzeko duen forma eta aurkezpena. Alderdi hauetan berdintsu edota antzeko direnak multzotan bilduz, estrofa jeneroak azaldu; eta hauen arabera, eta herriaren usariotik abiatuz, izenak ezarri, hau da multzoaren jeneroa, eta estrofa bakoitzaren xehetasun berezia adieraziko dituzten izenak.

Oso behin-behingoa jotzen dut lan hau. Izen ere, berez da zaila lanaren ezkutuak asmatzea gutxi ezagutua den arlo batetan (3). Gero, asmatzea bakarra ez da nahikoa, irakaskuntzan, beste arloetan bezalatsu, jendearen erabilkerak duenez azken hitza irakaspenearen onari buruz. Gehiago oraindik, gure aburuz, taldean egin beharreko lana dela uste dugu euskal metrikaren sistematizatzea eta izendatzeko egokia eta zehatza. Beraz, bitartean, bego hor gure ekarria, talde-lan zabalaren, eta beste edozein oharkizun sakonagoren, zain.

(3) F. M. ALTUNA, *Versificación de Dechepare, Métrica y pronunciación*, "El Mensajero", Bilbao, 1979, 121 or.

1. MOLDE NAGUSIAK

1.1. Adibideak

1. “Mutil koxkor bat itxu-aurreko zubela aldamenian, gizon buru-soil,izar-zuri bat bi makuluren gañian, kale ertzian ikusi nuben iñora ezin joanian; ta bera nor zan jakin nayian inguratu nintzrian... limosnatxo bat eskatu zidan Jainkoaren izenian” (4).
2. “Zenbat errezo egin izan det nere denboran elizan; ta pozik nago ikusirikan pakian nola gabiltzan. Ni naizen bezin kobarderikan iñor ezin leike izan, semiak gerra ez joateatik mutil zar gelditu nintzan” (5).
3. “Jose Joakin Izuelako auspez lurrean jarririk, bizkarra ere makurtu zaizu bakartasunez beterik; admiraturik aurkitutzen naiz ez dezulako andrerik” (6).
4. “Harmen hartzen deitu ninduen gazterik zorte etsaiak; urrundu nintzen, herri alderat itzuliz usu begiak” (7).

(4) I. UNZURRUNZAGA, *Pedro Mari Otañoren bertsoak*, in “Kuliska Sorta”, 31-32 z., Zarauz, 1959, 55 or.

(5) A. ZAVALA, *Txirrita. (Bizitza ta bat-bateko bertsoak)*, in “Auspoa”, 18-19 z., 222 or.

(6) ID., *Pastor Izuela (1780-1837), Ezkioko ta Segurako itxuak*, in “Auspoa”, 106 z., 79 or.

(7) KKK, *Solferinoko itsua*, 254 or.

1.2. Eskema metrikoak

Hamarreko nagusia	Zortziko nagusia	Seiko nagusia	Lauko nagusia
10 —	10 —	10 —	10 —
8 A	8 A	8 A	8 A
10 —	10 —	10 —	10 —
8 A	8 A	8 A	8 A
10 —	10 —	10 —	10 —
8 A	8 A	8 A	8 A
10 —	10 —		
8 A	8 A		
10 —			
8 A			

1.3. Azterketa

1.3.1. Hamarreko nagusia

a) *Adibide ezagunak*: asko eta asko daude.

b) *Deskribaketa*: hamar bertso-lerro ditu eta izena ere hortik datorkio, noski. Pareak ez diren bertso-lerroak 1, 3, 5, 7, 9, libreak dira; eta pareak, 2, 4, 6, 8, 10, errimadunak. Hegoaldeko tradizioak horrela ikusten du eskuarki; eta deitu ere horrela deitzen dio.

1.3.2. Zortziko nagusia

a) *Adibide ezagunak*: jendaurrean gaurregun gehienik erabiltzen den bertso-moldea dugu; exenplu asko eta asko daude.

b) *Deskribaketa*: zortzi bertso-lerro ditu, eta izena ere hortik datorkio, noski. Pareak ez diren bertso-lerroak, I, 3, 5, 7, libreak dira; eta pareak, 2, 4, 6, 8, errimadunak. Hegoaldean horrela ikusten da, eta deitu ere bai, eskuarki behintzat.

1.3.3. Seiko nagusia

a) *Adibide ezagunak*: gutxiago daude ereduak. Gaurregun galduxe badago ere eredu hau erabiltzeko ohitura, XIX mendeko lehen partean ba dago horrelako bertso-motarik. Adibidez, “Berdabioren bertsoak” (8), “Amodia zoin den zoroa” (9), eta abar.

(8) J. M. LEKUONA, *Berdabioren bertsoak*, in *Oiartzun*, 11 (1981), 17-19 or.

(9) KKK, 71 or.

b) *Deskribaketa*: sei bertso-lerro ditu, eta izena ere hortik har dezake goiko beste ereduei jarraituz. Pareak ez diren bertso-lerroak, I, 3, 5, libreak dira; eta pareak 2, 4, 6, errimadunak. Hegoaldean gutxi erabilia dela esan dugu, eta, behar bada horregatik edo, izen ezagunik ez du bertsozaleen artean.

1.3.4. *Lauko nagusia*

a) *Adibide ezagunak*: bertsolariek ez dute erabiltzen, ez jendaurrean, ez bertso-paperetan. Hala ere, ba daude bertsozaleen munduan kantatzen diren zenbait eredu; hala nola, “Solferinoko itsua” (10), Basarriren “Arantzazu!” (11) eta abar.

b) *Deskribaketa*: lau bertso-lerro ditu, eta hortik har daiteke molde honentzako izena, seikoarekin egin dugun antzera. Pareak ez diren bertso-lerroak, I, 3, libreak dira; eta pareak, 2, 4, errimadunak. Gutxi erabilia denez, ez du izen ezagunik, nik dakidala, bertsozaleen artean.

1.4. Ezaugarri zabalak

1.4.1. Oro har, estrofa heterometrikoa da, eta errima bakarrekoa, monorrimoa. Hamarreko bertso-lerroa, etenaldiaren bidez, 5 + 5 egiten dute. Funtseko eskema, 5 + 5 // 5 + 3 dute.

1.4.2. Hitzezko artegintzarako, errimatik errimara 18 silaba dituenez, honek erritmo bat ematen dio pentsamenduaren eta sentipenen hariari: patxadakoa da, posibilitateak ditu bapateko bertsogintzarako; baina, baita ere, monotoniarren arriskua izan dezake (12).

1.4.3. Gorputz expresaeraren aldetik, eta ahots-tinkapenaren aldetik, batez ere, tetrapodioak lirateke, M. Lekuonaren ikusmoldez (13), bertso-lerro horiek.

1.4.4. Bistan da, ez dela berdina estrofen dinamika hamarrekoa denean, edo zortzikoa, edo seikoa, edo laukoa, luzerak pentsamenduaren eta esaldien egituraren bere eragina ba duenez.

(10) KKK, 254 or.

(11) I. EIZMENDI, *Basarriren Bertso-Sorta*, “Itxaropena”, Zarauz, 1950, 51-53 or.

(12) “Zortziko orrek berez dauan bardin-ots lo-erazlea, Orixeria ain gogaikarri yakona”, S. ONAINDIA, “Gure bertsolariak”, “Gráficas Bilbao”, Bilbo, 1964, 97 or.

(13) M. LEKUONA, *Literatura oral vasca*, in “Idaz-lan guztiak”, It., “Kardaberaz Bilduma”, 22 z., Gasteiz, 1978, 319 or.

1.5. Izendapena

1.5.1. Esan dugunetik berez datorren gauza litzateke, gure iduriko. Hamarreko nagusia eta zortziko nagusia Hegoaldeko usarioak erabiltzen dituenez, eta beste bi ereduak horien ezaugarri zabaletara isurtzen direnez, bidezkoa dirudi, noski, seiko nagusia eta lauko nagusia ere erabiltzea.

1.5.2. Izendapenean urruntzen gara, noski, S. Onaindia-gandik; ez, agian, funtsean: “Zortziko andi onek, dio berak, geienez zortzi puntu dauz; baiña izan daitekez gitxiago edo geiagokoak be, au da, lau puntukoak edo amar puntukoak” (14).

1.5.3. J. Haritschelharrek, Ifarraldeko usarioari jarraituz, “lauko” monorrimoa deitzen dio gure zortzikoari, bostekoa hamarrekoari, eta horrela (15).

2. MOLDE TXIKIAK

2.1. Adibideak

1. “Lagundurikan danoi
gugatik il zanak,
seme, azi zaitugu
aitak eta amak,
beti zure gidari
izandu geranak.
Orain gurutze onen
oiñean esanak
ondo gogoan artu
biaituzu danak” (16).
2. “Gernikako Arbola
da bedeinkatua,
eusklaldunen artean
guztiz maitatua.
Eman da zabal zazu
munduan frutua;
adoratzentz zaitugu
arbola santua” (17).
3. “Lenengua fedia,
gero esperantza;
irugarrengo orrek
ba dabil mudantza:
len zen karidadia,
orain da bengantza” (18).
4. “Zazpi Eskual-Herriek
bat egin dezagun;
guziak bethi, bethi
gauden gu Eskualdun” (19).

(14) S. ONAINDIA, *ibid.*, 108 or.

(15) J. HARITSCHELHAR, *Le poète souletin Pierre Topet-Etchahun (1786-1862)*, 476 or.

(16) I. UNZURRUNZAGA, *ibid.*, *Aita-semeak*, 67 or.

(17) J. J. BALUSTEGI, *Iparragirreren olerki-eresien bilduma ta erti-iritzi laburra*, “Koldobika Rodriguez”, Oñati, 1933, 10 or.

(18) A. ZAVALA, *Pastor Izuela...*, 33 or.

(19) KKK, *Agur eta ohore Eskual-Herriari*, 7 or.

2.2. Eskema metrikoak

Hamarreko txikia	Zortziko txikia	Seiko txikia	Lauko txikia
7 —	7 —	7 —	7 —
6 A	6 A	6 A	6 A
7 —	7 —	7 —	7 —
6 A	6 A	6 A	6 A
7 —	7 —	7 —	
6 A	6 A	6 A	
7 —	7 —		
6 A	6 A		
7 —			
6 A			
7 —			
6 A			

2.3. Azterketa

2.3.1. Hamarreko txikia

a) *Adibide ezagunak:* asko eta asko daude.

b) *Deskribaketa:* hamar bertso-lerro ditu eta izena hortik datorkio; pareak ez direnak, zazpi silabakoak eta besteak, pareak direnak, sei silabakoak. Eta pareak ez diren bertso-lerroak, 1, 3, 5, 7, 9, libreak dira; eta pareak, 2, 4, 6, 8, 10, errimadunak.

2.3.2. Zortziko txikia

a) *Adibide ezagunak:* hamarreko txikia baino gehiago erabiltzen da eskuarki.

b) *Deskribaketa:* zortzi bertso-lerro ditu, eta izena hortik datorkio, noski. Neurriak zazpi eta sei silaba dira, gorago esan dugunez. Pareak ez diren bertsolerroak, 1, 3, 5, 7, libreak dira; eta pareak, 2, 4, 6, 8, errimadunak. Hegoaldean horrela ikusten da.

2.3.3. Seiko txikia

a) *Adibide ezagunak:* gutxi daude ereduak. Adibidea, Izuelako Artzaiari jasoa, “lenengua fedia” deritzana, hain zuzen ere XIX garren lehen aldiko bertsolari batengandik hartua.

b) *Deskribaketa:* sei bertso-lerro ditu. Pareak ez diren bertso-lerroak, 1, 3, 5, libreak dira; eta pareak 2, 4, 6, errimadunak. Dauden adibide eskasak sail honetan sartzen ditugu, beste goikoen taxukera bera duelakotz, gero esango dugunez.

2.3.4. *Lauko txikia*

a) *Adibide ezagunak*: bertso-saiotan baino gehiago, errepikatzean erabili ohi da. “Zazpi Eskual-Herriek/ bat egin dezagun” (20), eta zenbait horrelako. Eedu gehiago aurki daitezke erromantzeen sailean.

b) *Deskribaketa*: lau bertso-lerro ditu, pareak ez direnak zazpi silaba-koak eta pareak, besteak, seikoak. Pareak ez diren bertso-lerroak, libreak dira, pareak errimadunak. Ez du noski, izen berezirik herrian.

2.4. *Ezaugarri zabalak*

2.4.1. Oro har, estrofa heterometrikoa da, eta errima bakarrekoa, monorrimoa. Zail da aurkitzen barruko etendurak egiteko lege jakinik.

2.4.2. Hemen hamahiru silabetara urritzen da errimatik errimara hitzezko artegintzarako posibilitatea: azkarra da; hitzaren hotsak, puntuaren ahoskerak, balio handia du, batez ere bertsolari zaharretan; ez du monotoniarren hainbesteko arriskurik.

2.4.3. Gorputz-expresaeraren aldetik, eta batez ere ahots kantariaren tinkapenen aldetik, tripodioak lirateke bertso-lerro horiek (21).

2.4.4. Gorago aipatu dugunez, ez bide da gauza bera estrofa horien guztien dinamika, estrofa luzeen eboluzioa aberatsagoa denez, eta motzena, berriz, biziagoa.

2.5. *Izendapena*

2.5.1. Bertsolaritza ezagunean bi lehenengoak erabiltzen dira: hamarreko txikia, eta zortziko txikia. Eta beste biak, antzeko egitura dutenez, eta lehengo bien ezaugarri zabaletara errenditzen direnez, bidezko dirudi deitura hau erabiltzea: seiko txikia eta lauko txikia.

2.5.2. J. M. Leizaolak “zortziko berria” deitzen dio honi, hirugarren zortzikoa bait litzan: “soy quien le apellida nuevo” (12). Onaindiak ere izen hau darabil idazlanaren eskeman, nahiz eta barruan bere oharkizunak ezarri (23). Haritschelharrentzat hau ere “lauko” bat litzateke, “le quatrain monorrime” (24), nahiz eta izen-kontuanerne ibili beharra dagoela aditzera eman-dakoan ohar jakingarriak egiten dituen.

(20) KKK, 7 or.

(21) M. LEKUONA, *ibid.*

(22) J. M. LEIZAOLA, *Estudios sobre la Poesía Vasca*, “Ekin”, Buenos Aires, 1951, 90-91 or.

(23) S. Onaindia, *ibid.*, 110-113 or.

(24) J. HARITSCHELHAR, *ibid.*, 477 eta hurrengoak.

3. MOLDE KLASIKOAK

3.1. Adibideak

1. “Kobla horren emailia
ezta laboraria,
zunbait markis, edo kunte,
edo kardinalia!
bürdünarik dianian
zintzarri egilia” (25).
2. “Argi-azkorrian jinik
ene arresekila,
bethi beha, entzün nahiz
nunbaitik zure botza.
Ardiak nun ützi tüzü?
Zerentako errada
nigarrez ikhusten deizüt
zure begi ederra?” (26).
3. “Gai orrek ba du mamia
baldin ezpanago gor,
ainbat jende, gizaseme
ikusten ari naiz or;
ogiaz gain gizonari
anitz gauza zaio zor,
bestela mundu ontara
obe ez gaitezen sor;
ogiakin justizia
bear dugu derrigor;
au sinisten ez duenik
ba al da emen inor?” (27).

* * *

(25) KKK, *Ni deitzen nuk Benat Mardo*, 198 or.

(26) KKK, *Agota*, 133 or.

(27) *Bertsolari-txapelketa Nagusia. (Donostia, 1980-I-6)*, in “Auspoa”, 141 z., 80 or., X. Amurizak kantatua.

3.2. Eskema metrikoak

Hamabiko klasikoa	Hamarreko klasikoa	Zortziko klasikoa	Seiko klasikoa	Lauko klasikoa
8 –	8 –	8 –	8 –	8 –
7 A	7 A	7 A	7 A	7 A
8 –	8 –	8 –	8 –	8 –
7 A	7 A	7 A	7 A	7 A
8 –	8 –	8 –	8 –	
7 A	7 A	7 A	7 A	
8 –	8 –	8 –		
7 A	7 A	7 A		
8 –	8 –			
7 A	7 A			
8 –				
7 A				
8 –				
7 A				

3.3. Azterketa

3.3.1. Hamabiko klasikoa

a) *Adibide ezaguna*: “Argi azkorrian jinik” hartu dugu, nahiz bertsolate adibiderik, noski.

b) *Deskribaketa*: hamabi bertso-lerro ditu. Pareak ez diren bertso-lerroak, 1, 3, 5, 7, 9, 11, libreak dira; eta pareak direnak, 2, 4, 6, 8, 10, 12, errimadunak. Ez da agertzen horrelako neurketarik Hegoaldeko usarioan.

3.3.2. Zortziko klasikoa

a) *Adibide ezaguna*: “argi azkorrian jinik” hartu dugu, nahiz bertsolritzatik zertxobait erten poesi eredu hau.

b) *Deskribaketa*: zortzi bertso-lerro izanik, pareak ez direnak, libre 1, 3, 5, 7; eta pareak berriz, errimadun, 2, 4, 6, 8. Klasikoetan asko erabilia.

3.3.3. Seiko klasikoa

a) *Adibide ezaguna*: “ni deitzen nük benat Mardo”, “Mus de Tiraz, zük enaizü”, “Atzo tun-tun” eta abar.

b) *Deskribaketa*: sei bertso-lerro ditu. Pareak ez diren lerroak, 1, 3, 5, libreak; 2, 4, 6, errimadunak. Eliz gorazarreen hildotik doala dirudi.

3.4. Ezaugarri zabalak

3.4.1. Oro har, estrofa heterometrikoa da, eta errima bakarrekoa, monorrimoa.

3.4.2. Funtsean eskema fijo hau darama: 4 + 4 // 4 + 3; beti berdin.

3.4.3. Idazteko posibilitateak, 15 silaba errimatik errimara; eta, dinamikaren aldetik, molde nagusiaren eta txikiaren arteko.

3.4.4. Gorputz expresaeraren aldetik, tetrapodio fijoa dugu, binako oinak eginez beti.

3.4.5. Molde luzeak erretorika-eittea hartzen du; motzak esaldi baten eittea har dezake, lehengo estrofa-motetan bezala. Silabak zehatzegi emanez gero, monotonien antzeko zerbait sor dezake.

3.5. Izendapena

3.5.1. Hegaoaldeko bertsolaritzan ez du izen propiorik. Eta klasikoek asko erabiltzen dutenez (28), klasiko deitza otu zaigu. Eta gero, beste biekin egin dugun bezala, azpi-sailkapena bertso-lerroen arabera, hamabikoa, zortzikoa, seikoa deitu.

3.5.2. Leizaolak eta Onaindiak zortziko txikia deitzen diote, soil soilik. Hauek 5 + 5 // 5 + 3 eskemari zortziko nagusia deitu diote; eta eskema honi, berriz, 4 + 4 // 4 + 3 zortziko txikia. Eta guk zortziko txikia deituari, 3 + 2 + 2 // 3 + 2 + 1 eskemari, zortziko berria deitzen diote. Bistan da, guk hemen Hegaoaldeko herri-usarioari jarraitu diogula, ez multzoen azpi-egiturari, baizik eta bertso-lerroei eta silabeい, eta *dinamikari* jarraituz.

3.5.3. Beste modulorik sortuko balitz, adibidez hamar lerrokorik edota lau lerrokorik, beste lehenagoko ereduetan bezala, hamarreko klasikoa eta lauko klasikoa hitzak erabiliko genituzke, logikaren amorez.

(28) S. ONAINDIA, ibid., 110 or. J. Haritschelhar, ibid., 483: "le rythme (8 + 7) qui pourtant a été très en vogue aux XVI, XVII et XVIII siècles".

4. PUNTU IZENEKO MOLDEAK

4.1. Adibideak

1. “Ostegun joan danian
amabost Ernaniñ,
betroi baten tratua
genduen egiñ;
Inaziyo saltzalle,
erostuna Fermiñ,
emeretzi ezkutu
genion eragiñ;
sabelian du miñ,
iñork ase eziñ,
artuari muziñ,
ez du nai edoziñ;
atzeti bear ditu
zazpi medeziñ” (29).
2. “Prantxisku zer dakarrrek
ik gure erritik?
aspaldian ez diat
ango berririk.
Zerbait jakin nai nkek
alderdi artatik:
aserria niagok,
ez dek milagrorik.
Ez diat egunik,
ez eta arratsik,
sinista nazak ik,
pentsamentuz etxera
joan gabetanik” (30).
3. “Aizazu, Suantxa,
zer modu daukazu?
Pobre eta alegre,
zer esain degu!
Soka bat ekatzu,
lotu bear zaitugu,
baiña ez iztu;
agintzen digutena
ein bearko degu” (31).

(29) A. ZAVALA, *Xenpelar bertsolaria*, in “Auspoa”, 88-89-90 z., *Betroyarenak*, Donostia, 1969, 295 or.

(30) J. DORRONSORO, *Bertsotan, 1789-1936*, “Elexpuru”, Bilbo, 1981, 26 or.

(31) ID., ibid., 24 or.

4.2. Eskemak metrikoak

Bederatzi puntukoa	Zortzi puntukoa	Sei puntukoa
7 —	7 —	6 —
6 A	6 A	6 A
7 —	7 —	7 —
5 A	5 A	5 A
7 —	7 —	
6 A	6 A	
7 —	7 —	
6 A	6 A	
6 A	6 A	6 A
6 A	6 A	6 A
6 A	6 A	6 A
7 —	7 —	7 —
5 A	5 A	5 A

4.3. Azterketa

4.3.1. Bederatzi puntukoa

- a) *Adibide ezagunak*: asko eta asko daude. Besteak beste, “Betroiare-nak”, “Zaldi zuriari”, “Otxalde sortuz gero”.
- b) *Deskribaketa*: hamalau bertso-lerro ditu. Silaben aldetik, 7, 6, 7, 5, 7, 6, 7, 6, 6, 6, 6, 7, 5; beraz, bi bost silabako daude tartean, eta gero, alternantzia hautsiz, lau seiko (9, 10, 11, 12 lerroak). Eta puntuak ere oso bereziki ezarriak, pareak direnetan, 2, 4, 6, 8, 10, 12, 14; baina baita 9, 11 pareak ez direnetan ere. Eta libreak dira 1, 3, 5, 7, 13; beraz, pareak ez direnak.

4.3.2. Zortzi puntukoa

- a) *Adibide ezagunak*: gutxiago daude, noski. Ikus, adibidez,, Bordelen “Ene andregaiari”, “Frantxisku, zer dakarrek” eta abar.
- b) *Deskribaketa*: bederatzi puntukoa bezalatsu; baina bertso-lerro bat gutxiago, hamabigarrena. Horregatik, alternantzia hausten duten sei silabako errimadunak, 9, 10, 11, hiru dira hemen, eta lau bederatzi puntakoan, 9, 10, 11, 12. Beste denetan berdin.

4.3.3. Sei puntukoa

- a) *Adibide ezagunak*: oso gutxi. “Suantxarena” aipatzen dugu bakarrik.

b) *Deskribaketa*: bederatzi bertso-lerro ditu. Silaben aldetik, 6, 6, 7, 5, 6, 6, 6, 7, 5. Hemen ere bi bost silabako tartean, laugarrena eta azkena, beste bietan bezala. Gero, alternantzia hautsiz, hiru sei silabako errimadunak. Bainan lehenengo bertso-lerroa sei silabakoa da; eta hau du desberdin beste biekin silaba aldetik.

4.4. Ezaugarri zabalak

4.4.1. Oro har, heterometrikoak dira, monorrimoak.

4.4.2. Funtsezko egituraren molde txikiaren eskemari jarraitzen diote, 3 2 2 // 3 2 1 (2 2 1).

4.4.3. Gorputz-expresaeraren aldetik, berriz, tripodoak dira.

4.4.4. Idazteko posibilitateak, luze-zabalez 13, 12 silaba batzuetan; baina 6 besterik ez besteetan. Gainera, seiko hauek errimadunak izanik, birtuosismo batetara daramate poeta, zaitasuna eta dinamika berezia adieraziz. Alternantzia haustea eta birtuosismo honek markatzen dute, batez ere, puntudunen estrofa-mota berezia. Ez honek bakarrik: hor dago, baita ere, bost silabako errematea, bi alditan, doinu-ereduaren tonikara iristean.

4.5. Izendapena

4.5.1. Ba dirudi puntuengatik ugaritasunak eta zaitasunak agintzen ote duten hemen-honetan; eta, beraz, ondo derizkiogu puntu izena hemen erabilitzeari.

4.5.2. Halanik ere, puntu hitzak gauza bat baino gehiago ekartzen dizkigu gogora bertsolaritzaren alorrean: errima, puntutik-punturako esaldia; eta estrofen izendapenean ere, beste multzoetan erabiltzen da, “lau puntukoa” esanez, mugaren bi aldetan gainera (32). Bainan izena erabilgarri dela uste dugu, estrofa-mota jakin honi deitura ezartzeko.

(32) J. HARITSCHELHAR, *ibid.*, 478-479 or.

5. KOPLA MOLDEAK

5.1. Adibideak

1. “Eder zeruan izarra,
errekaldian lizarra,
Etxe ontako nagusi jaunak
urre gorri du bizarra” (33).
2. “Uso polit bat, zer pena!
ezer txarrik etzubena;
biyotz oneko begi zabala
borondatia diena,
erriyan zen ederrena,
arrosa ziruriyena” (34).
3. “Berriro nator zugana,
Ama Euskadi laztana;
lan gabe dagon zure semeai
eman akiozu lana,
zuk badakizu zure semeak
lanaren gose gerana” (35).
4. “Orain kantutik txistura,
eskualdun zarren modura,
Ai, soñu alaigarri polita
hoiek jotzen duten hura!
Ekentzen dauku tristura,
baita ere sumindura,
etor baitziren mundura” (36).
5. “Bertsuak jartzen naiz asi,
kopiatuaz ta guzi,
nai ditubenak ikasi;
Afrika aldera oraingo aldiyan
gazteri aundiak duazi;
diote adierazi,
ez dela juan biar igesi;
amak negarrez daudezi” (37).

(33) M. LEKUONA, *Literatura oral vasca*, ibid., 343 or.

(34) *Bertsolariya*” (1931-1932), “Makazaga”, Erreenteria, 55 orr.

(35) *Bertsolari-txapelketa Nagusia. (Donostia, 1980-I-6)*, 33 or., F. Etxeberriak kanta-tua.

(36) XALBADOR, *Herria gogoan*, in “Auspoa”, 152 or., 44 or.

(37) A. ZAVALA, *Paulo Yanzi ta bere lagunen bertsoak*, in “Auspoa”, 77-78 z., 76 or.

5.2. Eskema metrikoak

Kopla	Kopla nagusia (a)	Kopla nagusia (b)	Kopla nagusia (c)	Kopla luzea
8 A	8 A	8 A	8 A	8 A
8 A	8 A	8 A	8 A	8 A
10 –	10 –	10 –	10 –	10 –
8 A	8 A	8 A	8 A	8 A
	8 A	10 –	8 A	8 A
	8 A	8 A	8 A	8 A
		8 A	8 A	8 A

5.3. Azterketa

5.3.1. Kopla

a) *Adibide ezagunak*: eske-bertsoak; “Haltzak ez du bihotzik” eta abar.

b) *Deskribaketa*: lau bertso-lerro ditu. Silaben aldetik 8, 8, 10, 8 dira funtsean. Eta errimak 1, 2, 4, lerroetan.

5.3.2. Kopla nagusia

a) *Adibide ezaguna*: “Uso txuria” genuke, besteak beste.

b) *Deskribaketa*: kopla bezala; baina azkenean bertso-lerro bi gehiago, hauek zortzi silabakoak eta errimadunak.

Oharra: era bat baino gehiago hartzen ditu molde honek. Hegualdeko bertsolariek, azkeneko 8, 8 horiek 10, 8 egiten dituzte, molde nagusirako jorea agertuz. Eta noizpait Xalbadorrek gure ereduaren azkeneko 8, 8, 8 horiek 8, 8, 8 egin zituen musikaren errepikari ere beste hitz lerro errimaduna erantsiz.

5.3.3. Kopla luzea

a) *Adibide ezagunak*: jendaurrean ez da erabiltzen; baina usatua da bertso-jartzaleen artean. Hala nola, “Ai, ori begi ederra”, “Ikusten duzu goizean”, “Ara non den Urnieta”, “Ezkonduak eta ezkongai”, eta abar.

b) *Deskribaketa*: multzoan koplaren eittea darama. Baina hasieran hiru zortzi silabako errimadunak, 8, 8, 8, eginez; gero hamarrekoak, eta azkenean lau zortzi silabako errimadunak berriro, 8, 8, 8, 8, eginez.

5.4. Ezaugarri zabalak

5.4.1. Oro har, heterometrikoak dira, eta monorrimoak.

5.4.2. Funtsezko egituran, molde nagusiaren eskemari jarraitzen diote, 5 + 3 lerro errimaduna, eta 5 + 5 lerro librea.

5.4.3. Idazteko posibilitatea, oso bereziak. Kopla, batetik estilizatua da, eta bestetik bertsolarien azkena du (38). Kopla nagusia, hasieran berdina da baina gero, azkenean, beste bertso-lerro errimanduna erasten dio, azkena aberastuz. Eta kopla luzeak, azkenik, hasieran eta azkenean beste bertso-lerro errimadun bat gehiago erantsiz, estrofa aberatsa evezik, estrofa zail, landu eta bitxia izatera darama, manierismo batean.

5.4.4. Gorputz expresaeraren aldetik, berriz, tetrapodiaok dira.

5.4.5. Zortzi silabako errimadunak errenko etortzeak ematen dion azkartasuna eta grazia dira hemen ezaugarri bereziak.

5.5. Izendapena

— Eskema metrikoari begiratuz gero, ba dirudi egitura bereko estrofak direla funtsean, kantitatez desberdin baina azkartasun bera dutenak. Eta kopla izena denez multzoa adierazten duena, izen hau hartu dugu oinarri.

— Gero, kopla nagusia ezarri diogu, 8, 8, duguna, 10, 8 egiteko joera horri amore emanez, joera hau eta molde nagusia berdinak direnez esateko posibilitateen aldetik.

— Kopla luzea, berriz, ugaritasuna eta zaitasuna dierazteko ezarria dugu, batez ere.

(38) M. LEKUONA, *ibid.*, 307-311 or.

6. HAUTSIAK DERITZATEN MOLDEAK

6.1. Adibideak

1. “Iparragirren bozian ditut bertso berriak paratu
Gipuzkoako euskal erriya
al-banezake nombratu;
asko ezkongai daude,
gustorikan gabe,
ezin dutela topatu;
projimuari erakustia
ezta izango pekatu” (39).
2. “Jesukristori kendu ezker
pekuatakin bizitza,
baldin ezpadet negar egiten
arrizkoa dut biotza;
guziok lagun,
kanta dezagun
bere penazko eriotza” (40).
3. “Iya guriak egin du,
ba degu zefiek agindu;
ez oraindik umildu,
alkarrengana bildu;
gerra nai duben guziya,
berari kendum biziya!” (41).
4. “Ai gure antxiñeko
guraso nobliak
zituzten legiak,
guk ainbat trabaju ta
fetxarik gabiak!
Adelantua dala
uste du jendiak
jarri dituztelako
trena ta tranbiak;
ondoren dotozenak
ez dira obiak” (42).
5. “Urrikaldu nintzan ta
egin nion kura (bis)
Etxian zan botika,
gatza eta ura.
Joxe Bentura:
ez geiago etorri
nere kontentura” (43).
6. “Aizak Mañuel, mañontzi
urrengorako goraintzi,
ez al aiken or pipa artzia
etzela lizentzi?
Jeniyo txar oiek utzi,
bestela ezurrak autsi,
giza-legia nola bear dan
ezin erakutsi!” (44).

(39) A. ZAVALA, *Xenpelar bertsolaria...*, 167 or.

(40) J. URQUIJO, *Del Teatro Litúrgico en el País Vasco. "La Passion Trobada" de Diego de San Pedro (representada en Lesaca en 1566)*, in RIEV, 22 (1931), 211 or.

(41) A. ZAVALA, ibid., 410 or.

(42) ID., *Zapirain Anaiak*, in “Auspoa”, 123-124-125 z., Usurbil, 1975, 137 or.

(43) Herrikoia, J. J. Mitxelenari Oiartzunen jasoa.

(44) M. LEKUONA, *Literatura oral vasca*, ibid., 382 or.

6.2. Eskema metrikoak

Zortziko nagusi hautsia	Seiko nagusi hautsia	Seiko berezi hautsia
10 —	10 —	8 A
8 A	8 A	8 A
10 —	10 —	7 A
8 A	8 A	7 A
7 B	5 B	8 B
7 B	5 B	8 B
8 A	8 A	
10 —		
8 A		

Hamarreko txiki hautsia	Zortziko txiki hautsia	Kopla bikoitz hautsia
7 —	7 —	8 A
6 A	6 A	8 A
6 A	7 —	10 —
7 —	6 A	6 A
6 A	5 A	8 A
7 —	7 —	8 A
6 A	6 A	10 —
7 —		8 A
6 A		6 A
7 —		
6 A		

6.3. Azterketa

6.3.1. Zortziko nagusi hautsia

a) *Adibide ezagunak:* Iparragirreren doinua esaten zaio, herri-mailako erabilkeran. Adibide asko eta asko daude.

b) *Deskribaketa:* bederatzi bertso-lerro ditu. Silaba aldetik egitura hau dakin: 10 / 8 // 10 / 8 // 7 // 7 // 8 // 10 / 8. Beraz zortziko nagusiaren egitura bera, bi zazpiko horiek izan ezik. Errimen aldetik, berriz, zortzi silabakoak, 2, 4, 8, errimadunak; zazpikoak ere errimadunak dira, baina beste bigarren errima bat daramatelarik.

6.3.2. Seiko nagusi hautsia

- a) *Adibide ezagunak*: oso gutxi; eta ez herri-mailan. Basterretxea lekei-tiarrok darabil Pasioko bertsoan (45).
- b) *Deskribaketa*: zazpi bertsos-lerro ditu. Silaba aldetik, 10 / 8 // 10 / 8 // 5 // 5 // 8. Beraz, seiko nagusiaren eittea du, baina bi bosteko sartzen ditu tartearen. Eta errimen aldetik, berriz, zortzi silabakoak, 2, 4, 7, errimadunak dira; eta bi bostekoak ere bai, baina beste bigarren errima bat daramate.

6.3.3. Seiko berezi hautsia

- a) *Adibide ezaguna*: Xenpelarren “Iya guriak egin du” kantu ezaguna.
- b) *Deskribaketa*: silaben aldetik, gauza etena da: 8 // 8 // 7 // 7 // 8 // 8, egiten du. Eta errimen aldetik ere aldatu egiten du, 1, 2, 3, 4, lerroek errima bat daramate; eta 5, 6 lerroek beste bat. Errima ez du silabak gutxitzean aldatzen, berriz 8 silabakoekin berriro hastean baizik.

6.3.4. Hamarreko txiki hautsia

- a) *Adibide ezagunak*: asko eta asko; “Esne saltzaillearena” eta “Oi, gure antziñako” esaten zaio gaurregun kantuzko ihardunaldieta, besteak beste.
- b) *Deskribaketa*: hamarreko txikia bezala da, hau izan ezik: bigarren bertsos-lerroa errepikatu egiten duela, alternantzia hautsiz; eta askotan textua ere aldatu egiten du, doinuaren arabera. Beraz, hamarreko txikia dugu, erre-pikarekin.

6.3.5. Zortziko txiki hautsia

- a) *Adibide ezagunak*: bakarra, noski; Joxe Benturaren kantua.
- b) *Deskribaketa*: silabak era honetan dotoz: 7 / 6 // 7 / 6 // 5 // 7 / 6. Alternantzia galtzen du; eta bost silabakoa sartzen da tartearen, hau ere errima berekoa.

6.3.6. Kopla bikoitz hautsia

- a) *Adibidez ezagunak*: asko daude, hala nola “Aizak Mañuel mañon-tzi” “Mutilzarrarenak” eta abar.
- b) *Deskribaketa*: silaben aldetik 8 // 8 // 10 / 6 // 8 // 8 // 10 // 6. Errimadunak, berriz, 1, 2, 4, 5, 6, 8 lerroak. Beraz, bi kopla elkarri josiak bezala; baina laugarrena eta zortzigarrena ere zortzi silabakoak izan beharrean, sei silabakoak dira. Hortik haustura.

(45) J. URQUIJO, ibid., 211 or. eta hurrengoak.

6.4. Ezaugarri zabalak

6.4.1. Estrofaren egitura aldatzean legoke bereizgarririk nagusiena. Alternantzia, silaben zenbakia eta errima aldatzen dira. Alternantzia hausten dute isometrikoak eta errimadunak errenko sartuz; silabak gutxitzearekin ere barne-erritmoa hautsia gelditzen da, oinen aldetik tinkapenak laburtuz edo gutxituz (adibidez, tetrapodiok tripodio bihurtuz); eta errimak aldatzearekin egitura monorrimoa ere hausten da. Haustura hauek oso kontuan hartzeakoak dirudite, izena ezartzeraoan.

6.4.2. Idazteko posibilitateak, silabez beren jatorrizko moldeen berdintsuak izanik ere, haustura hauek monotonia uxatzen dute, eta bizitasuna eta berritasuna ekartzen.

6.4.3. Ez dira on jendaurrean bapatean aritzeko, ohitura eta prestakuntza berezirik ez bada behintzat neurri horiek erabiltzeko; baina etekin ona dute bertso-jartzaileen eginkizunean.

6.4.4. Gorputz-expresaera ere aldatzen dela esana dugu; etenaldietan aldatu ere, kantaldiaren erritmoa laburtuz.

6.5. Izendapena

6.5.1. “Iparragirreren” doinuari zortziko nagusi hautsia esan diogu; zortziko nagusiaren egitura du, hausturan ezik.

6.5.2. “Iya guriak egin du”, seiko berezi hautsia; seikoa, sei lerro dituelako; berezia, silaben aldaketa ez datorrelako bat errimen aldaketarekin, beste zenbait eredutan bezala.

6.5.3. Basterretxearena, seiko nagusi hautsia: seiko nagusia, goragoko ereduaren antzekoa delako; hautsia, bostgarren eta seigarren bertso-lerroan alternantzia, silaben zenbakia, eta bertso bi horien erritmoa ere aldatzen due-lako.

6.5.4. Hamarreko txiki hautsia, “Esnesaltzailearena”-ri eta “Oi, gure antziñako”-ari hamarreko txikia bezalakoa direnez, haustura duela ezik alternantzian eta textuaren errepikatzean, edota textu berria sartzean errepika zitekeen lekuaren.

6.5.5. “Joxe Bentura”-renari zortziko txiki hautsia: zortziko txikiaren egitura du ia dena, baina bostgarren lerroan bosteko bat sartzen du, alternantzia hautsiz eta perpausa osatzeko posibilitateak bost silabetara laburtuz pasarte horretan.

6.5.6. “Aizak, Mañuel mañontzi”, kopla bikoitz hautsia: kopla bikoitza bi kopla elkarri josiak direlako; eta hautsia, silabak laburtzen dituenez, eta erritmoa aldatu ere bai laugarren eta zortzigarren lerroetan.

7. MOLDE BERDINAK

7.1. Adibideak

1. “Mehetegiko xakhurra
zangoz, errainez makhurra,
Berga bat luze muthurra,
larrutik hurbil hezurra,
urthe guzia barura,
zeren den toki xuhurra” (46).
2. “Arnoa zuten Bordalekotik,
edo bertzela taula zokhotik,
agollatua ongi uretik;
edan dezagun beraz gogotik,
horditziaren beldurra gatik,
horrek ez gaitik joko burutik” (47).

7.2. Eskema metrikoak

Seiko berdin nagusia	Seiko berdin handia
8 A	10 A

7.3. Azterketak

7.3.1. Seiko berdin nagusia

- a) *Adibide ezagunak*: oso gutxi, bakarren batzuk. Guk aipatuko dugu “Mehetegiko xakhurra”.

(46) KKK, *Mehetegiko Xakhurra (Xuriko)*, 193 or.

(47) KKK, *Ezpeleta herrian*, 221 or.

b) *Deskribaketa*: sei lerro ditu, seiak berdinak (bakoitzak zortzi silaba) eta seiak errimadun monorrimoak.

7.3.2. *Seiko berdin handia*

- a) *Adibide ezaguna*: “Ezpeleta herrian”. Adibide gutxi daude.
- b) *Deskribaketa*: sei lerro ditu honek ere, seiak berdinak silabez, bakoitzak hamar silaba dituenez; eta seiak errimadun monorrimoak.

7.4. *Ezaugarri zabalak*

7.4.1. Bertso-lerro librearen deskantsurik gabeak; azkarrak; errimaz oso aberatsak; magia-kutsua (48).

7.4.2. Idazteko posibilitateak: esaera laburra osatu beharra, baina musicalitate handikoa eta dinamika oso bizia. Areagotu egiten du koplaren dinamika eta azkartasuna.

7.4.3. Gorputz-expresaeraren aldetik, zortzi silabakoa tetrapodia dugu, eta hamar silabakoa pentapodia. Azkeneko hau arraroagoa da bertsolitaritzan.

7.4.4. Ez da erabiltzen bapateko bertsogintzan, jakina. Joko ona bertsoak idazteko. Teknika aparta eskatzen dute.

7.5. *Izendapena*

— Herrian ez du deitura jakinik horrelako bertso-motak, nik uste. Beraz, molde berezia osatzen dutenez, zerbait ezarri beharra zegoen. Eta hain zuzen, beste ereduekin konparatuz gero, berdintasun berezia da beroien ezaugarria: berdinak silabez, berdinak errimaz, errimadun monorrimoak direnez.

— Beraz, berdinak deitzen diegu, hau adierazi nahirik: berdinak direla silabez bertso-lerroak, bertso-lerroak Hegaoaldeko usarioaren harira hartzen direlarik; eta berdinak beren errimak, sei errima berdinak.

— Azken zehaztasuna, “nagusia”, “handia”, elkarrengandik bereizteko. Ohar gaitezen, hemen “nagusia” esatean, zortzi silabako errimaduna dela eta tetrapodia; beraz neurri nagusiarekin doa ondoen “Handia”, beste hitz bat da, hamar silabako pentapodia nolarebait izendatzeko sortu duguna.

(48) M. LEKUONA, ibid., 343-344 or.

8. MOLDE BEREZIAK

8.1. Adibideak

1. “Maite bat maitatzen det maitagarria;
begi ederra du ta guztiz argia;
daukat urrutia,
baiñan ezin kendu det buruti
aren itxura.
Saldu al ba'liteke pisura
urriaren truke,
nork erosi faltako ez luke” (49).
2. “Iragan besta biharamunian,
berek dakiten xoko batian,
lau andre hirur mutxurdin,
bat alarguna jarriak itzalian,
harri xabal bat belhaunen gainian,
hari ziren, hari ziren trukian” (50).
3. “Albaiteruen sala
demoniyo artan,
demoniyozko estropezu bat
egin nuen bertan.
Demoniyuak emen,
demoniyuak an,
demoniyuak nunai
gorputzaren bueltan.
Demoniyuak sasoi zeukaten
demoniyuetan!” (51).
4. “Frantzesaren ideak
beti aldrebese,
gaur lau baldin badira
biyar baterez;
aragiya len eltzian,
belar biltzen baratzian,
kardaberak jate ’ituzte
dirubak aitzian” (52).
5. “Nagusi jauna, auxen da lana,
amak bigaltzen nau berorrengana.
Ai, bigalduko bazinduke maiz,
zu ikusita kontsolatzen naiz,
sinista zazu,
joso zoraturikan nakazu!
orren polita nola zera zu?” (53).

(49) S. ONAINDIA, *Milla euskal-olerki eder*, “Karmeldar Idaztiak”, Zarauz, 1954, 322 or.

(50) KKK, *Iragan besta biharamunian*, 223 or.

(51) A. Zavala, *Txirrita...*, 32 or.

(52) A. Zavala, *Xenpelar...*, *Frantzesaren ideak*, 213 or.

(53) I. BIZKARRONDO, “BILINTX”, *Bertso ta lan guziak*, in “Auspoa”, 12 z., Zarauz, 1961, 77 or.

8.2. Eskemak metrikoak

“Maite bat maitatzen det”	“Iragan besta” bihar	“Albaiteruen salan”
12 A	11 A	7
12 A	11 A	6 A
5 B	20 A	10 —
10 B	11 A	6
5 C	11 A	7 —
10 C		6 A
5 D		7 —
10 D		6 A
		10 —
		6 A

“Frantzesaren ideak”	“Juana Bixenta Olabe”
7 —	10 A
5 A	11 A
7 —	10 B
5 A	10 B
8 B	5 C
8 B	10 C
8 —	10 C
6 B	

8.3. Azterketa

8.3.1. “Maite bat maitatzen det”

- a) *Egilea eta izenburua*: J. I. Iztuetak egina; “Kontxexiri” deritzana.
- b) *Deskribaketa*: silabak honela doaz: 12, 12, 5, 10, 5, 10, 5, 10. Eta lau errima desberdin ditu, honela uztartuak: lehenengo bertso-lerrokoa bigarren-goarekin, hirugarrengoa laugarren goarekin, bostgarrengoa seigarren goarekin, zazpigarrengoa zortzigarren goarekin.

8.3.2. “Iragan besta biaramunean”

- a) *Egilea eta deitura*: J. B. Elissamburuk egina; eta saioaren hasierako-hitzak ditu izenburu.
- b) *Deskribaketa*: silabak honela doaz: 11, 11, 20, 11, 11. Monorrimoada, errimak bertso-lerro bakoitzen bukaeran doazela.

8.3.3. “Albaiteruen sala”

- a) *Egilea eta deitura*: Txirritak erabilia; eta hasierako hitzen bidez izendatzen duguna.
- b) *Deskribaketa*: silabak honela doaz: 7, 6, 10, 6, 7, 6, 7, 6, 10, 6. Monorrimoa da; eta errimak pareak direnetan jartzen dira.

8.3.4. “Frantzesaren ideak”

- a) *Egilea eta deitura*: Xenpelarrek erabilia, hasierako hitzkin izendatua.
- b) *Deskribaketa*: silabak honela doaz: 7, 5, 7, 5, 8, 8, 8, 6. Eta bi errima ditu; bat, bigarren eta laugarren bertso-lerrotan egiten dena; eta bestea, bostgarrenean, seigarrenean, eta zortzigarrenean egiten dena.

8.3.5. “Nagusi jauna”

- a) *Egilea eta deitura*: Bilintxek erabilia, eta “Juana Bixenta Olabe” deitzen zaiona.
- b) *Deskribaketa*: silaben kontua honela emanik dator: 10, 11, 10, 10, 5, 10, 10. Eta hiru errima ditu. Lehenengoa, aurrenekoa eta bigarrena hoskidetuz; bigarrena, hirugarren eta laugarren lerroak hoskidetuz; eta hirugarrena, bostgarren, seigarren eta zazpigarren lerroak hoskidetuz.

8.4. Ezaugarri zabalak

8.4.1. Desberdinak gertatzen dira beste ereduekin konparatuz gero. Desberdin egituraz, eta desberdin erabilkeraz.

8.4.2. Eredu hauetako gehienak poema bakar bat loturik agertzen dira beti. Egin diren beste saioek ez dute izan arrakastarik, eskuarki behintzat.

8.4.3. “*Kontxexiri*”: gauza ez-ohitua gertatzen da: bertso-lerroak bina-ka uztartuak eta lau errima sartuz egina, oso atsegina gertatzen da. Gero, hamarrekoak ez datozi beti $5 + 5$ ebakiak musikaren inposaketaz, eta honek ere berritisuna ematen dio, molde nagusiaren eta ikusi ditugun beste hamar silabakoen erritmoa hautsiz.

8.4.4. “*Iragan bestabiharamunian*”: idazteko posibilitate zabalak ditu, silaben aldetik: batez ere, 20 silabetako lerroa ba du, erdiparean, nahiko oparoa. Grazia handikoa dugu azken lerroko errepika, launa silabetakoa, “hari ziren, hari ziren...” ironidun hori.

8.4.5. “*Albaiteruen sala*”: hamarreko txikia baino oparoagoko posibilitateak eskaintzen dizkigu, tartean zazpi silabakoaren ordez hamarreko librea

sartzen duenez. Musika aldetik, tonika baino lehenagoko bertso-lerroan jar-
ten du hamar silabako hori.

8.4.6. "*Frantzesaren ideak*": Xepelarren konbinaketa hau oso berezia
gertatzen da, bi errima dituenez, eta bi eratako konbinaketak ere bai, bertso-
-lerroen aldetik: 7, 5, alternantziak eginez, eta gero bi zortzi silabako 8, 8,
errenko eta elkarrekin hoskidetuz, eta azkenean 8 silabako bertso-lerro librea
eta 6 silabako errimaduna txandatuz. Gauza bizia gerta daiteke; teknika ona
eskatzen du.

8.4.7. "*Juana Bixenta Olabe*": idazteko posibilitateak izan ditzake sila-
ben aldetik, bertso-lerroak luzeak direnez. Hiru errima eramateak ere posibili-
tate horiek ugari ditzake. Baino teknika ona eskatzen du bere erabilkeran, ofi-
zio handia.

BERRIAK

IMANOL BERRIATUAK HASITAKO LANAREN JARRAIPENA

Bilbo, 1981-X-29

J. M.ª Satrustegi

Imanol Berriatuak omenaldi merezia hartzen du gaur. Bere nortasunaz eta berak hasitako lanaz dudaren bat zuenik baldin bada gure artean, hemen hain ongi esandakoekin argituko zitzaitzkon kezka guziak. Ez naiz ni langile sutsu eta aspergaitz honen aipamena egiten ariko. Berak sortutako Oinarritzko euskararen batzordea eta lan horren jarraipena ditut gogoan. Izan ere, Kultur Sail honetako zuzendaritzan da inon baino hobeki nabari Imanolen hutsunea eta, horrexegatik, ikastaro berriaren hasiera hau omenaldi bero bilakatu da.

Norbaiten izen ona omentzeko bide asko da esker oneko gizonen artean eta hitz ederretan gelditutako aipamen eta goratzarrean ez dira beti hoberenak. Hitzetan ez baina omendua hasitako lanen jarraipenean irauten du bizirik haren izpírituak. Omenarri ikusgarrienak ez duen arnasa du egunoroko ekintza bizian oinarritutako oroitzapenak. Bide horretatik doa nik orain adieraziko dudan asmoa.

Eta gure arteko giroa nahasten hasia den unean hitz bi esan nahi ditut, nonbaiteko azti beltzak astindutako zurrumurruak bideratzeko asmoz. Euskaltzaindiak Oinarritzko euskararen arazoak bere eskutik utzi duela zabaldu da bazterretan. Egia esan, eskuarteko ekintza guziak neurtu, loturak berrikusi eta alboko arazoak uzteko asmostan dabil Euskaltzaindia. Beharrezko jorra, zuzenean dagozkion eginkizunen ucta eskuratu nahi badu. Euskaltzaindiko langileek egitekorik aski izango dute datozkigun lan berezien erantzunkizunaz jabetu nahi badugu. Hori dela eta zenbait erabaki garrantzitsu hartu behar izan ditu, zenbaitzuren haserregarri. Hortik, behar bada, zurrumurruen iturria.

Nik dakidanez, Oinarritzko euskararen batzordeari dagokion etendurarak ez du aipatu Euskaltzaindiak. Besterik da bulego-langileek edozein batzordetako eginkizunak utzirik beren lana bete dezaten eskatzea. Bitartean, Imanol itzali zaigulako berri iluna ekarri digu Sortaldetik udateak, eta umezurtz gelditu da batzordea.

Iberduero entrepesak bere kezka bizia agertu dio Euskaltzaindiari eta aurreiritzi bat ematera gatoz bere bulego nagusitako areto honetara.

Goiz honetan bertan bildurik, Iberdueren eskaria arretaz aztertu du Euskaltzainburugoak, eta erabakia hartzea azken finean batzarrari badagokio ere, aurreasmoren bat behinzat aipa dezakegu. Hona beraz gaiai buruz Zuzendaritzaren ustea:

Oinarritzko euskararen batzordeari Berriatuaren asmo nagusiak betetzen joateko beharrezkoak duen babesak emateko eragozpenik ez da ikusten. Ongi edo gaizki, Euskaltzaindiaren eraginez abiatu eta bere eskutik joandako ekintza da. Heldutasunik aski gabe umezurtz gelditzean laguntza ukatzea heriotza ea ehorzketaren pareko utzikeria gerta daiteke. Ez genuke, behar bada, gure bulegotako langilerik batzordean sartuko. Hori ere, batzarrak esango du.

Korapilo nagusia ez da gurea. Imanolen hutsunea beteko duen arduradun bat aurkitu beharko da, eta hori ez da hain erraza. Gidari on baten eragina izan ohi da edozein elkargotan sostengu nagusia. Oinarrizko euskararen batzordeak burua behar du eta denok saiatuko gara bilatzen. Dagoeneko, ekintza horietan sarturik dabilen norbaiten izena aipatu da gure artean, baina harremanetan sartu eta erantzuna jaso arte esaterik ez dago. Gure borondate ona agertu nahi dugu bakarrik eta bidea ere ibiliko da.

Beste arazorik ere badago eginkizun honen etorkizunaren harietan. Oinarrizko irakurgai eta beroien argitalpena behar beharrezko gehigarria da ikastaroetan. Zenbait liburuska atera dira urte hauetan eta beste batzu erdi eginik omen zituen Imanolek. Horiek argitaratuko dira, noski, baina aurrerantzean jarraipen bat emateko gogoa agertu du Iberduerok. Sariketa berri bat egiteko asmoa ere badabil horren inguruau.

Horrelako sariketa bat arriskugarri gerta daiteke, saritzen den lan batek nolabai- teko eduki on edo merezimenduren bat eskatzen bait du. Hobe da ikasgai edo ikastaro lagungarri bezala argitaratzea. Horren ordez, euskaraz argitaratutako libururik hoberenaren sariketa gerta daiteke. Edo egile askoren lan hautatuen bildumak inprimatu.

Esandakoak dira, gutxi gora behera, Euskaltzainburugoak erabili dituen iritziak. Zerbait gehitzekotan, hizkuntza mailan norbait especializatzeko dirulaguntza edo bekaren bat sortzea komeni litzateke jarraipen ganorazkoa emateko.

* * *

El aspecto esperanzador de este salón repleto de alumnos que inician con este brillante acto académico la andadura de un nuevo curso de euskara, es el exponente más claro del interés creciente que va despertando nuestra lengua en amplios sectores de la sociedad moderna, y constituye un estímulo para quienes tenemos el deber de dar una respuesta adecuada a tan preciada demanda.

Se ha hablado con calor y entusiasmo en las intervenciones de los oradores que nos han precedido en esta sesión de apertura de curso sobre la figura humana, religiosa y vasca de un amigo que consagró su vida con ejemplaridad a la promoción cultural de nuestro pueblo como realización de su propia vocación religiosa. Imanol Berriatua a cuya memoria se han dedicado sentidas expresiones de afecto nos lanza un reto apremiante con el vigor del espíritu que puso él en el empeño, para que no dejemos desemparada su obra. Es deber moral de quienes le arropamos en vida propiciar el desarrollo y continuidad de la experiencia iniciada por él.

Hoy que se habla de reconversión de las empresas, le ha llegado también la hora de los reajustes a la Real Academia de la Lengua Vasca que trata de adecuar los compromisos y actuaciones al campo estricto de sus competencias, lo que le obliga a renunciar a muchas actividades que ha desarrollado en circunstancias muy precarias, como única posibilidad viable en determinados momentos. Se siente orgullosa de la misión cumplida, pero se percata de que las circunstancias cambian y van surgiendo otras vías que pueden canalizar oficialmente aquellas actividades de emergencia. Eso no impide que siga patrocinando algunos movimientos que, a su juicio, requieren todavía un régimen de ayuda especial. Entre los compromisos adquiridos que en este momento se encuentra en situación crítica figura sin duda la comisión del euskera básico que ha perdido a su principal animador.

Bilbo, 1981-X-29.

Ezkerretatik eskumatarak: Juan San Martín; Jose M.ª Satrustegi; Fr. Luis Villasante, *Euskaltzainburua*; Manuel Gómez de Pablos, *Iberduero Burua*; Jean Haritschelhar; Joaquín Axpe, *Iberdueroren Zuzendaria* eta Norberto Agirre.

La Junta de Gobierno de Euskaltzaindia se ha hecho eco de la preocupación de Iberduero en este sentido, y considera que la Academia debe seguir apoyando y coordinando las actividades de la Sección de Cultura que imparte la enseñanza de la lengua vasca por el método del euskara básico. Es lo que propondrá al Pleno en la próxima sesión.

Respondiendo a la sugerencia de convocar un concurso de trabajos literarios que se ajusten a la normativa del plan, la Junta se muestra partidaria de estudiar antes los riesgos que entraña dicha iniciativa y considerar la viabilidad de otras alternativas.

Concretamente, se podría convocar un concurso literario que premiara el mejor libro publicado durante el año, para estimular la actividad de los escritores.

Sería igualmente interesante la edición de libros que recogieran artículos de distintos autores para su utilización en el programa de estudios.

La creación de una beca de especialización en metodología y sistemas de enseñanza acelerada de idiomas podría ser una inversión rentable que potenciaría la eficacia de los cursos.

Entre tanto, contamos con originales del propio Imanol Berriatua que pueden ser editados inmediatamente y, entre los manuscritos hemos visto el diario que recoge la experiencia de su último viaje a Israel, hasta el día del fallecimiento.

Lo importante es la buena disposición de la entidad patrocinadora, a la que no le faltarán la colaboración de Euskaltzaindia en el generoso esfuerzo de euskaldunizar a un nutrido número de adultos que puede ser el punto de partida de una experiencia más ambiciosa.

AITA IMANOL BERRIATUAREN OMENALDIA

Bilbo, 1981-X-29

Norberto Agirre

Adiskideok:

Ba dakizue zeri buruz hitz egingo dizudala. Aita Imanoli buruz, noski. Nire oso laguna eta irakasle handia zen. Horrexegatik Aita Imanol, euskaldunberriak eta oinarrizko euskara izango dira nire hitzalditxoaren gaiak.

Orain 20 urte laguntzaile bezala hartu zuen Euskaltzaindiak Aita Imanol.

Y le nombró, precisamente, por lo fácil, lo claro, que escribía.

Es que Aita Imanol tenía el problema claramente planteado:

Decía: En Euskal Herria vivimos 2 millones y medio de personas. Unos 600.000 son vascoparlantes.

De éstos, solamente entre 10 y 20 mil están alfabetizadas. Por lo tanto, si queremos hacer verdad la divisa “Un pueblo, una lengua” o “Euskal Herrian euskaraz” hemos de enseñar euskara a 2 millones de personas.

¿Con qué herramienta enseñaremos mejor? ¿Con un euskara florido, arcaico, lleno de extraordinarios matices literarios y conjugaciones complicadas o con un euskara fundamental, funcional y suficiente para expresar cualquier situación o idea de nuestra vida de hoy?

Aita Imanol tomó el corazón del euskara, lo mejor del euskara, y nos lo presentó en tres niveles claramente delimitados:

En el 1.er nivel utilizamos los presentes, futuro e imperativo simple.

En el 2.º, utilizamos los pasados y una oración subordinada.

En el 3.º, usamos los condicionales, imperativo conjugado, subjuntivo y dos oraciones subordinadas.

Los potenciales los hacemos con ahal izan y con ezin izan.

Siempre utilizamos frases cortas y no hablamos en hika.

Esta división en 3 niveles perfectamente definidos permite a periodistas, locutores, políticos... dirigirse a cada grupo en el nivel más apropiado.

Para un escritor culto no hay ningún problema. Solamente con un poco de ejercicio, escribirá perfectamente en el nivel que quiera. (Sobre este euskara fundamental, bien aprendido, se podrá montar después el edificio entero del euskara).

No penseis que esto que digo es una utopía. No lo es. Es una verdad demostrada. El estado de Israel se creó en 1948; hace 33 años comenzaron con su hebreo básico. Hoy tienen un nobel en literatura.

Por esto yo no comprendo muy bien por qué Euskaltzaindia no se ha volcado en este sistema. Y no hablo del método, no, cuantos más haya mejor. Hablo de la idea. El método me parece extraordinario. Pero lo más importante es que todos los métodos, lecturas, noticias, charlas, etc., para euskaldunberris y euskaldunes no alfabetizados se hagan en estos 3 niveles. Sería formidable.

Porque vamos a ver: ¿para quién se escribe en euskara?

Para los 2 millones que vivimos en Euskal Herria sin euskara, no.

Para los 590.000 vascos analfabetos, tampoco.

Para los miles de euskaldunberris, mucho menos.

No; sólo escriben para una pequeña parte de esos 10.000 alfabetizados que comprenden ese periódico y les interese ese tema en concreto.

Es decir: escriben para casi nadie.

Parece que los que pueden ayudarnos a madurar en el euskara ignoran totalmente la tremenda frustración de los que después de cuatro años de estudio ilusionando pretendemos leer una simple noticia de periódico en euskara.

¿Quién se divierte leyendo noticias rodeado de gramáticas y diccionarios?

Aita Imanol tenía la solución porque había planteado el problema muy claramente.

Bilbo, 1981-X-29

Ezkerretatik eskumatara: Norberto Agirre; Joaquín Axpe, *Iberdueroren zuzendaria*; Jean Haritschelhar; Manuel Gómez de Pablos, *Iberdueroren Burua*; Fr. Luis Villasante, *Euskaltzainburua*; Jose M.ª Satrustegi eta Juan San Martín.

Por ejemplo: en su último viaje a Israel conoció en el avión a Sara Harowitz, que iba a incorporarse a un kibutz. Prometieron mutuamente escribirse un mes después, cuando hubieren acabado de estudiar el hebreo básico del 1.er nivel. Los dos cumplieron su promesa.

Leo la carta de Aia Imanol traducida por él mismo de hebreo básico de 1.er nivel a euskara básico de 1.er nivel:

“Agur, Sara! Atzo jaso dut zure eskutitza. Oso interesgarria da. Eskerrik asko! Orain, ezagutzen dut apur bat kibutzeko zure bizimoduua. Kibutzeko lana gogorra da benetan. Hala ere, segi aurrera, eta ez gal adoreaa. Orain, neure bizimoduua azalduko dizut hitz gutxitan. Goizeko lau ta erdietan gutxi gorabehera jaikitzen naiz. Otoitz egiten dut, meza ematen dut, gosaltzen dut, eskolarako lana prestatzen dut, eta zazpiak eta laurdenetan ateratzen naiz etxetik ulpanerantz. Han su ta ke iharduten dut hebraiera ikasten, zortziatik ordu bata arte.

Arratsaldean, lan berezi bat egiten dut etxeian. Euskarazko artikuluxkak idazten ditut Euskal Herriko euskaltegietako ikasleentzat. Israelgo gauzak kontatzen dizkiet lehen mailako euskaraz. Lan hau asko kostatzen zait, baina pozarren egiten dut. Euskarazko irakaslea naiz —ba dakizu— eta zeregin hau nahitaez egin behar dut. Agur, Sara! Berriro elkar ikus arte!”

Esto lo escribió Aita Imanol el día 3 de agosto en su diario, en el diario que escribia para nosotros.

Su último artículo lo escribió el dia 28 de agosto y en él, otra vez más, nos habla de una nueva revista editada por el Ministerio de Educación israelí y dedicado a los hebreoberris.

Acaba con esta frase: *Ikasle berriek, batez ere kulturdunek, asko estimatzen dute astekaria.*

Y ya no escribió más.

Se me figura que el Señor le dijo: Imanol; ya has trabajado bastante. Has aprendido a enseñar. Has enseñado. Has demostrado que los euskaldunberriak necesitan lecturas de su nivel. Has hecho lecturas interesantes, divertidas. Has escrito de cualquier cosa en forma sencilla y en cualquier nivel, en todos, en los tres. No te enfades más con los que no entienden. Ven conmigo y te enseñaré la lengua del Paraíso.

Y Aita Imanol, estoy seguro, respondería como siempre:

Prest nago, Jauna. Ba noa.

**“EUSKALARIENTZKO NAZIOARTEKO JARDUNALDIAK”
LIBURUAREN AURKEZPENA**

Gasteiz, 1981-XI-27

E. Knör

Gasteizen

Azaroak 27, 1981, arratsaldeko seitan, Gasteizen, Arabako Diputazioaren Jauregian, Batzarre Nagusien Aretoan, *Euskalarientzko Nazioarteko Jardunaldiak* liburuaren aurkezpena egin zen.

Ramon Labaien jauna, Kultur Kontseilaria, zen mahaiburu, Carlos Garaikoe-
txea Lehendakariaren ezin etorrian. Haren ondoan, Marcelino Oreja jauna, Espainiako Gobernuaren Ordezkaria; Emilio Gebara jauna, Arabako Diputatu Nagusia, eta Luis Villasante Kortabitarte jauna, Euskaltzainburua. Aretoa beterik zegoen, euskaltzain oso, urgazle, parlamentari, diputatu foral eta gainerako jendea zelarik en-
tzuleria.

Vitora-Gasteiz, 1981-XI-27.

*Ezkerretatik eskumatarra: Fr. Luis Villasanta, Euskaltzainburua; Ramon Labaien; Jaur-
laritzako kultur Kontseilaria: Juan Jose Pujana, Legebitzarburua; Emilio Guevara, Arabako
Diputatu Nagusia.*

Ongi etorrizko hitz batzu Gebara jaunak egin zituen. Ondoren, J. Haritschelhar jaunak liburuaren mamiaz hitzaldi labur bat egin zuen. Euskaltzaindiak Jardunaldiak antolatzerakoan izan zuen xdea adierazi zuen bereziki, orobat liburuaren bikaina, eta, azkenik, bere atsegina agertu zuen, zeren argitalpena Jardunaldiak ospatu eta urtebeterra burutua zen eta.

Labaien jaunak bukaerako zenbait hitz esan zituen Eusko Jaurlaritzaren izean, Euskaltzaindiari zorion agiankatuz.

EUSKALARIEN NAZIOARTEKO JARDUNALDIAK LIBURUAREN AURKEZPENA

*Madrid, 1981-XII-4
J. M.ª Satrustegi*

Madrilen

Euskara jalgi hadi mundura esan zuelarik B. Etxeparek, amets gozo baten hegalkada argian edo amodio itsuaren zurrubilo beroan murgildurik zebilen olerkariaren izpiritua ernea. Ez zuen usteko lau menderen buruan mendi zokoetan bazterturiak gelditu zaigalarik gure hizkunza mundu zabaleko haizetara ireki zaigula euskaldunon pozgarri. Euskalari ospetsuen Gernika-Leioako Jardunak nazioarteko gertakizun zaratasatu gertatu baziren, Jardunaldietako lanen aurkezpena ere garrantzitsua izan da euskararentzat Madrilen.

Abenduaren 4ean egin zuen Euskaltzaindiak IKER saileko lehen alearen aurkezpena estaduko hiriburuan. Kanpora begira egindako ospakizun hau harrokeriaz ez baino gaur euskarak behar beharrezkoak dituen zenbait helburu lortzeko gertatua zen. Liburua aurkeztuz Euskalariet eta bertan bildutako lanek duten garrantzia azpimarratu nahi zen lehenik, eta erdal Akademiako gizonekin harremanetan sartzeko aitzaki ederra genuen bestetik. Hizkunza batek gaur ezin du negugiroko bakardade itxian bizirik iraun. Utzikeriaren hautsak eta sitsak janen luke ganbara zokoetako puska zaharren antzera. Hizkuntza mintzabide da beti eta mintzatzu aberasten da hizkuntza arrotzen lotura ugariarekin.

Zuzendaritzako bost euskaltzain hauek joan ziren: L. Villasante Buru, Koldo Mitxelena Iker Sailburu, J. San Martin Jagon Sailburu, E. Knörr eta J. M. Satrustegi idazkaria. Era berean Madrilen ziren, J. A. Arana Martija, J. L. Lizundia, P. Sancristoval, P. Yrizar eta J. J. Zearreta euskaltzain urgazleak.

Espaniako Akademiaren egoitza ikusi genuen goizetik Alonso Zamora Vicente, idazkari orokorra, gidari. Liburutegi eta fitxategian igaro genuen denbora gehiena, bertako esku izkribu aipagarri eta balio bereziko liburu arraroak ikusten. Harrera ezin hobea izan genuela esan behar da. Itxurakeriarik gabeko besarkada jatorra eman zitzaion Euskaltzaindiari Espaniako Akademian bere lehenbiziko irteera ofizial honetan.

Ikasgairik ere bazen. Hiztegigintza da akademilarri haientzat elkar laneko ia ekintza bakarra. Aste guziz bildu ohi dira eta aztergai guzien prozedura han ikusi da.

Ikusi gabe ezin da sinets hiztegi fitxen zerrenda. Harrobi ikaragarria. Hizkuntza aldatzen eta esames berrien kutsua hartzen doan eran jaso ohi dituzte gehigarriak. Lan astuna baina beharrezkoa.

Eguerdian, euskaldunen biltoki den ‘Txoko zar’ sukalderra inguratu ginen Antonio Tovar eta González Echegaray jaunekin. Ardoa eta ura, zukua eta okela hizkun-

tzarekiko gazi biziaz gatzaturik jan genituen. Hizkuntza eta Filologia ere egoskorra-goak dira mahai on baten inguruan.

Arratsaldeko zazpietan genuen eginkizun nagusia eta Espasa-Calpe argitale-teak duen "La Casa del Libro" izeneko liburu dendan gertatu ziguten barne bat. Uste baino jende gehiago bildu zen eta gela haundia ez bazen ere, jarleku guziak kokahala bete ziren.

Erdal Akademia genuen plazalagun eta aurkezle. Han ziren gurekin, Guillermo Diaz Plaja, Pedro Lain Entralgo, Rafael Lapesa, Pedro Sainz Rodriguez, Manuel Seco, Antonio Tovar eta Alonso Zamora Vicente akademilariak. Aurkezpena egin aurretik Fernando Lázaro Carreter egon zitzagun, ordu berean hitzaldi bat zuelako ezin etorria agertzen. Azken unean Marcelino Oreja ere etorri zen. Euskal Herriko parlamentari guziek gomita hartu arren, Madrilen gure herriaren lekuko ditugun kar-gudunetatik ez zen bat ere agertu.

Mahai buruan L. Villasante eta Pedro Sainz Rodriguez eseri ziren, Alonso Zamora Vicente eta Antonio Tovar ezker aldean zituztela, Koldo Mitxelena eta Marcelino Oreja beste aldean egonez. Euskaltzaindiko idazkariari eskatu zitzzion akademilarien banan-banako aurkezpena egitea, eta honen hitzekin hasi zen batzarra.

Antonio Tovar ohorezko euskaltzaina mintzatu zen lehenik Elkargo bien arteko eratzun bait zen. Euskaltzaindiari ongietorria eman ondoan, berak bizitako Jardunaldiengoi mailako lana eta anai giroko harrera azpimarratu zituen.

Pedro Sainz Rodriguez mintzatu zen gero, estaduko herrialde guzien kultura eta hizkuntza bereziak denon altxorra direla, esanez. Hori bai; herrialdeok lotura betekin

Madrid, 1981-XII-4.

Euskalarien Nazioarteko Jardunaldiak liburuaren aurkezpenean.

Ezkerretatik eskumatarra: Luis Mitxelena; Pedro Saiz (hizketan ari dena); Alonso Zamora; Fr. Luis Villasante, *Euskaltzainburua*; Marcelino Oreja eta Antonio Tovar.

Koldo Mitxelenak Euskalarien Jardunaldietako historia laburra egin zuen lehenik, hasierako kezka eta beldurra aitortuz. Geroko gertakizunen ondore ona begien aurrean dago eta hango emaitzaren lekuko liburu hau dugu. Zenbait aipamenen artean Guillermo Diaz Plaja izendatu zuen euskal literaturaren eta hizkuntza mailako lanak argitaratu dituelako.

Guillermo Diaz Plaja jaunak aipamena eskertuz ihardetsi zion, Esuskaltzaindiaren jokabidea zenbait gauzeta eredutzat hartu behar zela esanez. Kataluniako Hizkuntza elkargoak ez du, noski, Akademia izenik eta berari ez zitzzion hori batere egoki. Helburu berdinako Elkargoek izenburu eta jokabide berdintsuak behar omen lituzkete nortasun beraren ezaugarririk.

Hitzaldi txukun, biozkor eta pozgarriarekin atera zitzaigun, gero, Pedro Lain Entralgo. Odolean daraman euskal txertoa eta Euskal Herrian igaro zituen gazte denborako oporrak atseginez gogoratzetan dituela beti, esan zuen lehenik. Beraren izeba Luisa Coronación Entralgo montejo, Serora izan zen Durangoko komentuan eta gero Abadesa. Abadesa honek euskaraz idatziriko esku izkribu bat erakutsi zigun lain Entralgok eta ondoren pasarte batzu irakurri ere. Hona hemen Lain Entralgok esku izkribuari buruz adierazi ziguna:

“Tengo un cuartillo de sangre vasca: mi abuelo materno era alavés, de Labastida. Siempre he tenido familia en Vizcaya y esta razón me ha llevado desde la adolescencia a frecuentar Euskalerria. He pasado casi cuatro años de mi vida en Pamplona, a dos pasos de la Navarra vascófona y esto me ha hecho vivir de cerca dos contrapuestas vicisitudes históricas del vasquismo: durante mi primera instancia, entre 1921 y 1923, el auge de su prestigio en la España castellanohablante; en el curso de la segunda, desde el verano de 1936 hasta la primavera de 1938, la torpe y malhadada represión oficial del euskera, incluso entre los reclutas para los que esa lengua era la materna y cotidiana.”

Hona hemen P. Lain Entralgoren izeba Luisa Coronación Entralgo Montejori buruz idatziriko esku izkribua

“Ama coronasionen Nekrolejiye Luisa Coronación Entralgo jayue isen san, 1879 garren urtien, da ill san 1969 garren urtien baguilien 19 yen, larogueta amaika urtegas. Beren guresuek siren Jose Ramon Entralgo da Militarra Infanteyako Kapitana da beren ama Kontzesiona Montejo, da beren aistak siren Teresa, Kontzesiona da Jose, ya danak difuntuek s.g.d. ba. Onek iru aistok emen gure Kolegiyuen sartu siren gastetatik se ama ill yakien da D. J. Ramonek artu evan parte Cubako guerran da ainche galdu edo illsan, da Kontsesiosa emen edukasiñue artu de guero kolokau san señorita lagun eche on baten, da guero eskondusan Don Pedro Lain Xijarko medikuegas Probindia Teruel; da siren Mediko Katedrático Konferentiante Don Pedro Lain Entralgon aite da ama. D.ª Luisa gelditu san Colegiyuem Majisteriyue ikestean da Vitoriyak[ol] Normalien esamiñau da Magiterijo karrerie amaitu eban; da seguiduen sentidusan Jaungoikuen deiyezas Monja iseteko da eminche guelditusdan Monja, beren gastetasunen Profesora gueruan Prefecta da Abadesa oguei urte inguru, ¡Seinbat kontseju on gastieri! ¡Seinbat limosna eseukiyeri! ¡Seinbat gloriya oni Kolegiyueri! san Moja bat beti kontseju onak sabaltsen beren umore onagas / gosatu eiteebasan batesbe guerra / demporan selako balientie san, bein / baten au, durengo bombardeau da Monjak urten / konventutik da sabaldu siren euren etsietara, / da esan eusten, Monjak bisitau bieduas da neugas / etorri biedosu, da juengainien, lelengo Bilbora guero / Zornotsatik, Guernikara, andik Errigoitire, guero / Morgatik Durengora, danak postu beren presensiyevas / da gabes komenture; gustis san balientie, bein / baten guerra denporie san da, gorriyen nausiba-

tek / bieldu gure guindusen konventutik da berak esan eutsen, *«Nora yuengo gara ba? Palasiyuetara, / esan eutsen, da berak, ¿nundaus orrek palasiyuek / ba?», da isilik ichieban capitán arek [sic], da *¡seinbat onako beren Abadesa demporan!»**

Hunkigarria izan zen benetan.

Villasante Euskaltzainburuaren hitz mamitsuekin amaitu zen aurkezpena.

* * *

Itxurakeria hutseko portaera tinko eta berriketa ofizialak alde batera utzirik, oso giro jator eta irekian egin ziren gauzak. Itzal haundiko ospakizuna zen, denbora berean. Liburu dendako zuzendariak aitortu zigunez, bera buru den berrogei urte hauetan ez omen du inoiz hairbat gizon ospetsuren kopururik bertan ikusi.

Irrati saioetarako zenbait elkarrizketa egin zen, baina ez genuen prentsa agiririk gertatu, eta erdal Akademiako zazpi izenen ondoan mahai buruan egondako bi euskaltzainen izenak bakarrik eman zituzten biharamunean. Egia esan, nahiko motz gelditu zen Euskaltzaindia irakurleen aurrean.

Bestela, ateraldi oso baikorra izan da eta horrelako ekintzak beldurrik gabe ikusi behar ditu Euskaltzaindiak. Euskara, jalgi hadi mundura.

EN LA PRESENTACION DEL LIBRO DE LOS ENCUENTROS INTERNACIONALES DE VASCOLOGOS

Madrid, 4 de Diciembre de 1981

Fr. Luis Villasante

Sr. Alonso Zamora Vicente, Secretario de la Real Academia Española.

Sres. miembros de la Real Academia Española.

Sres. todos interesados por la cultura vasca.

Señoras, Señores:

Como Presidente de Euskaltzaindia, Real Academia de la Lengua Vasca, sean mis primeras palabras para expresar el más vivo agradecimiento por la cálida y cordial acogida que la Real Academia Española nos ha dispensado.

Ciertamente no es cosa de ahora esta relación entre la Real Academia Española y la Real Academia de la Lengua Vasca. En estos momentos no puedo menos de recordar que D. Resurrección M.ª de Azkue, primer Presidente de Euskaltzaindia, y D. Julio de Urquijo, ilustre miembro de la misma, fueron miembros también de la Real Academia Española. Por otra parte, D. Ramón Menéndez Pidal fue académico de honor de Euskaltzaindia, como lo es ahora D. Antonio Tovar, y, a la inversa, D. Luis Michelena, miembro de número de Euskaltzaindia, pertenece también a la Real Academia Española, etc.

No se inician, pues, hoy las relaciones entre ambas instituciones, aunque tal vez sea ésta la primera vez que a nivel de corporación tiene lugar un encuentro de este género. Y no puedo menos de felicitarme por ello, ya que es un augurio y presagio de más estrechos intercambios en el futuro, que siempre son deseables, porque en el mundo de la cultura no hay ni debe haber diques, fronteras ni compartimientos estancos.

Como sabéis, la Real Academia de la Lengua Vasca no cuenta, como la vuestra, con una existencia multiselular, pues data de principios de este mismo siglo.

En su corta existencia está tratando de sacar a flote a este viejo idioma conocido con el nombre de vascuence o euskara, a esta lengua envuelta en enigmas, que desde las tinieblas de la prehistoria ha conseguido llegar viva hasta hoy. La cosa tiene visos de proeza, o, si se quiere, de milagro.

Como bien sabéis, según dicen los especialistas, el vascuence es una lengua no sólo prerromana, sino aun preindoeuropea. El hecho de que en el Occidente de Europa, después que la marea indoeuropea lo anegó todo, haya subsistido este único islote de lengua europea primigenia —por hablar de alguna manera—, es ciertamente sor-

prendente y constituye para la ciencia y la cultura en general un tema del más alto y vivo interés, aun dando por descontado que el vascuence no ha llegado hasta nosotros —como no podía menos de suceder— sino con mermas, cambios, evoluciones y préstamos que en su larga vida histórica le han acaecido.

No conozco palabras que en términos más bellos, precisos y felices expresen el alto valor científico-cultural de esta lengua que las siguientes, tomadas de un discurso que D. Ramón Menéndez Pidal pronunciara en Bilbao en 1921. Creo que no resulta intempestivo ni incongruo el recordarlas aquí en esta circunstancia. Dice D. Ramón:

“No hay documento histórico más venerable que este documento vivo, esta lengua conservada sobre este territorio, desde época incalculable, quién sabe si anterior al clima y al período geológico actuales. Ella, en sus multiseculares sedimentos, nos ofrece restos preciosos para ilustrar los más oscuros problemas de nuestra historia. Tenéis la fortuna de que vuestro pueblo sea depositario de la reliquia más venerable de la antigüedad hispana. Otras tendrán más valor artístico, serán más admiradas y codiciadas universalmente, pero no hay otra que tenga la importancia de esta lengua, sin cuyo estudio profundo jamás podrán ser revelados del todo los fundamentos y los primitivos derroteros de la civilización peninsular, ni podrá ésta ser esencialmente comprendida”.

* * *

El motivo o causa próxima que nos ha traído hoy a esta villa de Madrid es la presentación del libro de los Encuentros Internacionales de Vascólogos. Estos Encuentros fueron organizados por la Real Academia de la Lengua Vasca y se celebraron en Guernica y Lejona el pasado año con la participación de ilustres investigadores y lingüistas de numerosos países. El libro, cuya presentación celebramos en este acto, recoge los trabajos de aquellas jornadas.

Tomando el agua de la fuente —por decirlo de alguna manera—, habría que empezar señalando el hecho de que el interés por el vascuence nos ha llegado a los vascos un poco —o un mucho— desde fuera. Ello en cierto modo es normal. Los vascos vivían su vasquia naturalmente y sin aspavientos y sin dar mayor importancia a la cosa (aunque también es verdad que se dio en el país la casta de los apologistas del vascuence, que escribían en castellano apologías de esta lengua, dirigidas más bien a los castellanos. Recuérdese el caso del P. Larramendi, que en el siglo XVIII polemizaba con Gregorio Mayans y Siscar, con Armesto Osorio, con los diaristas y los académicos de la Española, malhumorado porque, según él, éstos no tomaban suficientemente en cuenta al vascuence como una de las fuentes de la lengua castellana).

Pero, hablando en términos generales, han sido más bien los de fuera los que han levantado la liebre. Para convencerse de ello basta hojear el precioso libro reciente de D. Antonio Tovar titulado *Mitología e ideología sobre la lengua vasca. Historia de los estudios sobre ella*. Investigadores como Humboldt y Bonaparte contribuyeron poderosamente a atraer la atención de los hombres sabios de Europa sobre esta lengua. Digamos de paso que sobre los trabajos vascos del Príncipe Bonaparte Rodríguez Ferrer publicó aquí en Madrid un bello libro prologado nada menos que por Cánovas en 1873.

Y no sólo en el campo de los estudios vascos, sino aun en el de la literatura escrita en dicha lengua se observa el fenómeno de que sus promotores han sido, en buena parte, personas foráneas u oriundas de fuera. En el siglo XVII un fraile franciscano

francés, E. Materre, viene, llamado por el Obispo de Bayona, a fundar un convento entre San Juan de Luz y Ciboure —por cierto, con el fin de pacificar a estos dos pueblos que sostienen ruidosas peleas entre sí—. Pues bien, Materre se siente impactado por la originalidad de la lengua de los vascos, se pone a aprenderla y lo consigue, y aun se lanza a escribir en ella. Publica un libro, mitad catecismo y mitad devocionario. En el prólogo dice expresamente que una de las razones que le han movido a publicar el libro ha sido para enseñar a los vascos que se puede escribir en su lengua y animarles a que lo hagan. El ejemplo será seguido y así Materre se convertirá en el iniciador de la literatura en lengua vasca en el pequeño país de Labort. Otro caso similar, también del siglo XVII: Silvain Pouvreau, clérigo francés, viene al país en el séquito de un Obispo de Bayona. También él se siente atrapado por el embrujo de la lengua vasca, la aprende y se pone a traducir y publicar obras ascéticas en esta lengua.

Cosa parecida ocurre en la parte española del país. Hay un apellido en la literatura vasca que ha dado nada menos que tres escritores a ésta: me refiero al apellido Moguel. Se trata de una familia de médicos oriundos de Aragón y de Rioja, que se establecieron en el país. El bisabuelo de Juan Antonio Moguel era de Alfaro. Con gran sorpresa mía pude ver que en su partida de bautismo se lee *Noguel* y no Moguel. Sin duda fueron los labios vascos, que sentían dificultad en pronunciar esa *N* inicial, los que transformaron ese apellido de Noguel en Moguel. También el fabulista vasco Iturriaga, cuyo primer apellido no es precisamente Iturriaga, sino Pascual, aunque nacido en Hernani, era hijo de familia foránea.

Habría que citar además también una larga teoría de nombres de eruditos y sabios de diversas naciones, de los siglos XIX y XX, apasionados por los estudios vascos: Schuchardt, Dodgson, Van Eys, Uhlenbeck, Lafon, Bouda... Y la dinastía no se acaba, sino que continúa en nuestros mismos días.

* * *

La Real Academia de la Lengua Vasca creyó que debía hacer algo para reconocer esta deuda, y no se le ocurrió otra cosa mejor que convocar unos Encuentros de los sabios que en el mundo entero se interesan por el viejo euskara. Ello serviría, también, para estrechar relaciones, intercambiar puntos de vista, etc. entre los especialistas del tema. Los Encuentros se celebraron, como he dicho, el verano del año pasado, y constituyeron un verdadero éxito, dado el número y la calidad de los señores de los más diversos países, que acudieron con sus trabajos.

El libro que hoy presentamos recoge las ponencias y comunicaciones de aquellos Encuentros. Ha resultado un libro plurilingüe, pues se ha respetado la lengua en que cada uno presentó su trabajo; pero con el fin de facilitar al máximo el acceso a su rico contenido, se ha puesto a continuación de cada uno un resumen ofrecido por el propio autor y traducido a las lenguas que en este caso parecían más necesarias, a saber, vasco, castellano, francés e inglés. Sin género de duda se puede afirmar que este libro marcará un hito en la historia de los estudios vascos.

Con él inaugura Euskaltzaindia una nueva colección titulada "Iker", en que irán apareciendo estudios e investigaciones que por su largo aliento o volumen desbordan los cauces de su órgano *Euskera*. Paralela a la colección "Iker" se piensa estrenar pronto la colección "Jagon" con trabajos de carácter más directamente pertinentes a la vida y conservación de la lengua. Para conocimiento general debo aclarar que las

secciones *Iker saila* y *Jagon saila*, o sea, la sección filológica y la tutelar, constituyen los dos pilares de la Academia y definen de algún modo el doble ámbito de las actividades de ésta.

No voy a descender a detalles sobre la substancia o fondo del libro, por cuanto en este acto hay quien lo hará con más competencia y conocimiento de causa. A mí solo me resta agradecer de todo corazón a la Real Academia Española la cordial acogida que nos ha dispensado y agradecer asimismo y saludar a cuantos con su colaboración, ayuda y asistencia han querido contribuir a dar realce a este histórico encuentro de la Real Academia Española y de la Real Academia de la Lengua Vasca. *Eske-rrik asko!*

**"EUSKALARIENTZKO NAZIOARTEKO JARDUNALDIAK"
LIBURUAREN AURKEZPENA**

Barcelona, 1981-XII-12

E. Knörr

Barcelonan

Abenduak 12, eguerdiz, Barcelonan, Universitat Central-eko Aula Magnan, *Euskalarientzko Nazioarteko Jardunaldiak* liburua aurkeztu zen. Mahaiburu Antoni M.ª Badia i Margarit; Errektore jauna, eta ondoan jaun hauek jezarri ziren, Ramon Aramon i Serra, Institut d'Estudis Catalans deritzanaren idazkarria; Jean Haritschelhar, Euskaltzainburuordea; Endrike Knörr euskaltzain osoa, eta Jose Luis Lizundia, Euskaltzaindiko idazkariordea.

Barcelona, 1981-XII-12.

Euskalarientzko Nazioarteko Jardunaldiak liburuan aurkezpenean.

Ezkerretatik eskuinetara: Jose Luis Lizundia; Jean Haritschelhar; Antoni Badia i Margarit; Ramon Aramon i Serra eta Endrike Knörr.

Hasieran Badia i Margarit jaunak eman zuen Generalitat-aren ordezkarien ezin etorría jakinarazi ondoren, presentatzen ari zen libururua goratu zuen.

J. Haritschelhar jaunak eskerrak eman zizkion Unibertsitateari eta Jardunaldien zergatia azaldu.

Arramon i Serra jaunak agur bat egin zuen bere erakundearen izenean.

E. Knörr jaunak oroitarazi zuen hiru urte lehenago han bertan presentatu zirela *Euskararen Liburu Zuria eta Estudio Sociolingüístico del Euskara*.

Liburua ikerlan onaren ispilua zela esan zuen eta gogobeterik zekarrela Euskal-tzaindiak ikerlanean maila goragoak iritsi dituen herrialdera.

Jose Luis Lizundia jauna mintzatu zen azkenik, elkarlanaren premia azpimarratuz, Katalunia eta Euskal Herriak maiz arazo berak topatzen dituelako.

1982.URTERAKO EUSKALTZAINDIAREN BATZAR EGUTEGIA

Hondarribia, 1981-XII-29

Jose Luis Lizundia

Azken urteetako ohiturari jarraituaz, datorren urteko batzar egutegia egiterakoan, euskal idazleen mendeurrenaren kontutan izan ditut. Beti bezala Villasante eta Onaindiaren euskal literaturaren historia liburuaren oinarritu naiz, nahiz eta gero Aita Lasa eta Jose Mari Velez de Mendizabalen laguntza izan Bateo Erregistriuen zehaztasunak zihurtatzeko.

Lau euskal idazle edo euskalarien mendeurrenaren ditugu heldu den urtean, Lopez ostibartarrena, Vicenta Antonia Mogel Azkoitiko alabarena, Pedro Inazio Barrutia aramaiarren eta Sebastian Mendiburu oiartzuarrenaren.

Kronologikoki joaten bagara, barneko eginkizun bat dugu aurrean, hain zuen Otsailerako gure esku izango dugula seguru asko orainarte Euskal Parlamentuan bulego probisionalak izan direnak. Ez guretzat bakarrik ordea, Eusko Ikaskuntza eta Euskal Herriko Unibertsitatearen Erretore-ordearen bulegoak ere bertan izango baitira. Gasteizko Ordezkaritza Otsailaren azken ostiralean inaugura genezake.

Lopezen omenezko ospakizunari buruz, Urriaren 30ean bildu nintzen Haritschelhar, Lafitte, Larre, Hiriart-Urruty eta Charrittonekin eta bertan zenbait akordioetara iristi ginен:

— 1982.eko egutegirako hobeto ikusten zela. Lopezen mendeurrenena Ostibarren ospatzea. Bordaxurirena Hazparnen baino, zeren eta Hazparnen askotan bildu baita Euskaltzaindia, oraintsu bi aldiz. Gainera, Euskaltzaindia behin ere ez da bildu Nafarroa Behereko eskualde horretan.

— Bazko Zaharrez, Apirilaren 18an, egin daiteke Euskaltzaindiaren bilkura Ostibarreko Donaixti-Ibarre herrian. Eta behar izanik, aurrez bilkura edo jardunaien batzuk egitea, Oskixe lepoa litzateke tokirik egokiena.

— Bestalde, Charles Videgainek bere tesi-lan bezala Lopezen aditz formak hartu ditu gaitzat eta hori izan daiteke bertarako txosten gai bat.

Vicenta Antonio Mogel Azkoitian jaio zen eta Aita Jose Inazio Lasari esker badakigu egun zihurra ere: 1782eko Ekainaren 6an. Euskal Herrian urri dira emakume idazleak eta, hain zuen, mogeldar hau dugu bat. Berrorren omenez zerbaiz berczi egitea interesgarria derizkiogu. Alde batetik Euskaltzaindiaren bilkura bat Azkoitiko Udaletxean, gai nagusia “emakumeak euskal literatura eta euskalaritzan” izanik. Bestalde, eta Azaroko batzarrean euskaltzainburuak aipatu bezala, azentuari buruzko Jardunaldi batzuk orduantxe eginaz Corpus Christiko zubia aprobetxatuz. Tokia,

ezin egokiagoa, Insausti jauregia dugu “Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País” elkartearena.

Aramaiko Zalgo elizatean jaio zen Pedro Ignacio Barrutia. Jose Mari Vélez de Mendizabal adiskideak zihurtatu digunez, 1682.eko Uztailaren 3an bateatu zuten.

Lehen ere Aramaion bildua da Euskaltzaindia, baina hala eta guztiz ere haran hau izanik Arabako euskalte euskaldun ia bakarra, tokatzen zaigu berriz ere bertara agertzea. Gainera herriko San Martinetako festetan suertatzen da. Herriko giro honen barnean antola genezake Arabako Foru Diputazio, Aramaiko Udal eta ber-tako elkarteenkin batera.

Sebastian Mendibururen heriotzaren bigarren mendeurrenena dugu. Nahiz eta Bolonian hil Oiartzungo semea zenetik. XVIII.mendako euskal idazlerik handienetariko honek merezi du aparteko ospakizunik. Hain zuzen horretarako *Ohorezko Batzorde* bat izendatu da, Euskaltzaindiaren izenean bere burua barneko delarik eta baita *Batzorde Eragile* bat, hor gure izenean, Juan San Martin dago. Hemen beste erakunde eta elkarteenkin batera jokatuko dugu, nahiz eta Euskaltzaindiak ere bere batzar berezi bat eskaini han bertan. Gainera Euskararen Lekukoak deritzan gure batzordeak onartu du Mendibururen edizio kritikoak argitaratzea, Patxi Altuna euskaltzainaren esku trebearen kontu.

1882an ospatu ziren “Fiestas Euskaras que se celebrarán en la Sociedad Euskal-lerria de Bilbao los días 30 y 31 de julio”. Hileroko azken ostirala jausten denez, hileroko euskaltzainen batzarra eginaz, ospatu genezake “Euskal Jai” ospetsu hauen mendeurrenena.

Azkenik, datorren urtean Euskal Herriko Bertsolari Txapelketa antolatzea tokatzen da. Gure Bertsolaritza batzordea hasia da lanean eta zenbait puntu aurreratu dizkigu. Baita aipatu zen Kongreso gisako Jardunaldi batzuk antolatzea urtearen azkenerantz.

Beraz, mendeurren eta ospakizun hauek eta hileroko batzar arruntak ikusirik, egutegi hau proposatzen dut datorren urterako:

- Urtarrilaren 29an, hileroko batzar arrunta, Donostian.
- Otsailaren 26an, hileroko batzar arrunta, Gasteizen, ordezkaritza berria inauguruatuz batera.
- Martxoaren 26an, hileroko batzar arrunta, Donostian.
- Apirilaren 18an, Lopezen omenez, Donaixti-Ibarren. Bezperan, hileroko euskaltzainen batzarra. Agian aste berean, batzorderen baten barne jardunaldiak Oskixen.
- Maiatzaren 28an, hileroko batzar arrunta, Donostian.
- Ekainaren 13an, Azkoitian, Vicenta Mogelen omenez, ospakizun batzarra eta 10etik 12ra, Azentuari buruzko Jardunaldiak Insaustiko jauregian.
- Ekainaren 25ean, hileroko batzarra, Donostian, edo behar bada Aramaion, Uztailaren 3ko, aste berean, beraz, aurretatuz. Barrutiaren eta Mendibururen hila-bete berean ez kargatzeko.
- Uztailaren 17an Oiartzunen, Mendibururen ospakizuneko batzarra eta bera-ren lanen aurkezpena.

- Uztailaren 30ean, hileroko batzarra, Euskal Jaien mendeurrenena ospatuz, Bilbon?
- Irailaren 24ean, hileroko batzarra, Donostian.
- Urriaren 29an, hileroko batzarra, Donostian.
- Azaroaren 26an, hileroko batzarra, Donostian.
- Abenduaren, 8tik 12ra edo? Bertsolaritza Jardunaldiak
 eta
- Abenduaren 28an, hileroko batzar arrunta, Donostian.

JOKIN ZAITEGIRI BURUZKO LIBURUAREN AURKEZPENEAN

Arrasate, 1981-XII-30

Leizaola'tar Josu M.^a

Adiskideak,

Arrasate'ko seme eta euskalzale gorengo izan zan Zaitegi'tar Jokin'eri eskeintzen diyozuten omenaldi ontan nik ere zerbaite estea nai izan dezute eratzailleak. Zaitegi'rekin nik izandako artu-emanak adierazteria etorri naiz, ba, zuengana.

Artu-eman oyek etziran gaztetasunean sortu. Ura ni baño gazteago izanik —amar urtez— eta ni Arrasate ontatik ain urrutia jayoa eta lanean aria naizen ezkerro, bata ta bestea oso berandu ezagutu izan giñan.

Besterik gabe, aren euskerak eta nereak ezagun-arazten dute urrutixamarreko iturritik eterriiyak giñala. Biyoen euskerazko lanak ere bertantxetik adierazten dute ori.

Arenak, helendarrak egindako idazlanetatik artze izate zituzten sortzea: Sopokel, Platon eta Euripide'renak itzuli edo aurkeztutzea izan zuten gaitzat, bereziki.

Nik gain ojetara iyatza ez nezakedan, iñoi gerkera ikasteko bide eta astirik izan ez detalako, alegia. Egunero ibiltzen genitun izkerekin nahiko eta geyegi neuzkan alako lan zailetan sartu gabe.

Danetara, alkarren artean zubi bezela Orixé sortu zan Guatemala'n, 1950'garen urtean.

Berau, nora juan billa ari, eta Amerika-aldera atera zan. An, batetik bestera zebillela (Ecuador'en batez ere) Zaitegi'rengana jo zuan eta bai benetako laguntza Jokin'ekin lortu.

Zuen erritar au iruditzen zait izan zala bere bizitza osoan arkitutako laguntzalerririk atseginañena Orixé'rentzat. Lau urte egin zituzten alkarrekin. Orixé'ren lanetatik ateratzen detana ere ori da, Zaitegi'k ama batek bezala zaritu zuala nere adiskide ain audi zan beste ura.

1950'g.urteko *EUZKO-GOGOA*-ren ale bat daukat aurrean lerro auek idazten ari naizenean. Baita ere aldizkari orrentzat zerbaite eskatzen didan idazki bat. Oyekin asi ziran andik aurrerako Zaitegi eta nere artean artu-emanak.

Baiona-aldean nengoan eta bi euskalzale ayek Guatemala'n. Nezakedan ezer-gutxi'renbat bialdu niyen. Berak neri askoz geyago: EUZKO-GOGOA zintzo-zintzo eltzen zitzaidan-eta. ¡Oso-osoan euskeraz egindako aldizkari bat Guatemala-tik! Gauza arriyagorik ezin asma.

Esan dezadan, gañera, onelako iraute-eraginkor ziyorik etzala orduan ametsetan ere agertzen iñundik. Zaitegi, beste Olabide bat iruditzen zitzaidan. Azken onek ere, beste izkeretan egindako lan sakonenak euskeraz jartzeari ekin ziyon gogor-gogor: *Kisto'ren antzbidea* (1920), *Eneko deunaren gogo-iñarkunak* (1914?), *Itun zar eta berria* (1931-1958), ogei urtez aurretik euskerara ekarri zituan. Zaitegi beste irakurgai asko euskeratzera emana zegoela ikusten nuan. Eredutzat neuzkan biyak, ba.

Gañera, era ber-berean, Zaitegi'k Euskaltzaindiaren arauetan eta euskeraren batasun bidean egindako urratsetan egiten zuan.

Oni oso-osoan lotuta gelditu nitzan.

Itsasaundiaren onuntzeko lurretan eterri zitzagun 1955'g. urtean edo, eta Baiona-aldean bizitzen jarri, *EUZKO-GOGOA* Euskal-Erriyan egin eta iparralde ta egoaldekoetan zabaltzeko.

Urengo urtean, Paris'en Ludi osoareko euskaldunen Batzarra gertatzen, bera "Gogo-Lantzearen saillean" eta ni "Ogasun eta Gizartearen saillean" ari izan giñan, eta zer-esanik ez dago alkarren arteko artuemanak anaitasuna aundiyanean eraman genituela Agirre'tar Joseba-Andoni lendakariyaren mendean.

Urte ayetako *EUZKO-GOGOA*-ren aleak esaten zituenetan irakurri liteke nun eta nola ari giñan.

Nere aldetik zerbait geyago ere esan dezaket. Eta auxe da: neretzat, bai Zaitegi, baita Orixo, Olabide, orduan euskal-gayetan ari ziranak irakasle antzean artu izan ntuian beti. Ni, nere burua, ikasle bezela, berriz.

Aldizkari eta egunerokoetara orduan bialdu nituan lanak, orain berriro atera eta gutun lodi batzueta aterako diranak ere, irakurle edo ikasle batek egiten dituan oarrak bezela eman izan ditut beti.

Ez, ala ere, besteak esandakoak ezagun-arazteko bakarrik, entzundakoak edo orduan nere gogoan zeuden edo sortzen ziran jakin-nayak ezagun-arazteko baizik. Gure euskal-gurdiyari nolabait aurrera egiteko lagunduko ote ziyen ustekabenean.

Zaitegi egite oyeten eragille ta irakasle aundienekotzat neukan eta daukat orain-dik ere.

Arekin izandako artuemanetan etzan beinare illuntasunik gure artean izan. Begiyan aurrean daukat au idazten nagola, ark EUZKO-GOGOA-n, 1957'g. urtean, aurrekoaren (beraz 1956'ko) Orrilla-Garagarrillako alea. An, bere betiko sendotasunean an jarri zuan: "... Bizantzi'ko eztabaidea elkorra eta norkeriak eztitut maite, are gutxiago ahari-talkak. Nik ere pakea laztan dut..."

Itz oyek ez zituan eskuak edo arpegiya zuritzeko jarri. *EUZKO-GOGOA*-ren ale edo ateraldi berean izakurri diteke nere lantxo batean, beste au: "Egiya esateko, sariketan garaile izateak ez du, besterik gabe, olerkariyen neurririk ematen. Auzimayetakoak ez dute beti alako astirik izaten..."

Aspaldi gure Donostiyaren jartzen zituzten-y-oyek, garbi-garbi esaten eta entzuten ziran. Zaitegi'k etzizkidan kendu, ezta ere "Bizantzikoko eztabaidearik atera". Ezta ere an bertan eta aurretik zetozten olerkieta Arrutzaren "xoaz", "Xure"... eta x'k zuzendu: Salaberry'renetan "haurra", "Hargin", "ohartzeak"... h bana zutelako ai-

tzakirik jarri; edo Aldabe'renetan nerian sartutako donostiar y ta ñ ugariyak tinko ez utzi (onarekiñ, aiziakiñ, ... guziyakiñ).

Gure artuemanetan gazteagoen burutapenak baztertu bear ziranen itzalik edo susmorik ere etzegoala, *EUZKO-GOGOAREN*urrengo zenbakian (1957'g. Jorrailakoan) Txillardegi'ren *Leturia'ren Egunkari Ezkutua* irakurri-berria zala esanaz goi-goyenean jartzen zuan Zaitegi'k.

Eta bertatik artutako iru orrialde terdi'ren aurretik au idatzi zuan *EUZKO-GOGOA*-k esana bezela: "Irakurri berria dizugu *Leturia'ren Egunkari ezkutua* deritzan eleberri gorengoa... Azalez ta mamilorrelakorik eztugu irakurri euskeraz lenago. Edonongo elederrean pozarren atotsiko luketen eleberria, nik uste. Asikin bezela, ona emen "Negu" deritzan atalaren azken txatala, irakurlearen biotz-betegarri".

Zaitegi, bai egun ayetan (Orokor Batzarrean), bai lenagotik eta bai onuntzagoezan, il zan arteraño, politika-eztabaidetan etzan sartzen. Txillardegi'rengatik irakurten deguna egin zuan beti. Nik ez niyon iñoiiz besterik entzun berari; ezta beste iñork esanda ere.

Aurrera euskerari eusteko, aurrera euskera gain-gañean jartzeko, aberastutzeko. Ori —orduan bezela— Agirre'ren lendakaritzak iraun zuan urteetan. Eta berdin-berdin Agirre ill da gero.

Orrela helendarren denbora zarretako jakituri eta eder-lanak euskeraz jartzen jarraitu zan sendo-sendo. Onela ere neri bere izena bear zan bezela agiriyan atera bearra gertatu zitzaidan sei urtez aurrerago.

Paris'en negoan orduan eta ango *Euzko-Deya*-n askotan, idatzi bearrean aurkitzen nitzan, angotarrak gure goraberak ezagutzeko bidean jarri-nayaz.

Maiz samar euzkotarren aro zarretako zeregiñak adierazteko; bestetan, azken —egunetakoak— zeatz neuriaz oyek ere bear bezela zabaltzeko. Gai nagusia izergatik Bidasoa'ren iparraldera etortzen dira egoaldekoak igesi? izaten zan.

Erantzuna, France'ko agintaritzarentzat, izparkariantzat, elizgizon edo eliztaurrentzat, nolanaiko joera zutenentzat, aitatu bearrekoa zan. Baita ere, España'ren lurretan edo lurrekoekin aberats-atzeaurrerik zutenei edo Amerika-aldetan, Mexiko'tik guztiz egoalderaoñ egoki zabaldu bearrekoa.

1962'garren urtean, ba, irakasle eta jakin-zale guziei zuzenduaz Zaitegi'ren ize-nak bere lekua an zeukala buratu zitzaidan. Eta orregatik *Euzko-Deya*artan —bi zatitan—, nere lan batek gai au zabaldu zuan: "1962'g. urtea, gain-gañeko urtea euskaldunetan, Filosofia'ri buruz".

Lau euskaldun-jakile'ren izenak ekartzen nituan, urte artan oso ezagungarri ziran gutunak argitaratu zituztelako.

Abek ziran: *Sobre la esencia*, Zubiri'tar X'ek egiña; *Totalitarismo y egolatría*, R. de Yurre'rena; *Jaungoikoa*, A. Villasante'rena eta *Platon'en atarian*, Zaitegik egindakoa.

Bat batean, euzkotarrak yakintza'ren bidetan ari ta ari zirala egun txar ayetan ere; bestetik, yakintza'ren bidetan euskeraz ere lanak egitea eta gai sakonetan ari iza-tea etzala iñolaz eziñezkoa. Oyek ziran zabaldu nai nituan otsak, adierazkin edo adie-

Artuemanetzaz itz egitera etorriya naiz; egi-egitan nik Zaitegi'ri emandakoak beragandik artutakoen aldean urriyagoak izan zirala aitortu bearrean nago.

Ark neri gogo zuzen, eraginkor baten irudi ederra ematen zidan. “Aldetara begiratu gabe, arrera egin dezagun!” “itz-ots’etan ez, ezpañetatik ez, egiten zuana eredutzat arturik aurrean neukan, beste akullurik etzan bear.

Egiya da nere bizkarren gañean zuek dakizuten zeregiña jarri zidaten ezkeroztik arekin artueman gutxiago izan nituala. Baño, orduan ere Zaitegi borondate oneko, borondate aundiko aurkitzen nuan.

Egiñ zituen lanen artean, eskuat gabeko bat ere bialdu zidan: Bilbao’n agertu izan genduan *Euzkadiko Agintaritzaren Egunerokoa*-gandik itz eta esaera guziyak –erderaz eta euskeraz– iztegi baterako bezela jarriyak. “Agrupación socialista: Gizartezale batza” da lenengoa eta, “Zonas bancarias: diru-etxe barrutiak” azkenetako bat.

Bi millatik gora uste det Zaitegi’ren ortan biltzen dirala. Emen idazten ari naiz-nari dagokionez, ona ango itzultze bat: “Relaciones tributarias: zerga artuemanak”. Beste lekuau “Relación: izendia”, dakar.

Esaera eta itz ugari oyek jasotzearekin Zaitegi’k guk Bilbo’n atera genduan *Agintaritzaren Egunerokoa* euskeraren gayetan ezagungarri bezela artzen zuala adierazi nai izan zuan.

Nik orain ango itzultzalleen izenean eta nerean eskerrak ematen dizkiot omenez.

IOKIN ZAITEGI EUSKAL LITERATURAN

Arrasate, 1981-XII-30

Juan San Martin

Idazlerik gehienek bezala, zenbait ikuspegi ditu Iokin Zaitegi zenak ere. Olerkari, klasiko itzultzale, pentsatzaile, hizkuntz ideologo, ... Bainan, bereziki, egile eta eragile.

Beraren herrianganako kontzientzia hartu zuen une beretik bihurtu zen Zaitegi egile eta eragile. Beraren lehen ekarpen eta eskaintza izan zen "Tori nire edontzia" (1934) zeritzan olerkia. Berekiko izan zituen eta gainditu zituen ideen borrokatik egosia eta, barne-gogoz, gure herriaren erroetatik guztioi edan dezagun eskainia. Euskaraz idazten hasi zen egun hura, beraren bizitzako egungo aipagarrientzat aitor-tuko zigun denborarekin. Egun hori, ordea, euskal literaturarentzat ere zoriontsua izan zen. Handik "Euskal-Ikurrñari" artean (1961) beraren sentipenik sakonenak agertuko zituen olerki bidez, bi liburutan bilduak daudenez: *Goldaketan* (1946) eta *Berriz ere goldaketan* (1962).

Euskaltzale ideiak berriz, berak sortutako *Euzko-gogoa* (1950-1959) aldizkarie-tako atarikoetan agertu zituen. Kartsuki agertu ere, erdaraz aritzen ziren euskalarien aurka ere bai, eta hemendik sortu zitzakizkion zenbait haserrez gainera etsaiak ere. Hizkuntzaren geroan zuen mina eta, oso osoan, buru belarri eskaini zen euskararen alderako lanetan. Hortarako erabaki gogorrak hartu beharrean aurkitu zen. Garai hartako Josulagunen giroa hertsiegia zitzzion eta ordena utziaz, baina apaizgoan jarraituz, bete zituen bere lanak, neke guztien aurrean ausart; baina, fedez, sendo.

Euskaragatik inork ezer espero etzuen garaian, kultur aldizkari bat sortu euskarra hutsez Guatemalako puntan eta era guzietako euskaltzaleak laguntzaile hartu. Ezker edo ezker joerako askok ere han idatzi genuen lehen aldiz. Iokinek inorentzat etzuen eragozpenik euskaltzaletasunez eta errespetuz ihardutzen bazen. Gizon zabala zen ulermenez. Haren izakera eta eraginari esker mugitu zen gerra ondorengo euskal literaturaren lehen ekintza eta berari zor diogu gehienbat ondoko zuzpertzea.

Euskararentzat alor berriak urratu zituen, aldizkariakin ez ezik baita greziar klasiko zaharrak itzuliz ere. Bere olerki batean aitortzen zuen bezala:

*Ibilgabeagoan egin nun indarra;
nire bizitzan ori dut alde bakarra.*

Etorkizunean zuen kezka eta etorkizunez urduri heldu zion Europa zaharreko elitearen lanak itzultzeari, euskaldunok haien senez hobeto jabetzeko eta goi mailako pentsaerak erabiltzeaz euskara bera landuagotzeko: Sopokel, Euripide, Platon euskaratuz.

Zama ederra leporatu zuen Zaitegi zenak gai sakonok lagun Unibertsitate eta gainerako eskola nagusiak goi mailetako materia izan zezaten. Herri batek orotarik behar duenez eta berak hartu zuen zama hori eroateko gai zenez, ahalmenaren arabera eskaini zituen beraren zituak. Zitu estimagarriak hizkuntzak bere goiak hartuko baditu.

Bere lan guzion berri eman nuen hilberrikoan. Iku *Euskera* (XXIV, 1979, 847 orr.) aldizkarian.

Bi urte t'erdi dira hil zela, hirurogeita hamaika urte doi doi zituela. Egun oroitaroz, lasai esan genezake Euskal historian euskaragatik beste inork ez duela eman hark haina. Ondasuna ez ezik, osasuna ere eman zuenez.

Gure gorazarreak ondo mereziak zituen eta orainarteko gorazarrerik handiena Jose Mari Velez de Mendizabalek eskaini dion biografiazko liburua izan da. Beraren bitzta xehetasunez azterten du eta haren lan eta nekeen berriak erarik egokienean jaso, gure historian tokia izan dezan. Merezi ere, ez da nolanahiko tokia Iokin Zaitegi zenak merezi duena. Holako liburuek, maizegi, laudorio hutsetan erortzeko arriskuo izaten dute, baina Velez de Mendizabalek jakin du gizon maitagarri baten izatez behar diren neurri eta mugak gordetzen. Irakurtzen duten askorentzat, Zaitegi zena, gizon kaskagogorra izaki; baina hala behar historiako unerik txarrenetan beragan hartu zuen zama hartzeko. Holako batzuri eskerrak gara gaur garena. Nekea ugari eta laguntzarik urri izan zuen Zaitegik bere denboran. Guztia Euskal Herriari eskaini zion, euskaran oinarriturik. Herri xeheak nekez ulertuko badu ere, haren lan mami-tsua eskergaria izan zen. Adibiderik badugu, baldin non ikasia jakin nahi badugu.

Liburu garrantzitsua Velez de Mendizabalek eskaintzen diguna. Zaitegiren bizi-tza ta lanak ez ezik, gerraurreko eta gerraondoko idazleen belaunaldiak ikertzeko ere lagunduko digunez, edonorentzat irakurgarri eta jakingarri delako.

IOKIN ZAITEGI

Arrasate, 1981-XII-30

José M.ª Velez de Mendizabal

“Herri bezala nahi baldin badugu iraun,
euskara garbia, nahiz euskara jatorra,
nahiz euskara zatarra... nahi duzuna,
BAINA EUSKARAZ.”

Iokinen hitzak dira. Duela sei urte berarekin izan nuen elkar hizketa batetik ate-rata. Eta hitz hoietañ Zaitegiren filosofiañ nondik jotzen zuen argi eta garbi iger dai-tekeela uste dut.

Euskara izan du ardatz bere bizitza osoan eta euskara barneko filosofiaren ibil-gailu bihurtu zuen, euskal gizarteari ama-hizkuntzan aurreratutako aukerarik eskaini nahiz ziolarik.

* * *

Iokin Arrasateko semerik haundienetako bat dugu. Eta ez bakarrik, jakina, nik esaten dudalako. Ez. Arrasatek gizon haundiak eman ditu, euskal kulturaren arloan argi bereziz azaltzen direnak. Horra hor: Garibay, J. K. Gerra, Sebero Altube... Aurrerantzean Iokinen izena beste hoienei erantsi beharko zaie, Zaitegik Euskal Herriaren alde egindako lan bikainak honela eskatzen baitu.

Eta Arrasateko historian ez ezik baita gure hizkuntzarenan ereurrezko hizkiz daude idatzita mundrautar honen izen-deiturak. Arrasateko herriaren aintzarako.

* * *

Mutiko dela irten zen etxetik erlijios-bidea aukeratzen baitu. Urteak ematen ditu bere jaioterrikit aldendua, baina Zaitegik ez du sekulan Udalaitzpeko txoko hau ahazten. Bihotzean daroa beti hemen utzitako famili eta adixkideen oroitzapena.

1956.an lehen aldiz itzultzen da, Arrasaten geratzeko asmoz, baina orduko giro politikoak ez du Iokin bezalako gizakumerik onartzentz. Eta ostera maletak egin beharean aurkitzen da. Beste hamasei urte joango zaizkio behin eta betiko amaren etxera iritsi arte:

“... Zorionez, zaartzaroan bada ere, etxeratu egin naiz.”

esaten digu Iokinek idazki batetan.

Eta ordurarte Arrasateko gehienontzat ezezaguna zen Zaitegi gizon bitxi bihur-tzen da. Non... eta bere jaioterrian. Bere adinekoek bistaz dakite zein den. Gerra

ondoren jaiotakoek, ordea, ez dute sekulan Iokinen gaineko zerik entzun. Banaka batzuek bakarrik eman dezakete Zaitegiren berri.

Zeinena ote da errua? Noski, herriarena ez. Hain zuzen ere, Zaitegik bere obra aurrera eramatean kontutan izan duen gizarteari, euskal gizarteari, begiak estali, belarriak itxi eta ahoa josi egin diote, euskal gizartea bera ezabatzeko amorrubizian zuzendutako erasoaldi baten bidez. Baino Zaitegiren lumak ez du mugarik ezagutzen eta-gaur hemen bihar han— gizarte horren gogoari —*eusko gogari*— eskaintzen dizkio une guztia.

Normala da, beraz, oraindik ezpata gainean daukan Herriak Iokinen moduko gizonen berririk ez edukitzea. Gurea, *lo nuestro*, “En Calatañazor Almanzor perdió el tambor” gisako albiste garrantzitsuak; “... ya viene el cortejo, ya viene el cortejo, ya se oyen sus claros clarines, ...” eta honen antzeko poema “herrikoik”; “las hordas rojas en un acto premeditado bombardean Guernica...” eta abar, eta abar zen. Hauxe genuen eguneroko ikasgaia. Eta ez dut ezer mairu eta Ruben Dario-ren aurka. Badaezpada ere...

Esaten nuen bezala, Iokin gizon bitxi bilakatzen da. “Filosofo haundia ei jok”, diote batzuek; “Etzekiat zer izango dan baina Mezak behintzat oso luzeak egiten dizik”, Mezalaburzaleren batek; “Bada, entzun dutenez euskaraz oso ondo eskribitzten ei dau...” hirugarren batek.

Dena dela, bere burua era honetaz azaldu behar du Udaletxera, dirurik gehienak gastatuta, argitaratzeko zituen liburuak kaleratu ahal izateko, laguntza eske doalarik:

“Estornes Lasaren Literaturaren euskal enziklopediaren III eta IV liburutan nere lana aintzat artzen dute...”

* * *

Bi urte pasatu dira Iokin galdu genuenetik. Abuztuaren 17.an Donostiako Hospitalako gela batetan hil zen, euskal gizartea ahazturik, bere aberriari bizitza osoa eskaini zion gizona.

Egun ilun hartarako “demokrazia” nolabait berreskuratuta genuen eta bihamoneko egunkariekin arrasatearraren heriotzaz berri ematen zuten, zenduaren bizitzari buruzko zenbait xehetasun zekartelarik. Hauexek izango ziren, ziurtasun osoaz, askok eta askok Iokinen gain irakurritako lehen albisteak.

“Mira; ayer murió *un* cura de 73 años, que tradujo al euskera obras de Platón... También dice que fundó una revista euskaldun en Guatemala... y que en su tiempo hizo poesía... ¡Qué tipo más curioso!...”

esango zion batek baino gehiagok goiz hartan bere emazteari, gosaltzen ari zirela egunkariak zekarrena irakurri ondoren.

* * *

Azkenengo bi urteotan batzu izan dira Zaitegiren irudi eta lana euskaldunen artean ezagutarazteko egindako saioak. Hitzaldi, mahai borobil, prentsako artikuluak eta abar. Eta, zer esanik ez, ba goaz aurreratzen Iokinek amets egindako bidetik.

Euskal Unibertsitatea zuen harek helburu nagusia. Hori lortzeko gaurregungo gaztediarengan zituen begiak jarrita, itxaropenezko sentimenduz beterik. Eta ez zebi-

Iela oker uste dut. Pozgarri zait honako berri hau ematea: Dakidanez, Eskoriatzako Maixu Eskolan Zaitegik itzuli eta publikatutako Platon-en liburu bat darabilte irakurgai bezala. Lehen urratsa eman dute, beraz, Eskoriatzako ikasleek. Ez dut uste azkena izango denik. Haien eredu laster hedatuko delakoan baitnago. Era honetaz ihar-dunez gero Euskal Herriaren oinarria indartzen eta sendotzen joango zaigu. Bihoa nere zorionik beroena Eskola horren arduradun eta ikasle gazteentzat.

* * *

Gaur aurkezten dugun liburu hau Zaitegi *gureago* egiteko bitarte egokia egin nahi nuke. Hauxe izan dut xedea beti, hots, arrasatearra euskaldun guztion ondarea bihurtzea. Unibertsala. Bainoa —apalagoak izan behar dugu eta— euskal zeruari dago-kion unibertsaltasunean.

Lehen esan dudan bezala Iokin arrasatear zintzo izan zen beti, nahiz eta bere jaioterritik milaka kilometrotara bizi izan behar. Zilegi bekit, beraz, mahai honetatik eskari pare bat Arrasateko herriari egitea, Zaitegiren mundrautartasun horren izenan hitzegiten dudalarik, hain zuzen ere:

a) Arrasateko Udala Zaitegiren biblioteka herrira ekartzeko asmoan dabilela ba dakit. Zenbait ahalegin egin da dagoeneko, behintzat, fruiturik gabe. Burokrazia halakoa da eta denok pasatu behar ei dugu atehestu horretatik.

Zaitegik, ba dakizue, bere biblioteka Arrasateri eskaini zionean baldintza bakar bat ezarri zuen: taldekeriarik gabe guztiona litekeen Kultur Etxe bat eukitztea. Ni eza-gutzen nautenek ba dakte nola pentsatzen dudan. Hain zuzen ere, edozein Kultur Etxe kulturak berak sortzen duela deritzat. Ez dut uste Zaitegik Kultur Etxerik behar izan zuenik bere inguru guztia kulturaz apaintzeko. Bainoa, dudarik ez, Etxe horrek kulturaren hedapenari lagundu diezaioke eta alde honetatik onuragarri bilakatzen zaigu eraikuntza.

Arrasateren moduko herri baten kultur kezka eta ekintzak bil litzakeen Erakun-derik posible ote? Baietzkoan nago. Bertan, Zaitegiren liburuak ez ezik baita, esaterako, Gerrarenak ere batu ahal izango lirateke. Herriak erabili ahal izateko.

Honezaz gainera, Udaletxeko artxibategian diren liburu eta idazki zaharrekin sailkapen bereziak egin ahal izango lirateke (etnologia, linguistika...), Arrasateko kondaira hobeto ezagutzen joateko.

Ba du gure Udalak lanik non egiten. Biha etziko belaunaldiek eskertuko dute gaurko gure abiadura.

b) Eta hauxe da nere bigarren eskaria: herrian sor daitekeen Kultur Etxe horri Iokin Zaitegiren izena ematea. Ondo merezia duela uste dut.

* * *

Amaitzeko, liburu honen aurkezpenean zuen presentzia eskertzen dudalarik, txaloaldi bat eskatuko nizueke Iokin Zaitegi zenaren omenez. Besterik ez.

EUSKALTZAINDIKO D MAILAKO TITULUDUNEN ZERRENDA
(Jarraipena)

Durango 81-V-16

- 4.563. Acarregui Uskola, M.ª Begoña.
- 4.564. Agorria Burgoa, Juan Bautista.
- 4.565. Almgrem, Margaretta.
- 4.566. Amézaga Albizu, Josu.
- 4.567. Arregi Diaz de Heredia, Rikardo.
- 4.568. Arostegi Rodrigo, Olaia.
- 4.569. Barrenechea Egiguren, M.ª Eugenia.
- 4.570. Barrenetxea Urkiola, Jesús M.^a
- 4.571. Bernaola Bengoetxea, M.ª Angeles.
- 4.572. Bollain Arando, Jon Gurutze.
- 4.573. Bustu Aginagalde, M.ª José.
- 4.574. Campo Lasuen, M.ª Jesús.
- 4.575. Dieguez Baraona, Kepa.
- 4.576. Escobal de Miguel, M.ª Luisa.
- 4.577. Fernández de Larrinoa Pablos, Pedro M.^a
- 4.578. Garmendia Larrañaga, Joxe Pernando.
- 4.579. Intxaurtieta Otxoantesana, Pedro.
- 4.580. Iriondo Urbistazu, Leire.
- 4.581. Landaluce Moraza, José M.^a
- 4.582. Larruzea Murga, Luis María.
- 4.583. Lauzirika Santamaria, José Carlos.
- 4.584. Leibar Uribarren, Laureano.
- 4.585. Lizarralde Trojaola, Amaia.
- 4.586. López Ortiz de Landaluce, Ramón.
- 4.587. Lorente Bilbao, José Ignacio.
- 4.588. Mallea Reyzabal, M.ª Angeles.
- 4.589. Markaide Sampedro, Elena.
- 4.590. Mauleón Crespo, Luis María.
- 4.591. Mentxaka Torrealdea, M.ª Isabel.
- 4.592. Ormaza Agirre, Josu.
- 4.593. Ortiz de Landaluze Goikolea, Agurtzane.
- 4.594. Robredo Villaluenga, Jaime.
- 4.595. Sampedro Martínez, Juan Ignacio.
- 4.596. Sopelana Basauri, Goiuri.
- 4.597. Ugalde Gorostiza, Ramón.
- 4.598. Ugarte Tellería, Xabier.
- 4.599. Uriarte Elorriaga, Begoña.
- 4.600. Villamor Fz. de Retana, Patxi.

- 4.601. Zaballa Tejada, M.ª Teresa.
- 4.602. Zubiaga Elordieta, Ana María.
- 4.603. Zubiaur Garrido, Miren Begoña.
- 4.604. Zulaica Galdós, Teresa.

Donostia, 81-V-16

- 4.605. Aburuza Rezola, Lorenzo.
- 4.606. Agirre Beitia, Xabier.
- 4.607. Agirre Mendieta, Eva.
- 4.608. Agirrezabal Gorostidi, M.ª José
- 4.609. Aizpurua Arocena, Félix.
- 4.610. Aizpurua Etxeberria, José.
- 4.611. Alberdi Lizarralde, Mikel.
- 4.612. Alberdi Mendizabal, Maite.
- 4.613. Aldai Agirretxe, Koldo.
- 4.614. Aldaz Ibarrola, Koldo.
- 4.615. Aldalur Hirigoinen, Koldo.
- 4.616. Aldasoro Barandiarán, Idoia.
- 4.617. Altuna Ateka, Amaia.
- 4.618. Amesti Tellechea, Itziar.
- 4.619. Apalategi Mendizabal, Patxi.
- 4.620. Aranzadi Telleria, Feli.
- 4.621. Arin Agirre, Milagros.
- 4.622. Aristizabal Llorente, M.ª Pilar.
- 4.623. Aristizabal Oyarzabal, J. Bautista.
- 4.624. Arostegi Martín, M. Amaia.
- 4.625. Arostegi Martín, Maite.
- 4.626. Arregi Ugalde, M.ª Lourdes.
- 4.627. Arregi Urrutia, Lourdes.
- 4.628. Arrese Erauskain, Arantxa.
- 4.629. Arrizabalaga Iturbe, José Francisco.
- 4.630. Arrue Segurola, Txaro.
- 4.631. Azeluz Abarrategi, M.ª Arantza.
- 4.632. Arzelus Larrañaga, M.ª Jesús.
- 4.633. Astiazaran Sudupe, Iñaki.
- 4.634. Auzmendi Mujika, Ana.
- 4.635. Azpíri Markuerkiaga, Begoñe.
- 4.636. Balerdi Munagorri, Itziar.
- 4.637. Barahona Prol, Juan Domingo.
- 4.638. Belasko Lizarrondo, Lurdes.
- 4.639. Beraetxe Illarreta, Iñaki.
- 4.640. Berasategi Flores, M.ª José.
- 4.641. Berasategi Zurutuza, Iñaki.
- 4.642. Bergara Bikendi, Amaia.
- 4.643. Bergara Paskal, Juan Bautista.
- 4.644. Berridi Badiola, Gurutze.
- 4.645. Biaín Salaberria, Mikel.
- 4.646. Bolinaga Arabaolaza, Miren Idoia.

- 4.647. Bujanda Oñaederra, Itziar.
 4.648. Eizmendi Zinkunegi, Inmaculada.
 4.649. Elgarresta urzelai Arantzazu.
 4.650. Elortza Gorrotxategi, Jabier.
 4.651. Elortza Gorrotxategi, Prontxio.
 4.652. Errasti Garmendia, Juan Ramón.
 4.653. Etxabe Arkamendi, Xabier.
 4.654. Etxebarria Epelde, M.ª Angeles.
 4.655. Etxebarria Ezkurra, Miren.
 4.656. Etxeberria Etxeberria, Josune.
 4.657. Fernández Sánchez, Ana M.^a
 4.658. Galarraga Esnaola, José M.^a
 4.659. Galarza Erasun, Nekane.
 4.660. Garcia Gurrutxaga, M.ª Luisa.
 4.661. Garikano Solabarrieta, M.ª Izaskun.
 4.662. Goenaga Martín, Karmentxu.
 4.663. Goia Aribé, Jasetxo.
 4.664. Goikoetxea Gurrutxaga, Izaskun.
 4.665. González Sagues, Mikel.
 4.666. Grazenea Petrikorena, Alazne.
 4.667. Hernández Irurzun, Txomin.
 4.668. Ibáñez San Román, Iñaki.
 4.669. Igerabide Sarasola, Iñaki.
 4.670. Illarreta Peñagaricano, Joxepa.
 4.671. Iraeta Marín, Olimpia.
 4.672. Iruretagoiena Martín, Miren.
 4.673. Iruretagoiena Odiaga, Koldo.
 4.674. Isasmendi Azpiazu, Marije.
 4.675. Iturbe Jauregi, Izaskun.
 4.676. Iturrealde Maisterra, Juan Jabier.
 4.677. Iturria Lekuona, Ana M.^a
 4.678. Iturzaeta Garate, M.ª Vicenta.
 4.679. Izagirre Alustiza, Jokin.
 4.680. Izagirre Balerdi, Juan M.^a
 4.681. Jorquera González Trinidad.
 4.682. Juaristi Galdós, Felipe.
 4.683. Korta Sáenz, Maite.
 4.684. Larrañaga Aranbarri, Angel Mari.
 4.685. Larrañaga Gárate, Arantzazu.
 4.686. Larrañaga Lavaca, Gotzon.
 4.687. Larrarte Iturbe, Guadalupe.
 4.688. Larrea Sarasola, Arantza.
 4.689. Lekuona Zubeldia, Marian.
 4.690. Letona Olano, Koro.
 4.691. Lizarraga Lizarraga, Miguel Angel.
 4.692. López Atxurra, Sabina.
 4.693. López Labrador, Luis Alfonso.
 4.694. Lorente Loyarte, Lurdes.
 4.695. Madinabeitia Ezquibel, Prudencio.
 4.696. Martínez Sarasua, Lourdes.

- 4.697. Mendizabal Armendariz, M.ª Asun.
- 4.698. Mendizabal Letona, Arantza.
- 4.699. Mitxelena Enbil, Amaia.
- 4.700. Mitxelena Iparragirre, Jone.
- 4.701. Mitxeltorena Lasaga, Nikolas.
- 4.702. Moreno Iribas, Patxi.
- 4.703. Mujika Belamendia, Edurne.
- 4.704. Mujika Etxeberria, Alfonso.
- 4.705. Mujika Gallastegi, Eskarne.
- 4.706. Muniategi Bereziartua, Arantza.
- 4.707. Muñoa Sodupe, M.ª Mercedes.
- 4.708. Muñoz Otaegi, Jon.
- 4.709. Muñoz Segura, Juan Cruz.
- 4.710. Nazabal Iztueta, M.ª José.
- 4.711. Odriozola Astiz, Maite.
- 4.712. Olaciregi Arrieta, Arantza.
- 4.713. Olaetxea Elosegui, Carlos.
- 4.714. Olaskoaga Arrate, Koldo.
- 4.715. Olaskoaga Etxarri, Idoia.
- 4.716. Oruezabala Emezabal, Idoia.
- 4.717. Oyarzun Baraibar, M.ª Teresa.
- 4.718. Pérez Ocio, Ana E.
- 4.719. Poch Zatarain, Adela.
- 4.720. Presentación Barandiarán, Joseba.
- 4.721. Ramiro Amundarain, Jasone.
- 4.722. Rementeria Txarola, M.ª Bernartine.
- 4.723. Rodríguez Delgado, Juan Carlos.
- 4.724. Ros Etxague, Juan José.
- 4.725. Sagastume Yubero, Izaskun.
- 4.726. Sánchez Larrarte, Amaia.
- 4.727. Santamaría Murua, Patxi.
- 4.728. Sanz Bello, María.
- 4.729. Solabarrieta Etxeberria, Arantxa.
- 4.730. Taberna Irazoki, M.ª Sol.
- 4.731. Tarazaga Otaolea, Gizane.
- 4.732. Txintxurreta Iparragirre, Belén.
- 4.733. Unsuain Urkiola, M.^a del Mar.
- 4.734. Uranga Arakistain, Itziar.
- 4.735. Urdangarin Arrieta, Jon.
- 4.736. Urretabizkaia Iraola, M.ª José.
- 4.737. Vicente Ariztimuño, M.ª Milagros.
- 4.738. Virto Totorikagoena, Rosa M.^a.
- 4.739. Yubero Elorza, Ascensión.
- 4.740. Yurramendi Sarasola, Xabier.
- 4.741. Zalakain Lazpiur, Elena.
- 4.742. Zalduagoena, M.ª Jesús.
- 4.743. Zapirain Goikoetxea, M.ª Carmen.
- 4.744. Zubeldia Mendizabal, Luis M.^a.
- 4.745. Zugasti Arizmendi, Arantzazu.
- 4.746. Zupiria Gorostidi, Xabier.

Donostia, 81-V-23

- 4.747. Adrián Torre, Manu.
- 4.748. Aizpura Arriandiaga, Begoña.
- 4.749. Aizpura Laboa, Xabier.
- 4.750. Aranburu Zubillaga, M.ª Luisa.
- 4.751. Ariztimuño Insausti, M.ª Isabel.
- 4.752. Arostegi Rodrigo, Nekane.
- 4.753. Arregui Aguirre, Pako.
- 4.754. Arregui Ugartemendia, Elena.
- 4.755. Arrieta Aitzpuru, Josune.
- 4.756. Arrizabalaga Pikabea, Itziar.
- 4.757. Arruabarrena Unanue, Maite.
- 4.758. Artola Txintxurreta, Arantza.
- 4.759. Aseginolaza Iparragirre, Paki.
- 4.760. Balerdi Eguizabal, Koro.
- 4.761. Bastarrika Fernández, Miren Arantza.
- 4.762. Berasategi Agirre, Arantza.
- 4.763. Egizabal Zubeldia, Miren Edurne.
- 4.764. Elosegi Onandia, Iker.
- 4.765. Etxeberria Iparragirre, Ana Jesús.
- 4.766. Etxebeste Arregi, Iñaki.
- 4.767. Galarza Narbarte, Arantza.
- 4.768. Gangoiti Elola, Lurdes.
- 4.769. Garmendia Sarriegi, Ramón.
- 4.770. Garmendia Ugarte, Itziar.
- 4.771. Ibarguren Aizpura, Juan Bautista.
- 4.772. Idigoras Guridi, Santiago.
- 4.773. Insausti Onda, M.ª Cruz.
- 4.774. Intxausti Zugarramurdi, Aintzane.
- 4.775. Iraeta Arabaolaza, Isabel.
- 4.776. Irastorza Telletxea, Junkal.
- 4.777. Irazoqui Elgorriaga, José M.^a.
- 4.778. Izagirre Berasategi, Ane.
- 4.779. Jaime Arizabalo, Juan M.^a.
- 4.780. Juanikorena Otxandorena, Arantzazu.
- 4.781. Kutz Zaldunbide, Jaione.
- 4.782. Larrañaga Intxaurrondo, Nekane.
- 4.783. Leoz Aizpuru, Mikel.
- 4.784. Lete Lizaso, Garbiñe.
- 4.785. Lizarbe Otermin, Junkal.
- 4.786. Loinaz Eizagirre, Arazeli.
- 4.787. Lopetegi Gual, Inmaculada.
- 4.788. Lopetegi Gual, José Antonio.
- 4.789. Maioz Rekondo, Miren Karmele.
- 4.790. Markuerkiaga Gabiña, M.ª Luisa.
- 4.791. Mayoz Malkorra, Itziar.
- 4.793. Muerza Amutxastegi, José Antonio.
- 4.794. Mujika Tolaretxipi, Sabin.
- 4.795. Munduate Iruretagoiena, Carmen.

- 4.796. Muniain Agote, M.ª Angeles.
 4.797. Muñoz Población, Silvia.
 4.798. Olasagasti Arzallus, Gregorio.
 4.799. Oria Uranga, M.ª Isabel.
 4.800. Otaegi Otaegi, M.ª Dolores.
 4.801. Otermin Sagastibelza, Mirari.
 4.802. Pikabea Lertxundi, Aitzpea.
 4.803. Del Río Lorenzo, Gema.
 4.804. Saiz Elizondo, Rafael.
 4.805. Salaberria Errandonea, Maite.
 4.806. Sasiain Gastesi, Koro.
 4.807. Setien Etxaniz, Amaia.
 4.808. Tamayo Errazkin, José Angel.
 4.809. Unanue Guridi, José Ignacio.
 4.810. Urain Mendiburu, Lurdes.
 4.811. Zabala Ibarbia, Miren Lorea.
 4.812. Zabalza Altamira, José Mari.
 4.813. Zalacain Ayerza, M.ª Lurdes.
 4.814. Zubizarreta Elustondo, Félix.
 4.815. Zulaica Isasti, José Miguel.

Baiona, 81-VI-6

- 4.816. Aguerre, Henriette.
 4.817. Alegria Ayerdi, Edurne.
 4.818. Berasategi, Bernardette.
 4.819. Heguy, Dominique.
 4.820. Heguy, Martta.
 4.821. Leizagoien, Bernardette.
 4.822. Ondikola, Beronik.
 4.823. Oronos, Celine.
 4.824. Sagardia Gragirena, Ane.
 4.825. Sarraillet, Bernardette.
 4.826. Ugarte Galarza, Miren Josune.

Zornotza, 81-VI-13

- 4.827. Aiarza Garmendia, Itziar.
 4.828. Aldecocea Urrutia, Luis M.^a.
 4.829. Alonso Henares, Margarita.
 4.830. Andonegi Mañarikua, Josu.
 4.831. Aransolo Arizmendarreta, M.ª Inmaculada.
 4.832. Armaolea Gandarias, Miren Edurne.
 4.833. Arrizabalaga Andrinua, José Ignacio.
 4.834. Asua Lekue Isabel.
 4.835. Ayarzagüena Sarriugarte, Agustín.
 4.836. Barrainkua Zallo, Alfredo.
 4.837. Barrena Larrucea, Marisa.
 4.838. Barrenetxea Mañarikua, Karmel.

- 4.839. Barruetabeña Iturriaga, Edorta.
 4.840. Bengoa Madariaga, Kepa.
 4.841. Bizkarguenaga Romero, Pedro.
 4.842. Candina Guerediaga, Begoña.
 4.843. Ensunza Lékunberri, Martxel.
 4.844. Ereño Beroiz, Begoña.
 4.845. Etxebarria Etxeita, José Andrés.
 4.846. Fernández Agirre, Karmele.
 4.847. Foruria Arrinda, M.ª Milagros.
 4.848. Freire Campo, Francisco Javier.
 4.849. Galarza Jayo, M.ª Luisa.
 4.850. Gandiaga Agirregomezkorta, Begoña.
 4.851. García Fiel, Arturo.
 4.852. Gauna Aduriz, Lurdes.
 4.853. Goienetxea Amable, Roberto.
 4.854. Goienola Guarrotxena, Monika.
 4.855. Goikoetxea Torre, M.ª Milagros.
 4.856. Gojeaskoetxea Atela, Amaia.
 4.857. Gorriño Bikandi, Inés.
 4.858. Gorroño Ercilla, Jesús.
 4.859. Ibarluzea Aranbarri, Amaia.
 4.860. Ibarluzea Aranbarri, Iñaki.
 4.861. Iribarri Hita, Jon Joseba.
 4.862. Irigoras Bijuesca, Jon.
 4.863. Larrendo Barrena, Itziar.
 4.864. Madariaga Arana, M. Beatriz.
 4.865. Maurtua Ormaetxea, Iñaki.
 4.866. Mondragon Sagastagoia, M.ª Milagros.
 4.867. Montero Urquijo, Luis Miguel.
 4.868. Muguruza Zanguitu, M.ª Rosario.
 4.869. Onaindia Peral, Maite.
 4.870. Ordeñana Ocerin, M.ª Luisa.
 4.871. Ormaetxea Iturriaga, Amaia.
 4.872. Pascual Cuevas, M.ª Inmaculada.
 4.873. Rodriguez Ibáñez, M.ª Lourdes.
 4.874. Salinas Solano, Mara.
 4.875. Uriarte Uriarte, Sorne.
 4.876. Urigoitia Gorostiaga, Simón.
 4.877. Zelaieta Garate, Pedro Ignacio.
 4.878. Zubikarai Bedialauneta, Kepa Mirena Joseba.
 4.879. Zugaza-Artazar Munitxa, Begoña.

Iruñea, 81-VII-29

- 4.880. Alberdi Arruabarrena, Lutxi.
 4.881. Amenabarro Maiz, Juan M.^a.
 4.882. Amundarain Uriarte, Begoña.
 4.883. Arza Azueta, Rosa M.^a.
 4.884. Atxaga Arnedo, Miren.

- 4.885. Beldarrain Amuriza, Ane.
 4.886. Burgi Jiménez, Mikel.
 4.887. Ciaurriz Olave, José M.^a.
 4.888. Colomo Macaya, Félix.
 4.889. Estomba Garin, Amaia.
 4.890. Etxauri Oses, M.ª Antonia.
 4.891. Etxebarria Azkue, Joseba.
 4.892. Garai Hinojal, Jesús Luis.
 4.893. Goldaraz Lizaso, Jesús.
 4.894. Gorroño Bilbao, Amaia.
 4.895. Huarte Lerga, José.
 4.896. Ingunza Zumalde, Haitz Koldo.
 4.897. Lasarte Lasarte, M.ª Jesús.
 4.898. Lejarza Petralanda, M.ª Asunción.
 4.899. López Atxurra, Rafael.
 4.900. Malaxetxebarria Zabala-Arana, José Angel.
 4.901. Melero Orta, Mikel.
 4.902. Molero Otero, Ibai.
 4.903. Murua Irigoyen, Mikel.
 4.904. Orbe Monasterio, Resurrección.
 4.905. Oroz Saizar, Edurne.
 4.906. Ortego Fernández de Retana, Begoña.
 4.907. Pérez Goldarena, M.ª Isabel.
 4.908. Petrirena Irazoki, Juan José.
 4.909. Pombo Ortiz de Artiñano, Xabier.
 4.910. Rebe Campo, Carmen.
 4.911. Rodríguez Landa, M.ª Lourdes.
 4.912. Sutil Llona, Fulgen.
 4.913. Tapia Garmendia, Koldo.
 4.914. Ugalde Uribe-Etxebarria, Jesús.
 4.915. Uriarte Telleria, Maite.
 4.916. Zarraluki Bezunartea, Jerusalem.

Lazkao, 81-VII-29

- 4.917. Aiertza Mujika, Agurtzane.
 4.918. Aldasoro Lasa, Gemma.
 4.919. Aliende Etxepare, Yolanda.
 4.920. Aramendi Arana, Fermín.
 4.921. Arratibel Aldasoro, Josune.
 4.922. Arratibel Jiménez, Josune.
 4.923. Auzmendi Lizarralde, Joxe Felipe.
 4.924. Auzmendi Mujika, Malen.
 4.925. Begiristain Aizpurua, Joxe.
 4.926. Bengoetxea Mujika, M.ª Asun.
 4.927. Eisenhofer Maiztegi, Mertxe.
 4.928. Erauskin Murua, José Ignacio.
 4.929. Esnaola Garmendia, M.ª Dolores.
 4.930. Etxeberria Arraiza, Josune.

- 4.931. Gainza Olano, Kontsuelo.
- 4.932. Galparsoro Arratibel, Agurtzane.
- 4.933. Goiburu Goiburu, Arantza.
- 4.934. Goikoetxea Agirre, Peio.
- 4.935. Goñi Garate, Libe.
- 4.936. Gorrotxategi Irastorza, Iñake.
- 4.937. Iartzabal Apaolaza, Ane Miren.
- 4.938. Ibarbia Zabaleta, Maite.
- 4.939. Iparragirre Mujika, Isabel.
- 4.940. Irastorza Mujika, Iñaki.
- 4.941. Kerejeta Altuna, Miren Jasone.
- 4.942. Larrea Tapia, José Ramón.
- 4.943. Lasa Uzkudun, Iñigo.
- 4.944. Maiz Iturrioz, M.ª Inmaculada.
- 4.945. Mujika Izagirre, Bittor.
- 4.946. Murua Etxabe, Iñaki.
- 4.947. Ormazabal Sarriegi, Josune.
- 4.948. Ormazabal Urbieto, Esteban.
- 4.949. Orrigain Ezeiza, Txomin.
- 4.950. Otaegi Imaz, Garbiñe.
- 4.951. Otaegi Lasa, Ana Jesús.
- 4.952. Otegi Usabiaga, M.ª Loinaz.
- 4.953. Otxoa de Alaiza Barandiarán, M.ª José.
- 4.954. Rezola Eskisabel, Iñaki.
- 4.955. Sainz Cuesta, Félix.
- 4.956. Salgado Arteaga, Milagros.
- 4.957. Tellería Tellería, Ane Miren.
- 4.958. Urteaga Lizarralde, M.ª Jesús.
- 4.959. Zeberio Aierbe, M.ª Jesús.
- 4.960. Zunzunegi Lasa, Edurne.

Soria, 81-IX-18

- 4.961. Alkorta Gandiaga, Jon Iñaki.
- 4.962. Altuna Imaz, Txomin.
- 4.963. Ansola Badiola, Angel Jabier.
- 4.964. Eizagirre Mariskal, Joseba Gurutze.
- 4.965. Etxebarri Aiesta, José Antonio.
- 4.966. Goti Arguiñano, Bittor Iñaki.
- 4.967. Irakulis Albizu, Juan Luis.
- 4.968. Lazkano Martija, Imanol.
- 4.969. Razkin Mentinueta, Jesús.
- 4.970. Salegi Elorza, Roke.

Gernika, 81-IX-25

- 4.971. Agirre Juaristi, Begoña.
- 4.972. Amesti Uriarte, M.ª Teresa.
- 4.973. Arruza Malaxetxebarria, M.ª Inmaculada.

- 4.974. Azueta Zubizarreta, Mirari.
- 4.975. Basañez Torres, Begoña.
- 4.976. Huget García, Montserrat.
- 4.977. Irazabal Sangroniz, Alberto.
- 4.978. Ispizua Ormaetxea, Juan José.
- 4.979. Ispizua Mintegi, Rodolfo Jabier.
- 4.980. Iza Lapatza, Jone.
- 4.981. Jauregizar Jaio, Agurtzane.
- 4.982. Ormaetxea Aberasturi, Miren Lore.
- 4.983. Royo Ajuria, Olga.
- 4.984. Urrestarazu Gabikagojeaskoa, M.ª Luisa.
- 4.985. Urtubi Lejarreta, M.ª Concepción.

E. U. T. G., 81-IX-26

- 4.986. Arandia Añorga, M. Nekane.
- 4.987. Begiristain San Sebastián, Kontxi.
- 4.988. Ibabe Errasti, Paulino.
- 4.989. Irurzun Amondarain, Nemesio.
- 4.990. Larrea Mendizabal, Imanol.
- 4.991. Mujika Urteaga, Mikel.
- 4.992. Nazabal Muñagorri, Manuel.
- 4.993. Ramirez Olave, Francisco Javier.
- 4.994. Zubizarreta Zabaleta, Elena.
- 4.995. Zurutuza Salsamendi, M.ª Aranzazu.
- 4.996. Zurutuza Salsamendi, M.ª Dolores.

Durango, 81-X-3

- 4.997. Abarrategi Garaigordobil, Joxe Mari.
- 4.998. Acha Elorduy, Mikel Gotzon.
- 4.999. Agirre Antxia, Rosa Mari.
- 5.000. Agirre Etxebarria, Imanol.
- 5.001. Agirrezabal Bilbao, Gaizka.
- 5.002. Agirrezabal Etxebarria, M.ª Jesús.
- 5.003. Aierza Rementeria, Maribel.
- 5.004. Ajuria Ochandiano, M.ª Victoria.
- 5.005. Akaiturri Urrutia, Lorea.
- 5.006. Akarregi Gabiola, M.ª José.
- 5.007. Alegria Jayo, Anabel.
- 5.008. Altamira Andreñua, Soledad.
- 5.009. Andrés Irazola, Jesús M.^a.
- 5.010. Angulo del Pino, M.ª José.
- 5.011. Apoitia Irusta, Agurtzane.
- 5.012. Aramendi Garmendi, Antonio.
- 5.013. Arana Albeniz, Ander.
- 5.014. Arando Ugartetxea, Ane.
- 5.015. Arechabaleta Barrio, J. Endika.
- 5.016. Arieta-Araunabeña Alzaga, Joseba.

- 5.017. Aristondo Akarregi, M. Angel.
5.018. Arretxe Pérez, Jon.
5.019. Artiagoitia Beaskoetxea, Xabier.
5.020. Aseginolaza Badiola, Mikel.
5.021. Atucha Echebarria, Isaac.
5.022. Aurrekoetxea Agirre, Juan José.
5.023. Aurrekoetxea Olabarri, Benja.
5.024. Aurrekoetxea Olabarri, Manuel.
5.025. Axpe Izarra, Jokin.
5.026. Azkorra Agirre, Rosa M.^a.
5.027. Barcena Hinojal, Iñaki.
5.028. Barinaga Ormaetxe, Josu.
5.029. Bazako Lekosais, Idoia.
5.030. Bergasa Pérez, Begoña.
5.031. Berriozabal Bernas, Agurtzane.
5.032. Biaín Santiago, Juan Luis.
5.033. Bilbao Urkiola, Gemma.
5.034. Bilbao Urkiola, Idoia.
5.035. Bilbao Bilbao, Joseba Koldobika.
5.036. Bilbao Gangoiti, M.ª Luisa.
5.037. Bizkaia Aroztegi, Karmele.
5.038. Blanco Salinas, César.
5.039. Carranza Ugarte, Ricardo.
5.040. Cuadrado López, Fernando.
5.041. Egiluz Ugarriza, José Ramón.
5.042. Eizagirre Gárate, Ana.
5.043. Eletxigerra Diez, Rosa M.^a.
5.044. Elorriaga Galán, José.
5.045. Etxebarria Agirrekoiko, Gotzone.
5.046. Etxebarria Arakistain, Joseba.
5.047. Etxebarria Etxebarria, Inés.
5.048. Etxebarria Etxebarria, Koldo.
5.049. Ezennarro Mugaguren, Justo.
5.050. Ezennarro Iriondo, M.ª Belén.
5.051. Fano Bilbao, Yolanda.
5.052. Fernández Amézaga, Vicente José.
5.053. De la Fuente Campos, Koldo.
5.054. Gainza Igual, María.
5.055. Galarraga Olazabal, José Miguel.
5.056. Gandarias Olano, M.ª Teresa.
5.057. Garai Susperregi, Conchi.
5.058. Gastón Barrenetxea, Isabel.
5.059. Goikoetxea Iramategi, Jone.
5.060. Gómez López, Rikardo.
5.061. González Gonzalo, Luis Roberto.
5.062. Guarrotxena Madariaga, Edurne.
5.063. Guaza Astobiza, Ander.
5.064. Gutiérrez Calvo, Santiago.
5.065. Ikazuriaga Muniategi, Pili.
5.066. Iriarte López de Goikoetxea, Juan Cruz.

- 5.067. Iribar Arrien, Juan Félix.
- 5.068. Jugo Sagasti, M.ª Victoria.
- 5.069. Landa Mendibe, Ramón.
- 5.070. Larrabaster Lezamiz, M.ª Ascen.
- 5.071. Larrea Redondo, Angel.
- 5.072. Lauzirika Itza, Iñigo.
- 5.073. Lazkano Lizundia, Agurtza.
- 5.074. Lazpita Etxebarria, Ana.
- 5.075. Letona Biteri, Agustín.
- 5.076. Lopategi Gárate, Josu Gotzon.
- 5.077. López Bolaños, Carmen.
- 5.078. López Gaseni, José Manuel.
- 5.079. López Villalba, Jesús.
- 5.080. Martín Mateos, José Antonio.
- 5.081. Martínez Bilbao, Mertxe.
- 5.082. Navaridas García, M.ª Begoña.
- 5.083. Nuñez Casas, Juan Luis.
- 5.084. Nuño Angos, Teresa.
- 5.085. Oleagordia Uribe, Begoña.
- 5.086. Oliban Ugarte, Mikel Gotzon.
- 5.087. Ollora Garrido, M.^a del Carmen.
- 5.088. Ondaro Iturbe, Amaia.
- 5.089. Ormaetxe Etxebarria, José Ramón.
- 5.089.—bis Orueta Minguez, Mabel.
- 5.090. Otero Minguez, Mabel.
- 5.091. Retolaza Ruiz de Azua, Jone.
- 5.092. Retolaza Ruiz de Azua, M.ª Inmaculada.
- 5.093. Rodet Iraola, Ana M.^a
- 5.094. Romera Nielfa, Juan Carlos.
- 5.095. Salazar Muñoz, Roberto.
- 5.096. Sesar Vidal, Jesús.
- 5.097. Urcelay Aguirre, Pedro José.
- 5.098. Urdanpileta Hurtado de Saracho, Arantza.
- 5.099. Uriarte Ballarena, José M.^a
- 5.100. Urkidi Elorrieta, Felipe.
- 5.101. Urkiza González, Ana.
- 5.102. Urrutia Badiola, Andrés M.^a
- 5.103. Urrutia Etxebarria, Arantza.
- 5.104. Urrutxi Altube, Félix.
- 5.105. Valencia Gárate, José Francisco.
- 5.106. Valles Ruiz, José Antonio.
- 5.107. Velasco Sanz, Iñaki.
- 5.108. Viar Etxebarria, Begoña.
- 5.109. Zabala Erkiaga, Miren Lore.
- 5.110. Zabaleta Alzola, M.ª Concepción.
- 5.111. Zalbidea Derteano, Josu.
- 5.112. Zamalloa Ozerin, Kepa.
- 5.113. Zelaia Larrea, Juana M.^a
- 5.114. Zorrozua Eguren, Esther.
- 5.115. Zubietza Uribe, Román.

- 5.116. Zubizarreta Guridi, Resurrección.
 5.117. Larrauri Egia, M.ª Angeles.

Baiona, 81-X-10

- 5.118. Alemán Zabaleta, Miren Terese.
 5.119. Alkain Etxeberria, Angel.
 5.120. Gorrotxategi Aizpeolea, Amaia.
 5.121. Iridoy Agirre, Mertxe.
 5.122. Mindegia Esain, Maite.
 5.123. Olaizola Errazquin, M.ª Angeles.
 5.124. Pérez Otaegi, Miren Karmele.
 5.125. Ugarte Galarza, Ana.
 5.126. Urzaiz Alonso, M.ª Encarnación.

Donostia, 81-X-10

- 5.127. Abrisketa Gaytan de Aiala, Juan Ignazio.
 5.128. Agirre Balerdi, Maricruz.
 5.129. Aizpuru Arbelaitz, M. Victoria.
 5.130. Aizpurua Garaialde, Patxi.
 5.131. Alberdi Linazasoro, Karmele.
 5.132. Aldabaldetrekua Iturbe, Karmele.
 5.133. Aldalur Agerrista, M. Aranzazu.
 5.134. Alkorta Andonegi, Luis Mari.
 5.135. Altuna Etxebeste, M. Teresa.
 5.136. Altuna Sukia, Gurutz.
 5.137. Altuna Sukia, Mertxe.
 5.138. Amas Azpiroz, Koro.
 5.139. Amondarain Arrizabalaga, M. Eugenia.
 5.140. Ansoategi Fdez. de Arroyabe, José Ignacio.
 5.141. Ansorregi Altzibar, Aurora.
 5.142. Apalategi Begiristain, Miren Edurne.
 5.143. Arakistain Jauregi, Gotzone.
 5.144. Aranberri Agesta, Alberto.
 5.145. Aranberri Agesta, Jaime.
 5.146. Aranburu Garmendia, Fco. M.
 5.147. Aranguren Azpeitia, M. Pilar.
 5.148. Araujo Hualde, Ana.
 5.149. Areizaga Agirre, José Luis.
 5.150. Ariceta Arbelaitz, Xabier.
 5.151. Ariznabarreta Ugarte, Idoia.
 5.152. Arka Montoro, Antton.
 5.153. Arrese Goikoetxea, M. Luisa.
 5.154. Arrese-Igor Etxeburua, Alfonso Aimar.
 5.155. Arribas Iraola, Agurtzane.
 5.156. Arrieta Jauregi, M. Arrate.
 5.157. Arrieta Jauregi, M. Itziar.
 5.158. Arrieta Jauregi, Xabier.
 5.159. Arriola Bascaran, Idoia.

- 5.160. Azkue Orbegozo, Pili.
- 5.161. Barrenetxea Arregi, Feli.
- 5.162. Begiristain Lasa, Karmele.
- 5.163. Bereziartua Iraola, Juan Ignacio.
- 5.164. Bereciartua Salaberria, Nekane.
- 5.165. Bujanda Oñederra, Idoia.
- 5.166. Ceberio Agirre, Rosario.
- 5.167. Celestino Muñiz, Migel Angel.
- 5.168. Dorronsoro Zurutuza, M. Aranzazu.
- 5.169. Egia Barandiaran, Maite.
- 5.170. Egiguren Rekalde, Izaskun.
- 5.171. Eizmendi Manterola, Milagros.
- 5.172. Erice Agirresarobe, Ana.
- 5.173. Escudero Aizpurua, Joseba.
- 5.174. Esnaola Mendizabal, Eskarne.
- 5.175. Etxague Alkalde, Xabier.
- 5.176. Etxeberria Aranburu, M.ª José.
- 5.177. Etxeberria Etxeberria, Olatz.
- 5.178. Etxeberria Goikoetxea, Itziar.
- 5.179. Etxebeste Intxauspe, Iñaki.
- 5.180. Etxetxipia Urabayen, Fernando.
- 5.181. Etxezarreta Garmendia, Inma.
- 5.182. Etxezarreta Iturriza, Marina.
- 5.183. Galarraga Alzaga, M. Lourdes.
- 5.184. Galarza Gabirondo, Mariano.
- 5.185. Gárate Aldaz, M. Carmen.
- 5.186. Garicano Lacarra, Koldo.
- 5.187. Garikano Ziroalde, Arantza.
- 5.188. Garro Muñoa, Aitor.
- 5.189. Gastesi Garín, M. José.
- 5.190. González-Chavarri Expósito, Ana M.
- 5.191. González-Chavarri Expósito, M. Jesús.
- 5.192. Gorrotxategi López, Ignacio.
- 5.193. Herrero Bengoetxea, Rafael M.
- 5.194. Huarte Oroz, José Jabier.
- 5.195. Ibáñez Zabalegi, Lourdes.
- 5.196. Ibarra Elorriaga, M. Beatriz.
- 5.197. Ibarrola Luzuriaga, Malen.
- 5.198. Idarreta Mendiola, Nekane.
- 5.199. Igoa Etxarri, Inmaculada.
- 5.200. Illarramendi Eizagirre, Ana.
- 5.201. Imaz Urrutikoetxea, M.ª Jesús.
- 5.202. Iparragirre Mitxelena, Juana M.
- 5.203. Irazu Lopetegi, Begoña.
- 5.204. Iribar Lizeaga, José Luis.
- 5.205. Iriondo Garitagotia, Marian.
- 5.206. Iriondo Vergara, Juana.
- 5.207. Iturain Azpiroz, Iñaki.
- 5.208. Jiménez Jiménez, Angel.
- 5.209. Jiménez Martínez, Margarita.

- 5.210. Labeguerie Graciet, Ivan.
 5.211. Lacombe Mendizabal, Pedro M.
 5.212. Lainez Gabari, M. Cristina.
 5.213. Landa Ahiertza M. Inazia.
 5.214. Larramendi Muxika, Ainhoa.
 5.215. Larrañaga Sarriegi, Juan Iñigo.
 5.216. Lasa Zubizarreta, Isabel.
 5.217. Lasarte Iradi, Iñaki.
 5.218. Lertxundi Lizaso, Rosa M.
 5.219. Lopetegi Etxeberria, Nekane.
 5.220. Maraña Sánchez, Begoña.
 5.221. Marin Arrizabalaga, Isabel.
 5.222. Martinez Monasterio, Maite.
 5.223. Martinez Rubio, Elena.
 5.224. Munduate Jaca, M. Natividad.
 5.225. Murua Jauregi, Aloña.
 5.226. Okariz Gorrotxategi, M. Lourdes.
 5.227. Osa Alberdi, Ana Jesús.
 5.228. Osa Osa, Belén.
 5.229. Otaegi Otegi, Juana M.
 5.230. Rey Bakaiko, Félix.
 5.231. Rey Escalera, Fernando.
 5.232. Rodriguez Carpintero, Iñaki.
 5.233. Saizar Arostegi, José Miguel.
 5.234. Salaberria Izagirre, Aitor.
 5.235. Sarasola Salegi, Karmele.
 5.236. Sarasua Unanue, Mikel.
 5.237. Sardón Iribarnegarai, Xabier.
 5.238. Sestorain Zestau, José Mari.
 5.239. Sodupe Odriozola, Rosa.
 5.240. Subinas Elorriaga, Fco. Javier.
 5.241. Tapia Etxeberria, Jon.
 5.242. Tellería Agirre, M. Lourdes.
 5.243. Ubiria Aranburu, Anttoni.
 5.244. Ugalde Esparza, Lourdes.
 5.245. Urdapilleta Urtuzaga, Lorenzo.
 5.246. Uriar Martiarena, Hirune.
 5.247. Uribarri Anakabe, Lurdes.
 5.248. Urquijo Orueta, Juan Ignacio.
 5.249. Urrutia Irulegi, Luis M.
 5.250. Urteaga Odriozola, Ignacio.
 5.251. Usandizaga Atorrasagasti, M. Begoña.
 5.252. Zaldibia Ugartemendia, Emeterio.
 5.253. Zaidunbide Bilbao, Raquel.
 5.254. Zuloaga Korta, Inés.

Donostia, 81-X-17

- 5.255. Agote Manterola, M.ª Begoña.
 5.256. Aizpuru Amutxategi, Esther.

- 5.257. Aizpuru Zubizarreta, Rikardo.
- 5.258. Albizuri Irigoien, Miren Josune.
- 5.259. Alcibar Aldana, Ascensión.
- 5.260. Aldunzin Gastesi, Koldo.
- 5.261. Apaolaza Bernedo, Xabier.
- 5.262. Arabaolaza Zubillaga, Garbiñe.
- 5.263. Aramendi Valdivielso, Elisabet.
- 5.264. Aranburu Mugica, Pedro María.
- 5.265. Arbelaitz Arruabarrena, Maite.
- 5.266. Arrieta Iraola, Josu.
- 5.267. Arrizabalaga Aramendi, José Angel.
- 5.268. Arrizabalaga Azpeitia, José Angel.
- 5.269. Arruabarrena Urdanpilleta, Miren.
- 5.270. Astibia Legorburu, Miren Aurkene.
- 5.271. Balanzategi Bengoa, Lourdes.
- 5.272. Barriola Zabaleta, Juan Miguel.
- 5.273. Bengoetxea Mercero, Alazne.
- 5.274. Bereziartua Gurrutxaga, Arantxa
- 5.275. Bergara Albizu, Imanol.
- 5.276. Bergaretxe Elcorobarrutia, Jone.
- 5.277. Bollain Martinez, Alicia.
- 5.278. Burgoa Belaustegui, José M.^a
- 5.279. Burgoa Belaustegui, Karmele.
- 5.280. Burgos Moreno, Fidel.
- 5.281. Txakartegi Etxebarria, Victor.
- 5.282. Chinchurreta Echezarreta, Iñigo.
- 5.283. Egizabal Luzuriaga, Antonio.
- 5.284. Egizabal Luzuriaga, Jabier.
- 5.285. Egizabal Luzuriaga, Pedro M.^a
- 5.286. Elorza Albizu, Gotzon.
- 5.287. Elorza Aranberri, José Antonio.
- 5.288. Erbiti Treku, Ana.
- 5.289. Erzbengoa Aizpiolea, M.ª José.
- 5.290. Etxeberria Zubeldia, M.ª Rosario.
- 5.291. Etxezarreta Garin, José Luis.
- 5.292. Etxezurieta Sarasola, Karlos.
- 5.293. Fajardo del Pozo, M.ª Remedio.
- 5.294. Galizia Lanbarri, Iñaki.
- 5.295. Garaizar Arenaza, Begoña.
- 5.296. Garmendia Irastorza, Arantza.
- 5.297. Garmendia Lasa, Juliette.
- 5.298. Goenaga Alemán, Aintzane.
- 5.299. Goikoetxea Etxeberria, Merche.
- 5.300. Goiriena Goirirena, Mari Carmen.
- 5.301. Gómez Sarasola, Itziar.
- 5.302. Gofii Irazusta, Iñaki.
- 5.303. Guarrochena Astigarraga, Andrés.
- 5.304. Gurmendi Olabeaga, María Aranzazu.
- 5.305. Ibarrondo Uriarte, Inés.
- 5.306. Irastorza Armendariz, Belén.

- 5.307. Irizar Aranburu, Martín.
 5.308. Iturrealde Lazarraga, Karmele.
 5.309. Iturrioz Aizpuru, Mertxe.
 5.310. Iturriza Casado, Margarita.
 5.311. Izagirre Muñoa, M.ª Asunción.
 5.312. Izaguirre Ondana, Lurdes.
 5.313. Izaguirre Zabala, M.ª Carmen.
 5.314. Larrañaga Arriola, Jesús María.
 5.315. Lasa Barandiaran, Loinaz.
 5.316. Latasa Arcalis, Liliana.
 5.317. Lázaro Perttierra, M.^a del Pilar.
 5.318. Lete Azpiazu, Elisabet.
 5.319. Lizarribar Urrilun, M. Aranzazu.
 5.320. Loinaz Tellería, Nekane.
 5.321. López Aranaga, Severo José.
 5.322. Madariaga Malaxetxebarria, Sabin.
 5.323. Maguregi Baltzola, Pedro.
 5.324. Manterola Aranburu, M.ª Angeles.
 5.325. Manterola Ispizua, Inazio Mari.
 5.326. Mendizabal Unzueta, M.ª Izaskun.
 5.327. Mintegia Arregi, Jon Andoni.
 5.328. Montiel Muñoz, Xabier.
 5.329. Mugica Aguirreche, M.ª Luisa.
 5.330. Muruamendiaraz Alberdi, Milagros.
 5.331. Muruamendiaraz Aranburu, Nerea.
 5.332. Najera Aginaga, María Luisa.
 5.333. Narbaiza Erdabide, Inazio.
 5.334. Oiartzabal Zubiaurre, Alejandro.
 5.335. Ormaetxea Etxebarria, Patxi.
 5.336. Ormazabal Ugalde, José Jabier.
 5.337. Otamendi Muñagorri, Joseba Jaime.
 5.338. Oteiza Alzate, Anabel.
 5.339. Pereda García, Tomás.
 5.340. Plazaola Muguruza, Fernando.
 5.341. Salaberria Gorrotxategi, Miren.
 5.342. Santamaría Azpiri, Jone.
 5.343. Sarasola Goikoetxea, Jaione.
 5.344. Tapia Lizeaga, José Ramón.
 5.345. Tife Iparragirre, M.ª Dolores.
 5.346. Unanue Carazo, Maite.
 5.347. Urdangarin Ugalde, Eva.
 5.348. Uria Jauregi, M.ª Soledad.
 5.349. Urriolabeitia Larramendi, Josune.
 5.350. Vergara Etxabe, Pako.
 5.351. Villalabeitia Vitoria, José Antonio.
 5.352. Zabala Aranbarri, Toribio.
 5.353. Zalakain Garaikoetxea, Jesús María.
 5.354. Zubiaurre Isasti, M.ª Concepción.
 5.355. Artola Iraeta, José Luis.

Durango, 1981-X-3

- 5.356. Albizu Mallea, M.ª Pilar.
 5.457. Cacho Ultra, Luis Miguel.
 5.358. Galarza Ibarrondo, Xabier.

Donostia, 1981-X-10

- 5.359. Arnao Ulacia, Enrique.
 5.360. Arratibel Begue, Idoia.
 5.361. Arratibel Mujika, Arantza.
 5.362. Carrera Sorrondegui, M.ª Carmen.
 5.363. Dorronsoro Barandiarán, Ignacia.
 5.364. Etxeberria Erauskin, Itziar.
 5.365. Fdez. de Quincoces Eizagirre, Faustina.
 5.366. Goikoetxea Santesteban, M. Guadalupe.
 5.367. Iribar Anduaga, M.ª Amparo.
 5.368. Larrañaga Uranga, Aitor.
 5.369. Lasarte Leonet, Gema.
 5.370. Laskibar Errezola, M.ª Nieves.
 5.371. Loyarte Escudero, Lucia.
 5.372. Mendizabal Egilar, Arantza.
 5.373. Mujika Saralegi, M.ª Carmen.
 5.374. Murgiondo Etxaniz, Belén.
 5.375. Ormazabal Sukia, Joxe Mari.
 5.376. Regaira Salvador, M.ª Paz.
 5.377. Santa Cruz Arrieta, Isabel.
 5.378. Tabar Elcano, Esther.
 5.379. Tabar Purroy, M.ª Pilar.
 5.380. Urteaga Garmendia, Kontxi.
 5.381. Valverde Sagarzazu, Josune.

Donostia, 1981-X-17

- 5.382. Amenabar Orbegozo, José Luis.
 5.383. Elizalde Zapirain, M.ª Pilar.
 5.384. Etxebarria Aizpuru, Nera.
 5.385. Nazabal Jaka, Gotzon.

HILBERRIAK

RODOLFO BOZAS-URRUTIA (1913-1978)

EUSKERA-ren **Aurkibide-Index** (1920-1979) egiterakoan ohartu nintzen Rodolfo Bozas-Urrutia zenaren hilberria eman gabe gelditu zela. Euskal idazle, euskaltzain urgazle eta Madrid-eko Ateneo-an euskararen irakasle zarentzat hutsune nabarmena iduritzen zaigu haren *curriculum* edo bitzitza ta lanen zertzeladak aipamen gabe uztea. Honegatik, berandu bada ere, lerro batzu eskaini nahi dizkiogu, adinean sarturik euskaldundu eta denbora laburrean hainbeste lan egin zuen idazlearen oroitzañapena izan dezagun.

Egia esan, Madrid-eko Ateneo hartan euskal katedra ideki zenean, ekintza hura zertan zen eta Rodolfo beraren bitzitza ta lanei buruzko berriak ere eman genituen (ikus, *Euskera*, XX, 1975, 515-528 orr.); baina ondoko hiru urteetan ere bizkor ari zen euskarazko eta euskal kulturazko lanetan, eta minibiziak joa zenez, azken hilabeteetan ere jo ta ke ziharduen lehendik eskuartean zituen lanak bukatzen eta utzi zigun bibliografiaren berri ematea merezi du.

* * *

R. Bozas-Urrutia zenaren dolua ahaztu ezina zen eta haren garaian Donostiako asterokoan eskaini nion artikulu bat, gero *Bidez* (1981) deritzan liburuaren 391-395 orrialdeetan jasoa datorrena, baina EUSKERA-n ere ondo merezia zuenez, hara hemen hor oinarritutako zenbait berri.

Rodolfo, Donostian sortu zen 1931.eko Azaroaren 19an. Beraren aita, Evaristo Bozas Urrutia, Donostiako “El País Vasco”ren sortzaileetako eta zuzendari izana zen. Astigarragan igaro zituen beraren haurtzaroko urteak, baina gaztetxo joan zen Uruguay-ra eta han galdu zuen euskara. Gero, Spainiako gerrate garaian, Kataluniara etorri eta gerraondoan euskaldun estudianteekin Barcelonan izan zituen harremanetatik sortu zitzaiion berriz euskara ikasteko gogoa. Ikasi ez ezik euskal idazle ere bihurtu zen eta horrez gainera ikerketetarako dohai bereziak erakutsi ere bai. Horregatik, 1971eko Urtarrilaren 29an, Aingeru Irigaray euskaltzain jaunaren eskariz, Euskaltzaindiko urgazle izendatu zen.

* * *

Bai euskaraz eta bai gaztelera, euskal kultur aldizkaririk gehienetan kolaboratu zuen. Bereziki, Boletín de la Real Sociedad Vascongada de los

Amigos del País, Egan eta EUSKERA bertan. Baino, horrez gainera beste zenbait aldizkari eta bildumatan; hara nola, Vida Vasca, Vol. Homenaje a Joaquín Mendizábal, Hegatsez eta abar.

Beraren nortasunik handiena musikalari, historiagile eta Natur zientzietan erakutsi zigun. Inoiz, “Errolba Oraune” izenordea erabili zuen.

J. B. Daskonagerrenen *Atheka gaitzeko oihartzunak* eleberriaren argitalpena prestatu zuen 1970ean, hitzaurrez, erdal itzulpenez eta oharrez. 1974ean ordea, *Euskal Kirolak* zeritzan lan eder bat argitaratu zuen, *Lur eta gizon. Euskal Herria* bilduman, eta urte berean, *Francisco Amoros y el antiguo juego de pelota*, R.S.V.A.P.-ko boletinean, zatika. Gero, 1976an, beraren aita zenaren *Andanzas y mudanzas de mi pueblo* (Erreenteriako historia), *Nere herriaren ibillaldiak eta gora-beherak* zeritzan itzulpenez eta oharrez aberasturik. Urte berean, Luis Bombin-en laguntzaz, *El Gran Libro de la Pelota*, bi tomo handitan. Eta, Rodolfo Bozas-Urrutia zenari esker, bada bertan gure literaturaren ageri ederrik ere, pilotari buruz euskaraz idatzi dena jasoaz.

Azken urteetan, Madrid-eko Santa María de la Cabeza deritzan parrokiko organista zen eta, esan bezala, Ateneo-ko “Aula Vasca”-ren zuzendari. Madrid-en bertan hil zen 1978.eko Urtarrilaren 12an. Bego gurekin hura eta beraren lanen oroitza.

J. S. M.

AURKIBIDEA

JUAN ANTONIO MOGEL: PERU ABARKA LIBURUAREN MENDEURRENA DELA ETA

<i>Fr. Luis Villasante:</i> EN TORNO AL CENTENARIO DE LA APARICION DE PERU ABARCA	7
<i>Maria Díez Ezkerra:</i> PERU ABARCA COMO ACTO COMUNICATIVO	13
<i>Antonio Mallea:</i> BEREZKO-“A” DUN IZEN ETA IZENLAGUNAK PE- RU ABARKAN	59
<i>Ricardo Badiola:</i> EUSKAL JOSKERAZ ZENBAIT PUNTU “PERU ABARKA” LIBURUAREN PASARTE BATZU AZTERTUZ.....	167
<i>Josebe Azpillaga:</i> “PERU ABARKA” AZTERKETA FONOLOJIKOA ETA KOMENTAKETA LABUR BAT	193

GAI LABURRAK

<i>Pello Salaburu:</i> FRANTZIAKO IRAULTZA GARAIGO EUSKAL DO- KUMENTU BATZU.....	209
<i>Txomin Peillen:</i> ZUBEROTAR LEGE HIZTEGIA HAMASEIGARREN MENDE HASTAPENEAN	231
<i>Gerardo López de Guereño:</i> SEGUNDA ADICION A MAS VOCES ALA- VESAS	239

EUSKALTZAINDIAREN AGIRIAK

<i>Fr. Luis Villasante-Euskaltzainburua:</i> EUSKAL AZENTUARI BU- RUZKO ESKAKIZUN ETA PROPOSAMENA	251
--	-----

<i>J. M.ª Satrustegi:</i> PERTSONA IZENDEGIAREN HIRUGARREN ARGITALPENA	255
<i>Fr. Luis Villasante-Euskaltzainburua:</i> HONDARRIBIKO BILERA BEREZIAK.....	263
EUSKALTZAINDIAREN ADIERAZPENAK	271
1. HIZTEGIGINTZAZ.....	271
2. EUSKARAREN GAITASUN AGIRIAZ	273
EUSKALTZAINDIAREN BATZAR-AGIRIAK	275

BATZAR TXOSTENAK

Literatur Saila

<i>P. Lafitte:</i> EGIATEGI: EUSKAL BIBLIOGRAFIAREN OSATZALE	291
---	-----

Gramatika Saila

<i>Jose A. Mujika:</i> -(E) LA ETA BESTE KONPLETIBATZAILEAK	295
<i>Txillardegi:</i> PATXI LASA JAUREGI-ri ERANTZUNEZ	329

Bertsolaritza Saila

<i>Juan M.ª Lekuona:</i> BERTSOLARIEN ESTROFA-MOTAK HE GOALDEKO USARIOAN	333
---	-----

BERRIAK

<i>J. M.ª Satrustegi:</i> IMANOL BERRIATUAK HASITAKO LANAREN JARRAIPENA	363
<i>J. M.ª Satrustegi:</i> IMANOL BERRIATUAK HASITAKO LANAREN	363
<i>Norberto Agirre:</i> AITA IMANOL BERRIATUAREN OMENALDIA	367
<i>E. Knörr:</i> "EUSKALARIENTZKO NAZIARTEKO JARDUNALDIAK" LIBRUAREN AURKEZPENA	371
<i>J. M.ª Satrustegi:</i> "EUSKALARIENTZKO NAZIOARTEKO JARDUNALDIAK" LIBRUAREN AURKEZPENA.....	373
<i>Fr. Luis Villasante-Euskaltzainburua:</i> EN LA PRESENTACION DEL LIBRO DE LOS ENCUENTROS INTERNACIONALES DE VASCOLOGOS	377
<i>E. Knörr:</i> "EUSKALARIENTZKO NAZIOARTEKO JARDUNALDIAK" LIBRUAREN AURKEZPENA	381

<i>J. Luis Lizundia: 1982. URTEKO EUSKALTZAINDIAREN BATZAR EGUTEGIA</i>	383
<i>Leizaolatar Josu M.^a: JOKIN ZAITEGIRI BURUZKO LIBURUAREN AURKEZPENEAN</i>	387
<i>J. San Martin: JOKIN ZAITEGI EUSKAL LITERATURAN</i>	391
<i>Jose M.ª Velez de Mendizabal: JOKIN ZAITEGI</i>	393
<i>EUSKALTZAINDIKO D MAILAKO TITULUDUNEN ZERRENDA (Jarrapena).....</i>	397

HILBERRIAK

RODOLFO BOZAS URRUTIA	417
------------------------------------	------------

